

પ્રસ્તાવના.

‘પ્રેમજીવન’ એ નામનો એક લઘુલેખ પ્રસિદ્ધ થયા પછી
 ૧૫૦૦ થી વધારે સિક્કા નિર્માસુઓની જે અભિરુચિ મને જણાઈ છે તેથી
 આ અન્ય લેખ યોજવામા હવે અને આશા મને વધારે ઉત્તેજિત
 રહે છે. આ માલાનાં પલ્લો છૂટે છૂટે સમયે, કોઈ પણ સંકલિત મે-
 ૪નાના અંગરૂંદે નહિ પણ પ્રસંગભરે થતા ઉર્મિને વરા પર્તી, ઉદ્ગ-
 મવેલાં છે. હૃદયમાં જ્યારે જ્યારે કોઈ અતુલ ભાવનો વિદ્યોભ
 આપી રહે, જ્યારે જ્યારે કોઈ દ્રાવક ઊર્મિના કલોલ અન્ય ભા-
 નને ઘંટી દે, ત્યારે ત્યારે આત્મા એ ઉર્મિ કે એ ભાવને એકત્ર કરી
 રેખાંધી કોઈ એવો રસ નીચોપી કાઢે છે, તે રસની નિર્મલતાને
 યોતાના દિવ્ય રંગથી કોઈ એવી ચમક આપી શકે છે, તે ચમકમાં
 કોઈ એવું બાલિષ્ઠ રસાયન યોજી શકે છે, કે એ રસનો સ્પર્શમાત્ર
 જેમા હોય એવી વાણી ઉચ્ચારવામા હૃદયનો વિદ્યોભ વિરામ પામે
 , આત્માનંદનો પ્રકાર પ્રતીપ્ત થાયછે, હૃત્તિમાં અધિક પ્રગ્લિ
 ને બલ આવેછે. જ્ઞાનમય આત્માનો જ્ઞાનસ્વભાવ દોષાદિ
 થી અત્યંત વિરક્ત છે, એમ આપા ઊર્મિવિદ્યોભના આસાત-
 કલેશને સમયે સ્પષ્ટ અનુભવ થતાં, સુપરિશુદ્ધ જ્ઞાનમાત્રજ
 નંદ છે એવો અનુભવ સહજે મળે છે, અને આપાં ઊર્મિવિ-
 દ્યોભનન્ય કાલ્યો એજ પ્રકારે સાર્ય અને સફલ હોઈ મલ્ય
 લોકરના સુચક થાય છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય કવિ છે, પણ આત્માનંદના
 નિર્ણય અદ્યજી કરી કદી બતાવવાનું કામ સર્વથી થતું નથી.

ચમત્ક્રિયાઓ પ્રભાવ અને ગાનનું માધુર્ય એ એ કાવ્યનું સદાગત હોય તો આવી ગાનિ, ગાયો ગાનું, ગાયો અનુભવ કદાપિ થયો ન હોય, આત્માને સ્વરૂપાનંદનું અનુભવનું મધુ ન હોય. કાવ્ય-કવિતા—એજ આપણા સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ ભાવોનો સુસ્મરણ સુસ્મરણ રસ છે આપણી સૃષ્ટિનું વિરોધન કરનાર અસ્તિ છે આપણા ભવને નિમગ્ન એ ઉશ્કેરનાર પૂંખ છે, ભૂત અને ભવિષ્યને વર્તમાનમાં આણી મૂકનાર અનન્ય છે. રાત્રીના ધ્વજ અને મધ્ય, પ્રાકૃતિક સ્થિતિના અનેક તર્ક મંડિતપાંડિત ધ્વજ, સ્વચ્છતાના અનેક મધ્યમ પ્રવર્તી નિવર્તી, પદ્ય મધુપદ્ય કદાપિ ભદનાયુ નહિ, આત્માનો પ્રભાવ કદાપિ અંધો ધ્વજ નહિ એ સૂક્ષ્મના સ્વરૂપના જ્યાં જ્યાં આત્મદર્શન થયું છે, જ્યાં જ્યાં કાવ્યોના કિન્નાર નીકળ્યા છે, ત્યાં ત્યાં તે કદાપિ નાશ પામ્યા નથી, ઉચ્છૈયાનર કાવ્યપ્રભાવમાં વહેતે વહેતે અનેક ભવિષ્યોને પ્રદીપ કરનાર, સ્વાનુભવ કમવનાર, આત્મરસ પાનાર, થઈ મધુય થતા ગયા છે આપણા કલ્પના કવિઓ એક છે, તે આપણા જગતનો કવિ એક છે એમ કહીએ તો ચાલે. કાવ્યમાં અપર્યાપ્ત હોય, આત્મા સ્વરૂપાનંદનાને ક્રમે આત્મા જાય છે તેના કમનાજ ઉદ્ગાર છે આત્માનુભવ એજ એક કવિ છે, આત્માનુભવકાગળ, હૃદયરમણીય, અવિચ્છેદનું અવિચ્છેદ છે, એ સ્વમંદિર પિમામ સમ્પાદન છે, કવિગાન એક છે જે કાવ્યમાં અનન્ય નથી, જે કાવ્યમાં હૃદયરસ નથી, તે સ્વમંદિર-પદાર્થ સાદૃશી ધરેલું કાવ્ય નથી, કવિઓના એક સામાન્યને પ્રભાવની સ્વાનુભવરસિક (subjective) અને સ્વરસિક (objective) એવા કાવ્યભેદ થયેલું મુકન છે જે

સ્વાતુભવરસિક કાવ્યજ્ઞ અધિક ઉન્નતિ, અધિક ઉપદેશ, અધિક પ્રેમપાન, કરી કરાવી શકે છે એમ માનવું પડે છે. તત્ત્વજ્ઞાનના શુદ્ધ તર્કોનો માણસો આદર નહિ કરે, શાસ્ત્રના આકંઠરને નિરાશુઓ પ્રમાણ નહિ કરે, પણ કાવ્યના રસને સર્વેજ નમશે, તે નમાવવાનું બધ કવિના પોતાના હૃદયનો નેટલે અશે તેના કાવ્યમાં આવિર્ભાવ હમ તેટલે અગ્રજ આશે. પોતાનો અતુભવ, પોતાનો આનંદ વારતવિક રીતે શબ્દદ્વારા સંગ્રહાયો હશે, તે એજ સફેદો દ્વારા અનરથ સહજ્યના હૃદયના તેનો તેજ આનંદ ઉપ નવી શકાગે આ કારણુને સેધનેન કાવ્યની ઉચ્ચતા છે, સદૃશતા છે, એવીજ તત્ત્વજ્ઞાન પણ એવી સાહાય્ય લેટે. અને જે તત્ત્વજ્ઞાનનો હું ઉપાસક છું તે તો બુદ્ધિવિલામ કરતા હૃદયરમતો સાર છે, વાદ્યવાદની શુક્તિ પ્રચુકિત કરતા નિર્વિવાદ પ્રમાણ છે. એટલે કાવ્યમાર્ગજ એ રસનું પાન પ્રવા કરાવવા, એ નિાનવાદ પ્રમાણનો અનુભવ કરના કરાવવા અને અનિ સરથ અને સાહજિક સાધનરૂપ

* સરખાવો— The future of poetry is uncertain, because in poetry, where it is worth of its high language, our age, as time goes on, will find an ever surer and surer stay. There is not a creed which is not shaken, not a sacred dogma which is not shown to be questionable, not a received tradition which does not threaten to dissolve. Our religion has materialized itself in the fact, in the empirical fact, and now the fact is failing, it. But for poetry the idea is everything. The reality is a veil of illusion, divine illusion. Poetry attaches its emotion to the idea, the idea is the fact. The strongest part of our religion to-day is its unconscious poetry.

MATTHEW ARNOLD.

જણાય છે. આ મારા પદો આવાજ કાઠ્યો છે એમ કહેવું એ આ વિનય છે, પરંતુ મને વિશ્વાસ છે કે જે આનંદ મને એ પ્રવાપમાથી પ્રાપ્ત થયો છે, તે સહદયોને એમાથી પ્રાપ્ત થયા વિના રહેશે નહિ. આમા જે એવો આનંદ આવે, એવો ચમત્કાર લાગે, તો તે વાચકના આત્માનો સેખાના આત્મા માથેનો અભેદ છે એતુજ કહ છે એમ જણાવું, જેનો આત્મા જે રીતે અભિમુખ નથી, તેને આ સેખ કશા કામનો નથી, તેને તે કાંઈ કંઈ શકવાનો નથી, તેને માત્ર વખત બગાડવા જેતુજ લાગશે.

આ પુસ્તકમાના પદો આવા ઊર્મિઅંચિરૂપ છે, છૂટે છૂટે પ્રમગે થયેના છે. એમને એકત્ર કરી એમની પરસ્પર સાથે યોજના બઢાવી છે, તેમા કૃત્રિમતાજ છે એમ નથી. પ્રેમજીવનમાના અગીઆર પદ યોગમા યોગ દશ વર્ષ જેટલા સમયના ઇતિહાસરૂપ છે, આ પદો પણ તે પગીના સાત આઠ વર્ષના ઇતિહાસરૂપ છે. તે ઇતિહાસ આ લખનારના શરીરનો છે એતુજ સમજવાની જોને સક્તિ છે તેમને માટે તે સેખ કે આ સેખ એ કે નથી, એ ઇતિહાસ આત્મવિકાસના કામનો ઇતિહાસ છે, આત્માજીવનનો ઇતિહાસ છે, એમ સમજનારને આ પદોની સંચોજનામા અતુલ આનંદજીવનનો સહજ પ્રમંગ છે અભેદાનંદ સમુદ્રનાજ આ બધા ઊર્મિ છે એ આનંદ અધિક Cદીપિત થાય, આ પદોમા રાન્દે રાન્દે જે ભાવ સમઢી ગખવાનો ઉદ્દેશ છે તે ભાવ તે તે રાન્દથી રપટ ગીને પ્રતીત થાય, અને એમ આ પદોના ગાનમા ત્રથી સર્વદા નવો નવો આનંદ અનુભવવાનો માર્ગ મરલ થાય એવા હેતુથી અભેદાનંદ ઉપર, 'ઊર્મિપ્રલાપ'—ઊર્મિઓ પા-

તાનો અર્થ પ્રસાધી જતાવે, પોતાનું હૃદય સ્પષ્ટ કરે, અથવા એમ કરને કરતે પોતેજ પ્રસાધ પામી જાય, અરત યદ્ય અભેદાનંદમાત્ર અવશેષ રહે એ પ્રકારે ઓગળી જાય, એવા અર્થનું જ્ઞાન કરાવનાર નામ આપી એક દીકાની ચેજના કરી છે સહુ-દયોની અવગણના કરીને આણુ ઔક્ત્ય યદ્યુ નથી, કેવલ આત્માનંદની સહરમા એકત્રાનતા વધારવાની વાસનાથી એ આપલ કરવાની આવશ્યકતા લાગી છે આ લેખના અનુબંધ વિષેનો વિચાર એ દીકાને આર બે આપેના " પ્રપાત "—માંથી, તદ હપરથી ઊર્મિના કલ્પોવમા શી રીતે પ્રપાત કરવો એ સંજ પે કરવા વિવેચનમાથી, સારો થશે, એટલે તેને પ્રથમથીજ વિચારવો જોઈએ, એ થકા બે 'જવનિકા' એવા નામ નીચે જે પદ્યો આપેલા છે, તેના ઉદ્દેશ અર્થ આદિ પણ 'જવનિકાદ્ભેદ' એવા મથાળા નીચે દીકામાં સ્પષ્ટ કરી આપ્યા છે.

છ દો મંત્ર કાવ્યો મરતા સમખંધ કાવ્યો કરવાનો માર્ગ કેટલાકને સ્મરિત નથી એમ મારા જ્ઞાતૃકામા આવ્યું છે, પણ ગાનની અર્થાંકિક શક્તિનું જેને કાંઈ પણ જ્ઞાન છે તે આવી શકા કરે એમ હું ધાવતો નથી અલ્પમાની સમીપમા મગીપ, આત્માના વ્યાપાર કહેવાતા હોય તો તે વ્યાપારનું અર્થે અર્થ મતિમિજ દર્શાવનાર, આત્મા માધુર્ય પ્રેમ રસ આદિ હોય તો તેનું પ્રત્યક્ષ પાન કરાવનાર, આત્મા દિક્ મલ કે વસ્તુ ત્રણે પરિચ્છેદથી રહિત હોય તો તે ત્રણમાના દિક્ અને વસ્તુ જે પરિચ્છેદરહિત હોઈ કાલપ પરિચ્છેદમાત્રથીજ આત્મદૃશ્યતા અનુભવાવનાર, વિશ્વમા ગાનસમાન કાંઈ નથી-નથી અમુક શબ્દો, અમુક પથનો, એ સંગી-

તનો જીવ નથી, ચીજની બાધાથી મધે તેને સંબંધ નથી; તે તે
 કેવળ શુદ્ધ સ્વરમય, રાગના મૃદુ આનાપમય, તાલની સુવસિત
 લયમય, કહ્યારભે વિસ્તરતી દૃષ્ટિ નમયે પ્રજ્ઞના શબ્દપ્રદરૂપ
 વિવર્તમય, એક અપૂર્વ, અનૌકિક, આત્મભાવના, આત્મજીવના
 છે અમુક રાગ, અમુક અમર, અમુક સુદિ, કરવાને મર્મ છે. એવા
 સંગીતનો કાવ્ય જ્ઞાને આશ્રય કરશે ત્યાં આત્મભાવનાનું પણ
 તરવ અનુભવશે. કરિઓ પોતાને જીવી, કાવ્યતંગને જીવી,
 રાગની લયમા વિધીન થઈ જશે અને મનની જાતિ જાતિને અભ્યાસ
 નથી, ગાવાનો પરિચય નથી, તથાપિ અને ને 'કાનરસ' છે તેને
 અનુભવી એ આ પોતાને, મારા હૃદયને દ્રાવક એવા જે જે રાગ
 લાગેના, તેની મરણિ ઉપર ઉતાર્યાં છે અનુભવી મંગીનશાસ્ત્રિઓ
 મારા હૃદય ઉપર દૃષ્ટિ ન કરતા મારા હૃદયને વિચારશે તે હૃદય
 હૃન્તવ્ય લાગશે એમજ ઉત્તર શબ્દો વાપર્યા માટે પણ કવચિત્ કો
 મને દોષિત ગણશે, પણ જે રાગ અને તેના બધારણ માટે જે
 તાનની પદ્ધતિ એ નિયંત્ર માની છે તે વિચારતા જાણશે કે એ
 શબ્દો વિના ખીજે માર્ગ છે નહિ. સસ્કૃત શબ્દો ગજલોમા જરા
 પણ શોભતા નથી, ઉદુ ગજલોની શીદારા ગૂંજરાતીમા આવતી
 નથી. ફારસી છંદ સાસ્ત્રી અને યાન નથી, તેથી ગજલોના બ-
 ધારણમા ઠેકાઠે ઠેકાણે દેવ હોનાનો સભવ છે, રદીફ અને કાફીઆ
 કવચિત્ નહિ પણ હોય, પરંતુ મારી ઉક્તિ સાચેની મારી તન્મય-
 તા એજ અત્ર પણ મારો બચાવ છે

મને પ્રતીતિ છે કે પ્રત્યેક પદ્ધતિ અર્થ સમજ્યા પછી,
 તે તે રાગ ઉચ્ચારતા તે તે સમય ધ્વનિ ઉભો થાય એવો પરિચય

યથા પછી, થોડા તાલસુરથી, શાન્ત વિલંબિત કથથી, આ પદોને ગાવામાં કે ગવાતાં સાંભળવામાં આવશે. તો દાણુ વાર આનંદ, અભે-
દાનંદ, અનુભવાયા વિના રહેશે નહિ; પોત પોતાના પ્રાસંગિક હૃદય-
વિક્ષોભને અતુલ્ય એકાદ પદ સાંભળવાથી કે ગાવાથી હરત શાંતિ
અનુભવવા વિના રહેશે નહિ. અંથ એ અનુભવ આપવા સેવાનું
સાધન છે એટલે આટલું કહેવામાં કરી અવિવેક નથી.

લિ. એક અસોદમાર્ગપ્રવાસી.

ઉપહાર.

(પૃથ્વીછદ)

પડી પ્રથમથી રુડી હૃદયવાટિકાકું જમા,
ચઢી નવનરી લતાવલિ સુપ્રુષ્પના પુ જમા,
કરી મધુર ગાન ને હરિણ નોતર્યા નેત્રમા,
ભરી શ્રવણભાનને હૃદય આતર્યું પ્રેમમા
અહા ! મૃદુ સખા ! સખી ! મનવસ્ત્રા મીઠાં પ ખીડા,
શકે હૃદયવાટિકાસદનના નિવાસી વડા !
તથાપિ ડમ્બ આમ રો' અધર હડતા જોસરી !
ન હાથ મમ ધીરનાં, ન રસ-રાગ-રાગે સરી.
કદાપિ મદ્યથી કદી અધિક જેલ્યિતે ધરી,
અહીન વદને સુહીન વચને કદા વિસ્તરી,
સુરાગ રમતે સુકાવ્ય કવિતા ઝરાળી ઝરી,
કરી ન જરીએ અભવ્ય રચના કદાપિ ડરી,
તથાપિ બહુએ ગયાં બડકતા, સુધી સજ્જને,
અનેક મનવાસના ઉતટિ અન્યના જાનને,
નિવાસી નભાનું' વિહંગમ શું ધૂળ ચૂમી રણ,
સ્વભાવ નિજથી અનેક ખગ કાં અભાવે વણ !
ન તોય અવધીરણા કરીં ન ગાન રોક્યું જરી
થયા સરવ વેગળા ! સ્વરસમાં ગયું કો મરી !
ન કોઈ નજરે સમાન રસમાં રસીલું રણ,
જગાડી હૃદયાનુસારીં મનવારીં કો ના થણ !

અહા ! લુપ્તગાન ! શૂન્ય સ્વર આ હવે ક્યાં વહે !
 નપમાપ તુજ માપ આપયકી આપનું છું ભહે !
 અનન્ત તુજ દષ્ટિમાં સકલ સૃષ્ટિ રાખે રહી;
 મશાન્ત પરમાવજોધમયતા પ્રકાશી રહી.

જીવનિકા.

૧૧૪

૧

"Truth is no prostitute that throws herself away upon those who do not desire her ; she is rather so coy a beauty that he who sacrifices everything to her cannot even then be sure of her favour"—Schopenhauer.

ભૈરવી (ગજલ)

અહા ! હું એકલો દુનીયાં-ગીયાઓમાં સુનો બટકું,
રઝળતો ધરકને રસ્તે અહીં તહી આંવળો અટકું-૧
ખતાવી રાહ આ જણે ગયાં તે શું દગો દેઈ !
રિખાવી, રોવરાવી, ને શુ રમસો ખાકથી મારી !-૨
સ્મૃતિ આવી તમારી ત્યાં ન અર્થુ ધાર રે' ઝાલી,
હૃદય રમતું ઉછાળા લે -જીવાની શું ફરી આવી !-૩

* મત્ત છે, તે પોતાની ઇચ્છા ન કરનારના ઉપર પણ પોતાની જાતને ખરાબ કરે એવી વેરથા જેણે નથી; એ તો એવી શરમાળ સીન્દર્યમૂર્તિ છે કે એને માટે સર્વસ્થનો ભોગ આપનારને પણ એની કૃપાની ખાતરી રહેવી કઠિન - સોંપત હોર

સુણાવુ લો કવિતા આ જિહ્વું રસ નેત્રથી ઝરતો,
 દૃઢ્ય દૃષ્ટે મિલાવો તો ઝવું ઉઠું પડ્યો મરતો;—૨
 અરે ! તે બાલપાનના ક્યાં ગયા સાથી જાં સાચા !
 ગઈ ક્યા પ્રાણપ્યારી તે !—રહો મુજ ભાગ આ વાચા ! ૩
 સુણાવું તેય ક્યાં બેગા ! નથી કો દાગ રોવાનું,
 ભયું છે બેકદર દુનીયાવિષે જ્યા ત્યા વગોવાનું.—૬
 ભણાવી દો મને, આજે, તમારી તે ગોંતિ જૂની,
 ન જોવી દાગ રિવ સામે ન સામે જિહ્વી સુની !—૭
 બતાવો મી ગોંતે હમવું, દૃઢ્ય ખાતી છતે રહવું,
 વચનમા પ્રેમ જનનાવી હવારે પ્રેમિવિવ હાણવું !—૮
 અરે હસ્તાદ ' ક્યાં પાચે ? મને આહરકનો પ્યાલો
 ક્યો સંસાર ભર સુનો, વદાઈ ક્યા મળે ?—આલો !—૯
 ઉથામ્યાં ધર્મગાસ્ત્રોને —ગણાયો જાનો પડિતમાં,
 ઠરી દૃષ્ટિન કો દાગે, પ્રોતિગીતિ અખડિતમાં !—૧૦
 હશે ક્યાં સત્ય દેખાડો, હશે શું સત્ય સમજવો,
 રહી રહું, કદી ગાણું, મને તો એટલો દહાવો—૧૧

મધી દુનીયાં જીવે જમી ગયાં મુજ નેત્ર તે કૂટી,
 મધી દુનીયાંનું અજવાળું મને અંધારી તે જાંડી! ૧૨
 અહીં તહીં આ લટકવામાં નથી ચન્તિતણી આરા,
 સિતમમર લે ધરી ગરદન:—નિરાશા એજ છે આરા—૧૩

૨

"I have learned that I cannot dispose of other people's facts, but I possess such a key to my own as persuades me, against all their denials, that they also have a key to their..... Divinity is behind our failures and follies also"—EVERSON.

ભૈરવી (ગજલ)

કહીં તું જાય છે દોરી દગાળાજી કરી કીરમત !
 ભરોરો તેં લઇ શાને? આ હૃદયજી કરી કીરમત—કહીં ૧

* મને એટલું જ્ઞાન થયું છે કે અન્યજનોના ઇતિહાસનો ખુલાસો મારાથી થઇ શકવાનો નથી, પરંતુ મારા પોતાના ઇતિહાસને અમજવાની એવી કૃત્તિ મને જાડી છે કે તે હિપસ્યી મને એમ નિશ્ચય થાય છે કે સર્વની પાસે, તેઓ જાણે ના પાડતા હોય તથાપિ પણ પોતાપોતાનાં ઇતિહાસને મઠે તેવીને તેવી કૃત્તિદોષીજ નોંધાએ..... આપણી નિરુપતામાં, અરે! મુખાઇઓમા પણ, અવરૂપનું દર્શન છે. —એમસન.

યવા નિજરૂપ દુનીયાંમાં હતરવાનું હતું કીરમત !
 કરી તુજરૂપ રંજડી લપેટી ધા કરે કીરમત !-કહીં.૨
 ચક્ષાવી ખુશખાલા પર નીચે સર્પો ભર્યા કીરમત !-
 સનમુદીદારમાંનાખી પલકજીવાઈની કીરમત !-કહીં.૩
 લગાડી કાર્યકારણની બરાબર સાંકળો કીરમત !
 ભરાવ્યા ત્યાં ચોં રીતેતેંભલટના આંકડા કીરમત !-કહીં.૪
 પિછાની બે અને બેને કહીને ચાર દે કીરમત !
 લખાવ્યા હાથથી શાને ? ને બેને એકઆ કીરમત !-કહીં.૫
 ગણી માફ વળી માફ ભર્યું દિલ પ્રેમથી કીરમત !
 તથાપિ ત્યાં ભર્યું ચાને ? ચી રીતે ? જોર તેં કીરમત !-કહીં.૬
 ધરી આશાતણે પાયો ચૂલાવો તે ઉપર કીરમત !
 કહીં કથારે ? લોધો તાણી એ પાયો તેં અરે કીરમત !-કહીં.૭
 ગૂંકાવો ને મોઠે ખોળે ભરોસે ચીથ દે કીરમત !
 કપાવી ચી રીતે ગરદન વહે નાખૂન પણ કીરમત !-કહીં.૮
 ઉઠાવી અસ્તિથી દિલને લગાડ્યું નાસ્તિમાં કીરમત !
 રરદિલ રોવું ત્યાં એ તેં વખોવાવું ભર્યું કીરમત !-કહીં.૯

જલે આંખો ગળી ધારે—ધ્રુવે દિલદાગને કીસ્મત !
 ખુદાઈની મીઠાઈમાં ભરી ખારાઈકયાં કીસ્મત!-કહીં. ૧૦
 મુકાવો કે રંગાવી ને કરાવ્યો ત્યાગ તેં કીસ્મત !
 તથાપિ ત્યાં બઝાડી થીં હપાધિ જેવડી કીસ્મત-કહીં-૧૧
 મુખે અદ્વૈત હગ્યારી લહી મનથી પૂરું કીસ્મત !
 કવિતા આ બકાવાતું કર્યુંશે દ્વેતનેં કીસ્મત!-કહીં. ૧૨
 કહીં કહીં આ દગાબાજી કરે હા ના તું છું કીસ્મત !
 મને માલીકના કાને પડે ભાલુકાર ત્યાં કીસ્મત!-કહીં. ૧૩
 રમાડ્યો આ દગાબાજી વિષે બહુ છું ખુશી કીસ્મત !
 માર્યો માલીક વેચાયો:-કરી લેચાહે તે કીસ્મત!-કહીં. ૧૪

અભેદોર્મિ.

વૈરાગ્યોર્મિ.

ભૈરવી (હુમરી)

ફકીરી કર આખ્તીયાર, મનવા-ફકીરી.

બન મુરખ મસ્ત જૈનાર-ફકીરી.-૧

ઈશ્વરભૂત ઉદાવી પછી કર,

ક્યયુજનાની કરકાર, -ફકીરી.

સાજ સમાજથી કાજ ન કાંઈ,

શુદ્ધ હું આપવિચાર. -ફકીરી. ૨

આપ જુસી હૈર આપયકી સહુ,

મોગવ સનમદિદાર. -ફકીરી. ૪

એમ મરી જીવ્યું તેજ જીવ્યું છે,

નર ખર વાનર છે હૈનર. -ફકીરી. ૫

ઘરક સુનાવો ઘરક બળવો,

ગા, તાનથી, ઘરકપ્રકાર. -ફકીરી. ૬

બ્રહ્મસનમગય થા, કર બાણુ,

પરસ સનમમણિ સાર. -ફકીરી. ૭

ભૈરવી (ગમત).

ખતમ્ અયૂ દર્દિલ ! ચૈ અ, ન તારું દોષ છે અહીંયાં,
 ખરોલિખર નથી હિકમત કરે તું શાઈ રે' અહીંયાં.-ખ૦-૧
 મિલજેઘરકના રસ્તા પડા ખાગીક છે અહીંયાં,
 કદરદાની અહી તેપર કદાપિ જોઈ છે અહીંયાં !-ખતમ્-૨
 મુઝર કર યાર કિસ્મતપર ન તારો કાર છે અહીંયાં,
 મિગર ચાહે જુઠાઈમાં સુખે તું ઘોઈ લે અહીંયાં.-ખ૦-૩
 મળે દોઈ અગર તોએ પછી દરકાર શી અહીંયાં !
 ઉંડી દરકાર દિલથી તે' જાંચીએ ખોઈ છે અહીંયાં.-ખ૦-૪,
 રહેવા દે સુહાવા દે ન ખાલી દોક તું અહીંયાં;
 તબીબીની કહોં તારી બનેલી સોઈ છે અહીંયાં !-ખતમ્-૫
 ન કર ગમ્ યાદ કર હકને હકીકત છે કહોં અહીંયાં !
 ગરજ ગઈકે ગઈ યારો ઉપર પદગોઈ છે અહીંયાં.-ખ૦-૬
 જહીં જહીં તું કરે આશા ફિકરમંદી ખડી અહીંયાં
 કુખી ગાયબ નિરાશામાં મજા મીનોઈ લે અહીંયાં !-ખ૦-૭

૩ વિક્ષેપોર્મિ.

લાવણી (શિકરતા.)

જના કે પ્યારી, કસી કસી કસો,
 ફરી, ફરો, ફરો, ન બાંધ બંધન;
 અગર તો મા એકતાર, છાર કર
 તું આતશ્યુર્ધરકયો! એ બંધન;
 કે માર મૂઠી ચરણ, શરણમાં
 શુકાબ્યું સિર મે, છૂટે આ બંધન;
 હું રાજ્ય જમાં તગારી રાજ્ય,
 રસીલિ મારે છે કાંઈ બંધન.—
 રહી રહે ઉઠિ ઝાળ-પ્રેમવિકરાળ—
 માં રે' એ બનીને બંધન;
 તો થાય તું એકતાર, પાર ન સગાર,
 વિશ્વથી રહે સંબંધ ન;
 પ્રકાર સાચો એજ, શું સમજે ગમાર
 પ્રેમો! કદાપિ બંધન;

પડ્યો આવી તુજ ચરણ, નભાવી
 મરણસુધી પણ કદાપિ કંધ ન.— ૧
 જે ધ્યારિ । પૂછે તું હાલ મારો,
 બેહાલને છે ન હાલ ના ધન;
 નિહાલ કર તું હાલ સુધારો:
 વધારો દે મુજ અસેધતું ધન;
 તું તું તું એ નામ, રાગ નિજનામ,
 રહું રટિ દિન એ ધન ધન;
 જે ધ્યારિ । સમજે જરા જુદાઈ
 તો આવી ક્યાગત ચરીરવેપન.— ૩
 તું મારી દિલદાર, કહે એકવાર ‘તું’ તારી,
 હું તારી તન મન;’
 કર દિલથી ઈકરાર એ કગનિ ।
 ‘તારતણી નથી જુદાઈ મન મન;’
 ઘડી ઘડી બદલાવી નજર તું
 નચાવે ધ્યારિ । તું આગ ધન યન;
 નચાવ —નાયું, હું એજ યાયું,
 કહે તું સાયું ‘યઈ છું’ ધન ધન.— ૪

ન તો મૂંડી દે ખ્યાલ, કે બાજી
બાલની પેઠે બનાવ એકમન,
લહી ફીરી કરી પરતી તે આવે નર,
જીત બને પ્રલંબન;

હું તારો તારો, બધું એ તારું,
ન હું-તું-નું તું લહીય આ તન;
અલેહસાગરતણી બની રે' લહર,
મચી રે' રંગ રંગ ધન.—

૫

પ્રેમ હું સાચો લહું તું સગલે
ધડી ધડો પળપળે જો આ મન;
તજી લાજ ગરબદ જીકાર્ય
જીકાર્ય, નિજથી રમે જો આ મન;
જોજ યાચના સદા, વાચ ના વદાય
એવો પ્રેમ છે આ મન;

હું ચોં રીતે સાર, સખી સંભાર,
જીતે તું આ મન આ મન.—

વદાવું આંસુનાર, પડી તુજ દાર,
ન તોએ તુંને દયા મન;

૬

લખાવતી શું કઠિન મગાવે-
 બચાવે હાવે મૂંઝી દે ધમન;
 મને નથી દરકાર, હું સહુની પાર;
 મુખી આ કુખી કુખી ગત;
 ખની રહે એકતાર ન તો દે
 કુખી યત્રા આ સદા કુખી મન.-
 સખિ ! ન ખાઇગ દયા, કરોશ ના
 મમા ચોર્ગો દિવ જરા જરા મન;
 અભેદનો છે ભુખ, ન બીજો મુખ,
 દયાની ન છે ગરજ મન;
 એ ભુટે વ્યવહાર, ન એથી પાર
 પમાએ, મુઝાય છે મન,
 ઝીંવાય ના તો દુઃ-પૂર છે વહે
 આંસુ દિનરાત મણિમન.-

૪
 આસ્વાદેર્મિ.
 ગરબી.

એવું બતાવે કોઈ આજ, મને કોઈ એવું બતાવે.
 તથી આવે અભેદનું રાજ, મને કોઈ એવું બતાવે-૧

મંત્ર અભેદ જપું અમો, પંચ અભેદ અભેદ,
 ભેદ અભેદ વિષે ગણ્યા, એ અભેદ અમારો વેદ.-મને ૨
 પ્રેમ પુણ્ય પરમાર્થ એ, વિવિધ નામવિસ્તાર;
 સંવારયસરણિ એ બધી, હે અભેદ અનામી વિચાર.-મને ૩
 હું-તું-ભેદ-પટે પૂર્ણ, વિવિધ અણકતા રંગ,
 દીઠા, વેઠ્યા, ને ગયા, નવ દીઠા અભેદ અભંગ.-મને ૪
 ધર્મ કર્મ આચાર્ય ગુરુ, સંત મહંત અનેક,
 ભેદધરીજ બન્યા રહે, તે શું આપે અભેદવિવેકા-મને ૫
 લાગે તો ધડી એકમાં, લાણમાં, પક્ષમાં, આજ;
 પ્રેમપદારથ પારખે, તેને લાઘે અભેદનું રાજ.-મને ૬
 પ્રીતિ મૈત્રી પ્રેમ ને સ્નેહ હયા રસ રંગ;
 દીઠાંતે વેઠ્યાંજ એ, એ તો ન્હોય અભેદનું અંગ.-મને ૭
 હુંમાં તુમાં સર્વમાં, આણુમાં રજમાં એહાં
 તું હુંમાં હું તુજમાં, એ અભેદ વિના બુઠો નેહ.-મને ૮
 હુંમાં, તુંમાં એમ નહિ, હું તે તું, તું હુંજ;
 હું તે સર્વ ને સર્વ હું, એવી હંડી અભેદની શુંજ.-મને ૯
 હું છત્તું ને હું પણું, નિત્યે તું થઈ નહ;
 તો પણ પ્રેમ કૃતાર્થ આ, નિત્ય ગાન અભેદનું ગાઉ.-મને ૧૦

જેણે અનેક અનંત છે, કર્મ, વચન, મનથીજ,
 વિષ સાકર કહી પાઈએ, એમાં સાકરસ્વાદ નથીજ-મને ૧૧
 દેાય અભેદપાસીં તે, આવો ભેટા આજ;
 તે સાચાં, હું તેમનો, બીજો પ્રેમ એ વ્યર્થ અવાજ-મને ૧૧

પ

સાધનોર્મિ.

ગરબી.

પ્રેમનો પ્યાલો પીજીએજ,
 કાણુ પીતાં ધરાયું—સખિ, પ્રેમનો ૦-૧
 આધિ વ્યાધિ ને સજામી રહી ઉપાધિજો,
 નેહને નીરે જુઝાવીએજ—કાણુ ૦—સખિ ૦-૨
 પીવું પીવું ને પડી ઉઠીને પીવું,
 પીતાં પરમેષ્ઠ પામીએજ—કાણુ ૦—સખિ-૩
 જન્મી જીતીને સુખ ચામાં નીહાજો ?
 નેહ વિના દેહ સીદ સીજીએજ—કાણુ ૦—સખિ-૪
 મારું ને તારું તજી પ્રેમનુંજ ગાવું,
 તાને ચંદી રસ ઝીલીએજ—કાણુ ૦—સખિ—૫

નીમ ત્યાં ભેદ ને ભેદ ત્યાં લગાયા,
 પ્રેમને નશે ભેદ ટાળીએજી-કાણું-સખિ-૬
 ક્યાંથી પીવું? ને સઃથી પીવું? શું પીવું?
 પીધું સદાય આ પ્રાણીએજી-કાણું-સખિ-૭
 પોતે પીમાર અને પાનાર પોતે,
 પોતે પીવાનું થઈ કુળીએજી-કાણું-સખિ-૮

૬

સિધ્ધાન્તોર્મિ.

ભેરવી (ગજલ)

આ જગત્પ્રશ્નમાં ખુળી ભરી કહીં કહીં ।
 ઝીંદગી ખુદાઈ તર ભરી કહીં કહીં ।—આ જાને. ૧
 પોષાં ઉચારો વેદ ને ઇન્જિલ, કુરાનનાં,
 ખુદાઈ ઈશકના વિના કરી કહીં કહીં ।—આ જાને. ૨
 બધરક ઝીંદગી કહીં ।—પરગાણુ, નાડીમાં?
 બકમાંએ ઇશકની હવા પસરી કહીં કહીં !—આ જાને. ૩

નિધાયસનમ નુરયુષ્પદા કે દમય્યાદમ,
 આશક રે' મયયુરકમાં કરી કહોં કહોં !—આજમે. ૪
 કાન્તિ, લબ્યતા, ને સુખ, હર્મિ, ભાવના,
 માનો એ જાગયુરકની લેહરી કહોં કહોં !—આજમે. ૫
 કાપો, તપાસો,—તાવી, ને ઝાગાળી, તોળી, ખૂખ,
 મુરદા ઉઠે, ન ઈરક પરહરી કહોં કહોં !—આજમે. ૬
 ઉઠે મસીહ, રાગ, કૃષ્ણ, બુદ્ધ, ને ગોરાં,
 મસીહસનમ્ વાય વાંસરો કહોં કહોં !—આજમે. ૭
 આવો ગુમાનો વેદિયા કુરાની પાદરી,
 લો જામ સનમ્ને અધઃ ભરો કહોં કહોં !—આજમે. ૮
 દિવાની આ ખુમારી ઈરકની ચઢી દિને,
 નાત જાળને કરી પરી કહોં કહોં !—આજમે. ૯
 કવિકલ્પના, મસ્તાનો દિલ્લમુશી અલેદની,
 તે સાકો ! તારા જામચી ઝરી કહોં કહોં !—આજમે. ૧૦
 એ જામ તું પૈત્રપૈત્ર સદાએ પાગને,
 સાગર ન દૂર લખ્ત્રવકી કરી કહોં કહોં !—આજમે. ૧૧
 કદમ્બોશોગાં ચહુ સનમ્ ! જય જન આ,
 આશકને દિલ્લ હમ્મેદ એ ખરી કહોં કહોં !—આજમે. ૧૨

જાણે ન જામયઈશકની મઝા મોનોઈને,
 નિંદા તે ઘરકગાજીને ડરી કહીં કહીં!—આજમે. ૧૩
 કુખ્યો આ જામયઈશકમાં ગેલિ ખોઈ જાનને,
 સેતું સનપા કર એક દિલખરી ગહીં તહીં!—આજમે. ૧૪

૭

અનુભવોર્મિ.

ભૈરવી (ગજલ)

જપીને પ્રેમમંત્રોથી, જગાડ્યું મેં શું આ આજે !
 છતાં જૂનું નવું એવું, જગાડ્યું મેં શું આ આજે ૧-૧
 રસીયું આ નજર ઉપું, અદાથી નાચતું રંગે;
 જહાં દેખું તહાં રાચું, જગાડ્યું મેં શું આ આજે ૧-૨
 બકું છું સપનમાં કે હું, શુદ્ધો છું જાન જોયાથી;
 સ્મૃતિ છે એજ સુરતની, જગાડ્યું મેં શું આ આજે ૧-૩
 દોહું પહેલાં સ્મૃતિ તેથી, તથાપિ છે નવું નિત્યે;
 ઉએતું એ રૂપે જુદું, જગાડ્યું મેં શું આ આજે !—
 ન જાતલ કે સુષુપ્તિ છે, ન તંદ્રા કે નથી સ્વપ્નતું;
 શકે એ આજ ચેતન છે, જગાડ્યું મેં શું આ આજે !—

નથી કરતો નથી ખોડીતો, રહ્યો તુજ રંગમાં રાચી;
 બધાં અંગે છે આનન્દે, જગાડ્યું મેં શું આ આજી-૬
 તું પાડે ખૂમ તો હું ખૂમ, તું આંસુ તો હું આંસુ છું;
 રંગાડે તું રમત હું છું, જગાડ્યું મેં શું આ આજી-૭
 તું જ કહેતાં-હું જાઉં છું, તું તું તું તું, હું તે એ તું;
 છતાં છે કાણ તું આવું? જગાડ્યું મેં શું આ આજી-૮
 રહ્યું છાઈ બધે અંગે, સદા રસપૂર્ણ રહ્યા છું,
 સદા સુખમારજર પ્યાર, જગાડ્યું મેં શું આ આજી-૯
 મુઠા થાતાં હૃદય લાગ્યું, નિધા નિર્ધો રસીલીથી;
 અનામી નામ હર તાર, જગાડ્યું મેં શું આ આજી-૧૦

સ્વરૂપોર્મિ.

ભૈરવી (ગજલ.)

એ કહ્યાં તે માહુમનૂર ઈશકમાં જન દે ન દે !
 પારોં ફદીરોં કાપોં ને સરથી પયમાન દે ન દો-દેખે ૦૧
 દિર, કાબા, નૂસ, આગ, તરખી, લખૂત, છાપ તે,
 દેલથી ચકીં દારયસનમનું એ નિશાન દે ન દો-દેખે ૦૨
 દ કુરાન કે પુરાણ યોગસમાધિન્યાધિમાં,
 રકમાં જન છે ફના તે આયકધ્યાન દે ન દો-દેખે ૦૩

ઇરક ન એ લમે જીલ્લાં—ચોરી તપાસો છાતીને,
 નાડીએ નાડી. ખનુ એ ખનુ, ઇરકની સાન દે ન દો—દેખે ૦ ૪
 ખાલ ને જનૂરી ધીઈ હાથ દોઝસનમમાં મસ્ત જ,
 તેને ન ગમ્, તું યા ન સીખ ! વરદયહમાન દે ન દો—દેખે ૦ ૫
 રાજી સનમ હું જ્યાં કરી તારો નિગ, હ અમેદ—ચૂર
 રકીગથી રમો, રકીકને ગ્યાન દે ન દે !—દેખે ૦ ૬
 આહ જીલ્લાની સનમ ! દે'વી તું સંગરિલ્યા શું !
 છું તંગ, નુરમની ખધે !—હિલ બેઠમાન દે ન દો—દેખે ૦ ૭
 જીલ્લા દોઝ કાલની ખતાવે ખતાબ ખૂન—ખૂન,
 આવી સનમ ! ગાડી તું, ઈશપયમાન દે ન દો—દેખે ૦ ૮
 યાદ્યો ફરી ફરી ખધે તમારી હું તલાસમા,
 ચાકિલ કયું ને સનમ ભેટ—માન દે ન દે ! દેખે ૦ ૯
 ચાકિલ બેહાલ આ મલિ તું આયના વિષે,
 અહા ! સનમ ! હવે સલાલિનમાં મકાન દે ન દે !—દેખે ૦ ૧૦

૬
 આનંદોર્મિ.

બેહાગ (ગજલ)

ચારી મસ્તોની જીવારીની તૈયારી છે;
 દિલદારિ વફાદારીયો, મસ્તોયો જહા હારી છે.—ચારી.—૧

દુનિયાં કહે દિલાદારી તે, બુઠી બંધી બુગારી છે;
 ચૈમસ્ત જમખૂંટરકધી, મસ્તોએ અકલ મારી છે.-યારી.-૨
 રાખો સમાધી આપના, દિગાઠારોળને;
 હમે તો બદન ચીરીને, રરીરે ખાકસારી છે.-યારી.-૩
 પરવા હમે કરતા નથી, કરશે હમારી કાઈ ના;
 એ બેરહમ્ દિલધારને પરવા સદા હમારી છે.-યારી.-૪
 ગ્રાંખી જે સનમની યજ્ઞમ લાગી તો હમે આંખ મુદ્ધ;
 અંતર લગાવો ધૂનમાં, પૂરો કરી મહેદારી છે -યારી.૫
 હરગિઝ રહેજે દમ્માં દમ, તો દમ્મદમ્ દેખું સનમ
 દુનિયાંની ના પરવા, હમે કિસ્મતથી કરી યારી છે.-યારી.૬
 આ હાલમરતીમાં નથી કાઈ હમારો આયના;
 મરદમની ના પરવા, બલે સીનામાં ઝખમ કારી છે-યારી.૭
 દીઠી મઝા જે મેં સદા, બેદદ તે શું જાણે, ગમ;
 ગમખવારને ગમથી જુઓ, લાગી ખરી દિલધારી છે.-યારી.૮
 રાતા જહાં હસતાં તમે, હસતા હમે જ્યાં સૌ રહે;
 રાજ તમે શુલામ હમે, ઉલ્લિએ અગલુદારી છે.-યારી. ૯

આવો આ ઇશ્વરપ્રાણીમાં, જે દોષ અકલ ખોઈ પૂર;
પી લો સનમમણિનૂરયો, સારી જહાં ઉબરી છે. —ચારી. ૧૦

૧૦

અભેદોર્મિ.

૫૬.

(એકતારે તથા મંજિરની ધૂનમાં.)

સાથે આવો તો સગમણુ જલ્દીએ લો છ—એ લય.

અમે વહાણે ચઢ્યા પ્રેમાનંદને,

કરી જગત્તુ બધાને બુહાર રે,

હોડી માછીડા વહેલી હંકારજે, —સાથે ૦-૧

નમું જ્ઞાન વેદાન્ત વિચારને,

જેણે માગા વિટંબના વેઠતાં રે,

આખ્યા ખીલા ને પાટીયાં વહાણનાં. —સાથે ૦-૨

આવો દેવ નમું તમને નમી,

તમે ખેલ રમાડી રંજાડી રે,

ઘડી હોડી ને સાંધા પૂરીયા. —સાથે ૦-૩

ગુરુ ચંડરને નમું પ્રેમથી,
જણે રેણુ અણુને ઘસાંડયીરે,
આપ્યો ધડાંને માછીંડો આ વહાણમાં.—સાથે૦—૪

માડી તમને નમન પે'લાં સર્વથી,
ફેડી જાતને કીધાં જાનરે,
દીધો અનુભવ પ્રેમસુકાનનો.—સાથે૦—૫

નમું ભૂર જુવર સાતે લોકને,
જણે વિધ વિધ દાખવી રંગરે,
દોડી હાકવા દરીયો ભર્યો બલો.—સાથે૦—૬

નમું પ્રથમગુરુ પિતા પ્રેમથી,
જણે બુદ્ધિનું આપી દાન રે,
દરીયો ઝેરનો અમૃતથી ભર્યો.—સાથે૦—૭

નમું કાવ્ય તરંગ વિનોદને,
કરી સુખદુઃખમાં પૂરો ભાગરે,
મીઠી રમતમાં આણ્યા આ ઠામમાં.—સાથે૦—૮

નમું નમો નમી હુબેવશાઈને,
જણે રસજસ રસથી રમાડી રે,
દીધો મૂડી આ આનંદરેલમાં—સાથે૦—૯

પહોચે નમન બહુ બહુ શત્રુને,
 જણે નિત નિત પૂણ પ્રહારથી રે,
 ખોલે અભિમાનખડક આ માર્ગનો.—સાથે૦—૧૦
 નમું દેશવિદેશવિરોધને,
 નમું હિંદુ અને મુસલમાન રે,
 જણે શઢના દોરા વણ્યા સાગટા—સાથે૦—૧૧
 જાઓ પાછાં નમું નમું પ્રેમથી,
 તમે નિર્ભય નામ નિશાન રે,
 સહે ધરજે સદા હંથે અગતણાં.—સાથે૦—૧૨
 આજે નમું હું નમું ગુરુ સર્વને,
 જુદાં નામ ને રૂપ તમામ રે,
 મર્યો પવનઅણે આ શઢ વિષે.—સાથે૦—૧૩
 નમું માછીડા દોડી હંકારી લે,—
 ખલે । માગી હોડી કુખ્યાં સર્વ રે,
 કુખ્યાં હરીઓ ને હોડી દે'નારમાં.—સાથે૦—૧૪

૧૧
 અભાનોમિ.

(કાફી)

ગગને આજ, પ્રેમની ઝલક છાઇરે, ગગને આજ—પ્રેમની૦

પૃથિવો રહી છવાઈ,
 પરવતો ગદ્દા નાહી,
 સચરાચરે ભરાઈરે—ગગને૦ ૧
 ભૂત ને ભવિષ્ય ગયા,
 વર્તમાન સર્વ થયા,
 એકમાં અનેક રહ્યારે—ગગને-૨
 કીડીયી કુજર સુધી,
 ગળી લેણ્યુદ્ધિ ઉધી,
 વાટડી અભેદ સુધી રે—ગગને૦-૩
 વાદને વિવાદ ગાળ્યા,
 ઝેર વિખવાદ ટાળ્યા,
 જુદા સહુ લેગા મળ્યારે—ગગને૦ ૪
 વ્રત જોગ તપ સેવા,
 જુદા છે પ્રસાદ મેવા,
 પંડિતો વેદાંતી તેવા રે—ગગને૦-૫
 ધનભાગ્ય તેનાં જણે,
 પ્રેમ પી નીહાળ્યો નેણે,
 સુખને શુ'ક'શે વેણે રે—ગગને૦-૬
 સાંભળશે ઠાણુ કે'શે,

(૩૫)

સાચકી વખાણી લેશે,
ન કલે ઢ'વાઈ રે'શેરે.—ગગને૦—૭
પ્રેમ ને કહી બતાવે,
પ્રેમ ને કરી બતાવે,
મણિ તેને મન ભાવે રે.—ગગને૦—૮

પ્રવાત.

અયમાત્માપરાનંદઃ પરમેમાસ્પદયતઃ *—પંચદશી.

" Love rules the court, the camp, the grove ;
And men below and saints above ;
For love is heaven, and heaven is love.†"—Scott.

" It is a fire that kindling its first embers in the narrow nook of a private bosom, caught from a wandering spark out of another private heart, glares and enlarges until it warms and beams upon multitudes of men

" Now abideth Faith, Hope, Love, these three ;
but the greatest of these is Love.‡"—St. Paul ;

* આ આત્મા પરાનંદ છે કેમકે પરમેમાસ્પદ છે.—પંચદશી.

† રાજસભા, ઐન્યસન્નિવેશ, યુધ્ધકુંજ, સર્વત્ર—સૃષ્ટિનાં મનુષ્યમાત્ર, રવર્ગના દેવમાત્ર,—બધે—મેમનુજ સામાન્ય છે, કારણ કે મેમ રવર્ગ છે, અને રવર્ગ મેમ છે.—૨૩૦૬.

‡ કેઈ એક વ્યક્તિના હૃદયમાંથી ઉઠતા તણખાને યેગે કેઈ અન્ય હૃદયમાં પ્રકટ થયેલો એ એવો અગ્નિ છે કે નો અધિકાધિક પ્રતીપ્ત થતે થતે, વધિષ પામને પામને, અનંત પુરુષો અને અનંત સ્ત્રીઓને પ્રકાશ અને આનંદ ઉપજાવે છે, સર્વનાં હૃદયને પ્રકાશિત અને આનંદિત કરે છે, ને એમ સમગ્રવિશ્વ, અઘાંડમાત્રને, પોતાના ઉદાર પ્રકાશમાં ઉતારી લે છે;—એમર્સન.

¶ ત્ર્યંબા, આશા, પ્રેમ, એ ત્રણ સર્વથા નિત્ય છે, પણ એમાં એ પ્રેમ સર્વોપરિ છે.—સાંતપોલ.

પ્રપાત !-ક્યાં ? ક્યાંથી ? એનું ઉત્તર એજ છે કે પ્રેમના તર ઉપરથી અભેદભૂવના ઊર્ગમમાં, પ્રેમજીવનમાં પ્રેમ એજ તત્ત્વ છે એમ કહેવું છે, એનું તત્ત્વ અભેદ છે એમ પણ સૂચવેલું છે. અદ્વૈતસિદ્ધાન્તનું તત્ત્વ અભેદ વિના અન્ય નથી, ને એ તત્ત્વનો અપરોક્ષાનુભવ થતા સુધી અદ્વૈતના શુદ્ધ હૃદયવિવાસથી કશું ફલ નથી. આજકાલ ને અદ્વૈત પ્રવર્ત્યો છે તે કોઈ વિલક્ષણ પ્રકાર નજીક ને છે. સાધારણ લોકોમિત છે કે, વર્તમાનસમયે સર્વને આખો વેદાન્તસાક્ષાત્કાર થઈ રહ્યો છે, “તારું તે મારું, મારું તે તારું” એ આખો વેદાન્તોપદેશ છે, એમાનો ને પ્રથમાર્થ-તારું તે મારું-એજ સર્વજન-વેદાન્તીઓમા પણ-મત્તલ્લ અનુભવમાં આવેલો નજીક છે, એનું કારણ અધિકારની ન્યૂનતા છે એમ કહેવામાં આવે છે, પરંતુ મને એમ લાગે છે કે વેદાન્તસાક્ષાત્કાર ઉપદેશકો હૃદયવિવાસને વગર માત્રાન્ય આપે છે હૃદયાદૃતિની ઉપેક્ષા કરે છે, એ પણ આવા અધિકારભેદ બેસુ એક નુબ્બ કારણ છે. માયા શું છે ? જીવ શું છે ? બ્રહ્મ શું છે ? તેમનો સંબંધ કેમ અને કેવો છે ? એ આદિ તર્કો અને તેના અનેક શક્યમાધાનનાં ખાંડનગકન ઉપર જિજ્ઞાસુઓ પોતાની પ્રુત્તિને બહુ આપાસ આપીને ફેરતા માલે છે, કૃષ્ણનેમા પ્રવેશ ન થઈ શકતા નિરાશ થઈ એવા ઉદ્ધારનો પણ આશ્રય કરે છે કે “વેદાન્ત આ તણે માટે નથી” અમુક જ્ઞાતની વિદ્વતા માત્ર કરી, અમુક મંથા, પ્રશ્નોનો, સાંજોપાત્ર જાણવા, અમુક પદવી મેળવી વિદ્વાન્ કે વેદાન્તાળાસીનો હક માન કરવો, એનેજ પ્રામાન્ય આપાય છે, શુદ્ધ હૃદયવિવાસમાંજ જ્યાં તત્ત્વનો અને સ્વાસ્થ્યનો આધાર કે સાર હોય તેમ લોકવ્યવહાર પ્રવર્ત્યો છે. વર્કોમાં મનીષ વેદા-

‘નતીએ પશુ તર્કજાલનો કોઈ અવધિ રાખ્યા વિના જીવન-મુશ્કતાનો દાવો કરી કોઈ મર્યાદા પાલતા નથી, વ્યાવહારિક મર્યાદા માનવા છતાં, અંતરમાં તેથી મર્યાદાનો સ્વીકાર કરવા નથી એમ કહેવાય છે. આવા અનુભવો ઉપરથી લોકો ‘વેદાન્ત’ એ નામનો ઉપદ્રવ કરે છે. એ શબ્દને અંગે, દાંબિકતા, જન અને વાણીની એકતાનો અજ્ઞાન, અમર્યાદસ્વચ્છરિતા, અજ્ઞાનને દાંડવા માટે નમ્રમનુષ્ય તથા શબ્દમાત્રનોજ આડંબર, આવી ઈર્ષાના સૂચવવી ધારે છે. એક પાસા અધિકારની ન્યૂનતા, અને એકાએકજ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સેવાની લાલુતા; બીજી પાસા કર્કશ તર્કમાત્રનોજ આશ્રય અને તેનાથી આચારતું બિન્નત્વ, એવાં કારણોને લેઈ અજ્ઞાન લોકોના મનમાં આવે જીમ પેદા થાય છે. મારું માનવું એમ છે કે વેદાન્ત-માર્ગ કોઈથી પણ ન સમજી શકાય તેવા હુધિવિદ્યાસમાત્રનોજ સ્વાવશેષ નથી, આચાર અને વચનનો જરૂરવિષ્ક બેદર રાખવો પડે એવી નીતિ જીપર રચવાયેલા નથી;—એનું તત્ત્વ કેવલ અભેદ છે. અભેદ એટલે હૃદયના રસનો સંપૂર્ણ આવિર્ભાવ. સંપૂર્ણ એટલે કોઈપણ ભેદ વિનાનો આવિર્ભાવ, ઉદયાચ, તેનુંજ વેદાન્તમાં પ્રાધાન્ય છે *. પ્રેમ, દયા, સ્નેહ, જૈત્રી, આદિ સૂક્ષ્મ સંબંધોમાં

* સરખાવો :—“The charities of a more and more widely extended peace are preparing the way for a Christian church which shall depend neither on ignorance for its continuance, nor on controversy for its progress, but shall reign at once in light and love.”—Ruskin.

દિનપ્રતિદિન અધિક વિશાલ થતી એકતાનો ઉદારભાવ એજ એકત્ર દીરધીઅન ધર્મનો સંજ્ઞ સ્વયં છે કે જેનો નિર્વાહ અજ્ઞાન ઉપર ન રહેવા, જેની ઈર્ષિ વાદવિવાદને આધીન ન રહેતાં, જે કેવલ જ્ઞાન અને પ્રેમના અંબેદગાંજ સિધર ધરો.—નરિંકન

પણ તે જે આનંદ આવે છે, તે તે આનંદનો પરમ પ્રકાર અનુભવાય એ અભેદનું સ્વરૂપ છે. અભેદભાવના થાય તો અધિ કારની ન્યૂનતા રહેતી નથી, વેદાન્ત સમજવામાં વિશેષ આવતો નથી, આચાર અને વિચારનો ભેદ રહી શકતો નથી. અભેદનો આનંદ કરવાથી વેદાન્તમાર્ગ શુભક હૃદયવિદ્યાસ મંત્રીને રસમય આનંદમાર્ગ થઈ રહે છે. એ અભેદના આર્છીવમાં આપણે પ્રપાત્ત કરવો છે, પ્રેમને તટથી, તે આર્છીવના ઉર્મિમાં વિસીત થવા પડતું છે.

વ્યવહારના અનુભવો એટલા બધા ઉપયોગી છે, કે એક પણ અનુભવમાં અભેદ અનુભવવાનો આપકાસ નથી એમ નથી. વિશ્વ-વ્યવસ્થાજ એવી છે કે વ્યવહારમાં ગમે તે અનુભવ થતો હોય, મણ જે તન્મયતા સાથે તે અનુભવ થતો હોય, તે અનુભવના ઉવરના તત્ત્વ ઉપર દષ્ટિ રાખીને તે અનુભવ લેવાતો હોય, તો ત્યાં ને ત્યાં અભેદ અનુભવાયા વિના રહેતો નથી. પ્રમાતૃચેતન્યનો પ્રેમચેતન્ય સાથે અભેદ ધવાથીજ જ્ઞાનમાત્ર થઈ શકે છે, અન્ય પ્રકારે કોઈ પણ જ્ઞાનજ અર્થ નથી; તેમજ પ્રત્યેક પદાર્થ, ભાવ, સંભવ, આદિને વિચારતાં તેનું અતિમ તત્ત્વ અભેદાનંદ વિના બીજું નીકળતું નથી; અનુભવમાત્ર અભેદ સાધવાના ક્રમનાંજ, પગથીઆં છે. પરંતુ રથનાજ એવી છે કે માણસને અનુભવમાત્રમાં અભેદ ન ધવા દેનાર બીજા પણ અભેદ ધવા દેનાર બીજાના ભેગાંજ રહેલાં હોય છે; પરાણેલાને જ્યૃણદિધાતા એમ કૃષ્ણસ્ત્રીમાં લખ્યુંજ છે. વ્યવહારનું કોઈ પણ કાર્ય કરતે આપણને અભેદ અનુભવાય છે—તે કાર્ય, તેના કરનાર આપણે, અને તે કરવાનાં સાધન હોય તે, એ ત્રણેને ભુલી આપણે સન્માત્ર એવી કોઈ અવશ્ય એકતામાં,

એવા કોઈ અનર્થ અભેદમાં, આવી જમ્મએ હીએ; પણ ગુરતજ, એક નિમિષમાત્રમાંજ, એ અભેદનો ભંગ થાય છે, વિસ્તરચનાનું આકર્ષણ ગુરતજ સ્થૂલતામાં આપણને તાણી લાવે છે, ને અભેદને એક સ્વપ્નવત્ કરી નાખે છે. આવી વ્યવસ્થા છે એટલે સંસારના ગમે તે પ્રસંગને લો, ગમે તે વિચારને લો, પણ તેમાં એ જીવિ-વેકપૂર્વક તન્મયતાથી વ્યવહાર થયો તો અભેદમાર્ગ મરલજ છે. અભેદનું સ્વરૂપ બેદનો અભાવ એ છે; બેદનો અભાવ સ્થૂલ રીતે તો અશક્યજ છે, સૂક્ષ્મદૃષ્ટિમાત્રથી શક્ય છે. વિદ્યમાને એવા બેદનો દૃષ્ટિદ્વારા યાગ વિલય થઈ જાય, તે અર્થે એવી દૃષ્ટિનો પુનઃ પુનઃ અભ્યાસ થઈ અભેદની ભાવના જાંધાવી જોઈએ, ભાવનાદૃઢ થતે થતે, તેનો પણ અસ્ત થઈ જઈ, કોઈ અવર્ણ્ય આનંદજ અવશેષ રહેવો જોઈએ, વેદાન્તીઓ જેને સત્ત્વસામાન્યરૂપે જીવન્મુક્તના લક્ષણમાં ગણે છે તે થડું જોઈએ. ભાવનાનું તત્ત્વ ધ્રુવ વાર્તા કે તર્કમાં નથી; પ્રત્યક્ષ તન્મયતામાં છે, એટલે રસ, આર્દ્રતા, એમાં છે. અને વ્યવહારમાં રસ એ નામથી આપણને સારમાં સારો કોઈ પુણ્ય વાતનો અનુભવ હોય તો તે પ્રેમનો છે. પ્રેમભાવનાનો પરમ પ્રદર્શ સાધો શકાય, સમજી શકાય, અનુભવી શકાય, તો રસ અથવા આર્દ્રતાનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ સમજાય, આર્દ્રતા પૂર્ણ સમજાય તો ભાવના દૃઢ થાય, ભાવના દૃઢ થતા અભેદનો સાક્ષાત્કાર આવે, અને અભેદસાક્ષાત્કારથી અતર્ક્ય, અવર્ણ્ય એવા સ્વરૂપનો લાભ થાય.

સ્વરૂપ—આત્મા—શું છે? જા માટે સ્વીકારવો પડે છે? એ આદિ વાર્તાનો પ્રેમજનનના દિગ્દર્શનમાં કહેવાઈ ગઈ છે. આત્માની શક્તિ અચિંત્ય, અવર્ણ્ય છે. આત્મા યોનેજ સર્વ છે એ જ્ઞાનને નહિ, પણ એ અનુભવને, સ્વરૂપલાભ કદીજોઈએ, એનેજ અભેદ કદીજોઈએ. આત્મા જે જે અનુભવ કરે છે તે સ્વરૂપલાભ માટેનાજ

પ્રયાસ છે. અત્યંત અભેદ થયા વિના તેને તૃપ્તિ થતી નથી. અત્યંત કહેવાનું કારણ છે કે સ્થૂણિક અભેદ તો નિરંતર થયાં જ નથી, પણ નિત્ય અભેદ થયાં વિના તૃપ્તિ આવતી નથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય. અભેદસાક્ષાત્કારને અર્થે, સ્વરૂપલાભને અર્થે, પ્રેમ-ભાવનાનો ઉત્કર્ષ સાધવાથી સહજ માર્ગ જડે છે, રાજયોગાભ્યાસનો એજ ઉત્તમોત્તમ સહજમાર્ગ છે. ત્યારે મેગોત્કર્ષ તે શું ? પ્રેમ તે શું ? જે પ્રેમરૂપ તટઉપર ઉભા છીએ, ને જે પ્રેમ અથવા અભેદરૂપ અર્જુનના તરંગના પદ્મ છે, તે બેની વચ્ચે શો ફેર છે ? ઉભરેને પ્રેમનાજ પ્રકાર કહો છો, તો એ બે વચ્ચે શો અંતર છે ? આ પ્રશ્નોના નિરાકરણથી પ્રયાત સિદ્ધ થતા ઈશિપ્રલાપ સુગમ થઈ જશે.

પ્રેમ આર્યાત્ જે સ્થૂળ જાળ ધમાવને એ નામ આપવામાં આવે છે તેનું તત્ત્વ શું છે ? તેનું કારણ, તેના ઉદ્ભવનું કારણ, શું છે ? એ વિચાર કરતા, સ્થૂળ દર્શિથી, એમજ જણાય છે કે 'આનંદ' એજ એવા પ્રેમનું જ ધનું નિદાન છે. આ આનંદનું તત્ત્વજ આપણી પ્રથમે જોણું જોઈએ એ જ્ઞાન કયા છે, શામા છે, શું છે, એ આદિ વિચાર કરવો જોઈએ. મનુષ્યને ત્યાં જ્યાં આનંદ આવે છે ત્યાં ત્યાં તે આનંદ, આનંદના સ્થાનને લઈને આવતો નથી, પોતાની જાતને લઈને આવે છે, એ તો નિર્વિનાદ, સર્વજનીન, અનુભવ છે. યુગ્મિત્રાદિ ઉપર જે નિરવધિ પ્રેમભાવ હોય છે તેનું કારણ યુગ્મિત્રાદિનાં શરીરગદિ નથી, એ શરીરસાધ્ય જે આપણી પોતાની તૃપ્તિ છે તેજ તે સંબંધનું કારણ છે. યુગ્મિત્રાદિના મરણજન્ય શોક જેમ સ્પષ્ટ રીતે આપણી પોતાની જોડને લીધે જ ઓગસું સર્વ કોઈમાને છે, અનુભવે છે, તેમ તેમની વિચિત્રતાથી, તેમના સંબંધથી, જે જ્ઞાન આવે છે તે પણ આપણા પોતાના

ઉદ્દેશથી છે, તેમના ઉદ્દેશથી નથી, એમ સર્વેએ માનવું જોઈએ. પદાર્થ, સંબંધ, આદિમાં જ્યાં જ્યાં આનંદ, મુખ્ય, ઇત્યાદિ સમ- જન્ય છે, ત્યાં ત્યાં તે આપણી પોતાની તૃપ્તિને અર્થે સમજાય છે, તે તે પદાર્થસંબંધાદિની તૃપ્તિને અર્થે નથી એટલી વાત ત્યારે નિર્ણયવાદ સિદ્ધ થાય છે. આનંદનું સ્થાન આપણે આ પ્રકારે નક્કી કર્યું. એનો પ્રદેશ, એનું સ્વરૂપ, તે પણ હવે નક્કી કરીએ. આપ-ણને આનંદ શામાં આવે છે? જ્યાં આપણી તૃપ્તિ થાય ત્યાં આનંદ આવે છે એમ કહેશો, પણ ‘આપણી તૃપ્તિ’ એમાંના ‘આપણી’ અને ‘તૃપ્તિ’ એ બે શબ્દનો તત્ત્વાર્થ શો છે તે જાણ્યા વિના એ ઉત્તર નિરુપયોગી છે. તૃપ્તિ એટલે પર્ણાપ્તિ, પૂર્ણ પ્રાપ્તિ; હવે કાંઈ અધિકની ઇચ્છા નથી, આ છે તેજ અનંત ઇચ્છાની તૃપ્તિરૂપ છે, એવી પ્રતીતિ, એવો અનુભવ; એને તૃપ્તિ કહીએ છીએ. ‘આપણી તૃપ્તિ’ માં જે ‘આપણી’ એમ કહેવાય છે તેથી એટલું જ સિદ્ધ થાય છે કે એ તૃપ્તિનું સ્થાન આપણા પોતામાં છે, બહાર નથી. એ સ્થાન આપણામાં કોણે ઠેકાળે છે? આપણા શરીરની તૃપ્તિ છે? આપણા મનની તૃપ્તિ છે? આપણી હૃદય-યોની તૃપ્તિ છે? શાની તૃપ્તિને ‘આપણી’ તૃપ્તિ કહીએ છીએ? ધણાક પદાર્થ એવા છે કે તેમનાથી શરીરની તૃપ્તિ થાય છે, ધણાક વિચાર એવા છે કે તેમનાથી મનની તૃપ્તિ થાય છે, ધણાક સંબંધ એવા છે કે તેમનાથી હૃદયોની તૃપ્તિ થાય છે, પણ શરીર, મન હૃદય, રથૂલ, સૂક્ષ્મ-સર્વત્ર તૃપ્તિનો અનુભવ કરનાર કોઈ અન્ય છે; શરીરની તૃપ્તિ અમુક પદાર્થોના સંયોગાદિથી થાય છે ત્યાં પણ તૃપ્તિનો અનુભવ શરીરને નથી, કેમકે નિદ્રાદિ દશામાં શરીરને અનેક તેવા સંયોગ થયા છતાં તૃપ્તિનો અનુભવ નથી એ સુવિદિત છે. એ અનુભ-

યલેનાર શરીરથી કોઈ અન્ય છે. મનને અનેક નવીન વિચારાદિની
 બળ્યતાનો અનુભવ થાય છે, પણ તે અનુભવમાંથી જે તૃપ્તિ
 મન અનુભવે છે તે, મનથી જે કોઈ અન્ય તેનો અનુભવ છે,
 મનનો નથી. વિચારાદિ—જીદ્દિ, ઉર્મિ, ઇચ્છા,—તે મન અથવા
 આંતઃકરણનાજ પરિણામ છે, જ્યાં હેતુને લેઈ, બહારથી
 આવતા વિચારાદિને એક ઉદ્દેશોધક ગણી, મન પોતેજ અનેક
 પરિણામ પામી તે તે વિચારાકાર થાય છે. નહ પોતે જે વેપ
 બળવે છે તેનો રસ તેને આવતો નથી, તેની તૃપ્તિ તેને થતી
 નથી, નહથી અન્ય એવા જોનારને થાય છે, તેમ મન, પોતે
 પોતાનાં વચાન્તરોથી તૃપ્તિ જોગવડું લાગે છે તથાપિ તે તૃપ્તિ
 મનથી અન્ય એવા કોઈની છે, મનતી નથી. હૃદિયો અમુક
 સંસર્ગાદિથી તૃપ્તિ માને ત્યાં પણ તે તૃપ્તિનો અનુભવનાર
 હૃદિયથી અન્ય છે. આ પ્રકારે જોતાં શરીર જેવા સ્થુલમાં કે
 હૃદિય અને મન જેવા સૂક્ષ્મમાં તૃપ્તિનો પ્રદેશ શરીર મન
 હૃદિયાદિથી અન્ય એવા આપણા પોતાના કોઈ અંશને વિષેજ
 હરે છે, અન્યત્ર નહિ. એમજ એ તૃપ્તિનું સ્વરૂપ પણ અવગૃહ્ય
 અથવા સ્થુલ પ્રકાર કે સૂક્ષ્મ પ્રકારથી દર્શાવી ન શકાય તેવું છે.
 સામાન્યમાં સામાન્ય સ્થુલ તૃપ્તિનોજ અનુભવ જુઓ. શાકરને
 ખાવાથી ગળપણનો જે અનુભવ રસનેદ્રિયને થાય છે, તદ્દન્ય
 તૃપ્તિ થાય છે, તેનું સ્વરૂપ અન્યને કહી શકાયું અસાકય છે. ગમે
 તેટલાં વચનોથી, ગમે તેટલી ઉપમાઓથી, સાંભળનારને શાકરના
 સ્વાદની તૃપ્તિ થતી નથી. કેવલ જોણે શાકર ખાધી છે, તેનેજ
 તે તૃપ્તિનો અનુભવ સમજાય છે. આવી રીતે અનુભવમાનમાં
 પણ એનું એજ લાગશે. જે અનુભવગમ્ય પાતા છે, કહી શકાતી.

ઉદ્દેશથી છે, તેમના ઉદ્દેશથી નથી, એમ સર્વએ માનવું જોઈએ
 પદાર્થ સખધ, આદિમા જ્યા જ્યા આનંદ, સુખ, ઇત્યાદિ સમ-
 નવ છે, ત્યા ત્યા તે આપણી પોતાની તૃપ્તિને અર્થે સમન્વય છે,
 તે તે પદાર્થસખધાદિની તૃપ્તિને અર્થે નથી એટલી વાત ત્યારે
 નિર્નવાદ સિદ્ધ થાય છે આનંદનું મ્યાન આપણે આ પ્રકારે ન કરી
 કર્યું, એનો પ્રદેશ, એનું સ્વરૂપ, તે પણ હવે નક્કી કરીએ આપ-
 ãણને આનંદ શામા આવેછે? જ્યા આપણી તૃપ્તિ થાય ત્યા
 આનંદ આવેછે એમ કહેગો, પણ 'આપણી તૃપ્તિ' એમાના
 'આપણી' અને 'તૃપ્તિ' એ બે શબ્દનો તત્વાર્થ શો છે તે
 જાણ્યા વિના એ ઉત્તર નિરૂપધોગી છે તૃપ્તિ એટલે પર્ણાપ્તિ,
 પૂર્ણ પ્રાપ્તિ, હવે કાઈ અધિકની ઇચ્છા નથી, આ છે તેજ અનંત
 ઇચ્છાની તૃપ્તિરૂપ છે, એવી પ્રતીતિ, એવો અનુભવ, એને તૃપ્તિ
 કહીએ છીએ 'આપણી તૃપ્તિ' મા જે 'આપણી' એમ કહેવાયછે
 તેથી એટલું જ સિદ્ધ થાય છે કે એ તૃપ્તિનું સ્થાન આપણા પોતામા
 છે, બહાર નથી એ સ્થાન આપણામા કીયે ઠેમણે છે? આપણા
 શરીરની તૃપ્તિ છે? આપણા મનની તૃપ્તિ છે? આપણી ઇન્દ્રિ-
 યોની તૃપ્તિ છે? શાની તૃપ્તિને 'આપણી તૃપ્તિ' કહીએ છીએ?
 ઘણાક પદાર્થ એવા છે કે તેમનાથી શરીરની તૃપ્તિ થાયછે, ઘણાક
 વિચાર એવા છે કે તેમનાથી મનની તૃપ્તિ થાયછે, ઘણાક સખધ
 એવા છે કે તેમનાથી ઇન્દ્રિયોની તૃપ્તિ થાયછે, પણ શરીર, મન
 ઇન્દ્રિય, રૂપ, સૂક્ષ્મ—સર્વત્ર તૃપ્તિનો અનુભવ કરનાર કોઈ અન્ય છે,
 શરીરની તૃપ્તિ અમુક પદાર્થોના સયોગાદિથી થાયછે ત્યા પણ તૃપ્તિનો
 અનુભવ શરીરને નથી કુમકે નિદ્રાદિ દશામા શરીરને અનેક તેવા
 સયોગ થયા છતા તૃપ્તિનો અનુભવ નથી એ સુવિદિત છે એ અનુભ-

વલેનાર શરીરથી કોઈ અન્ય છે. મનને અનેક નવીન વિચારાદિની
 બળ્યતાનો અનુભવ થાય છે, પણ તે અનુભવમાંથી જે તૃપ્તિ
 મન અનુભવે છે તે, મનથી જે કોઈ અન્ય છે તેનો અનુભવ છે,
 મનનો નથી. વિચારાદિ—જ્ઞાતિ, કર્મ, ઈચ્છા,—તો મન અથવા
 અંતઃકરણનાજ પરિણામ છે, બાહ્ય હેતુને સેઇ, બહારથી
 આવતા વિચારાદિને એક ઉદ્દેશોધક ગણી, મન યોતેજ અનેક
 પરિણામ પામી તે તે વિચારકાર થાય છે. નહિ યોતે જે વેધ
 મળે છે તેનો રસ તેને આવતો નથી, તેની તૃપ્તિ તેને થતી
 નથી, નહીં અન્ય એવા જોનારને થાય છે; તેમ મન, યોતે
 યોતાનાં રૂપાન્તરોથી તૃપ્તિ ભોગવતું લાગે છે તથાપિ તે તૃપ્તિ
 મનથી અન્ય એવા કોઈની છે, મનતી નથી. હંદ્રિયો અમુક
 સંસર્ગોથી તૃપ્તિ માને ત્યાં પણ તે તૃપ્તિનો અનુભવનાર
 હંદ્રિયથી અન્ય છે. આ પ્રકારે જોતા શરીર જેવા સ્પૃશ્યમાં કે
 હંદ્રિય અને મન જેવા સૂક્ષ્મમાં તૃપ્તિનો પ્રદેશ શરીર મન
 હંદ્રિયાદિથી અન્ય એવા આપણા યોતાના કોઈ અંશને વિષેજ
 હરે છે, અન્યત્ર નહિ. એમજ એ તૃપ્તિનું સ્વરૂપ પણ અવર્ણ્ય
 અથવા સ્થૂળ પ્રકાર કે સૂક્ષ્મ પ્રકારથી દર્શાવી ન શકાય તેવું છે.
 સામાન્યમાં સામાન્ય સ્પૃશ્ય તૃપ્તિનોજ અનુભવ જુઓ. શાકરને
 ખાવાથી ગળપણનો જે અનુભવ રસનેદ્રિયને થાય છે, તદ્દન્ય
 તૃપ્તિ યાર છે, તેનું સ્વરૂપ અન્યને કહી શકાતું અશક્ય છે. ગમે
 તેટલાં વચનોથી, ગમે તેટલી ઉપમાઓથી, સાંભળનારને શાકરના
 સ્વાદની તૃપ્તિ થતી નથી. કેવલ જ્યે શાકર ખાધી છે, તેનેજ
 તે તૃપ્તિનો અનુભવ સમજાય છે. આવી રીતે અનુભવમાત્રમાં
 પણ એનું એજ લાગશે. જે અનુભવગમ્ય થાય છે, કહી શકાતી

નથી, કહેતામાં તેનો પૂર્ણ રસ હડી જાય છે, તેને સ્વસંવેદ્ય કહે છે. ત્યારે તૃપ્તિનું સ્વરૂપ સ્વસંવેદ્ય છે; અર્થાત્ જોને તૃપ્તિ થાય તેજ અનુભવી શકે એવું છે. આટલા વિચાર ઉપરથી આપણે સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકીએ છીએ કે તૃપ્તિ અથવા આનંદનું સ્થાન આપણામાં છે, એનો પ્રદેશ સ્થૂળ મૂર્ત્યથી અતિરિક્ત એવા પણ આપણા પોતાનાજ કોઈ પ્રકારમાં છે, અને એનું સ્વરૂપ સ્વસંવેદ્ય અર્થાત આપણનેજ અનુભવાય એવું છે તથા રીતે પ્રાપ્ત થતા આ 'આપણે'—શબ્દ વાચ્ય જે કોઈ છે, અનેક સુખ દુઃખ, રાગ દ્વેષ, ક્રોધ મોહ લોભાદિવિકાર, જ્ઞાન અજ્ઞાનાદિ અનુભવ, ભૂત ભવિષ્ય વર્તમાન તેનું અમંધાન, એ સર્વ એકત્ર, એકરૂપ કરી આપનાર, એવું જ જ્ઞાન છે, એવું જ રસમયસૂત્ર છે, તેજ આ 'આપણે'—શબ્દવાચ્ય છે.

એનેજ 'આત્મા'—સ્વરૂપ—કહે છે. જ્ઞાન વ્યક્તિમાત્રમાં સમાન છે, એકરૂપ છે, એકાકાર છે, એ વિના કોઈ છે નહિ, તેથીજ અદ્વૈત છે. અનુભવમાન જ્ઞાનને અસીન છે. અસ્તિત્વ, અમુક છે એમ પ્રતીતિ થવી, મમમે બ્રહ્માડનું પણ હોવું,—અર્થાત સત્તામાત્ર જ્ઞાનાધીન છે. જ્ઞાન એજ સજ્ઞા, અજ્ઞાન એવો પદાર્થજ નહિ; કેમકે અજ્ઞાનની સત્તા પણ જ્ઞાનાધીન છે, જ્ઞાનને સમજાવવા, અનુભવવાને અર્થે એક કંપના કરેલી છે, આરોપિત છે. સમય વિશ્વ જ્ઞાનવિલાસન છે, જ્ઞાનના અનેકાનેક વિવર્તની રચના છે વસ્તુ પદાર્થાદિ જે અનુભવાય છે તેનું પૃથક્કરણ કરી જોશો તો તેમાંથી દેશ કાલ અને કારણતા વિના ખીણ કોઈ વાત હાથ આવવાની નથી. વસ્તુ આદિ અમુક દિગ્વિભાગથી પરિમિત છે, અમુક કાયવિભાગથી વિમક્ત છે, ને અમુક જડનો સમૂહ છે, એટલું તો આપણે સર્વે

સ્વીકારીશું. દિશ્ અને કાલ એ એ તો કેવલ માનસિક છે એમ કહીશું તો તે પણ સર્વ કાલ સહજે સ્વીકારશે. * પણ જડને માનસિક સ્વીકારતાં સર્વ અટકશે. પરંતુ જડ શું છે તે વિચારો. પદાર્થથી અમુક લાગણીઓ થાય છે. કઠિનતા, ગુરુત્વ, આદિ પ્રત્યક્ષો (Sensation) થઈ આવે છે, એથીજ આપણે જડ એવું નામ ઉચ્ચારી, તેવા તેવા પ્રત્યક્ષોના એકત્ર કારણનો તે નામથી બોધ કરીએ છીએ. જડ એ કારણ છે, અમુક અમુક પ્રત્યક્ષો એ કાર્ય છે ત્યારે એક કે એકથી અધિક એવી કાર્યકારણની પરંપરાના એકત્ર સમૂહનેજ 'જડ' કહીએ છીએ, એ કરતા અન્ય કાંઈ નથી. તો દિશ્ અને કાલની ઘેટે કાર્યકારણબાવનો વિચાર જને આપણે કારણતા કહીએ છીએ તે પણ માનસિકજ છે દિશ્, કાલ, કાગજીતા એ ત્રણ વિના સાનના વિવર્તજ થવા અસાકચ છે જ્યાં સુધી સાન અવાચ્ય, અનિર્વચનીય, અસામ્ય, મનોવાગમોચર, રહે છે ત્યાં સુધી વિવર્ત નથી, જગત્ નથી, વ્યવહાર નથી પણ 'સાન' એટલો શબ્દ ઉચ્ચારતાની સાથેજ દિશ્, કાલ, કારણતા એ ત્રણે ભેગાજ ઉચ્ચારાય છે, —જેને 'સાન'

* જડવાદાનુસાર વિવેક કરનારા કહે છે કે બાલકને ધીમે ધીમે, ભૌતિક પદાર્થોના અનુભવ થને થતે, દૂરત્વ નિકટત્વ, ઇલાદિ બાવનાનું સાન આપતું બનવું છે અને દિશ્ તથા કાલ કેવલ માનસિક ન હોતા માત્ર વ્યાવહારિક અનુભવજન્યજ છે. આ કહેવું યોગ્ય નથી કેમકે પદાર્થોદિની સંપ્રાપ્તિ જે સાન તેજ દિક અને કાલને પ્રથમથી માનીએ તો થઈ શકે છે, નહિ તો તેવું સાનજ સંભવજ નથી; એટલે સાનથી લિપ્ત એવા વ્યવહારનો જેના ઉપર આધાર છે તેનેજ તે વ્યવહારમાથી ઉપજાવવા ચત્ન કરવો વ્યર્થ છે. એની એજ વાત કારણતા પરત્વે પણ જાણવી.

એમ કહ્યું તે અમુક દેશપરિચ્છેદવાળું છે, અમુક કાલપરિચ્છેદવાળું છે, અને અમુક કાર્યકાન્ધની પરંપરારૂપ છે. આ પરિચ્છેદનેજ, અદેશપરિભાષામાં, દેશપરિચ્છેદ, કાલપરિચ્છેદ, અને વસ્તુપરિચ્છેદ એવા નામ આપેલાં છે, અને પરિચ્છેદાતીત, અપરિચ્છિત, એનું સ્વરૂપ જ્ઞાનને આપેલું છે પરિચ્છેદ દ્વારા જ્ઞાન અનંત સૃષ્ટિઓ વિસ્તારે છે, અનેક વિવર્ત પામે છે, ને એમ સમગ્ર જ્ઞાન છે.

ત્યારે હવે ‘આપણે’-ગુપ્ત-વાચ્ય ને જ્ઞાન, તૃપ્તિ અથવા આનંદમાત્રનું નિધાન છે, તે જ એમ પરિચ્છેદથી વિમુક્ત હોય વસ્તુપરિચ્છેદરહિત યદ્ય કાલપરિચ્છેદ અને દેશપરિચ્છેદસહિત હોય, વસ્તુ અને કાલપરિચ્છેદથી રહિત યદ્ય દેશપરિચ્છેદસહિત હોય, ને છેવટ દેશપરિચ્છેદરહિત યદ્ય અપરિચ્છિત હોય, તેમ આનંદ અધિકાધિક અનુભવાય એ સ્પષ્ટ છે: આ પ્રકારે જ્ઞાન પોતે પોતાને અનુભવે એજ નિમીમ આનંદની દશા છે. વિવર્તમાત્રનો અનુભવ કરવામાં ત્યા ત્યાં પરિચ્છેદાગ્રાવ યદ્ય જ્ઞાન પોતે પોતાને અધિકાધિક અનુભવે છે ત્યાં ત્યાં આનંદ અધિકાધિક નિમીમ અનુભવાય છે ‘આપણે’-ગુપ્ત-વાચ્ય ને જ્ઞાન તેજ ત્યારે આનંદનું સ્વરૂપ છે, તેજ ખરું સ્વસંવેદ છે, એ સ્વસંવેદ જ્ઞાન પોતે પોતાનેજ અનુભવતું જાય તેમ તેમ સ્વરૂપલાભ યતો જાય છે. વ્યવહારનો અનુભવ પરિચ્છેદત્યજવાનેજ માર્ગ છે સ્વરૂપલાભ એજ પરમ, નિમીમ, અમાધિત, અખંડ, આનંદ છે. એને સ્વરૂપાનુસંધાન પણ કહે છે.

સ્વરૂપલાભ વિના આનંદ નથી. જેતુ માધુસના પોતાના આત્માનું, પોતાના જ્ઞાનનું સ્વરૂપ, નેવોજ તેનો આનંદ, એ નિર્વિવાદ અનુભવ છે. પોતાની જે સુખભાવના તે જ્યાં પ્રાપ્ત

યાચ ત્યાંજ મુખ, અર્થાત્ પોતાના સ્વરૂપનો જ્યાં લાભ યાચ ત્યાંજ
 આનંદ. મનુષ્યમાત્ર, વસ્તુમાત્ર પોતે પોતાનું પ્રતિબિંબ પ્રાપ્ત
 કરીનેજ ખુશી યાચછે. વ્યવહારનાં સામાન્ય કહેવતો સમાનકાલ-
 જાસનેષુ સત્યમ્ એ પણ એવાજ તાર્ત્તિક નિશ્ચિયની સાક્ષી પૂરેછે.
 સ્વરૂપ તો યાન છે એમ જ્યારે સમજાય અને અનુભવાય ત્યારે
 પરમસુખ જોને મોક્ષ કહે છે, તે અનુભવાય છે, સ્વરૂપ ન જાણવાથી
 જે કુસંસારબંધ જણાયછે, તે જતા રહે છે, વિપર્વનો અધિષ્ઠાનમાં
 વિલય થઈ રહેછે, તે જ્યાં જ્યાં દૃષ્ટિ પડે ત્યાં ત્યાં સ્વરૂપ સ્વરૂપને
 અનુભવે છે. આ સ્વરૂપસાભનો આનંદ, દેસ કાલ વસ્તુ ત્રણે
 પરિચ્છેદથી વિમુક્ત એવા અપરિચ્છિત જ્ઞાનનો અનુભવ, કોઈ વાર
 થણ યાચ છે ? કે આ કહેવું એક વચનમાત્રજ છે ? કલ્પનામાત્રજ
 છે ? ઉત્તમ ભાવનાનો વિલાસ છે ? એણું પ્રશ્ન સહજે ધરી. એણું
 ઉત્તર પુનઃ અનુભવથીજ મળી શકશે. દેસ કાલ વસ્તુ ત્રણે પરિચ્છેદ-
 વાળા, જે જે સ્થૂળપ્રાપ્તિ આદિના આનંદ છે ત્યાંથી આરંભીને તે
 દેશકાલમાત્રથી પરિચ્છિત એવા કાવ્યરસાદિ આનંદ, કે દેશમાત્રથી
 પરિચ્છિત એવા અનંત આકાર, અનંત જીવન, અનંતશક્તિવાળા
 પ્રથમ, કંસાર્દિ ભવ્યતાના આનંદ, તેમજ વિશેષોત્તમો સમજારો કે ત્રણ
 પરિચ્છેદવાળા આનંદ દ્રશ્ય દર્શન દરમ ત્રણેની અપેક્ષા કરે છે, દેશ-
 કાલથી પરિચ્છિત આનંદમાં દર્શન-તે આનંદ ઉપજાવનાર સાધન જે
 કાવ્યાદિ તે—તુ ભાન એણું થવું જાય છે, દેશમાત્રથી પરિચ્છિત
 આનંદમાં દરમ દ્રશ્યને પણ લાંકી દેવું અનુભવાય છે, પણ ત્રણે
 પરિચ્છેદથી નિર્મુક્ત જે અપરિચ્છિત જ્ઞાન તેના આનંદમાં દ્રશ્ય-
 માત્રજ સમય જ્યાંક લાંકી દેછે, પોતાના સમાવી સે છે, સ્વરૂપાનુ-
 સંધાન પામેછે. જે ચાર અવસ્થાને આપણે, વેદાન્તીઓને મળી,
 જાણતુ, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ, તૃપ્તિ એમ કહીએ તો ખરું ચાલે. તૃપ્તિમાત્ર અપ-

રિચ્છિત્તવાનાનંદ અનુભવાય છે, જાગતે સને શુદ્ધિનું પ્રત્યક્ષ ધાય છે. એ આનંદ અવાચ્ય, અવર્ણ્ય છે, એ સમયે જે આનંદ અનુભવાય છે તેનું વર્ણન કરી શકાયું નથી, કેવળ “વિતત સેક રામ રામમાં અનેક” એટલું જ અસ્પષ્ટ રીતે કહી શકાય છે. યાનીઓની એકતાનતામાં, મમ્ત સોકોના હાલમાં, ચોગીઓની સમાધિમાં, કવિઓના રસમાં, સંગીતાનુભવીઓની લલમાં, ભક્તોના ભજનમાં, સર્વત્ર એ અપરિચ્છિન્ન આનંદનો અનુભવ ધાય છે. તમે શ્રીધમ્મજુની સાધાન્દરોભા વિલોકતા કોઇ પરંતના રાન્દ શિખર ઉપર ઉભા છો, સૂર્યના કિરણો ધીમે ધીમે પશ્ચિમમાં સમાતા જાય છે, તેને વિલોકી એ દિશાના મુખ ઉપર વચ્ચરતા વિવિધ રંગને આશ્ચર્ય અને આતંદયી અનુભવોડે, પોત પોતાના સ્થાન શોધતાં પશુ પક્ષીના ધ્વનિથી મોદ પામો છો, શિખરે શિખરે પ્રસરતી રાત્રીની મંદ સ્વામતા, નદીઓના પ્રવાહમાં ધીમે ધીમે પ્રતિબિંબતા તારા, ચંદ્રપ્રકાશનો મધુર વિસ્તાર, - એ બધાનું મનન કરતા, અનેક વિચારના તરંગે ઉછળતા તમે સ્થિર થઈ ઠરી રહા છો; વિલેપ ધાય તો મહા સંકટ માનો છો. એ આનંદને પ્રસંગે તમે એવા અનુભવમાં જતા નથી કે તમારા જાનમાધી પ્રથમે એ આનંદ પ્રાપ્ત કરનાર સાધન, પછી એ આનંદ ઉપજાવનાર પદાર્થો, ને છેવટ એ આનંદના અનુભવનાર તમે પોતે, પશુ નીકળી જાય છે, ને અવર્ણ્ય, અવાચ્ય, એવો કોઇ અપરિચ્છિન્ન જ્ઞાનરૂપ આનંદજ અનુભવાતો રહે છે. કોઈ કાચના રસમાં તન્મય થવામાં, કોઈ જાનની લલમાં વિલીન થવામાં પણ આવો અનુભવ થતો નથી કે તમારા મનમાં તમને કોઈ વાર થતી અશુદ્ધિ થતી દેાય છે, તે પ્રસંગે એકાગ્રતા થઈ જતાં, તે અશુદ્ધિનો નીકાલ સ્વયંનાર પ્રકાશ તમારા મનમાં

જોકાએક પડતો નથી ? ને તમે તેવે સમયે પરિચ્છેદમાત્રને વીસરી ગયા હોતા નથી ? આવી જે અપરિચ્છિન્ન આનંદની દશા છે તેજ જ્ઞાન છે, એનું વર્ણન થવું અશક્ય છે. આપણે કોઈ વિચાર ચલાવતા હોઈએ, અને તે વિચારના અનેક ક્રમે ચાલતા એક વિચારથી બીજા વિચાર ઉપર જઈએ, તે બે વિચાર વચ્ચેની જે અતિ-સૂક્ષ્મ નિવિચારાવસ્થા થાય છે તેના જેવી અપરિચ્છિન્ન, પણ તે દરતાં અધિક રસમય-ચીત્ત-એવી આ આનંદની દશા કહી શકાય.

આવો આનંદ ક્યારે અનુભવાય છે? પરિચ્છેદની પાર જવાય ત્યારેજ એ આનંદ અનુભવાય છે, એમ આટલા વિવેચનથી રૂપ થવું જોઈએ. એ આનંદ અનુભવવાનો માર્ગ પ્રેમ છે. જેને જે સ્થાને પોતાના સ્વરૂપનો લાભ થાય ત્યાં તેને પ્રેમ આવે છે, પણ તે પ્રેમ પરિચ્છેદરહિત થાય ત્યારેજ સ્વાર્થસ્વરૂપાનુસંધાન અનુભવાય છે. વિશ્વલીલાને વિલોકવામાં પ્રેમ ધરનાર વિશ્વના પદાર્થોનેજ પ્રેમવિષય માન્યાં કરે, કાવ્યના રસમાં વિલીન થનાર સમુદ આને અર્થનેજ રસવિષય સમજ્યાં કરે, સં-ગીતમાં લય પામનાર રાગ અને ચીજનેજ પ્રેમવિષય ગણ્યા કરે, વેદાન્તાદિ ઉપર ભાવ રાખનાર શાસ્ત્રપરિભાષામાંજ કૃતાર્થતા લીધાં કરે, વ્યાવહારિક દંપતીપ્રેમ આદિમા આસક્ત થનાર પ્રેમ-સ્થાનના શરીર કે મનને પ્રેમવિષય ધાર્યાં કરે, તો તેમાંના કોઈને તે તે વિષયના ધેતાના “પ્રેમ”થી સ્વરૂપલાભ થતો નથી. તે તે વિષય ઉપર જે પ્રેમ હોય તેને એટલા ઉત્કર્ષ પર્વત લઈ જાય કે પરિ-ચ્છેદમાત્રની પાર તે પ્રેમની બાવના પહોંચે, તોજ સ્વરૂપાનુસંધાનનો જે છેવટનો અનુભવ તે આવે, તોજ પ્રેમ સર્વત્ર એકનો એક

છે, વિશ્વમાત્ર તેના વિવર્ત છે, એમ સાક્ષાત્કાર થાય, તોજ ન્યાં દષ્ટિ કરે ત્યાં સ્વરૂપને અનુભવી શકે એવી રિચિતિ હોય. એમ ન થાય ત્યાં સુધી, 'પ્રેમ' એટલા શબ્દથી હેતરાઈ, જે સોડો પરિચિત્તમ પ્રેમને પ્રેમ કરાવી તેમાં ઉચ્છૃંખલ બન્યા રહેછે, તે તો અતોક્ષણ તતોક્ષણ, અનાયારી, અને ઉન્મૂર્ગગામીજ છે. કોઈ તત્ત્વજ્ઞે ખરા પ્રેમનું લક્ષણ આપ્યું છે કે "પ્રેમસ્થાનના અભાવને સમયે જ પ્રેમ ખરે સ્વરૂપે અનુભવાય છે તે ખરા પ્રેમ છે;" અર્થાત્ પરિચ્છેદરહિત પ્રેમ તેજ પ્રેમ છે. આ કારણથીજ શ્રીના પ્રેમ કરતાં મિત્રનો પ્રેમ અધિક કહેવાય છે; સ્થૂલ સ્પર્શનો પ્રથમમાં જ ભાવ છે તે કરતા દ્વિતીયમાં અત્યંત અભાવ હોવાનો સંભવ છે. આ સેખમા તેમ "પ્રેમજીવન" માં જ 'પ્રેમ' ને અવલંબીને લખવામાં આવેછે તે આ પ્રેમ છે. એજ અભેદ છે, અભેદનું બીજ અને ફલ છે; કેમકે પ્રેમના અપરિચ્છિન્ન સ્વરૂપદ્વારા પ્રેમમાત્ર એક છે, સર્વત્ર અભેદજ છે. ભેદમાંજ દુ ખકસેશાદિની તત્પતિ છે.

આ સ્થાને એમ પ્રશ્ન થવાનો સહજ સંભવ છે કે વેદાન્ત-પ્રતિપાદ બ્રહ્મ, જ્ઞાન, હત્યાદિને પ્રેમ અને અભેદ એવાં નામ આપવાનું શું પ્રયોજન છે? એ પ્રયોજન જણાવવાને અર્થે આપણે ધર્મશબ્દના અર્થ ઉપર કાંઈક લક્ષ કરવાની અપેક્ષા છે. ગમે તેટલું તત્ત્વજ્ઞાન, ગમે તેટલું સામર્થ્ય, ગમે તેટલું આશ્રય, આપણી ધર્મ-ભાવનામાં હોય, પણ ન્યાં સુધી તેમાં બલ્ય પ્રેમભાવ, એકભાવ, અભેદનો રસ, સ્પષ્ટ રીતે જણાય નહિ, ત્યા સુધી તે આપણા હૃદયને આકર્ષક, બકિત કે પ્રેમ ઉપજાવે તેવી, અથવા પૂન્ય, અને આપણે તે રૂપ યદ્યપે એવી હૃદયપર્યંત ધર, લાગરો નહિ. વેદાન્તપ્રતિ-પાદ બ્રહ્મ તે જો શુદ્ધતર્કમાત્ર હોત, કેવલજ્ઞાનમાત્ર હોત, તો તેનો

અપરોક્ષાનુભવ કદા અર્થનો રહસ્ય નહિ, અહમ્ભૂત મહાત્માઓના
 જીવનમાંથી કદા એવો સુવાસ વિસ્તરત નહિ કે જ્યાં તે આનંદ
 અને પ્રેમના સ્થાન ધરાવે. પણ જેમ તર્કપ્રતિપાદિ નથી, જેમ
 શાસ્ત્ર વસ્તુ નથી, તેમ તે જ્ઞાનમાત્ર પણ નથી; તે તો કેવલ પ્રેમ-
 મય છે, પ્રેમ છે; ને પ્રેમનો સાર અભેદ છે. જુદાના વિદ્વાસો,
 જ્ઞાનના તરંગો, સર્વદા અન્યના મનમાં સ્પર્ધા ઉપજાવે છે, એક
 તર્ક ઉપર બીજો તર્ક લાપચાની બુદ્ધિ મેરે છે, તર્કપ્રતિષ્ઠાના આ
 સૂત્રમાં શ્રીવ્યાસજીએ કદા પ્રમાણે તર્કની અપ્રતિષ્ઠા—તેનું
 સિદ્ધરૂપે ન દેકવાપણું—સિદ્ધ કરી જતાવે છે. અજ્ઞાન-
 બુદ્ધિમાં નથી, હૃદયમાં છે, એમ જણાવવા ઉપનિષદોમાં
 ટેકાણે ટેકાણે ધ્યાનનું સ્થાન “હૃદય”માં જતાવેલું છે; બુદ્ધિ
 આદિથી તે પ્રાપ્ત નથી એમ કહેલું છે. ત્યારે પ્રેમનો જે રસ
 મનુષ્યના હૃદયમાંથી ઝરે છે તે અવર્ણ્ય, અતર્ક્ય, અસીમ છે; એમાં
 વાદવિવાદ, મંડનખંડન, પ્રતિપાદન પ્રતિપાદ, કશું નથી, એ
 રસમાં કીલ્લનાર કદાપિ સ્પર્ધાનો મધ પણ સમજતાં નથી. પણ
 એટલે સર્વમયતા, અભેદ, એનું ચંદણ ત્યારે પ્રેમરૂપે ધરો, પરિચી-
 દમાત્રથી રહિત જે પ્રેમ તેજ પ્રભમયતા છે એમ અનુભવ આપશે,
 અને વ્યક્તિવ્યક્તિના હૃદયમાં પ્રત્યક્ષ રહેલું આ રસનું બિંદુ
 પ્રેમસમુદ્રમાં ભળી સર્વત્ર એના એજ એક પ્રેમને ઓળખશે, ત્યારે
 જ્ઞાનની પણ સીમા આવી ગણાશે, સાત્તા જ્ઞેય જ્ઞાન એક યશું
 અનુભવાશે વુદ્ધ-ફલમનાથદઃ બુદ્ધિની પરાક્રમ આચકના ત્યાગમાં
 કરી હોય તો તે આવો પ્રેમભાવ અનુભવ્યા વિના સિદ્ધ થવાની
 નથી. એટલે અદ્વૈત જાણને જ્ઞાનરૂપ કહો કે પ્રેમરૂપ કહો કે અભે-
 દરૂપ કહો પણ તેનું તત્ત્વ આ પ્રકારના અર્થથીજ અનુભવાય છે

શુદ્ધિવિશાસોથી નહિ પણ હૃદયવિસ્તારથી વિશેષાય છે. ત્યારે
 ધર્મ અથવા તત્ત્વવિચારથી આપણને પૂર્ણ પૂજ્યત્વની ભાવના પ્રાપ્ત
 થવાનો જે હિસા છે. તે શ્રદ્ધાના આ સ્વરૂપને, ધર્મ પ્રેમમય છે
 એમ બતાવી, સ્પષ્ટ કરી આપવાથી સહજે સિદ્ધ થાય છે, અને
 એટલાજ હેતુને અર્થે, અન્યથા સિદ્ધ થવો કઠિન એવોજે તટસ્થેશ્વર-
 વાદ છે તેનો આશ્રય કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. ધર્મી
 આવા પ્રેમની પ્રતીતિ માટેક મનુષ્યના હૃદયમાં પ્રત્યક્ષસિદ્ધ છે;
 છેક બાહ્યકાલથી તે વૃદ્ધાવસ્થાપર્યંત જોતા પણ પ્રાણિમાત્રને પો-
 તાના હિપર જેવો પ્રેમ છે તેવો કહી શકી નથી. માણસ ગમે
 તેટલો અનાચાર કરે, ગમે તેવે કૃષ્ણને વન્ય, પણ પોતે પોતાનું
 અનિષ્ટ સાધતું નથી, પોતાના સ્વરૂપાનુસંધાનમાત્ર તે પોતાનું
 કર્તવ્ય સમજે છે, ‘અમુક કર્તવ્ય છે’ એમ માનવાની જે અનિ-
 વાર્ય ભાવના તે પણ સ્વરૂપાનુસંધાનનોજ બલિષ્ઠ વ્યાપાર છે.
 ન્યાંસુધી આ “સ્વ”—નો વિચાર કેવલ એક દેહમાત્ર જટલા
 પ નર પુરતોજ છે ત્યાં સુધી શાસ્ત્ર, ગુરુ, લોક, ઇત્યાદિની મર્યાદાનું
 હિસાન થતું નથી, તેમાં જે જે માર્ગ કલા છે તેનો આશ્રય કર-
 વાથીજ ‘સ્વ’—નો આવો ક્ષુદ્ર વિચાર વિશાળતા યદે છે, ને છેવટ અ-
 નતકોટિશ્રદ્ધાંકને સ્થાને એ “સ્વ”—ને સ્થાપી, હું સર્વહું, સર્વ હું છે
 —અદ્વિતિય—એવા અનુભવમાં શાસ્ત્ર, ગુરુ, લોકાદિને મિથ્યા દરાવ-
 નાર પ્રેમરૂપે પરિણામ પામે છે એજ મનુષ્યકર્તવ્યની પરાકાષ્ઠા છે.
 એવા પ્રેમનાં તત્ત્વ આપણા સ્વભાવમાંજ છે, આપણી કર્તવ્યશુદ્ધિને તે
 પ્રેમજ—સ્વરૂપાનુસંધાનદ્વારા—પોષે છે, ને શુદ્ધિ પામતે પામતે
 સર્વ પ્રેમમયતામાં આપણને લઈ જઈ, અભેદાનુભવ કરાવે

છે. વ્યક્તિ અને પ્રજા બે આતિ વિરુદ્ધ ભાસતા અનુભવને; હું અને તું, દ્રશ્ય અને દરશ્ય, એ વિશેષને, સંબંધ કરાવનાર, એને એક કરી આપનાર, પ્રેમ છે; વ્યક્તિમાત્ર વિદ્યમાન પરિચિત્ત પ્રેમ, અપરિચિત્તપ્રેમને અનુભવાવે છે. આ પ્રેમની બહાર ઈશ્વરને જાણવો, આ પ્રેમની બહાર પ્રજાને વિચારવું, કૃપાનિયદોષે કહ્યા છતાં હુયની બહાર પ્રજાને જાણવું એ ભુક્ષ છે, એ પ્રેમને અમુક વ્યક્તિ કે અમુક પરિચિત્ત કે અમુક સાબદાનિ સાધે જોડવાની ભુક્ષના સરખી છે. એ પ્રેમ અનંત, અવધૂર્ણ, અમીમ, છે. એ પ્રેમના પરિપાકને આર્દ્રજ આ આપ્તુ જીવન, તેના અનુભવ, અને તેની વિદ્યમાનતા છે; પુનર્જન્મનાદિની પણ તેજ આર્થ વ્યવસ્થા છે. પ્રજાને પ્રેમ એ નામે જોખખવાથી જિમ આપણને જ્ઞાનમયલક્ષિત પ્રેરનાર ભાવના હાથ આવી શકે છે, તેમ પુનઃ પ્રજાને પ્રેમ કહેવાથી આપણી નીતિપ્રકૃતિ, આપણું ચારિત્ર, તેની પરમોન્નાતિનો માર્ગ સમજાય છે. એવા પ્રેમ વિનાનો ધર્મ ધર્મ નથી, તેમ એવા પ્રેમ વિનાનું ચારિત્ર ચારિત્ર નથી. ચારિત્ર એ તો આવા સર્વમય અભેદપ્રેમની ભાવનાનો વ્યક્તિકારણ આધિર્ભાવમાત્રજ છે. વેદાન્તની માતો ન કરતાં જેને ખરો રસ અનુભવવો છે, ખરા ચારિત્રમાં વર્તવું છે, તેને તો આ પ્રેમ વિના અન્ય માર્ગેજ નથી.

પ્રેમ એ રાજ્યને વ્યાવહારિક સંબંધથી એવો કોઈ રંગ સાચો છે કે મને તેટલા વિવેચનરૂપી જલથી તે ધોવાવો કઠિન છે, ને એથીજ કદાચિત્ત પ્રજાને પ્રેમમય ન કહેતાં જ્ઞાનમય કહું હશે કે મનુષ્યે પ્રેમમાં જ જ્ઞાનમયતા છે તેને તથા તેની સ્વલમયતાને વળગી પડી અનેક અનાચારને પ્રજા-

જ્ઞાનનું નામ આપી છેતરે કે છેતરાય નહિ. પરંતુ જ્ઞાન એ શબ્દને
 વળગીને પણ પડિતોએ પ્રભને નીરસ બનાવવામાં સૂનકા
 રાખી નથી. જ્ઞાન એટલે ' જાણવાપણું માત્ર ' એટલેજ અર્થ
 અતિ ઉચિત છે; અને અપરિચ્છિન્નપ્રેમ તથા અપ-
 રિચ્છિન્નજ્ઞાન ઉભયે એકજ છે; જ્ઞાનમાત્ર પ્રેમ છે, એવો
 અનુભવ થઈ શકે છે પણ જ્ઞાન એટલે અજ્ઞાનનો અભાવ,
 અભાવ તે ભાવપદાર્થ કે ભાવાભાવ, એવા અનેક તર્કો કરવામાં
 જ્ઞાનને શુદ્ધ બનાવી દઈ, પરિચ્છેદમાત્રનો અભાવ કાષ્ઠ તોજ જ્ઞાન
 સમન્વય એ નિશ્ચય જ્ઞાનીઓએ ઉપજાવી કાઢ્યો; એ નિશ્ચયને
 અનુસરતા વૈરાગ્ય, ત્યાગ, એ વાત અતિ આવશ્યક થઈ પડી, અને
 પ્રેમના સ્વરૂપનો અનુભવ પણ વૈરાગ્ય અને ત્યાગ વિના અર્થાત્ પરિ-
 ચ્છેદ ત્યાગ વિના નથી થતો એ વાતના અભણ માધદાને ભ્રમણા
 ન પાવ તે દેવુધી કેવલ ત્યાગમાત્રનેજ આગળ કરવામાં આવ્યો.
 પણ વિચારો કે ત્યાગ એટલે અભાવ, આનો અભાવ, તેનો અભાવ,
 એમ અભાવ સાધતે સાધતે હેવલ તમે બ્રહ્મના પણ અભાવમાં ભડ
 પડશો, અને શૂન્યવાદ ઉપરિચિત થતાં અટકશો, તો પણ એવી
 શુદ્ધ જ્ઞાનમયતાવાળા બ્રહ્મમાં તમને નિર્વેદ, ઉદારીનતા, અને
 ગ્લાનિ વિના બીજું ઉપાસ્ય પ્રાપ્ત થશે નહિ. પણ ત્યાગ અ-
 ધવા વૈરાગ્યમાં આવી જે અભાવભાવના છે તે બાધાગ્રિત છે,
 તે તે ભાવ પાછો પ્રેમ છે, જે અપરિચ્છિન્ન પ્રેમ આપણે દહીએ
 છીએ તે પ્રેમ છે, જે ' હું ' નો આશ્રય કરી કર્તવ્યમાત્ર
 પાવ છે, આખો સંસાર અને વ્યવહાર જે ' હું ' ઉપર ટકે છે,
 તે ' હું ' ' સર્વ ' છે એવો પ્રેમ એજ શુદ્ધ ત્યાગ છે; કર્તવ્યમા-
 ત્રને અવિશકિત હૃદયે, અભિસંધિ વિના, સાધવાં એજ ચારિત્ર

છે; ૫૪ તત્ત્વ સ્વરૂપાતુસંધાન પામતા જરૂં એજ પરમોપાસના કે પરમ યોગ છે. વેદાન્તના ઉત્તમોત્તમ સંજોનો, આજ સાર છે.

ત્યારે પ્રશ્નને પ્રેમ અથવા અભેદરૂપે કહેવાનાં તથ્ય પ્રયોજન છે:

- (૧) જ્ઞાન અને ભૂતિકર્તુ ઐક્ય કરે તેવી તત્ત્વભાવના આપવી;
 ૨) જનરૂપભાવમાં સિદ્ધ એવી ચારિત્રભાવનાનો ઉત્કર્ષ સર્વજ્ઞ સ્વરૂપાતુસંધાન થવામાં છે એ જણાવવું; (૩) ત્યાગનો આભાવરૂપ અર્થ છે તેને સ્થાને જીવરૂપ અર્થ આપી જીવનની અને વ્યવહારની સાર્યકતા કરી આપતાં પ્રવૃત્તિમાંગને સ્થિર કરવો. શરીર, મન, ચારિત્ર, ધર્મ, દેશ, કે રાજ્ય, સર્વની ઉત્પત્તિ વેદાન્તભાવનાના આગૂત તત્ત્વનો અનુભવ થવામાંજ રહેલી છે એમ મારું માનવું છે, અને પ્રાચીન આર્યોપતંત્રી ભવ્ય મહત્તા એ વેદાન્તભાવનાના આશ્રયથીજ ઉદ્ભવેલી છે એવી પ્રતિષ્ઠાસની સાક્ષી છે. આધુનિક સુધારકો, રાજકીય સુધારકો પણ, આ ભાવનાનો આશ્રય કરશે તોજ તેઓ પોતાની વાછના સિધ્ધ કરવામાં સહજે વિજયી થશે. જે વેદાન્તે આપણને નિસ્તેજ, નિર્માલ્ય, ઉદાસીન, કર્તવ્યવિમુખ, શોકમોહાદિ કલેશ વેદનારા, બનાવ્યા છે તે વેદાન્ત શુદ્ધ જ્ઞાનનો, પરિચ્છિન્ન પ્રેમનો, અને પ્રશ્નને અમુક ભાવરૂપે માનવાનો વેદાન્ત છે. જે જે પદાર્થ, દર્શન, અનુભવ આદિ છે તેનું એકત્ર નામમાત્રજ બ્રહ્મ છે, એ જેમ તત્ત્વભાવનાનો સાર છે, તેમ જે જે કર્તવ્ય, વ્યવહાર, આદિ પ્રાપ્ત થાય છે તે સર્વ ચારિત્રના રાજેદોહર્ષને અર્થ છે એ જહાશબ્દગત પ્રેમની ભાવનાનો સાર છે. જ્ઞાનમયતા એકલી જેમ શુદ્ધતામાં દોરે છે, તેમ પ્રેમમયતા એકલી પાછી જાલિરાતામાં પાડે છે. એકથી હંદવ

મુકું થઈ જાય છે, તો બીજાથી તેની મર્યાદા જતી રહી તે અનાચારી બને છે. ઉત્તમનું એટલે જ્ઞાન અને પ્રેમનું મિથ્યજ્ઞ થતાં અભેદનો અનુભવ આવે છે, અમર્યાદામાં મર્યાદા દેખાય છે, બેઠામાં અભેદ અનુભવાય છે, ને આદિત્રનો પરમ પ્રકર્ય હૃદીત થાય છે.

પ્રેમ, પ્રજ્ઞ, આત્મા, અથવા જનગ્વભાવમાં જે કાંઈ તે બાવનાને અનુરૂપ છે તે સર્વદા સ્વતંત્ર છે, તેનામાં, પરતંત્રતા છેજ નહિ; પુરુષાર્થનો અવકાશ તેનો અનુભવ પામવામા સ્પષ્ટજ છે, માટેજ જ્ઞાનમાત્રને મોક્ષ, પ્રજ્ઞ ઈત્યાદિ નામ આપ્યા છે. પ્રેમભાવનાને અનુભવ, તે અમુક પ્રકારની છે, તે મારામા છે તેથી સર્વત્ર છે, તે સર્વ છે, સર્વ તે છે, એવા અપરોક્ષજ્ઞાનદ્વારાજ યદ્ય શકે છે. પ્રેમનું જ્ઞાન બીજા જ્ઞાન જેવું નથી, પ્રેમને જાણ્યો કે દુરત તે અનુભવાયોજ, પ્રેમરૂપ થવાકુંજ. પ્રેમરૂપ થયા વિના, પ્રેમ અનુભવ્યા વિના, પ્રેમ કદાપિ જણાવો નથી; એટલે જ્ઞાનમાત્રજ મોક્ષ છે, પ્રજ્ઞ છે, એ ઉક્તિ યથાર્થ છે જે પ્રેમને કાંઈ ઉપજાવવાનું, લાવવાનું, સુધારવાનું, હોત તો જ્ઞાનમાત્રથી તે સિદ્ધ ન થાત, પણ તેને તો માત્ર પાતાનું સ્વરૂપજ સ્પષ્ટ કરવાનું છે, એને પાતાને સર્વત્ર અનુભવતો છે, એટલે જ્ઞાનમાત્રથીજ તે સાધ્ય છે, ને તેથી પુરુષાર્થનો એ માટે સંપૂર્ણ અવકાશ છે. આવ સ્વતંત્ર જ્ઞાન, પ્રજ્ઞ, અથવા આત્માના સ્વરૂપાનુસમાનની જે સ્વતંત્રતા છે, તે પ્રેમના રમ વિના સુની છે, અભેદના રસાધન વિના સ્વચ્છંદિતાની પગતંત્રતાજ છે. અભેદમંત્રા એ સ્વતંત્રતાનો મંત્ર છે;—સર્વ પ્રકારની સ્વતંત્રતાનો મંત્ર છે.

આવા હેતુ ઉપર લક્ષ રાખી, અદ્વૈતવેદાન્તને તેના શુદ્ધ રૂપે સ્પષ્ટ કરવાને અર્થે, જે પ્રેમજીવન એ લેખ યોજ્યો હતો. આ અભેદોગિ પણ તેજ પ્રેમભાવનાને અનેક પ્રકારે અનુભવતાં યોજ્યો છે. પ્રેમ એજ જીવન છે એમ સમજવા પછી અભેદાનુભવમાં પરમાનંદ અનુભવ્યો છે, અને અકરમાત્મ આ અભેદોર્ગિના અગીઆર પદો પ્રેમજીવનનાં અગીઆર પદોના પ્રત્યેકનો પરમોત્કર્ષજ હોય તેવાં યથાર્થ છે. આમ પ્રેમથી અભેદ પર્વત પહોંચતા આનંદનો વિલાસ બ્રહ્મ અવસ્થા રસ-વાજો અને સ્વાત્કારિક યથા આવ્યો છે. (૧) પ્રેમજીવનમાં પ્રેમ-સ્વરૂપનું પ્રથમ પદ છે, અને સર્વત્ર-જીવનમાત્ર-પ્રેમ છે એવો તેનો નિર્દેશ છે. એ પ્રેમ તેજ વૈરાગ્ય છે, અપરિમિતતા પ્રેમ તેજ વૈરાગ્ય છે, પરમચાનંદશાનું સાધન છે, એમ અભેદોર્ગિના પ્રથમ પદમાં-‘વૈરાગ્યોર્ગિ’ના કલ્પ છે. એમાં મૂલની જીવનમાત્રને પ્રેમ માનવાની ભાવના તેના પરમોત્કર્ષપર્વત પહોંચી છે, ને અભાવરૂપ જે વૈરાગ્ય તેનો પણ ભાવરૂપપ્રેમમાં પ્રવિષ્ઠાપ કરી લઈ પ્રેમભાવનાએ અભેદસામાન્ય સાધ્યું છે. (૨) પ્રેમજીવનના દ્વિતીય પદમાં માયા અને પ્રેમનો વિરોધ ક્યો છે, પરિચ્છેદમયતામાં અપરિચ્છેદમય આનંદ ન સંભવે એમ કહ્યું છે. માયામાં પ્રેમ માનવાનું પણ જે મૂલ નિદાન—આનંદરૂપની કથાવવાસના—તેને મિથ્યા દેરાવી અભેદમાં વિલીન કરવી એ આ લેખના ‘કથાચોદ્ધૃત’ નામના દ્વિતીય પદનો હેતુ છે. (૩-૪) પ્રેમજીવનમાં તૃતીય અને ચતુર્થ પદને ‘માયાનો ખેલ’ એટલાજ મયાજા નીચે એમાં રાખેલાં છે. માયામાં તાણી જનનાર જે પ્રિયતારૂપ વાસનાથી ‘રંગ બેરંગી જાલ’ પસરી છે તેજ

વાસના વિશેષમાર્ગનું કારણ છે, ને તેનો અભેદમાં પ્રવિણતા
 યતાં આનંદ અનુભવાય છે. એ ઉત્કર્ષ 'વિશેષોર્થિ' નામના આ
 શેષમાંના કાવ્યમાં પ્રત્યક્ષ જણાય છે. એમજ 'જવાદો સંતો'
 એ માધાવિલાસને વર્ણવતાં જે તિરસ્કાર સાથે 'સમજો એને
 એજ લહો મન' એ માર્ગનું સૂચન કર્યું છે, તે માર્ગનું સ્પષ્ટ અભે-
 દરૂપે વર્ણન આ પુસ્તકમાંના 'આત્માદોર્થિ' એ નામના કાવ્યમાં
 સમજાશે. (૫-૬) પ્રેમજીવનમાં માયાનો તિરસ્કાર એ મયાળા
 નીચે જે પદ છે. એક તામસત્યાગ છે, બીજો માત્વિક ત્યાગ છે.
 રસ નથી તે વિરસ છે, રસરૂપ શું બતાવાય, એ પ્રથમ ત્યાગનું
 બીજ છે; બાલભાવરૂપ મસ્તી ધારણ કરતા 'પાપપુણ્ય અડે
 નહિ' એ દ્વિતીય ત્યાગનું બીજ છે. રસરૂપ મમજવાને પ્રેમપાન
 બતાવનાર 'સાધનોર્થિ', અને મગ્તીનો માર્ગ બતાવનાર 'જમયુદ્ધ-
 રકંઠ' બાન કરનાર 'સિદ્ધાન્તોર્થિ' એવા આ લેખમાં યોજેલા જે
 જે પદો છે, તે સ્પષ્ટ રીતે પ્રેમબીજને અભેદપર્યંત પહોંચાડતી
 બાવનાનાંજ રક્ષ છે (૭) 'હું તું સર્વે એક' એવા મર્મ બ-
 તાવી પ્રેમજીવનમાં માયાનો પ્રેમરૂપે શ્રલભાવ કલ્પો છે, તેજ
 'જગાડયુ' મેં શું આ આજે' એવા 'અનુભવોર્થિ'માં પરિણામ
 પામ્યો છે. (૮) શુદ્ધ પ્રેમનો ચેરાગ્ય એ મયાળા નીચે 'જન-
 મના વેરાગી' એવું જે પદ છે તેનો વાસ્તવિક અભેદપર્યંતવાળી
 ઉત્કર્ષ સ્વરૂપાનુસંધાનમાં છે, 'સ્વરૂપોર્થિ' એ પદમાંજ છે.
 (૯-૧૦) પ્રેમસ્થાન કયાં? એ પ્રશ્નનું હિતર પ્રેમજીવનમાં અવ-
 સ્થિતામાંજ રહેવા દીધું છે. અભેદાનંદ તેને 'આનંદોર્થિ'ની મ-
 સ્તીમાં, અભેદોર્થિના ઐક્યમાં અનુભવે છે. (૧૧) ઉપારથ
 જ્ઞાને પ્રેમજીવન પૂજે એ સ્વાભાવિક છે, પણ જ્ઞાના અભેદમાં

તે ઉપારમ, ઉપાસક ઉપાસના ત્રિપુટીમાત્રનું એવું ઐક્ય છે કે તેને મનવાણી પણ ચલેતલાં નથી, અર્થાત્ એ પદનો પરમાત્મક આ લેખના અભિનોમિમાંજ આવે એ અતિ હિમિત છે. આવી સાહજિક ધોળના આવી ગઈ છે તે આ પ્રકારે સ્પષ્ટ કરી આપવામાંથી પ્રેમસ્વરૂપના અભેદનું તત્ત્વ યાનીએને અધિકારીક ઉદ્દીપિત થઈ શકશે, અને પ્રજાને અભેદ એ નામ આપવાનો હેતુ અધિક સ્પષ્ટ થશે.

પ્રેમ, અભેદ, યોગ અથવા પ્રજ્ઞ, તેનો સાક્ષાત્કાર થયાંજ ચિન્મય પ્રજ્ઞમાત્રજ અનુભવશે. જગત્, માયા, અધિયા, જડ, અસાન, વ્યવહાર, કાંઈ રહેશેજ નહિ; ત્રિકાલમાં હેજ નહિ, એમ અદ્વૈતમાદનો સિદ્ધાન્ત છે. એવું તત્ત્વ પણ હવે સ્પષ્ટ થઈ જવું જોઈએ. ભૂત ભવિષ્ય કે વર્તમાનમા પ્રજ્ઞ વિના કાંઈ હેજ નહિ, પ્રજ્ઞ એ શબ્દ પણ અર્થડ સમજીને જણાવવાને પ્રયાસેલા અનેક મિથ્યા શબ્દમાનો એક શબ્દજ છે, અવાચ્ય અભેદાનંદજ અનાદિ અનંત તત્ત્વ છે, એમાં આ જગતનો એક આરોપ માન્યો છે, એટલે કે એ પ્રજ્ઞમયતાનો અનુભવ કરાવવા, વિવાદની ખાતર, જગત્ જડ ઇત્યાદિ સ્વીકારીને, પછીથી તેમનો પણ પ્રજ્ઞમયતામાં વિલય સાધી બતાવ્યો છે, અપવાદ કરી બતાવ્યો છે. ગમે તે વસ્તુ સંભવ આદિને લો, પણ તેનું પૂર્વકારણ કરતે કરતે પ્રજ્ઞમયતામાંજ તે વિલીન થશે; જગત્જ જાલ છે એ અનુભવ આવશે, આપારોપ કે અપવાદનો અપકારજ નહિ રહે, પ્રજ્ઞનાંજ વિષતરૂપે સર્વ અનુભવતાં સ્વરૂપાનુસંધાનની સમાપ્તિ થશે. પ્રજ્ઞાનુભવ યતાં વિચારજ રહેતો નથી, એટલે આરોપ કે અપવાદનો અપકાર નથી. એકાકાર એકતાજ સુલભ છે. આમ હશે

પાત્ર તાત્પર્ય એ નથી કે વિદ્યમાન એવા ઘટપટ્ટાદિ બેલા
 આ વિશ્વ નિર્મૂલ થઈ જશે, કાર્યકારણની પરંપરા છિન્નભિન્ન
 થઈ જશે, કે પદાર્થોના સંબંધમાત્ર વિપરીત થઈ જશે, એમ
 કહેવાનું તત્ત્વ એટલું જ છે કે પ્રેમમય આત્માનાજ, જ્ઞાનમાત્ર,
 સત્તામાત્ર, વિલામ છે, જેવો રસ રવને વિષે છે તેવો સર્વત્ર છે,
 અને એક એક વ્યક્તિ જેમ એ રસનું પ્રતિબિંબ છે, તેમ એક
 એક અનુભવ એ રસને વ્યધિથી અનંત અવધ્ય સમષ્ટિ પર્વત
 વિસ્તારનાર સાધન છે. તત્ત્વજ્ઞાન કોઈ કાંચે પણ વસ્તુગતિમાં
 ફેરફાર કરી શકું નથી, કરવાનો દાવો રાખતું નથી; વસ્તુ-
 ગતિને યથાર્થ રીત સમજાવી આપે છે, જેવી સ્થિતિ છે તેને
 બરાબર ધટાવી આપી તેમાંથી પરમ ઉદ્ધર્ષનો માર્ગ મૂકી
 આપે છે, વસ્તુગતિ વિષોકવાના નવાં ચરમાં પહેરાવે છે;
 દુઃખ ક્ષેપ અને વિદંબનાને પ્રસંગે આશ્વાસન લેવાનો
 આશ્રય બતાવે છે, સુખસપ્તિ હર્ષ આદિને પ્રસંગે વિનીત
 થતા થી ખવે છે, ક્રોધને માણાને પણ છૂટવા ન દે તેવી દૃઢતા
 અર્પે છે, અને વ્યક્તિ વ્યક્તિને પોતાનું અને પોતાના સ્થાનનું
 જ્ઞાન કરાવી તેને સમષ્ટિ સાથે એક કરી આપે છે. પદાર્થવિ-
 જ્ઞાન, ધર્મશાસ્ત્ર, નીતિશાસ્ત્ર, રાજ્યવર્તન, ઈત્યાદિ અનેક વિદ્યા
 શાસ્ત્રાદિના રહસ્યમાર્ગ તત્ત્વજ્ઞાનથી સ્વતર અને સફલ થાય છે.
 એ સર્વ તત્ત્વજ્ઞ તત્ત્વ પ્રેમ છે, અભેદ છે. પ્રેમરૂપી કીનારાની
 ઉચામાં ઉંચી ટોચે ચડો, તમારી આંખે આપારાં આવી જાય,
 તમને આખી પૃથ્વી તમારા પગ નીચેથી નીકળી જતી લાગે,
 તેવી ટોચે પહોંચો, ને ત્યાંથી આ અભેદસાગરના હાર્મમાં પ્ર-
 પત કરો, જુરકો મારો.

ટલે ઉમેથી એ સાગરમાં પ્રપાત કરશે તેટલા પ્રમાણથીજ એના તલ સુધી પહોંચી શકશે.

ચિદિદ્દાસિંહ હિ વિન્માત્રમિદંચિન્મયમેવ ચ
ચિત્તં ચિદ્દહમેતે ચ લોકાશ્ચિદ્વેત સદ્ગ્રહઃ॥
યોગસિદ્ધિમ્.

જવનિકોદ્ભેદ.

બાવહારના અનેક અનુભવ થાય છે, તેમાં કોઈ રથલે શાન્તિ અનુભવાતી નથી ધનસમૃદ્ધિ, અધિકાર પદવી, ઇલાદિ બાલસંબંધિમાં, કે સ્નેહ પ્રેમ આદિ અતર પરિતોષેત્યા, કહીં પણ પામિ અનુભવાતી નથી. કોઈ એક વિષયમાં પૂણે આનંદ આવે છે, તે વિષય સાથે તન્મયતા થતા ક્ષણ વાર પરિપૂર્ણ પ-યોગિ થાય છે, પણ તે 'ક્ષણવાર' જ; સુખની પછવાડે દુઃખ, આનંદની પછવાડે નિર્વેદ, સંપત્તિની પછવાડે વિપત્તિ, એ પ-ર પરાનો કોઈ પ્રકારે આટકાવ થતો નથી. માણસને સમજાવું નથી કે બાહ્યાંતર સુખવૃત્તિમાં બામુદ રહેવું કે તેનો તિરન્ધાર કરી પરમ ત્યાગના ક્ષેત્રમાં મોક્ષ શોધવા માટે ઉતરવું; પણ વારંવાર રીતે સુખવૃત્તિમાં રહેવું કે ત્યાગક્ષેત્રમાં પડવું એ માણસના હાથમાંજ નથી; એના પોતાના સ્વભાવમાં એનાં ખીન્ન રહેલાં છે કે ન એને સુખમાં પણ દુઃખ દેખાડે છે, દુઃખમાં પણ સુખ દેખાડે છે, ક્ષણે ક્ષણે દ્રશ્ય દ્રશ્ય વસ્તુનો વિલસ થાય તેવા અબેદનંદની ઝાંખી કરાવે છે, ને નિરંતર એમ સિદ્ધ કરી બતાવે છે કે વ્યાવહારિક અનુભવમાત્રમાં સુખ કે

આનંદ નથી, વ્યવહારનો પરમાર્થમાં-આત્મામાં-સ્વરૂપમાં-પ્રવિ-
 લાપ થતા સુધી અભેદનંદનો અવકાશ નથી. આવી સ્વા-
 ભાવિક 'આત્મપ્રેરણા' પ્રયેક વિચારથી મનુષ્યને સ્વરૂપનું જ્ઞાન
 કરાવે છે, અને અનેક અનેક આગાઓમાં, અનેક અનેક સં-
 ભાષામાં વિચરતા જીવને ઉપદેશ એવો પ્રસ્તુત કરવાના પ્રસંગ
 ઉપર લાવે છે કે "હરો ક્યાં સત્ય દેખાડો; હરો શું સત્ય સમ-
 જાવો", જે આત્મસ્વભાવની પ્રેરણાને લઈ આવા પ્રશ્નનો અ-
 વકાશ થાય છે, જે પ્રેરણાનું અધિકાધિક અંતરવ્યોક્ત કરતાં
 એ પ્રશ્નનું ઉત્તર પ્રાપ્ત થાય છે, અભેદાનુભવ ઉદય પામે છે,
 તે આત્મસ્વરૂપની સ્વાભાવિક પ્રેરણાનેજ, એવી સહજપદ-
 બ્ધિનેજ, એવી પ્રતિભાનેજ, આ અંતરે આરંભે સ્મરણમાં
 આણુવી ગિતિ છે મહત્ત્વ ઉપલબ્ધિજ્ઞ શાનીઓનો યનાનુભવ
 છે, યાનીઓનો સમાધિયોગ છે, તત્ત્વવેત્તાઓનું તત્ત્વ છે, કવિ-
 ઓનો રસ છે, વ્યવહારનું અનુવાણું છે એનું આ લેખને આ-
 રંભે જ્ઞાન કરાવતું અતીવ યોગ્ય છે, કેમકે એ ઉપલબ્ધિરૂપાનિ-
 ક્રમાથી અભેદસાગર અને તેના ઉર્મિ ઉદભવ્યા છે.

પણ આ સ્થાને આણુનાર એક બીજી ભાવના પણ છે, જેનું
 સ્મરણ અવશ્ય થયા વિના રહેતું નથી આત્મપ્રતિભાના પ્રકાશનો
 કિરણ વાંચે ધીમે વિસ્તાર પામતે પામતે સૂર્યવતઃ તેજપુજ થઈ
 રહે છે, અને તેજપુજતા સજ્જ સર્વભવ થઈ રહે છે, સર્વત્ર એ પ્રકા-
 શજ પ્રકાશ અનુભવે છે, સ્વરૂપલાભ પામે છે, તે કરી આપનાર કોણ
 છે? અધ્યસ્તા, અથવા આરોપિત એવી જે ભાષા છે. જ્યાં પ્રાર-
 બનો પ્રદેશ છે, જ્યાં વિવિધ વિરોધિભાવનાને મુકાબલે આ-

ભાવના અધિક દીપ્ત થવાનો પ્રસંગ છે, તેજ આ અનુભવનો માર્ગ કરી આપેછે. માથ અથવા વ્યવહારને પણ આ સદગ પ્રતિભાના પ્રકાશથી વિશેષકરાર અતે પરમાર્નદ—અગેદ—અનુભવે છે. પ્રતિદુષ્ટિ અનુભૂત વ્યવહારની પ્રજ્વલિતુ રૂપ એ વ્યવહારને વ્યવહારજ હોત તે અનુભવે તેના આત્માનું જ્ઞાન કદાપિ ધાત નહિ, પરમાન દનો અનુભવ આવત નહિ. પણ સ્વાભાવિક રીતેજ અનુભવ આત્મામા અભેદવાસનાનું બળ એવું ઉત્કટ છે કે તેને વ્યવહારિક એવા દોષ અનુભવમા પર્યાપ્ત થતી નથી; એક એક અનુભવ કરી, તે તે વિષયને પૂર્ણ રીતે અનુભવી, મનુષ્ય આર્નદની અવધિ આવી માનવુ નથી, એથી અધિક કાંઈક છે એમજ માની પુનઃ અસંગુષ્ઠ થવા માટે છે. એમ થવાઈ કારણ એજ છે કે દરેક એવા વિષયમાત્રનો જ્યા સુધી સર્વમપતામાં, આત્મામાં, પ્રવિષ્ઠાથ થયો નથી, ત્યા સુધી અસંતોષ ટળતો નથી, ત્યાં સુધી આનંદ આવતો નથી. દ્રશ્ય પોતેજ દરેક છે એમ અનુભવી સ્વરૂપાનુસંધાન પામે છે ત્યારે અવાચ્ય અભેદાનંદ વિશ્વસે છે આ પ્રકારે વિચારતા જે જે વ્યવહારિક અનુભવ થાયછે, સુખદુઃખ, રાગદેવ, સ્નેહપ્રેમ, વિશ્વાસ, વિધાત, સંપત્તિ આપત્તિ, આદિ અનુભવ થાયછે, તથા એક જન્મ મટી અન્યજન્મ તે મટી અન્ય, એમ અનેક જન્મોમા પણ તેના તે અનુભવો પુનઃ પુનઃ થયો કરેછે, એ સર્વનું તાત્પર્ય એ છે કે આત્માએ, અભેદસ્વરૂપની પર્વતિએ પહેલેવા માટે એક એક અનુભવથી વિરમ્ત થઈ, અન્ય અન્ય અનુભવ ઉપર જતે જતે, સ્વરૂપલાભ પામવો. આવી પ્રજ્વલિ અનિષ્ટ, ગિધ્યા, અવસ્તુરૂપ, છે એમ વેદાન્તસિદ્ધાન્તમાં વારંવાર કહ્યું છે, પણ તેનું તત્ત્વ આપણે

આ વિચારપદ્ધતિમાંથીજ અનુભવી રાષ્ટ્રએ છીએ, મિથ્યા પ્રવૃત્તિનો અનુભવ થને થને તેનો સ્વરૂપમાં પ્રવિનાય થઈ બચે, એટલે તે મિથ્યાજ છે એવો સાક્ષાદનુભવ નીપજે છે. વ્યવહાર, મિથ્યા વ્યવહાર પણ, સારે અતીવ ઉપયોગી છે, સફલ છે; એ માંથીજ અભેદાનુભવનો માર્ગ સિદ્ધ થાય છે. એ વ્યવહારનાં નાના-વિધ સુખદુઃખ ક્ષેપમોહાદિ અનુભવાવનાર જે 'પ્રારબ્ધ' સામાન્ય રીતે મનાય છે, તેનો પણ આ ફલ લાવવામાં ભાગ છે, કેમકે તેણે આપેલા પોષણથીજ મૂળનું બીજ અભેદાનુભવરૂપ ફલ પર્યંત પાક્યું છે, એ અનુભવોમાંથીજ છેવટ " મળ્યો માલીક વે-આયો " એમ કહેવાનો સમય આવ્યો છે.

સારે અભેદાર્ણવનું દર્શન જે પટને લીધે આપણા અસુધી અર્પિત પિદ્ધર લાગે છે, અને જે પટ એકલોજ એ અર્ણવ અને આપણી વચ્ચે હવે બાકી છે, તે પટ ઉપાડતા પૂરે, અભેદાર્ણવમાં ક્ષીણતા પૂરે, જવનિક્ષા બહાર દોરેલો હું, જે આત્મપ્રેરણાએ મને અભેદાર્ણવની શોધ કરાવી તેનું, અને જે પ્રારબ્ધ એ પ્રેરણાને વશવર્તી એ અર્ણવને તટ આણી છેવટ એના ઉર્મિમાં ઉતાર્યો તેનું, સ્મરણ કરું છું એ પ્રકારે જેમને મારા જેવો અનુભવ હોય તેજ આ અર્ણવના ઉર્મિમાં આનંદશે, અન્ય નહિ, એમ પણ સૂચવી લેઈ છું.

૧ જેને આત્મસ્વરૂપ ઉપર લક્ષ્ય થયો છે, આત્માની સદગ્ને-પલબ્ધિનું જ્ઞાન થવા માડ્યું છે, તેને કર્ણમાં રસ આવતો નથી. વિષયમાત્ર નિવેદ આપે છે; માટેજ તે 'એકલો' છે, દુનીયાને આત્મશૂન્ય, પ્રેમશૂન્ય, છતાં સ્પષ્ટ માર્ગ ન દેખાય તેવી ગુંચવાઈ ગયેલી ઝાડીથી, બાપૂર, બચંકર, 'બીચાબો'—જંગલ જેવીજ તે

માને છે. જે આત્મજ્ઞાન થયાં કરેછે, જેની ઝાંખી વીજળીના ચમકારાની પેઠે કષયિત્વ અનુભવાઈ જાયછે, તેની પૂર્ણ શોધમાં હું એકસો બટકું છું, છતાં 'સુનો' બટકું છું, કોઈ સિદ્ધમાર્ગને આધારે જતો નથી, અત્ર તત્ર તે સ્વભાવસિદ્ધ પ્રેરણાની પરિ-
તૃપ્તિ કરી જોવા પ્રયત્ન કરું છું. જે આત્મજ્ઞાનનું તત્ત્વ પ્રેમ છે એવો નિશ્ચય તો મને થયો છે, તેથી કુનીયાંકી જગલમાં મને કોઈ પણ માર્ગ હોય તો તે ઇશ્કનો માર્ગ છે તેજ છે; તે ઉપર હું ચાલતો ચાલતો, આ સ્થાને, પેલે સ્થાને, જ્યાં કહી પણ એ પ્રેમની પરિતૃપ્તિનો અવકાશ ધામે લાં, અટકું છું, થોભું છું; પણ એવા કોઈ સ્થાનમાં તૃપ્તિ આવતી નથી; સ્થૂલ વાસનાથી પ્રેમ અપવિત્ર થયેલો જણાય છે, એટલે એ અટકવું બંધન છે, એક ભૂલ છે, એમ જણાવવા 'આંધળો' અટકું એવું કહેલું છે.

૨-૬. પ્રેમ એજ આત્મસ્વરૂપ છે, વ્યવહારમાં જે જે પ્રકાર બને છે-સ્થૂલ સૂક્ષ્મ જે જે પ્રકાર બને છે—તે એ પ્રેમના આવિ-
ર્ભાવનાજ પ્રકાર છે; પ્રેમ પોતે સ્વરૂપાનુસંધાન પામે તે શ્રેષ્ઠિનાં પગથીયાં છે. માણસ કુનીયાંમાં અવતરે સ્થાયીજ એ પ્રેમનો સ્થૂલ અનુભવ પામતું ચાલે છે. માતા પિતા ભ્રાત્ર ભાંડ સર્વેથી પ્રેમ અનુભવે છે, ને ઉપર પોતે જ્ઞાન પામી પ્રેમને સમજનાર થઈ, મિત્ર, કલત્ર પુત્રાદિ સાથે પ્રેમવ્યવહાર કરે છે; સ્થૂલ પ્રેમથી આરંભી અપરિચિત્ર પ્રેમ અનુભવે છે. આ નિયમને અનુસરી લખ્યું છે કે એવાં જ જે સંબંધીએ, સ્થૂલરીતે પણ, પ્રેમની જે આ રાહ—આ માર્ગ—મને બતાવી, તે આજ જ્યાં ! જતાં રહ્યાં ! જતાં રહ્યાં હોય તો શું દગ્ગો દેખે, મને મૂકીને, જતાં રહ્યાં ! 'જતાં રહ્યાં' એમ કહેવામાં પરેષ્વર જતાંજ

રહ્યાં એમ કહેવાનું તાત્પર્ય નથી, તેમના સ્થૂલ પ્રેમ સાથે મોઝ
 મનના અતિપ્રવિત્ર, વ્યક્તિસંબંધ નહિ એવા અવિદિત
 પ્રેમનો એકબાવ ન થયો, મારા પ્રેમની પર્યાપ્તિ તેમનાથી ન થઈ, મને
 તે જુદાં થયાં છે, આવો ભાવાર્થ છે, તેથીજ દગો દેખને તે મથ
 એમ કહેવામાં 'શું' એવી ઉલ્લેખાનો અવકાશ છે; એ ઉલ્લેખા
 માંજ આટલો ધ્વનિ છે. એવી રીતની જુદાઈ 'દગો' હોવાનો
 સબબ એથી છે કે જે પ્રેમ મારે જોઈએ છીએ તે તેમનાથી
 મળતો નથી, છતાં, એટલે જુદું તે પ્રેમની શોધમાં રીબાઉન્ટ
 રાઈજીંગ, ને હેવટ મરી જાઈ જુદું, જળાને ખાક પજુ થાઈ જુદું,
 તથાપિ, મને જે પ્રેમ સમજાયો છે તે સમજીને એ મારું જતાવ-
 નારાં મારી સાથે અજોડ પામતાં નથી. તેથીજ સોપાલંબ કહ્યું
 છે કે શું મારી ખાક સાથે હવે પ્રેમ કરશો ? જુદું પ્રેમ અનુભવવા
 અનુભવાવવા તાત્પર્ય જુદું, પણ તમને તે રંગ લાગતો નથી, તમે
 તો મને મારું જતાવીનેજ જતાં રહ્યાં, તો એવો દગો શા મટી
 કરાશે ? શું તમારા પ્રેમની વૃત્તિ મારી ખાકથી કરશો ? આ
 પ્રકારે પ્રથમ સંબંધોના સ્થૂલ આનંદ તે પ્રેમ નથી એવું સમજ-
 તે સતે પણ એ આનંદોના સ્મરણથી આંખમાં અશ્રુ આવે છે,
 વિવેકવાને અટકાવતાં પણ એ પાર ઝાલી રહેતી નથી, હાથ
 હાથી હાથીને રમવા મડે છે, પૂર્વનાં પ્રેમસ્થાનોને વિલોકવા
 ઉત્સુક બને છે, ને જાણે આજ આટલે વર્ષે પુનઃ યોગન પ્રાપ્ત
 થઈ હોય એવું લાગે છે *; અર્થાત્ પ્રેમનું જે સ્વાતંત્ર્ય, જે ઉચ્છૃં-

* સરખાવો:-

My ---

A te

Wha

Those have just become realities to me

ખલત્વ, ને દિવ્યત્વ, ને અમાત્યત્વ, ને તન્મયત્વ, યુવાવસ્થામાં અનુભવાય છે તેજ યુગઃ અનુભવાય છે; તેના રચૂપભાવ-પાર-તંત્ર, ઔદ્વેગ, મર્ત્યત્વ, વ્યક્તિનિષ્ઠત્વ, અન્યમયત્વ, એ આદિથી વિમુક્ત હોઈ, પરમરૂપે યુવાવસ્થાના જેટલાજ બલથી અનુભવાય છે. અત્ર 'શુ' રૂરી આવી એવી ઉત્કેષામાં આ ધ્વનિ છે. એવો અનુભવ પ્રેમસ્થાનોના સ્મરણમાત્રથી થાય છે તો એ આત્મ-બલનીજ શુભી છે, એવા આત્મબલનું આ 'અભેદોર્મિ' ની કવિતાથી ગાન ને કોઈ સાંભળે, મને માર્ગ બતાવનારાં ને ગયાં સાગે છે તે પણ સાંભળે, તો અવસ્થ તેમના આત્મામાં પણ ઘેનું એજ બલ આવે, એનો એજ પ્રેમ બાધે, માટ કશું છે કે સો આ કવિતા તમને સંભળાવું ન; અને એ સાંભળવાથી તમને ને અનુભવ થાય તેનો રસ દૃષ્ટિએથી ઝરે તે હું ઝીંહું, અને પ્રેમની પર્વોક્તિ પાશું. જેટલા કહેવાથી ને તમે પ્રેમ સમજી શકો અને હૃદય સાથે હૃદય મેળવો, રચૂપ પ્રેમ ત્વજ કેવલ હૃદયાર્દ-તાશ્વપ સર્વમય પ્રેમ અનુભવી અનુભવવો, તો મરતો પડેલો હું, મારા આત્માની પ્રેરણાનુસાર પ્રેમ ન પ્રાપ્ત થવાથી મરતો પડેલો, નિરાશ પડેલો, હું, ઉડું અને છડું-પવિત્ર પ્રેમભૂવનાની પરિતૃપ્તિથી અભેદાનંદ પ્રત્યક્ષ અનુભવું. આવાં પ્રેમસ્થાનો કોણ હતાં, જેમના સ્મરણમાત્રથી પણ આ બ આનંદ ઉભરાય છે, તો

* સરખાવો:-

They hearken not unto my later song,
The souls to whom my earlier lays I sang;
Dispersed for ever is the friendly throng,
Mute are the voices that responsive rang.

FAUST. (Dedication.)

રહ્યાં એમ કહેવાનું તાત્પર્ય નથી, તેમના સ્થૂલ પ્રેમ સાથે મારું
 મનના અતિપવિત્ર, વ્યક્તિસંબંધ નહિ એવા અવિરત
 પ્રેમનો એકભાવ ન થયો, મારા પ્રેમની પર્વાપ્તિ તેમનાથી ન થઈ, મારું
 તે જુદાં થયાં છે, આવો ભાવાર્થ છે, તેથી જ દગો દેખે તે મારું
 એમ કહેવામાં 'શું' એવી ઉત્પ્રેક્ષાનો અવકાશ છે; એ ઉત્પ્રેક્ષા
 માંજ આટલો ધ્વનિ છે એવી રીતની જુદાઈ 'દગો' હોવાનો
 સબવ એથી છે કે જે પ્રેમ મારે જોઈએ છીએ તે તેમનાથી
 મળતો નથી, છતાં, એટલે જુદું તે પ્રેમની શોધમાં રીઝાઈ જુદું
 રાઈ જુદું, ને છેવટ મરી જાઈ જુદું, જળીને ખાક પડ્યું થઈ જુદું,
 તથાપિ, મને જે પ્રેમ સમજાયો છે તે સમજીને એ મારું જતાવ-
 નારા મારી સાથે અભેદ પામતાં નથી તેથી જ સોપાલંબ કહ્યું
 છે કે શું મારી ખાક સાથે હવે પ્રેમ કરશો ? જુદું પ્રેમ અનુભવવા
 અનુભવાવવા તાત્પર્ય છે. પણ તમને તે રંગ લાગતો નથી, તમે
 તો મને મારું જતાવીને જ જતા રહ્યા, તો એવો દગો શા માટે
 કરો છો ? શું તમારા પ્રેમની તૃપ્તિ મારી ખાકથી કરશો ? આ
 પ્રકારે પ્રથમ સંબંધોના સ્થૂલ આનંદ તે પ્રેમ નથી એવું સ્વયં
 તે સતે પણ એ આનંદોના સ્મરણથી આંખમાં અશ્રુ આવે છે,
 વિવેકવાને અટકાયતા પણ એ ધાર ઝાલી રહેતી નથી, હાથ
 હાથની હાથની રમવા મડે છે, પૂર્વના પ્રેમસ્થાનોને વિલોડવા
 ઉત્સુક બને છે, ને જાણે આજ આટલે વયે પુનઃ વૈવાળ પ્રાપ્ત
 થઈ હોય એવું લાગે છે *; અર્થાત્ પ્રેમનું જે સ્વાતંત્ર્ય, જે ઉચ્છૃં-

* સરખાવો -

My pulses thrill, tears flow without control,
 A tender mood my steadfast heart o'ercreeps ;
 What I possess as from afar I see,
 Those I have lost become realities to me
 FAUST. (Dedication)

ખલત્વ, જે દિવ્યત્વ, જે અમાનુષ્યત્વ, જે તન્મયત્વ, યુવાવસ્થામાં અનુભવાય છે તેજ યુગઃ અનુભવાય છે; તેના સ્થૂતભાવ-પાર-તંત્ર્ય, ઔદ્વેગ્ય, મત્યંત્ર્ય, વ્યક્તિનિષ્ઠત્વ, અન્નમયત્વ, એ આદિથી વિમુક્ત હોઈ, પરમરૂપે યુવાવસ્થાના જેટલાજ બલથી અનુભવાય છે. અત્ર 'શુ' રૂરી આવી એવી ઉત્પેક્ષામાં આ ધ્વનિ છે. એવા અનુભવ પ્રેમસ્થાનોના સ્મરણમાત્રથી થાય છે તો એ આત્મ-બલનીજ છુટી છે, એવા આત્મબલનું આ 'અભેદાર્થ' ની કવિતાથી ગાન જે કોઈ સાંભળે, મને માર્ગ બતાવનારાં જે ગણાં લાગે છે તે પણ સાંભળે, તો અવશ્ય તેમના આત્મામાં પણ એનું એજ બલ આવે, એનો એજ પ્રેમ વ્યાપે, માટે કહ્યું છે કે સો આ કવિતા તમને સંભળાવુ *; અને એ સાંભળવાથી તમને જે અદ્ભુત થાય તેનો રસ દષ્ટિએથી ઝરે તે હું ઝીંકું, અને પ્રેમની પશ્ચાત્તિ પામું. એટલા કહેવાથી જો તમે પ્રેમ સમજ શકો અને હૃદય સાથે હૃદય મેળવો, સ્થૂત પ્રેમ ત્વજ કેવલ હૃદયાર્દ-તારૂપ સર્વમય પ્રેમ અનુભવી અનુભવાવો, તો મરતો પડેલો હું, મારા આત્માની પ્રેરણાનુસાર પ્રેમ ન પ્રાપ્ત થવાથી મરતો પડેલો, નિરાશ થયેલો, હું, હું અને છવું-પવિત્ર પ્રેમબલવાની પરિતૃપ્તિથી અભેદાનંદ પ્રત્યક્ષ અનુભવું. આવાં પ્રેમસ્થાનો કાણ હતાં, જેમના સ્મરણમાત્રથી પણ આા આનંદ ઉભરાય છે, તો

* સરખાવો:-

They breaken not unto my later song,
The souls to whom my earlier lays I sang;
Dispersed for ever is the friendly throng,
Mute are the voices that responsive rang.

FAUST. (Dedication.)

તેનો નિર્દેશ ક્યાં છે કે બાલ, બ્યારે રાગ દેવ, અહં મમત્વ, મારું તારું, કશું ન હતું ત્યારે જે સનેહીઓ થયા હતા, કેવલ નિષ્કપટ, નિઃસ્વાર્થ, સુસ્મ પ્રેમના સાચા સનેહી હતા, તે ક્યાં ગયા ! અર્થાત્ તેવો સુપરિશુદ્ધ પ્રેમ દુનીયામાં જણાતો નથી, મારા પ્રેમની પરિતૃપ્તિ થતી નથી. એમજ બાલ્યપછી યાવનમાં આવતા જોને પ્રાણ-તુલ્ય પ્રિય માની પ્યારી ગણી તે પણ ક્યાં જઈ અર્થાત્ એવું સ્વા-ર્થ કરનાર કરાવનાર પ્રેમ પણ જગતમાં હવે જણાતો નથી; મારા આત્માની તૃપ્તિ થાય એવો શુદ્ધ પ્રેમ જણાતો નથી, માત્ર બટકીને પ્રેમની શોધ કરીને મારે ભાગ રહી છે; એવી વાચા બોલવી, અમુક નથી, અમુક ક્યાં ? એમ કહેણું, એજ મારે ભાગ રહ્યું છે, શુદ્ધ પ્રેમ કહી જડતો નથી કે અભેદાનંદ અનુભવાય, પરંતુ તે વાચા સાંભળાવવા જણું એ એકે ઠેકાણું જગતમાં રહ્યું નથી, શુદ્ધ પ્રેમના સ્વરૂપને અનુભવનાર કોઈ પ્રેમી રહ્યાં નથી, કે જે આ વાચા સાંભળીને અનુકંપા ધરે કે માર્ગ બતાવી અભેદાનંદનો પલ્લો પકડાવે એવા પ્રેમની દુનીયાંને કદર નથી; દુનિયાં તો આશક માશુક, ધણી ધણીઆણી, મિત્ર મિત્ર, ગુરુ શિષ્ય આદિ પ્રેમનેજ ઝાળખે છે, શરીરસબંધો, પશુપ્રાણી, સ્વાર્થ, તેને પ્રેમ કહે છે, એવી બેકદર છે, તેમા આવી વાચા સાંભળાવવાથી સામો એવા શુદ્ધ પ્રેમનો ઉદ્ભાવ નીકળી અભેદાનંદ ઉપજાવે એ આશા વ્યર્થજ છે. એવી શુદ્ધ પ્રેમની વાણી સાંભળીને પણ દુનિયાં તો વગોવવા લાગશે—કોઈ ગાંડો કહેશે, કોઈ મૂર્ખ કહેશે, કોઈ અધમ કહેશે, કોઈ ગમે તેમ કહેશે. એક પ્રેમની વાણી સાંભળીને આમ કહેશે એમ નથી, પણ ‘ન્યાં !’ ગમે તે વાત હો, પણ તેમાં જે સ્થૂલતાને મૂકી તે વાતના

અંતરાત્મા પવેત તમે તન્મય થયા, તો દુનીયાં ને કેવલ સ્મૃતતાન દેખી શકે છે તે દુરવ વગોવવાનીજ છે. એ દુનીયાંમાં આવી પ્રેમવાચા પણ ક્યાં સંભળાવું ? આત્માને ક્યાં તૃપ્તિ થાય ? એવા પ્રેમથી દુનીયાં તો બેવકાજ છે; પ્રેમજીવનમાં પણ કહેલુંજ છે " સાચો સદા છે પ્રેમ ને શું દુનીયાં બાધી હરામ. "

૭૮. દુનીયાં ને કેવલ સ્મૃતનેજ સમજી શકે છે તેને કહેવાતું- જ સારે પ્રાપ્ત થાય છે કે તમે હસોછો, રમોછો, મોજ કરોછો, તમારા હૃદયને કરો પકડો લાગેલો જણાતો નથી, આત્માતું તમને જ્ઞાન પણ નથી, ને તમે આનંદ ક્યાં કરોછો, એવી તમારી અતિ પ્રાચીન, અનાદિ, રીતિ છે, તે મને આજ ને આજ ભણાવી દો; એટલે તમને મારામા વખોડવા નેવું કાંઈ લાગશે નહિ; હું પણ તમારામાંનો એક ધર્મજ, અને દિલમાં દામ લાગ્યા વિના, હૃદયમાં હંડી વેદના પાગ્યા વિના પણ, મને ઝીંદગી, જીવન સુતું લાગશે નહિ. મને હમણું તો ઝીંદગી સૂતી લાગે છે, આત્માની પ્રેરણા એવા કોઈ આનંદ ઉપર દોરે છે કે તે આ જીવનક્રમમાં જણાતો નથી; એટલે ઝીંદગી સૂતી લાગે છે, તેથી તેને સુધારવા, સૂતી મટાડવા, ને ને પ્રવલન કરું છું તેથી હૃદયને અનેક વેદના વેદવી પડે છે, નિર્વેદ અધિકાધિક વૃદ્ધિ પામતો જાય છે. તમે દુનીયાંદારીવાળાં એવી કોઈ વિદ્યા જાણોછો કે તમને ઝીંદગી સૂતી લાગતી નથી, તમે તેને સુખે અનુભવોછો, ભોગવોછો, માણોછો, અને તેવાં તેવાં આનંદના નિમિત્તોને તમે સોછો મૂકોછો, છતાં તમારા હૃદયને પકડો લાગતો નથી. માટે તમારી વિદ્યા મને જણાવી દો- હૃદયમાં કરો કાપ નહોત છતાં તમે હસી શકો છો; હસવાથી ને અર્થ જતાવવો છે, રડવાથી ને અર્થ જતા-

વવો છે, હૃદયનો જે ભાવ દેખાડવો છે, તે તમારા હૃદયમાં ન છતાં પણ તમે હમી કે રડી શકો છો; ઐશ્વર્ય નહિ પણ વાણીમાં પ્રેમ બતાવો છો, ને તેજ સૂણે, જેને પ્રેમી કહે છે તેના દિલને સી રીતે ઝટકો મારવો એ પણ તમે સાધી શકો છો, પ્રેમની વાણી-માંજ એરની વાણી વાવરી શકો છો; એવી એ તમારી વિધાની શક્તિ છે; તે વિધા અને બતાવો, બણાવો, કે આપણા વિરોધ મટી જાય.

૯-૧૦ દુનીયાંની ગીતિમાં આનંદ આવતો નથી, જે છુટ કે તે પ્રાપ્ત થતું નથી, તો આનંદ અથવા પ્રેમનું જેણે આવું ઉચ્ચ સ્વરૂપ મારા મગજમાં ધાલ્યું તેવા મારા આત્માને, આત્મારૂપી ઉસ્તાદને ટપકો દેવાનો છે. અને આવા પ્રેમનો પ્યાસો ક્યાં પાયો? આ દુનીયાંમાં તો એ પ્રેમ નથી, એ પ્યાસો ને ક્યાંથી ભરી આપ્યો હતો? એ પીવાથી મારે તો આખા સંસાર ઝૂનો ધઈ ગયો; હું સૂનો બટકતો થયો; કેમકે મને એ પ્રેમ સંસારમાં કહીં મળતો નથી, તેથીજ હું સંસારને રાત્રી માણું છું આગ્ર દુઃખ તે ઉપજાવ્યું, છતાં જે ગમ દહેતો હોય કે નહિ, એમાં દુઃખ નથી, પરમાનંદજ એ છે, તો હું કહું છું કે હજી તારે ત્યાં સેઈજવો હોય ત્યાં સેઈજ્યાં, પણ મને સત્વ કહે, સત્વ દેખાડ મન કર્મ વાણીમાં આત્માનંદની એકતાથી તે આત્માનંદના અભેદ પર્વતની વક્ષા ક્યાં મળે છે ને કહે. તું કહેશે કે ધર્મ પંથ સંપ્રદાયોદિ જે જાણે છે, તેમાંથી એની સમજણ પડશે; તું કહેશે કે શાસ્ત્રો, અનેક દરોન, તત્ત્વ-ગાત્ર, ફીલસૂફી, વેદાંત, છત્યાદિ અવશ્ય મનનમાંથી તે અનુભવાશે; તો તે બધાં ફાંફાં છે; મેં ધર્મોને ઉધામ્યા, શાસ્ત્રો જોયાં, શાની,

પંડિત કહેવાયો ત્યાં સુધી જ્યાં; *પણ અખંડ પ્રેમની પદ્ધતિ કહી
 ફોટી નહિ, અતિશુદ્ધ પવિત્ર પ્રેમ ઉપર કહી દ્રષ્ટ કરી નહિ, મારા
 આત્માને સ્વરૂપલાભ થયો નહિ. ત્યારે પુનઃ મને ખતાવ કે સત્ય
 ક્યાં છે ! અરે ક્યાં છે તે ખતાવવું રહ્યું પણ સત્ય પેટે શું છે તે
 તો કહે, સમન્વય; મને તો તેની શોધથી, એટલેજ કામદો થયો
 છે કે રહ્યું, ને કદાપિ ગાણું, ને જ્યેમ એ સ્મરણમાં આનંદ લેવો;
 જ્યેમ પદ્મ આનંદજ લેવાનો છે જ્યેમ જણાવવા 'લ્હાવો' શબ્દ
 વાપર્યો છે, વળી વધારામાં એ ફલ વધુ છે કે યા નિશા સર્વભૂતાનામ્
 એ ગીતાવચનમાં કહ્યા પ્રમાણે આખી દુનીયાં જે નેત્રથી જુવે છે,
 સ્પૂલ નેવથી સ્પૂલમાત્રનેજ લોછ શકે છે, તે મારાં નેત્ર ફૂટી મયાં છે,
 દુનીયાં જેને અજવાણું કહેછે તે મારે મન ઉડું અધારે ધઈ
 રહ્યું છે. આવી સ્થિતિ હે આત્મપ્રેરણા ! તોં કરી છે, તુંજ માર્ગ
 ખતાવ.

૧૩. મારા મનથી મેં જે માર્ગ છેવટ માન્યો છે તે એ છે કે
 આમ તેમ બટકામાં, પ્રીતિ મેત્રી સ્નેહ આદિ વલખાંમાં, સમુ-
 દ્ધિ અધિકાર પાલી આદિ બાથકામાં, ધર્મ પંથ શુરુ આધાર્યાદિ
 આશાઓમાં, કરામાં શાન્તિની આશા નથી. હે સિતમગર ! જીલમ

* અરખાવો:—

Magister, doctor etyled, indeed,
 Already these ten years I leal,
 Up, down, across, and to and fro,
 My pupils by the nose,—and learn,
 That no in truth can nothing know;
 This in my heart like fire doth burn.

FAUST

કરનાર; આવી વાસના મનમાં હવળવીને સંસારમાં ઢાળ ન લેવા
 રનાર, અભેદાનંદપર દોરનાર, આત્મપ્રેરણા—આત્મા!—હે, તારે
 જે કરવું હોય તે કર, તારા આગળજ મરદન ધરી છે; એને કાપવી
 હોય તો કાપી નાખ, મને હવે એને સાચવવાની, છવવાની,
 ભોગવવાની, કશાની આશા નથી, ઇચ્છા નથી—કેમકે સર્વત્રથી
 કેવલ નિરાશ થઈ નિરાશામાંજ રહેવું, એ મારી પરમ આશા છે.
 અકિંતનિષ્ઠતા, પરિચ્છેદ, સજી સર્વમય થવું એજ આત્માએ
 આત્માને આત્મામાં ઉતાર્યા સરખું છે.

આશાયાં પરમં દુઃખં નૈરાકાં પરમં મુક્તમ્ ॥

આત્મે વ હ્યાત્મનો ઘંઘરાત્મેવ રિપુગત્મનઃ ॥

આ આખા પવનો આ પ્રકારનો ભાવાર્થ છે, એમાં બધાંદાર,
 પરમાર્થ, નીતિ, ધર્મ, આદિ અનેક વાતોનાં, તેમ મારા પોતાના
 અનેક ભાવનાં, તરવો ઠામ ઠામ સમાવશા છે, જે મારે સ્પષ્ટ
 કરી આપવાની અપેક્ષા નથી, સહૃદયો સહજે અનુભવશે. પરંતુ
 સહજે લક્ષમાં ન આવે તેવી એક સંકલના મારે કહ્યા વિના આશે
 તેમ નથી. આ પવની પ્રથમ કડીને અર્થ જ્ઞાની—આત્માનુભવી—ને
 લગાડી જુઓ. તે દુનીયાંને જીયાબાજ માને છે, છરકને રસ્તે ગમે
 ત્યાં રજી છે, ગમે ત્યાં અટકે છે, ભટકે છે, તેને કરો બાધ
 નથી, તે તો સર્વમાં સર્વમય છે, ગમે ત્યાં ફરતો સતો પણ
 આધજો જેમ પોતાની ગતિ માટે દાખિત નથી તેમ તે પણ
 માનને લીધે દાખિત નથી. એમ પ્રથમ કડીમાં—આખા
 અંચનો ઉદ્દેશ સંઘ્રેષ્ટ છે. જીજી કડીમાં પ્રેમની શોધમાં અનેક

અનુભવ, વ્યાવહારિક અનુભવ કરાવનારનો આશોષ છે, ને તે તો પ્રારબ્ધ છે, એટલે એ કડીમાં “ કહી હું જાય છે દારી ” એનું આ ભવનિકાનું ને ખીનું પદ છે તેની સૂચના કરી છે. ત્રીજી કડીમાં જીવાની કરી આળ્યા જેવો પ્રેમ લાગે છે એ અર્થ બતાવતો ‘ વૈરાગ્યોમિ ’ એ પદનું સૂચન કર્યું છે. ચોથી કડીમાં “ હૃદય હૃદયે મિલાવો તો ” એ શબ્દોમાં કાંઈક ઉપભોગવાસનાનું ખીજ સૂચવી, “ કૃષાધોર્મિ ” એ પદાર્થનું ખીજ રાખ્યું છે. “ ગદ્ય ક્યાં પ્રાણ ખારી તે ” એમ પાંચમી કડીમાં સ્પષ્ટ શબ્દોખીજ ‘ જવા દે પારી કરી કરી કરી ’ એ પદનું સૂચન કરી ‘ વિદ્યે પોર્મિના ’ જળનો સંચાર કરી મૂક્યો છે. છઠી કડીમાં ‘ ફુનીયાંમાં પ્રેમ નથી ’ એ અર્થના જ્ઞાનથી ‘ એવું બતાવે કાષ્ટ આજ ’ એ ‘ આસ્વાદોર્મિ ’નું સૂચન છે. સાતમી કડીનો પણ પાછો પરમાર્થ વિચારો, દિલ ધમ ન લાગતા ઝીંદગી સુની ન લાગે તેવા અભેદમાર્ગે જીવર ભક્ષ કરો, એટલે ‘ પ્રેમનો ખાસો ’ એ ‘ સાધનોર્મિ ’ ની શીતલના સમજારો. આઠમી કડીનો પરમાર્થ વિચારો એટલે ‘ સિધ્ધાન્તોર્મિ ’ ના મર્મનું સૂચન થશે. નવમી કડીને વિચારો એટલે ‘ પ્રેમના ખાલા - ’ થી સંસાર સૂતો થયો છે, તે ‘ જપીને પ્રેમ મત્રોથી ’ એ પદ વડે ઉત્પન્ન કરેલી પ્રેમસહિથી સૂતો નહિ રહે; અને ‘ અનુભવોર્મિ ’ નું ખીજ જડશે. દસમી કડીમાં ધર્મ શસ્ત્રાદિગ્ના તત્ત્વ નથી, તો તત્ત્વ ક્યાં હશે? એના ઉત્તરરૂપ ‘ સ્વરૂપોર્મિ ’ નું પૂર્વરૂપ બાંધ્યું છે. અગ્નીઆરમી કડીમાં સત્ત્વની પ્રગ્ઠા કરવાથી ‘ આનંદોર્મિ ’ એ પદગત આનંદને તત્ત્વરૂપે કહેવાનું તથા મસ્તમાનીજ તે સત્ત્વ બતાવતી રાંડે એમ કહેવાનું તાત્પર્ય છે. બારમી કડીમાં યા મિશા સર્વ-

મતાનામ એ ગીતાવચનનો પરમોપદેશ સુચવો ' અભેદોર્મિ ' એ પદનું સૂચન કર્યું છે. અને તેરમી કડીમાં નિરાશાને આશારૂપે બતાવી ' અભાનોર્મિ ' એ પદ નેથી અંતઃસામ્પતિ છે તેનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન આપેલું છે.

૨

“ And great is the gain when some large lot of pain that would else torture our sympathies by its aspect of indifference or cruelty, comes to be thus touched with new and ideal meanings which lift it at once into a higher plane, as an instrument of the sublimest end.”—
Dr. Martineau.

(આ ગજલ સોયછીમા પછુ સારી લાગે છે.)

૧. જીવનિકાનો ઉદ્ભવ પૂર્ણ રીતે થતા પૂર્વે બ્યવહાર ઉપર આત્મપ્રેક્ષાનુસાર દષ્ટિ કરાવી, યત્ર તત્ર સર્વત્ર આત્મજ્ઞાન છે એટલા અનુભવ સુધી લાવનાર ને પ્રારબ્ધ તેનું પશુ સ્મરણ કરવું દર્શિત છે, હજા 'નિરાશા એજ છે આશા' એ નિશ્ચય થયા પછી પ્રારબ્ધ ગમે તે દરે કરાવે તેનાથી કંઈ થવાનું નથી, આત્માનું દમ્બા વિશેષ આવરણો નથી, એમ કહેવાનો પણ આ પદમાં હેતુ છે. હે કીરમત 'તે આજ સુધી જહુ દગાબાજ કરી છે.

* ઉદામ્બીનના કે દૂરતાથી ને દુઃખની વાત આપણા હૃદયને તીવ્રવેદનામાં રીખાવત. તેજ મહાવજનાત આ પ્રકારે નવા અને જાવનામય અર્થને ચક્રાણુ કરેછે, અને ઉત્તમોત્તમ જાવના સિદ્ધ થવાના એક સાધનરૂપે સગવળ છે, આતિમ ડંધી સત્ રૂપે સમન્વય છે, ત્યારે ખરે ખર અનુભવ લાભ થાયછે,

અમુકમાં પરિપૂર્ણ સુખ છે એમ દેખાડી, પરિણામે તેમાંથી મહાન કષ્ટ નીપજવી આપ્યું છે એવી દગાબાજી તે પ્રથમથી મારી સાથે ચલાવી છે એમ હવે મને સમજાયું છે, એટલે હવે તું મને ક્યું દોરી જાય છે ? શા માટે તું મને દોરી જવાનો યત્ન કરે છે, હું તો હવે અભેદાસ્તિવને તટ આવી ચૂક્યો છું. દગાબાજી અધિક રૂપરૂટ કરવાને બતાવ્યું છે કે તે બરોસે સેધ અને શા માટે મારી હરરાજ કરી ? તું મારો છે એમ સમજાવતો તે મને તારે બરોસે લીધા છતાં, જેને આને લેવાની મરજી હોય તે સેધ જાઓ એવી મારી હરરાજ તે કરી એજ તારી દગાબાજી છે, હવે તારો વિશ્વાસ નકામો છે, તારાથી દોરાવું એ લુલ્લ છે. અભેદના પ્રદેશમાં પ્રારબ્ધનો અવકાશ નથી.

૨. આટલેથી તે છેક બારગી કડી મુખીમાં પ્રારબ્ધ—કીરમ-ત—કેવી કેવી દગાબાજી કરે છે તેનાં દક્ષિણે આપીને એના ઉપર વિશ્વાસ કરવા જેવું નથી એ વાત સિધ્ધ કરવા યત્ન કર્યો છે. મને પોતાને એવા અનુભવો થયા ઉપરથી એ આ પ્રમાણે લખ્યું છે એમ માનવા કરતા એમ માનવું જ યોગ્ય છે કે પ્રારબ્ધ માત્રેક માણસને એવાજ અનુભવ કરાવે છે, ને પોતાની દગાબાજી નિત્ય દેખાડે છે; આ આખા પંથના અર્થ સાથે સર્વે પોત પોતાના અનુભવને મેળવી જોશે તો સહજે પ્રતીત થશે. પ્રથમ અને સર્વથી મોટી દગાબાજી તો એજ છે કે આ દુનિયામાં અવતરવાનો હેતુ ને છે તેજ કીરમતે વ્યર્થ કરી નાખ્યો છે. નિજરૂપ થઈ, આત્મલાભ પામવો, અભેદ અનુભવવો, એ અર્થે જગતના અનુભવની યોજના છે, તો તે દૃષ્ટિથી વ્યવહારને ન બોગવવા દતાં કીરમતે તો આપખુને પોતાના જવાં કરી લીધાં, પોતારૂપ બનાવ્યાં; કીરમત ને અર

મતાનામ્ એ ગીતાપચનનો પરમોપદેશ સુચવો ' અભેદોર્મિ ' એ પદનું સૂચન કર્યું છે. અને તેરમી કડીમાં નિરાશાને આશાએ બતાવી ' અભાનોર્મિ ' એ પદ જેથી અંચસમાપ્તિ છે તેનું રૂપ જ્ઞાન આપેલું છે.

૨

" And great is the gain when some large lot of pain that would else torture our sympathies by its aspect of indifference or cruelty, comes to be thus touched with new and ideal meanings which lift it at once into a higher plane, as an instrument of the sublimest end,"—
Dr. Martineau.

(આ ગજલ સોયણીમા પણ મારી લાગે છે.)

૧. જનનિકાનો ઉદ્ભવ પૂર્ણ રીતે થતા પૂર્વે વ્યવહાર ઉપર આત્મપ્રેરણાનુસાર દૃષ્ટિ કરાવી, યત્ર તત્ર સર્વત્ર આત્મશાભ છે એટલા અનુભવ સુધી લાવનાર જે પ્રારબ્ધ તેનું પણ સ્મરણ કરવું હમિત છે, છતાં ' નિરાશા એજ છે આશા ' એ નિશ્ચય થવા પછી પ્રારબ્ધ ગમે તે કદે કરાવે તેનાથી કાંઈ થવાનું નથી, આત્માનું દમ્મા વિક્ષેપ આવડાનો નથી, એમ કહેવાનો પણ આ પદમાં દેહ છે. હે હીરમત ! તેં આજ સુધી ખુબ દમાખાજી કરી છે.

* ઉદામીનના કે મૂરચાથી જે દુઃખની વાત આપણા હૃદયને લીપવેદનામા રીબાપત. તેમ મહાપ્રજ્ઞાત આ પ્રકારે નવા અને બાવનામય અર્થને ટેકણુ કરેછે, અને ઉત્તમોત્તમ બાવના સિધ્ધ થવાના એક સાધનરૂપે સમજાય છે, અતિમાર્ગથી સત્ રૂપે સમજાય છે, ત્યારે ખરે ખર આતુલ લાભ થાયછે.

અમુકમાં પરિપૂર્ણ સુખ છે એમ દખાડી, પરિણામે તેમાંથી મહાન્ કષ્ટ નીપજવી આપ્યું છે એવી દગાળાજી તેં પ્રથમથી મારી સાથે ચલાવી છે એમ હવે મને સમજાયું છે, એટલે હવે તું મને ક્યાં દોરી જાય છે ? શા માટે તું મને દોરી જવાનો યત્ન કરે છે, હું તો હવે અભેદાભિનને વડે આવી ચૂક્યો છું. દગાળાજી અધિક સ્પષ્ટ કરવાને જતાવું છે કે તેં બરોસે સેધ અને શા માટે મારી હરશાજ કરી ? તું મારો છે એમ સમજાવીને તેં મને તારે બરોસે લીધા છતાં, જેને આને સેવાની મરજી હોય તે સેધ જાઓ એવી મારી હરશાજ તેં કરી એજ તારી દગાળાજી છે, હવે તારો વિશ્વાસ નકામો છે, તારાથી દોરાવું એ ભુલ છે. અભેદના પ્રદેશમાં પ્રારબ્ધનો અવકાશજ નથી.

૨. આટલેથી તે છેક જાણી કડી સુધીમાં પ્રારબ્ધ—કીરત-ત—દેવી કેવી દગાળાજી કરે છે તેનાં દેશાન્તો આપીને એના હપર વિશ્વાસ કરવા જેવું નથી એ પાત સિધ્ધ કરવા યત્ન કર્યો છે. મને પોતાને એવા અનુભવો થયા હપરથી મં આ પ્રમાણે લખ્યું છે એમ માનવા કરતા એમ માનવું જ યોગ્ય છે કે પ્રારબ્ધ મત્યેક માણસને એવાજ અનુભવ કરાવે છે, ને પોતાની દગાળાજી નિત્ય દખાડે છે; આ આખા જીવના અર્થ સાથે સર્વે પોત પોતાના અર્થ બદલે એવાવી જોરો તો સદાજે પ્રતીત થશે. પ્રથમ અને સર્વથી

ખોડું બતાવે તેજ ખરું જાહેર માનતાં આપણે થયાં. એમ થવામાં બાધ કંઈ નથી, પણ આણે તો એમ કરી કરીને આપણને રંગડ-વા માંડયાં, પ્રત્યેક અનુભવમાં રંગ-દુઃખ-આપવા માંડ્યું. પણ એણે વિસ્તારેલી વિશ્વાસની મોહિની એવી કે જમ જમ એવી રંગમાં પડતાં ગયાં તેમ તેમ પણ આપણે કીસ્મતને ને કીસ્મતને જ વળગતાં ગયા, બીજી કોઈ પાસ દૃષ્ટિ કરી નહિ. કીસ્મતે પણ આપણને પોતાની ગોદમાં વધારે વધારે લપેટી લેવા માંડ્યાં; એમ લપેટી ને પણ છેવટ સુધી કહ્યું—બરોએ લેધને હરણાજી કરી—હુબી રીતે ધા કયો; નિરંતર માર્મિક વેદનારૂપ ક્ષેત્ર આપ્યો. એવા કીસ્મતને બરોસે રહી ને દોરે ત્યાં દોરાનું વ્યર્થ છે.

૩. કહી કહી અતિરમણીય તેજોમય શાસ્ત્રાકાર બતાવી ને પણ અંદરથી તો મહા આપત્તિરૂપ પરિણામ ઉપજાવી આપ્યું. પુણ્યમાલાધી ઇચક્ષા રગ્તા ઉપર ચલાવી સુખાં કરવાનું ડાળ દેખાડ્યું પણ એ પુણ્યો નીચેજ મહાવિષધરો ભરી રાખી ને તે ઉપર અમને તે ચલાવ્યાં. ખરા સુખને પણ મરણુ વિયોગ આદિ ભયના ત્રાસથી સુખરૂપે ભોગવવા ન દીધું, સનમ-માયુક-સાંસારિક દારાદિ સમજે, કે પારમાર્થિક આત્મમયતા સમજે પણ તે સનમના દીદારનું જે પરમ સુખ તેમાંએ તે જુદાઈ પાડવાની યોજના સ્વભાવસિદ્ધજ લડી રાખી. વ્યાવહારિક માયુકના દર્શનમાં પડક, આજોનું નિમગ્ન-મેષ પામવું તેમાં જુદાઈ પાડવાની યોજના કરી રાખી છે, પારમાર્થિક માયુક આત્મમયતા તેમાં પણ વ્યવહારના વિશેષરૂપી પલક—દાણુ—તે સ્વાભાવિક રીતેજ ધાલી દીધી છે. તારી દગાબાજી સ્ટ પકડાય કે સમજાય તેમ નથી, વસ્તુમતિથી સ્વભાવસિદ્ધ પદાર્થોમાં પણ તારી

દગાખાણની રચના તેં ઘણી દીધી છે, એવું જ તું તેના વિશ્વાસ
વ્યર્થ છે.

૪—૫. અમુક કાર્ય સાધવું છે, તેનાં આટલાં આટલાં કારણો-
સાધનો—છે, એ સર્વનો યોગ્ય હીસાબ કરીને અમે સાંકળ ગોઠ-
વીએ છીએ, ને એ સાંકળને છેડે ફલ-કાર્ય-મળશેજ એમ
આશા રાખીએ છીએ, પણ એ સાંકળના આકડા અમે ગોઠવતા
હોઈએ છીએ તેમાં, કાણ જાણે કેવી રીતે, તું કેટલાક એવા ઉલટા
સરવી દે છે, કે એ સાંકળને છેડે પહોંચવાને બદલે વખતે
પેલા ઉલટા આંકડાથી દોરાઈ અમે જ્યાંથી નીકળ્યા હતા ત્યાંજ
પાછા આવીએ છીએ, કે વખતે ઈંટ ફલનેજ પ્રાપ્ત ન કરતાં કોઈ
વિપરીત ફલને પ્રાપ્ત કરીએ છીએ. ઘણી વાર અમે સ્પષ્ટ જણાવે
હોઈએ છીએ કે એ અંતે એ એ શી વસ્તુ છે, તેમના સરવાળો
ચારજ વાચ છે; નહિ ત્રણ કે નહિ પાંચ એમ પણ અમે દઢનિ-
શ્ચયપૂર્વક સમજતા હોઈએ છીએ, છતાં એ અંતે એ નો સરવાળો
કાગળ ઉપર અમે લખવા બેસીએ છીએ ત્યાં તું ઘણી વખત ચારને
બદલે ત્રણજ લખાવી દે છે ! શા માટે એમ કરે છે ? તું દગા-
ખાણ ન હોય નો. આવું શા માટે કરે ? પાપ સમજ્યા છતાં પાપ
કરાવે ! ખોટું સમજ્યા છતાં ખોટું કરાવે તારો વિશ્વાસ વ્યર્થ છે.
આ કડીમાં કાર્યકારણ તથા સરવાળા પરત્વે જે હજી તેમાં
આખા વ્યવહારમાં પ્રવર્તતી રિચતિમાન, આખા વ્યવહારમાં
અપાતા આયમાત્ર, આખા વ્યવહારમાં મળતા વિચારમાત્ર, નો
સમાસ છે એ કહેવાની જરૂર નથી.

૬—૭—૮. જે જે પદાર્થો, મનુષ્યો, આદિને, મારાં, મારાં,
એમ ગણીને લેમનું અને મારું હૃદય મેં પ્રેમથી ભરપૂર ભર્યું.

એક તમપૂર અવગણ રહે નહિ તેણે બધું, છતાં તેમના હૃદયોમાં
 કેવે પ્રકારે, શા હેતુને અર્થ, તે ઝેર બરી દીધું. પ્રેમમા પણ
 અપ્રેમ શી રીતે દાખલ કરી દીધો ! લાખો આશાઓ રૂપી પાથો
 અણીને તૈયાર તે કરી આપ્યો, તે તે પાથો ધર્યો, ને તે ઉપર અમને
 મહોટી મહોટી ઇમારતો ચણાવી, સ સાર પરમાર્થ, લાભ અલાભ
 ઇત્યાદિમા અનેક લ્હાવા લેવાના અભિલાષની ઇમારતો બધાવી,
 છતાં ઇમારત તૈયાર થતા થતામા તો તે તારો આપેતોજ પાથો
 દુરત કોણે જાણે કેવી રીતે તાણી લીધો, અને ઇમારત બરબાદ
 કરી નાખી કોઈ સ્થાને યાદના ખોળામા તે અમારું માથું
 મૂકાવ્યું, તે ખોળાને વળી મીઠો, એવો કે દુરત વિશ્વાસ આવે
 ને એમાનરૂપ નિદ્રા આવે, તેવો બનાવ્યો, ધણા વિશ્વાસ
 સધી ત્યાં માથું મૂકાવ્યું, છતાં કોણે જાણે કેવી રીતે એવા મન-
 બદલીજ પાસે પાછું તે અમારું માથું કપાવ્યું, ને તેમા એ એવી
 અદુરાધ શખી કે લોહી સુધાત નીકળે નહિ. સ સાર, પ્રેમમા ઝેર,
 આશાના પાવાની ઇમારતનું બરબાદ થવું, વિશ્વાસમા વિશ્વાસ
 ધાત, એથીજ બરેલો છે, આપણે સમજી ન શકીએ તેવી રીતે
 દીરમત એવા લાખો અણબખ કરાવે છે, એજ તેની દગાબાજી છે,
 એનો વિશ્વાસ વધે છે

૬—૧૦—૧૧ કોઈ એમ કહેશે કે તમે સ સારના વિષયોને
 વળગણ જાઓ ત્યારે એવા પરિણામ આવે એમા કાંઈ આશ્ચર્ય
 નથી, તો તે ઉપર કહેવાનું કે અસ્તિ એટલે ' છે ' એવી પ્રતીતિ
 ને ને વિષય માટે થાય છે, જ્યાં જ્યાં હું હોઉં, મને અમુક મળે
 મારું અમુક થાય, એવી પ્રતીતિની આશા બધાં છે, તે સર્વ
 ' અસ્તિ ' માંથી દિલને ઉઠાવી લીધું, અને નાસ્તિ—કાંઈ નથી,

દ્રાપ ગારું નથી, કશી આરા નથી, એ આદિ 'નાસ્તિ'માં કરાવ્યું,
 અને અસ્તિને મૂકી નાસ્તિમાં પડવાથી જે કલેષ થાય, દિલમાં
 દર્દ યાય; તેથી માત્ર રોઈનેજ સંતોષ માનવો પાર્યો, પરંતુ એવા
 રોવામાંએ તે અને જન્મવા વારો આપ્યો નથી, એટલું હું
 દગાખાજ છે. એવા રોવામાં પણ દુનીયાંનું વગોણું, દુનીયાંના
 એવા મિથ્યા આરોપ, અનેક નિંદા દ્વેષ છબ્બો આદિના પ્રલાપ,
 અમારે માટે તે તૈયાર કર્યા છે. એવું રોવું શા માટે પડે છે ?
 અસ્તિથી નાસ્તિમાં જતાં શું દર્દ થાય છે ? એમ પ્રશ્ન કરવાનું
 કારણ નથી કેમકે અમે જે દર્દદિલ રોઈએ છીએ તેનો મૂળ
 જુદોજ છે. અમારી આંખોજ અશ્રુપારશ્વ યહ મહ છે, આંખોજ
 અંદરના પરિતાપથી આગળીને અશ્રુધારરૂપે વહે છે, કલેષ
 પીડા આદિથી વહે છે એમ નથી, એ તો દિલમાં જે હંડો દાગ
 છે, જે હડો તીવ્ર પ્રાર્થા ગ્રામ પડેલો છે, તેને ધોવા માટે આલતી
 જલધારા છે. આવી જાતની જે ધારા તેજ ખરા પથ્થાતાપરૂપ છે,
 તેથી માણસનું અંતઃકરણ અપરિશુદ્ધ થતાં તેને આત્મસાક્ષાત્કાર
 થાય છે. એ અશ્રુધારામાં મળી જતી આંખો, દિલદાગ જેનો સાક્ષો
 પોતાનો આત્માતે વિના અન્ય કાંઈ જોતી નથી, પરમ પ્રેમમાં
 વિલીન છે, ને એજ આવાં અશ્રુની જુદાઈ છે, મીઠાઈ છે.
 છતાં આવી દિવ્ય મીઠાઈ તેમાં પણ કૌરમતનો દગો
 વિદ્યમાન છે કે તેણે, ફોણ જાણે સા પ્રકારે, એ મિષ્ટ અશ્રુધારા-
 ને ખારી બનાવી મૂકી છે! ત્યારે એવી રીતે પરિતાપ પામવા કરતાં
 ત્યાગ કરવો તેજ સારો છે, અસ્તિથી છડીને ખરી રીતે નાસ્તિમાં
 જઈ એ તેનું નામ છે તો તે વિષે જોતાં પણ ત્યાં એ કીમત-

ની દગાબાજી હબી છે આવા પરિતાપના મારથી કોઈને મુંડાવું, કોઈને ભગવાં કરાવ્યાં. અને ત્યાગ કરાવ્યો તો પણ કયું શું આવ્યું ? જે અસ્તિમાંથી તેમને કાઢ્યા તે કરતાં બમણી અસ્તિ તેમને વળગાડી. એક ધર મૂકાવ્યું ને સો ધર કરાવ્યાં, એવડી હપાધિ, લોકેયણથી વળગાડી. તારો વિશ્વાસ કરાવજ કેમ !

૧૨. અસ્તિમાં, નાસ્તિમાં સર્વત્ર કીસ્મતની દગાબાજીની જાલ પ્રસરી રહી છે એવો અનુભવ થાય નો તેનું કારણ એકજ હોયું' એમ એ કે અનુભવ પામનારને આત્મગ્રેસ્થાતું હૃદય તાન લાગેલું છે, તેથીજ તેને કીસ્મતમા તૃપ્તિ આવતી નથી, 'ન જેથી દાગદિવ લાગે ન લાગે ઝાંઝમી સૂની' એ વ્યાવહારિક ઊપ-ભોગ ભોગવતા આવડતો નથી. તેને છેવટ આત્માનુભવ થાય છેજ, પ્રારબ્ધનો જ્યાં અવકાશ નથી તે સર્વમથનાનો સ્વાદ જડે છેજ. એજ અદ્વૈત. પણ અદ્વૈત જાણવા છતાં, મોટે અદ્વૈત જોતવા છતાં, મનમા તેનો પરિપૂર્ણ સાક્ષાત્કાર છતાં, આવાં કાવ્યો, આ-વાં પ્રસ્તકો, બકવાનું જે હૈત તે પણ કેણ જાણે સા મોટે કીસ્મ-ત કચવેછે. એવી સૂક્ષ્મ એ કીસ્મતની દગાબાજીની જાલ છે. એનો વિશ્વાસ શો ?

૧૩-૧૪. આવી આવી દગાબાજી ક્યાં ક્યાં ઠહીએ ! કીસ્મત તો એટલે સુધી દગાબાજીમાજ રમે છે કે 'હા' ની ના કરે છે, ને 'ના'—ની 'હા' કરે છે, અસ્તિની નાસ્તિ કરે છે, ના-સ્તિની અસ્તિ કરે છે, હવુ ન હવું કરે છે, ન હવું હવુ કરે છે, એક વિશ્વાસ આપી અન્ય હપજાવે છે, એમ તેનું સ્વરૂપજ અ-ચિંત્ય, પણ દગાબાજીમય છે. જાતે કીસ્મત એમ કરે, એમ

કરાવી શું ? એથી શું થનાર છે ? એવી જ ને જ દગાબાજી
કીરમત મારી સાથે રમ્યું છે તેમાં સર્વત્ર મને તેની દગાબાજી
કરતાં મારો ને માલીક છે, મારો ને શરૂ છે, મારો ને તારનાર
છે, તેવા સર્વમય આત્માનાજ બણકારા કાને પડ્યાં ગયા છે.
જે જે સુખ સંપત્તિ પ્રેમ ભોગ ઉત્પાદિમાં મને તૃપ્તિ પદ નથી,
નિર્વેદ આવ્યો છે, કે વિશ્વાસમાં વિશ્વાસઘાત, આશામાં નિરાશા,
કારણ સતે કાર્યભાવ, એ આદિ અનુભવાયુ છે, ત્યાં બધે મને
સર્વ સુખ, સર્વ સંપત્તિ, સર્વ પ્રેમ, સર્વ વિશ્વાસ, સર્વ
વ્યવહાર, સર્વ સ્થૂળ, તેની પાર, છતાં તે સર્વમય અને તે સર્વરૂપ,
એવા આત્મારૂપી માલીકનાજ અનુભવો અધિક દૃઢ થતા ગયા છે.
પ્રારબ્ધનો તેને રપાઈ નથી, તેજ પરગતત્વ છે, તેનાથીજ સર્વ પ્રકારે
સમાધાન અને આનંદ છે, એમ અનુભવ થયો છે. આમ છે
માટેજ કીરમતની દગાબાજીથી શું ? એમ કહેવાનો સમય આવ્યો
છે. આ પ્રકારે, આવી દૃષ્ટિથી, આ આખી દગાબાજીમાં રમાડાતો
છતાં પણ હું રમ્બોહું, એટલે કીરમતનો ખમર ગુલામ ન થતાં
હું ઉભટો તેનો મહોટો ઉપકાર માનનાર થયો છું, કે તેણે આવા
અનુભવો કરાવી આત્મપ્રેરણાના બલને ઉદીપિત કરી, યોગ્ય ગ્યાને
મને લાવી મૂક્યો. એથીજ આ દગાબાજીમાં તે રમાડ્યા છતાં હું
બહુ ખુશી છું, કેમકે રમતે રમતે મને છેવટ મારો માલીક મળી
ગયો, મને આત્માસાબ થયો. તે તો હરણજી કરજા માડી હતી;
કાંઈ સો, એમ મને વેચવા કાઢ્યો હતો; પણ ને મારો ખરો
માલીક હતો તેજ મને એ હરણજીમાંથી મળી ગયો છે, હવે હે
કીરમત ! તું તારે કાલે તે કરી લે, ગમે તે અનુભવ કરાવ; પણ
તેથી મને કશું થનાર નથી, એટલી એ મારા માલીકની મને ડુંક
છે. તું જે વ્યર્થ તે વ્યર્થ છે.

આ પ્રકારે જવનિકાને હૃદ્બોદ થઈ જાય છે; આત્મપેરણાથી અભેદાર્ણવનું ભાન થાય છે, પ્રારબ્ધયોગે પ્રાપ્ત થતા વ્યવહારને આત્મદૃષ્ટિથી અનુભવ કરતાં મુશ્કેલી અભેદાર્ણવને તટ આવે છે. સ્વરૂપલક્ષ, નત્વમાસે એટલા વચનાત્ર ઉપર શ્વેતનો દૃઢ આરોહ, એટલેજ એ તટ ઉપર ઉભે ઉભે, અભેદાર્ણવ ન જણાયા ફેનાર જવનિકાને ફેડી નાખવા રૂપ આયાસ કરવાનો છે, તે યતાંજ અભેદાર્ણવમાં તણાવાય છે, અભેદધર્મમાં રમતે રમતે અને ઉર્મિવિલાસ અનુભવાય છે.

Who ever
Strives forward with unswerving will,
Him can we aye deliver ;
And if with him celestial love,
Hath taken part,—to meet him,
Come down the angels from above ;
With cordial hail they greet him.*

FAUST.

ઉર્મિમસાય.

૧

સર્વત્ર એકાકાર, એકરમ, અનંત, અનાદિ, એવું પ્રદાન સત્ય છે; નાના નામરૂપનું અવિદ્યુત એક તત્ત્વ છે; ને ને કોઈ 'છે'

* અસ્પૃશ્ય નિઃસ્પર્શી ને આગળ ને આગળ વધતો ચાલે છે તેને અમે અવરૂપ મુક્તિ આપોએ છીએ પણ પગા એનામાં દિવ્ય પ્રેમનું બલ હોય તો તો એને એટલાને માટે દેવતાઓ પણ સ્વર્ગમાથી દેહા ઉતરેછે, હૃદયસના તાનમાં તે તેનો સ્વાકાર કરે છે.

એ પ્રત્યયનો વિષય છે તે પ્રણય છે, પ્રણનાજ વિપત્તિ છે. ત્યારે એવો
 અનુભવ એજ આનંદ, જે જે કુ ખ કલેષાદિ વિડંબના સમગ્રય છે
 તે તે એ સર્વમયતા ન જાણવાથી, બોદ્યુદ્ધિવીજ સમગ્રય છે "પ્રેમ-
 જ્વન" માં "દગ રસભર મેરે દિલ છાઈ રહી" એ અંતિમ
 ઉદ્ધારથી દ્રષ્ટાનું દર્શન થયું છે; જે દ્રષ્ટાની દૃષ્ટિજ આપ્ત પ્રભાદ,
 તે તે બાવ, તે તે વિકાર, સર્વ છે, તેનું જ્ઞાન થયું છે, હવે તેનો
 અનુભવ જે અભેદ તે પામવો છે, યત્ર યત્ર મનોયાતિ તત્ર
 સમાધયઃ જ્યાં જ્યાં મન જાય અર્થાત્ મનની વૃત્તિ જે જે ઉદ્દેશ-
 થી ઉઠે, દ્રષ્ટાની દૃષ્ટિ જે જે વિકલ્પે ચઢે, તે સર્વે સમાધિરૂપજ થાય.
 સર્વત્ર દ્રષ્ટા પોતે પોતાનેજ જાણે, એ અનુભવની આકાંક્ષા છે અ-
 પિજ્ઞાનનો અપરોક્ષ અનુભવ થતા આવું સહજે થશે, અને
 પ્રપંચમાન સ્વતાઃ અસ્ત પામશે અસ્ત પામશે એટલે નાશ પામશે
 એમ નહિ, પણ ક્ષણ એવા નામનિર્દેશથી એ વિવિધ બેદનસ અ-
 ત્યંત અભિજ છે, એમ સાક્ષાદનુભવ ઉદય થશે વેદાન્તજ્ઞાનનો મ-
 હિમા એ છે કે વન્ જન્ ગચિ—નું (જવાદિપદવાચ્ય જે હલંતા) તે (સર્વ
 મથવાદિપદવાચ્ય તત્તાન્ત્રણ) છે, એવો મદ્વાવાક્યજન્ય અભેદબોધ તે
 બોધ હવે વૃત્તિ આરૂઢ થઈ કે એ સાક્ષાત્કાર થયોજ, અને પ્રેમ-
 જ્વનમા "મણિમય મેરે મચાવી રહી" એ છેલી ૫ મિતથી એવી
 બહં દક્ષ—વૃત્તિનો બાવ પણ કુચ્છો હતો. છતાં જેમ ચક્ર હવે
 ચરીતે ઉતર્યા પછી પણ કાંઈક કાંઈ જમણું મરતું નથી, તેમ તત્ત્વ-
 જ્ઞાન—અનુભવ—સાક્ષ્યબોધારોહ—યથા છતાં કાંઈક દિતજ્ઞમ
 રહે છે, એમ ખાતીનેજ આ હવેકમ ગણે છે.

૧ એ રીતે ન દોષ નો તો આ હેખનો અવકારાત્ કયા ?
 હે મન ! આ પ્રકારના મિથ્યા જ્ઞેતશ્ચમના અધિષ્ઠાન ! ફરી

કર અખ્તીઆર; ફકીરી-વૈરાગ્ય-અખ્તીઆર કર, સાધ અખ્તી-
આર કરનું એટલે તે સાધનું, તેનો પૂર્ણ અમલ બેસારવો; ફકીરી
સાધવી, વૈરાગ્યનો અધિકાર સંપૂર્ણ રીતે પોતા ઉપર સ્થાપવો, એમાં
એમ આકૃત પણ છે કે મનોભય સાધવાથી સર્વભય સંધાય છે, માટે
વૈરાગ્ય રાખ. યાન થયે સતે એવો વિરાગ કેમ નથી પતો? વિનૈયણ,
પુત્રૈયણ, દારૈયણ, લોકૈયણ, શાર્મૈયણ, ઇત્યાદિ એમણા છૂટતી
નથી, તેમાં પણ વિત્ત, પુત્ર, દારા, એ તો બહુ યાનપરિશીલનથી
નિવૃત્ત થાય, પણ શ્લેષણ, સાશ્વૈયણ મહાબલવતી છે; ત્યાગીને
પણ ત્યાગતી નથી, એજ ખરો વિરાગ આવવા દેતી નથી માટે
હે મન ભોક્ એ વાતજ શુદ્ધી ભ;—હું ડાલો, હું યાની, હું પંડિત,
એ કીર્તિની લાલસા ત્યજ, અને “લોક શું કહેશે” એવો જ
પામશેને સુલભ ભય તે ત્યજ, કેવલ નિર્ભય થા આનન્દંબ્રહ્મણો
ચિદ્રાદ્યાવિભેતિકુતમ્બન પ્રધાનદને ભણનાર કહીંથી પણ
ભય પામતો નથી. માટેજ કહેછે કે, ‘બન મૂરખ, મસ્ત, ગંવાર’
પંડિત, યાની, આદિનું ડાળ ત્યજ મૂર્ખ થા; ડાલો, વિવેકી, ધટાકાર
મહાકારાદ્ય શાસ્ત્રપરિભાષાનાં વચનોમાં શું સ્વપાયસો મટી—મસ્ત,
ગાડો, યા; અને વિચારવાનું, સુદ્ધિમાનું, મટી ગંવાર, જડ, ધા. વા-
સ્તવિક કલ્પના એમ છે કે જેમ પાંડિત્ય આદિ લોકપ્રીતિના
વિષય ત્યજ તેમ મૂર્ખત્વાદિ લોકલાજના વિષય પણ ત્યજ; પાંડુ
પંડિત મટી મૂર્ખ થા એમ કહેવામાં તત્ત્વ એ છે કે લોકાભિરુચિનું
બચન લાગુ છે તે મૂકવા માટે લોકતિરસ્કારનો અનુભવ કરતો
માલ; રાજ્યોગાભ્યાસનો એજ ક્રમ છે કે કોઈ પણ ભાવનાનો
તદ્વિરોધિની ભાવનાના પરિશીલનથી નાશ સાધી શાન્તિ અનુ-
ભવથી. લોકાભિરુચિની પ્રીતિની બુલનાનો પરાભય લોકતિરસ્કા-

ની બાવનાના અનુભવથી ચતાં ઉભયે નિવૃત્ત થઈ પરમાનંદ-
સાક્ષાત્કાર થશે; માટે વાસ્તવિક વાત એજ છે કે લોકાભિરુચિ
તેમ સોદનિંદા ઉભયની ઉપેક્ષા કર. એજ તત્ત્વ છેવટ જૈવાર
શબ્દ મૂકી જતાબું છે. કેવલ જડ ચક્ર બ, શ્રી ગ્રાહપાદાયાર્થે
કહ્યું છે તેમ જહવલ્લોકમાચેરત્ જડની પેઠે લોકનિર્વાહ કરવો;
જડને જેમ રાગદ્વેષ, પ્રીતી અપ્રીત, કષ્ટ નથી, તેમ એકરસતા
શુદ્ધી, દૃઢ પેરાગ્ય બાંધ. મૂર્ખ યા, પાડિત્યાદિ લોકોદ્ધતનો રાગ ત્વજ
મૂર્ખ યા, એમાં લોકોદ્ધતિનું ભય પ્રાપ્ત થશે—નિંદા થશે—માટે
તેની પણ અવગણના કરી મરત યા, સ્તુતિનિંદા ઉભયની ઉપેક્ષા
કર, છતાં પણ “ મરત છું ” એવી વૃત્તિ એ વિક્ષેપ છે, એટલે
તે પણ ત્વજ જૈવાર—જડ—વૃત્તિરસિત, અપરોક્ષાનુભૂતિ
અનુસાર વૃત્તિ વિસ્મરણવાળો થઈ જ. એજ શુદ્ધ વિરાગ; એજ
બ્રહ્મસાક્ષાત્કારનું ઉત્તમ દ્વાર.

૨. વિગતનો રાજયોગાનુસાર એજ અર્થ છે કે રાગ
એટલે જે એવણા તેનો ત્યાગ, નાશ. અમુકત્વવિશિષ્ટ, બેદમય,
જે રાગ, તે સજ્ઞ સર્વમયતા પામવી, નિષ્કામ થઈ પ્રાપ્તાપ્રાપ્તમા
નિર્વાહ કરવો, એ વિરાગનું મૂલ સ્વરૂપ છે. એવા વિરાગનું જીવન
પ્રેમ છે. શરીરે રાખ ચોળી, અથવા દંડકર્મડણ ધારણ કરી,
જે એવણા અને બેદમયતાવાળાં મન, વિરાગી કહેવરાવવા
છએ તે મિથ્યા છે માટેજ ખરી બજૂત તો ઇરક—પ્રેમરૂપી
ચોળવાની છે. બેદ ભુવી, સર્વત્ર એકરસ અબેદ માનવો એ પ્રેમરૂપ
બજૂત ચોળ. ચોળનહિ ‘ઉડાવ’; એવા પ્રેમરૂપી બજૂત ચોપાસા ઉરાડ
કુંબેદમાત્ર, સાતિ, કૃપ, અધિકાર, પદવી, સમૃદ્ધિ, દેશ, કાસ, આદિ સર્વના
બેદ-દેરાકાલપરજી એ તણિ પરિચ્છેદ—એવી પ્રેમરૂપ પવિત્ર વિજૃતિના

રૂપે અસત્ થઈ રહે, ને સર્વત્ર એકાકાર એકરસ અભેદ અનુભવાય. જ્યાં મુખી વેદાંતની શુદ્ધ વાર્તામાત્રજ કરવાની છે ત્યાં મુખી આ અભેદ અતિવિદૂર છે, પ્રેમસહિત યાત્રાને અનુભવ થતાં વેદાંતોક્ત અલસાશાસ્ત્રકાર હસ્તામલકવત્ છે. વેદાંતને સુદ્ધિનું કામ ધોડું છે, હૃદયનું કામ વધારે છે રસ, પ્રેમ, આર્દ્રતા એજ તેનું જીવન છે, પણ તે વિશુદ્ધ ન થઈ જાય એટલેજ તેમાં સુદ્ધિના અધિશત્રુત્વનો અવકાશ છે ત્યારે એવા ઇશકની ભેભૂત ઉઘાડીને પછી શું કરવું ? પછી કેની દરકાર કરવી ? વિવેક અને વિરાગ સિદ્ધ થયા પછી દરકાર માત્ર એક પ્રેમની, અભેદ પ્રેમની, અન્યની હોયજ નહિ. અભેદ એજ જાનિ—પ્રિય—માયુક—તેનો કૂચલુ એટલે ક્ષીણ, રહેવાનું કેદાણું, તેની દરકાર કરે; અર્થાત્ અભેદદષ્ટિ કરવા ઉપર લક્ષ રાખ એ દષ્ટિનાં ક્ષીરી, વિરાગ, અને ઇશકબળત એજ ખરા સાધન છે. હું અને મારું એ થકી જે સકોચવૃત્તિ દૂર બંધાઈ ગઈ છે તે, તેની વિરોધિની જે આવા ઉચ્ચ પ્રેમભાવની ભાવના તેના વિના, પરજીવનમાં રજીવન અનુભવ્યા વિના, કદાપિ ટળનાર નથી; અને કુદ્ધ અકાર્પણ્ય માત્ર થનાર નથી. એટલા માટે આવી પ્રેમભાવનાથી આરંભ કરો.

૩. એવા અભેદપ્રેમમાં નો આચાર વિચાર, લોક રિયતિ, અધિકાર કુલ, જાતિ પંક્તિ, કથાનો વિચાર રહેરી નહિ. નજ રહેવો જોઈએ, માટેજ “ જન મૂરખ મરત કંવાર ” એ ચરણમાં કહેલી લેહિયણ, જે મહાવિદેહ ઉપજાવનારી છે, તેનું પુત્ર નિષેધપુરઃખર વ્યાખ્યાન કરે છે. લાજ—અને સારું દેખારો, પાટું કહેવારો, એવી જે લાજ; યદ્યપિશુદ્ધ લોકવેરુદ્ધ નાચણીયં

નાકરમીયમ્ એવી વ્યવહારકુશલ લોકની હકિત; તે સામાંથી ઉદ્ભવે છે ? સમાજ—લોક—એવું માનવામાંથી તે ઉદ્ભવે છે, મિથ્યા પ્રથમને આત્માનો નિયામક ઠરાવવામાંથી એ ઉદ્ભવે છે; સર્વદા એકરસ પરિશુદ્ધ અને પરમ સ્વાતંત્ર્યમય આત્મા તેનો નિયામક આવો પરત ન અને આનાત્મરૂપ પ્રથમ ? કેવી વિલક્ષણતા ! પણ તેહું જ નામ 'લાજ' કહેવાય છે. જે સાની છે, સાધક છે, તેને તો એવી લાજ અને એવા સમાજ તેથી કશું કામ નથી. એમાંથી તે છુટેલો હોવો જ નેહએ; અથવા હજી અપકવકવાય હોય તો ઉપાર એ છે કે 'હું' એવો જે 'આપ-વિચાર'—પ્રતાપશ્ચનો વિચાર તે ભુલી જવો, પ્રવૃત્તિ અને તેમાં શુભશુભસંકલના કરાવી રાગદ્વેષ પેદા કરનાર "અહંભાવ" જ છે, એ અનુભવીને સુપ્રસિદ્ધ છે; એટલે તે કાઢી નાખ, હું કાંઈક છું, હું ડાઘો છું, હું યાત્રી છું, હું લોકમિય છું, હું પ્રતિષ્ઠિત છું, હું ખેડો છું, હું લાજ પામું છું, ઇત્યાદિ જે જે વૃત્તિ ઉપર અહંભાવ આરંભ થાય તે તે વૃત્તિ ઉપરથી તેને ઉચ્ચત્રાવી પાડ, અને વૃત્તિ-માત્રનો વિલય, એકરસ અબેદની લહરરૂપે વૃત્તિમાત્રને અનુભવી, પરમ અબેદમાજ કરતો રહે, એટલે "લાજ, સમાજ" સર્વ અસ્ત મરો, અને "કૂંચ્યુ જતાં" ભુલી જતાં જાધ નહિ રહે.

૪. કેવળ "આપવિચાર" ભુલવાથી પણ સરદું નથી. આપવિચાર ભુલી જવો એ તો જડવત્ સ્થિતિ થઈ, માટે હમેરે છે કે આપવિચાર-અહંત્વ-ભુલી જા એટલે વાસ્તવિક રીતે જડ થઈ જા એમ નથી, પણ અહંમલ્યનો જે અતિઆપપ્રદેશ છે તેને વિસ્તારીને સમગ્ર જ્ઞાંડને અહંમલ્યનો વિષય કરી લે. આનંદનું વસ્તુ એ છે. મનનો ઉલ્લાસ તે આનંદ એમ સર્વથા

અનુભવ છે. એ ઉદ્ધાસ, મનોવિકાસ, મનનું વિસ્તાર પામકું, તેમાંથી ઉદ્ભવે છે, કેવલ સંકોચમય વૃત્તિ અને અત્યંત અસંકુચિત ઉદારભાવ એ બે વચ્ચેનું અંતર વ્યવહારમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે. જેનું જગત્ નાનું, પોતાના ઘર જેવડું, પોતાનાં પુત્ર કલત્ર જેવડું, પોતાના ગામ જેવડું, કે પોતાના દેશ જેવડું, હોય છે તેનો આનંદ પણ તેવડોજ હોય છે; જેમ પોતે માનેલું જગત નાનું તેમ વિદ્યેષના કારણ ધણા, અને આનંદનો પ્રતિબંધ વારં વાર; જેમ માનેલું જગત્ મહોડું તેમ વિદ્યેષ ન્યૂન અને આનંદને પ્રતિબંધ પણ ન્યૂન. ત્યારે આપવિચાર બુધી, એટલેજે સંકુચિત વ્યવહારભિ દુને, હુ પણાને, આપું જગત્ માની રહ્યા છે તે મૂકી ને પ્રજ્ઞાડમાત્ર-સમર્થિરૂપ અહં-ને જગત્ અનુભવ, એટલે "આપ ભુક્ષી ભર આપધકી સહુ," એ અનુભવ કર, 'હુ' માત્રજ જે અત્યારે "સર્વ" છે તેને રજાને "સર્વ" માત્રજ "હુ" છે એમ કર, તો "સન-મદીદાર" અતેદ પ્રેમમય માથુકના દર્શન નિરંતર ભોગવાશે. જની દૃષ્ટિ અભેદમયી ધર્મ મર્ચત્ર "હુ" ને "હુ" અનુભવણું, તેને વિષયો-પ્રભોગમાત્ર પ્રત્યક્ષજ છે, પરંતુ એવા પણ જે જે ઉપભોગ થાય છે તે સર્વરૂપે પોતેજ અનુભવે છે. ઉપભોગનું તત્ત્વમાનસિક ભાવનાના પરિણામ ઉપરાંત ક્રમ નથી તો જે સર્વેમય છે, તેને "સનમ", અસ્થિમાસત્ત્વચારૂપ પૂતળી પણ, ભાવમાત્ર થતાં પ્રત્યક્ષજ છે, એવા યાનીને તૃણાના વિદ્યેષનો સંભવજ નથી. પિરાગ પામી 'ધસ્કભભૂત' ઉડાવવાથી 'કૂચ જાનાંની દરકાર' હતી, પણ હવે તો 'દીદાર ભોગવવા' ગુજ થયું. ન્યારે પ્રજ્ઞાડ પર્યંત અહંભાવ વ્યાપ્તો, અહં રહુજ નહિ, ત્યારે અભેદસાક્ષાત્કાર સ્પષ્ટજ છે, તેનો વિવિધ પ્રકારે આનંદ

કયોં જા, જે આટલી નાની મરખી વાત થાય, તો પછી કહી 'જવ' નથી કે આવવું નથી, શોધવું નથી કે શીખવું નથી, કેવલ સન-મનાંજ દીદાર ભોગવ્યાં જવાનાં છે. ક્ષણે ક્ષણે યજ્ઞવતામુપૈતિ ત-દેવ રૂપ રમણિયતાયાઃ રમણીયતા, આનંદ તે એજ કે જે ક્ષણે ક્ષણે નવીન થાય, માટેજ '૬ ભોગવ' એમ કહી, પછી આનંદની સીમા નથી એમ સૂચવ્યું છે.

૫ "આપવિચાર" છુલનો એટલે ખરી રીતે કહીએ તો આ સંસાર અને તેના વ્યવહારથી મરી જયા ખરાખર છે. જાગ્રદ-સ્થાનો આભિમાની, જે અહંકાર તેજ વ્યવહારનો નિર્વાહક છે, ને તેજ, 'આપ' જમારે ગયો, ત્યાં સુધુષ્ઠિ જેવીજ દશા પહોંચી-મરણજ મથું. આમાં કરી આપતિ નથી. યા નિશા સર્વમૂલનાં તસ્યાં જાગ્યતે સંયમ્ય અધિશ્વાત જેને મરણ માનેછે, તેજ માનીવું છવન છે. આ પ્રકારતુ જે મરણ તેજ ખરું છવન છે-એમ મરી છવ્યું તેજ છવ્યું છે. 'એમ મરવામાંજ છવવા-શી જેતું છવન નથી તેવાં તો અનેક છે, અનન્ત છે. જંતૂનાં નરગન્ધ દુર્લભમતઃ પુસ્ત્રં તત્તો વિમતા ઇત્યાદિ વિવેકશૂઠા-મણિગત વાક્યમાં જે દોષિને હિતભોગ્ય કહી છે તે નરગન્ધ પામ્યા છતાં, આવા મરણને અનુભવી જે છવતાં નથી તે ખર, કેવલ શુદ્ધિદોષ મૂઢ, અથવા વાનર અર્થદોષ એદ્રામાત્ર કરનાર, મનુષ્યશી યંત્ર જેવાંજ છે; ખરેખરાં મનુષ્ય નથી; ખરાં મનુષ્ય 'એમ મરી છવ્યું તેજ છવ્યું છે' એનો અનુભવ કરનારાં છે, તેજ છે, રાજયોગની પદ્ધતિજ એ છે કે રાનીઓ ધીમે ધીમે અહંજાવનો લાગ અથવા વિસ્તાર કરતે કરતે મરતા જાયછે

ને એમ અમિત અબેદમય જીવન પ્રાપ્ત કરી જીવતા ભવ છે, જે જે વસ્તુ અહંપ્રત્યક્ષની પ્રીતિના વિષયરૂપ છે, તે તે ઉપરથી પ્રીતિ એવી ઉદ્ભવતા ભવ છે કે તેટલે અંશે તે વસ્તુપરત્વે, મરીજ ભવ છે. પણ એ રીતે પરિચ્છેદ તૂટતાંજ અબેદ અનુભવી અનંત જીવનનો સાક્ષાત્કાર પામે છે.

૬ ત્યારે આવો મરણરૂપ પૈરાગ્વ નેજા ચંદ્રજી કરવાથી સાક્ષાત્કાર થાય છે એમ સમજી કેવલ મૃદ્ધ યર્ષ જવાની વાત નથી; એવું પરિચ્છેદરહિત થઈને પણ પરમેશ્વર યર્ષ જવું એ તત્ત્વ છે આખા પ્રજાકના વ્યાપારમાત્ર પ્રેમની સદૃશરૂપ, જ્ઞાનના આનંદના તરંગરૂપ, અનુભવાવા ભોધએ, સહજેજ તેમ થાય છે. માટે કહે છે કે એવા પરિચ્છેદરહિત યદ્ય ઇચ્છ-ચરમ પ્રેમ-અભેદ-તેનીજ કથા કરે, કદાપિ વાણી ઉચ્ચરે તો તે અભેદનીજ ઉચ્ચરે, હાથથી બળવવાની પ્રવૃત્તિ કરે તો તે પણ તે અભેદનીજ કરે, અને ત્યારે ચઢીને ઇચ્છનોજ—અભેદપ્રેમનોજ પ્રકાર ગાયો, કે સર્વ કાંઈ તમારા ઉપદેશને સુણી નેનો લાભ લેવો હોય તો હે તચ્ચિત્ત્વનં તરહપનમ્ચોગ્યતત્ત્વબોધન તેનુજ ચિંતન, તેનુજ કથન, અન્યોન્યને તેનુજ પ્રબોધન—એ પરમ આનંદની દશામાં જ રહે.

૭. એમ કરતા સુખ, માયુક,—ઇચ્છનું સ્થાન— જે પ્રહ—તે તું યદ્ય જા. એજ આર નિદિધાસન છે. એજ અપરાધ છે જે જાણવું તેજ યદ્ય, ને તે યવાચની શ્રુતિ પણ વિરમ-રવો. પ્રજાકાર શ્રુતિ કરી, તે શ્રુતિનું પણ વિરમરણ એજ પરમાનુભવ. પણ તે એકહું જાતે પ્રહરૂપ થવાથી ન થાય, એમાં તો અહંભાવજ શ્રદ્ધિ પામે; પણ, પોતે પ્રહરૂપ થઈ થોતેજ સર્વ

પ્રકાંડ છે એમ અનુભવ લેવાથી ખરો સાક્ષાત્કાર થાય; બાહ્ય દૃષ્ટિને અંતર કરવાથી સાક્ષાત્કાર થાય અને ભેદમાત્ર વિલય પામી જાય, એમ કર. તે સારું સનમ-પ્રહરણી જે મણિ છે તેનો સ્પર્શ કર. સ્પર્શમણિથી પણ આ સનમરૂપી સ્પર્શમણિ ઉત્તમ છે, 'સાર' છે, કેમકે સ્પર્શમણિ તો લોહને સુવર્ણ કરેછે, પણ આ તો પોતાને સ્પર્શનારને પોતારૂપજ કરી દે છે; માટે તેનો સ્પર્શ કર, તેનો જે તે પ્રકારે અનુભવ કર; પરિચ્છેદમાત્ર ટાળી, એકાકાર એકરસ અભેદ પામ. એ માટે પ્રથમ અને મુખ્ય સાધન એપણાત્માગ અને તદ્દીન જે પ્રેમમયતા અથવા વિરાગ્ય તે આ પ્રકારે કહેવાઈ રહ્યો. એક વિરાગ ઉપર અભિરુચિ કરાવવા ક્ષાન્ત વર્ણન કર્યું છે, ને અવાન્તરે તે વિરાગ પામવાના પ્રકારો ઉપર પણ લક્ષ કરાવ્યું છે.

૨

(કાલિંગડામાં પણ આ ગજલ સારી થાય છે.)

વિરાગને મુખ્ય અંતરાય તો ધણા છે, પણ મૂઢ અને સંઘજ લક્ષમાં ન આવે એવો અંતરાય અતરૂની અતિમૂઢમ વાસના છે તે છે. વાસનાનું મૂલ્ય, કામ-ઈચ્છા-અથવા રાગ—પ્રીતિ—તે છે. અમુક મારું છે એમ માનવાથી તેમાં રુચિ થાય છે, અને રાગ બંધાય છે; છેક ક્ષુદ્ર વ્યવહારમાંથી તે સમાધિ પર્યંત પણ મગત્વમૂઢકજ કામ અને રાગ છે, ને તેથી વાસનાનો જન્મ છે. વાસનાની બે પ્રકારની સંકિત છે, એક તો અનાત્મ-ભાવનામાં ચિત્તને મસ્ત કરી સ્વરૂપનું અત્યંત આવરણ કરવાની આવરણશક્તિ, અને બીજી સ્વરૂપ ઉપર આગ્રહ છતાં

પણ ત્યાંથી વિદૂર તાણી જઈ અન્યથ દ્વારનારી વિદોષશક્તિ
અન્ય જે કષાયવાસના કહેવાની છે તે વાસનાની આપરણશક્તિ
છે એમ જાણવું. એને સંજયોગમાં “ કષાય ” કહે છે; અને કષય,
વિદોષ, કષાય, રસાસ્વાદ, એ ચાર સમાધિનાં વિધન છે, તેમાંના
કષાયના આ પદ્યમાં વિવેક છે સરુપાયે વિજ્ઞાનિયાનું સગમાત્રન ચાલ-
જેતુ એણું સંજયોગાનુભવનું વચન છે ચિત્તજ્ઞિ એકાગ્ર કરવામાં
શૂન્યતારૂપ નિદ્રાદિલય ધાય તો પ્રભોષ પામતા જવું, અને એમ
પ્રણુદ્ધિત વિદોષ પામે—વિષયાસક્તિથી હૃદય નહિ, તો ધીમે
ધીમે શાન્ત પાડવું, તે શાન્ત પડ્યા છતાં શૂદ્રવાસના-કષાય-થી
ચંચલ રહે તો વાસનામાત્રનું મિથ્યાત્વ વિચારી, સ્વનપરાયણ થઈ,
ચિત્તને સમતા ઉપર લાવવું આવે નિષ્કમ છે, એટલે કષાય
ટાળવા માટે શૂદ્ર વાસનાના મૂલરૂપ સંગતું, શાન્તદશિથી અસંત
મિથ્યાત્વ કહે છે.

૧. દર્દિલ એટલે દિલ જે હૃદય તેમાં રહેલું, તેનું, દર્દ,
દુઃખ-ગૂંચરાગરૂપી વાસના. અર્થ દર્દિલ ‘ અરે ઓ શૂદ્રવાસના
હું ખતમ થઈ જા, જતી રહે; કારણ કે અહીંમાં, આ જગતમાં
તારું કોઈ નથી, જેને તું ‘ મારું ’ એમ કહી, મમત્વના અપિ-
ષ્ઠાનરૂપ માને એવું આ સંસારમાં કશું નથી બધું અત્વંત
મિથ્યા છે, ત્રિકાલમાં છેજ નહિ, તો તું એક નિરપેક્ષાન ભ્રમર-
પજ છે, હવે તારી મેળે જાતી રહે, રાખી જા, આત્મા વિતા અન્ય
વિષયો મિથ્યા છે, એટલે તું રાખી જા, અર્થાત્ આત્મામાંજ
પિહીન થા “ તારું કોઈ નથી ” તેનું કારણ કહે છે કે આ
સંસારમાં કોઈ ખરા દિલગર—પ્રેમી—નથી; જે હોત તો કોઈ પણ
પ્રકારની દિકમત-પ્રકૃતિ-આપધ-કરીને તને વશ કરત; તને, શાન્ત

કરી તારામાંથી “તું” પાછું” હડાવી દેત, અને સર્વત્ર એકાકાર “હું” પાછું” જ, આત્મભાવ, અભેદ, અનુભવાવત, ન્યાં સત્યતાજ નથી ત્યાં તારી અનેક અનેક કલ્પનાઓ તૃપ્ત શી રીતે થવાની છે ? ને નથી થવાની ત્યારે કેવલ નિરાશા અને નિષ્ફળતાનો કલેષ પ્રાપ્તી તારે રડીનેજ રહેવાનું છે. એ કરતાં તું જાતેજ નિર્મૂલ ધઈ જા, તું જાતી રહે, તો બધું આનંદમય થશે. વાસનાના બે પ્રકાર છે, શુદ્ધ અને મલિન. મલિન વાસના તો અધિકારી થયો સ્વાસ્થી માથુસ મૂકેછેજ, પણ શુદ્ધવાસના અધિકારની વૃદ્ધિને અર્થે અલ્પંત ઉપયોગી છે, તેનો પણ હવે ત્યાગ થવો જોઈએ એમ તત્ત્વ છે. આ તત્ત્વાનુસાર સર્વમયતા અનુભવાવે એવા પ્રેમી-ગુરુ—આ સંસારમાં ક્યાંથી મળે ? મળે, ધણીએ તેનું નામ ધારણ કરે છે, પણ “અરો” દિલબર. તે નહિ; ઉપદેશવન્તિ તે જ્ઞાન જ્ઞાનિતસ્તત્ત્વદોશિનઃ તેવા તત્ત્વદર્શી નહિ તું જે પ્રેમ શોધે છે તેનું સ્થાન સંસારમાં નથીજ, અરો પ્રેમી મળવો અશક્ય છે, અર્થાત્ તું પોતેજ તારા રૂપને બાણ, તુજ તારી શરૂ થા, અને પોતે પોતામાં શમી જા; આત્મૈવ હ્યાત્મનો વંધુરાત્મૈવ વિદુરાત્મનઃ ॥

૨. “અરો” દિલબર ! ન મળવાનું કારણ કહે છે. જે પ્રેમ-મયતાજ અભેદરૂપે સર્વમયતા છે તેવા છત્કના રસ્તા બડા જારીક છે, ધણી સક્ષમ છે, એ રસ્તે જાતુ વિકટ છે, એ રસ્તે ટકવું મહા વિષમ છે, ને એની પાર પડવું એક આશ્ચર્ય છે. તેમાં પણ “અહીંઆં” આ દુનીયાંમાં, આ મિથ્યા પ્રપંચમાં, તો, એ માર્ગ અધિકાધિક વિકટ છે; એટલે તે માર્ગ ઉપર મદીને કોઈ પણ ઠેકાણે તે તારા દિલની ખરી કદર થયેલી કદાપિ પણ દીઠી છે ?—નથી

દીર્ઘ. વાસનાને કહે છે કે તે સ્વાર્થની સાધનાને અર્થે કે કદાપિ કેવલ નિઃસાર્ય પ્રેમનેજ અર્થે અત્ર તત્ર અનેક પ્રયત્ન કર્યા હશે, અનેક રીતે કષ્ટ સહન કર્યા હશે, ઉપકાર, હૃદયાર્પણ, ગાંઠાઈ, અનેક અનેક અનુભવી હશે, - પણ તે બધાનો બદલો 'જેકદરી' કેવલ સહતા વિના બીજી રીતે કહીં પણ વળેલો જોયો છે? એમ છે ત્યારે રાગ શા માટે રહે છે? શાના ઉપર રહે છે? કેવલ આત્મા-અભેદ-માંત્ર રાગ કર, તેજ સર્વ છે, તેનાથી દૂર દૂર રહી તેના સ્વરૂપને આવા આવા આસપાસના મલયી મલિન કરી, ઢાકી, નાખ્ય નહિ.

૩. વાસનાને વાસ્તવિક રીતે પરિતોષ મળે એવું સાંસારિક વિષયોમાં, બાહ્ય વિષયમાત્રમાં, કોઈ સ્થાન નથી. પરિતૃપ્તિની પાછળ અસંતોષ, પુનઃ તૃષ્ણા, પુનઃ પ્રવૃત્તિ એમ ચક્ર ચાલ્યા જાય છે, અને અધિધાનરૂપ આત્માથી વિદૂર વિદૂર જવાય છે. પરિતૃપ્તિથી માત્ર મનનો કોઈક વેગ શાન્ત થાય છે, ક્ષણ વાર શાન્તિ મળે છે, પણ તે શાન્તિમાંથીજ પુનઃ વાસના ઉદ્ભવે છે, ને વળી આપરણની ઘનતા ઉપચિત થાય છે. એમ અંતરમાં રહેલો એ વિષયવાસનાનો જે અતિનિમ્ન રાગ છે તે આત્મદર્શનથી તૃપ્ત થવા દેતોજ નથી. ત્યારે શું ક'વું' ઉચિત છે? એ વામનાને વિષયોમાં પ્રસરવા ન દેતાં, વિષયોના સંપર્કથી માત્ર થતી તૃપ્તિ-માત્રનો નિર્વાહ કેવલ ક્રીસ્મદાથી-મારબધી-જે કાંઈ પ્રાપ્ત થાય તેટલામાં કરી લેવો; માત્ર માત્રમનુષ્યવેષ્ટદેનાપરાગત: હૃદયથી પરાજય પામ્યા વિના જે પ્રાપ્ત થાય તેને અનુભવવું; ક્રાંતિ, પરાજય, નિષ્ફલતા ઇત્યાદિમાં કલેષ ન જામવો, કે સુખ, વિજય, સફલતા ઇત્યાદિમાં રાગ ધરી અભિમાનમાં ન પડવું. અહ-હુંપણની કૃતૃજ્ઞાને, ઇદ-આ(બાહ્ય વિષય) એ વૃત્તિ સાથે ન જોડવી, કેવલ ક્ષણભિ સંધિ.

રહિત પ્રવૃત્તિમાત્ર જે પ્રારબ્ધથી પ્રાપ્ત થાય તેને અનુભવી, વાસનાએ
 પોતાના સ્થાનરૂપ અંતરાત્માં દરણું. એમ ધરવાનું ગુપ્ત કારણ
 એ છે કે તારો, જે વાસના ! તારો કાર આ જગતમાં નથી;
 તારી તૃપ્તિ જગતના પદ્મોદયથી થવાની નથી; જગતમાં નથી;
 તારી તૃપ્તિ તો જ્યાં હું અને તારાથી ભિન્ન એણું જે કાંઈ તને લાગે
 છે ને જ્યાં તેને લેવા, પામવા, ભોગવવા તારું ઉત્થાન પાડે છે, તે જ
 એક યદિ જઈ તમારા ઉભયમાં જે અખંડ એકરસતા છે તેને
 એકત્ર કરી, પરમાભેદ અનુભવશે, ત્યારે જ થવાની છે, ને તે
 સ્થાન આત્મા વિના અન્ય નથી, આટલે પ્રાપ્તાપાપ્તને સંબંધે પ્રારબ્ધ
 ઉપર વિશ્વાસ રાખી, હું તો છે તેમની તેમ જોઈ રહે; આવો જે
 અભેદ તે સાધવા પ્રયત્ન કર. એ પ્રયત્ન સી રીતે કરવો? જો એ પ્રય-
 ત્નની ઇચ્છા હોય, જો એજ વાત હું “ ચાહે ” ઇચ્છતી હોય, તો
 જગતપ્રપંચરૂપી જે કેવલ મિથ્યા વિલાસ છે, જુઠાઈનોજ સમુદ્ર
 છે, તેમાંથી પણ તારા નિગરને, અંતઃકરણને, ધમકિત સાફ કરી મે.
 જુઠાઈમાં ધોવાથી નિગર કેમ સાફ થશે એમ ન ધારણું કેમકે
 અંતઃકરણનો જે વાસનાસમૂહ છે તે પણ એ પ્રપંચરૂપજ છે,
 એટલે પ્રપંચે પ્રપંચનો સમાનસ્વભાવથી મેળ થતા, વાસનામાં
 શુદ્ધતામાત્રજ અવશિષ્ટ રહેશે. આદ્ય એમ છે કે જગતના જે જે
 ઉપભોગ, જે જે અનુભવ, તે સર્વને એવે પ્રકારે કરવામાં આવે
 કે પ્રત્યેકમાં જે નિર્વેદનું બીજ ■ તે સમગ્રજ જગત, અને તેમાં જે
 ચિન્મયત્વ છે તે સાદાનું અનુભવાય, તો વાસના એની ગેજે વિર-
 મતી ચાલે, ને અધિષ્ઠાનને પ્રાપ્ત કરી અનુભવવા માંડે. જગતની
 રિપતિ એજ રીતે સફળ છે, ને એટલાજ હેતુને અર્થ મનુષ્યને
 જન્મ વાન્નાતર તથા એક એક જન્મમાં અનેક અનુભવની અપે-

દ્વા છે. જે જે બેદભાવમાં આનંદ આવે છે તેનો સંપૂર્ણ અનુભવ કરતે કરતે, તે અનુભવમાંથીજ નિર્વેદ ઉપજે છે. એ નિર્વેદનું કારણ તે અનુભવોનો અતિપરિચય એ નથી પણ વાસનાની અંદર પણ જે નિગૂઢ ઉચ્ચતા, ઐશ્વર્ય, આત્મભવતા, લાભપતા, હો તે બેદમાં વૃત્તિ માનવી નથી, કમકે તેનો સ્વભાવ અભેદ છે, એ ખરું કારણ છે. ત્યારે બેદમાત્રનો અનુભવ આવી દૃષ્ટિથી થતાં, બેદ મૂકાતે મૂકાતે અભેદ ઉપર જવામ, એજ જગતમાં જમણ ય-માનું સાર્યક છે, એમજ વાસના વિરમે છે, ને એમજ “ જુઠાઈમાં જિગર ધાવાય ” છે. વાસના બે પ્રકારની છે, અશુભ અને શુભ-અશુભવાસના તેજ આસુરી સંપત્ત છે. ચુર શાસ્ત્રાદિતા ઉપદેશ ઉપર વૃત્તિ ઠરાવી તદ્દનુસાર આચરે વર્તવાની વૃત્તિ કરવી તે શુભ વાસના છે શુભ વાસનાથી બેદનિર્ણય થવાનો માર્ગ સમજાય છે, પણ તે નિર્ણય થતાં શુભ વાસના પણ નિર્ણય થઈ જાય છે ને અભેદ અનુભવાય છે. મનથી મેઢા થયેલા જલમાં કતકનો ભૂકો નાખવાથી જલ સ્વર્ણ વધારે મેઢું થાય છે તથાપિ એક ક્ષણવારમાંજ પૂર્વના મેલને લેઈને કતક પોતે પણ તલીએ બેસે છે, અને જલ અતિનિર્મલ થઈ રહે છે. એમ શુભવાસના પોતે સંસારમલસમેત નિવૃત્ત થઈ જાય છે, અને અભેદમાત્રજ નિર્મલ વિલસે છે. એમજ શુભવાસના એટલે અંતર્મુખ વૃત્તિથી આત્મા ઉપરના આવરણનો ભંગ થઈ સાક્ષાત્કાર થવા લાગે છે. એ પ્રકાર સમજી જુઠાઈમાં જિગર ધાઈ લે; એમ કરવામાં કરી જાય નથી, એટલાજ માટે “ સુખે ” એમ કહ્યું છે.

૪. આત્મનું થવા માંડશે, એ પ્રકારે હું આત્માભિમુખ થશે તોજ સુખનો સંભવ છે; બાકી અશુભવાસનાથી તું સંસારના પ્રેમ ભોગવિલાસ આદિ છુટ્છરો, કે શુભવાસનાથી પાંડિત્ય પ્રતિષ્ઠાદિમાં લોભશે, તો કદાપિ શાન્તિ થવાની નથી. પરંતુ પ્રારબ્ધથી કોઈ આવી મળે, પદાર્થ મનુષ્ય ભોગ રાગ ગમે તે, પ્રારબ્ધથી આવી મળે, તે તો મહાજુ કરવાનું જ છે એમ માની તે આવી મળેલામાં પણ આસક્ત થઈ એજ વાસનાને શાન્ત ન થવા દેવાનું નિદાન છે, દિલમાંના દર્દને કાચમ રહેવાઈ કારણ છે. એકતા ધ્યા વિના અભેદ યતો નથી, અભેદ વિના આનંદ આવતો નથી, એટલે જે મળી આવે તેમાં ઉદાસીન રહેવાથી તો તે મેળાપનો જે અશુભવ તે પણ થશે નહિ એમ ન ધારવું, કારણ કે મળી આવે તે તો તે તે સુણે તદાકારતાથીજ ભોગવવું, પણ તે નિવરણ ધ્યા પછી, પુનઃ તેની ને તેની દરકાર કર્યા કરવી, તેમાંજ બંધાઈ જવું, તે વિના વિષમ માનવું, એ રીતિ સારી નથી. એવી દરકાર હે દર્દદિલ ! તારે કરવાની રહીજ નથી, કેમકે કોઈ “ તારું ” હોય એમ નથી, સર્વ પોત પોતાનાં છે; સર્વે પોતપોતાને અર્થે આવી મળે છે, કોઈ “ તારું ” માટે આવી મળતું નથી; એમ તેં સર્વની ડગાઈ, સર્વની મિથ્યા વૃત્તિ, અનુભવી છે, એટલે તેં તો ઉંડામાં ઉંડા અંતરમાંથી “ દરકાર ” એ વાતજ ખોઈ નાખી છે. અર્દાયાં ખોઈ નાખી છે, અર્થાત્ આ જગતમાં ‘ દરકાર ’ નાં અનેક સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યા છતાં, પણ તે મિથ્યા કરવાથી, દરકાર એ વસ્તુજ તારા હાથમાંથી બાવાઈગઈ છે; તારે દરકારનો વિષયજ રહ્યો નથી. છતાં હે વાસના ! શા માટે હજી પ્રાર્થનાવ પામે છે, હું વિશ્વમજ પામી જા, ખતમ્ થઈ

જા. રહસ્યમાર્ગે જાણનારાંને એજ નિષર્ગ કે બૂત અને બિવિખ્યતું ચિંતન કર્યા વિના, એ જ કાલ્પવિભાગનો સંબંધ રાખ્યા વિના, તેઓ નિરંતર કેવલ વર્તમાનમાંજ વિહરે છે; એથી તેમને કરો વિશેષ આપનો નથી, અને અભેદ બન્યા રહે છે. કેવલ દ્રષ્ટા થઈ રહેવામાંથી, અનુભવ ઉદય પામી વાસનાક્ષય થાય છે, માટેજ કહે છે કે બૂત અને બિવિખ્ય સાથેના સંબંધ કરવા રૂપ જે ઉંડી દરકાર તે તો તે ઉપર કલ્પા પ્રમાણે ખોઈ છે, ત્યારે “ પછી ” થી દરકાર શા માટે કરે છે ? કેવલ વર્તમાનમાંજ રહે અને બૂતબિવિખ્યથી નિવૃત્ત થતા હું જાતે પણ નિવૃત્ત થઈ આત્માનુભવમાં ફરી રહે, સર્વજ્ઞ સ્વરૂપનેજ વિલોકતી યા. વાસના રહેશે તો બંધે રહે, પણ તે અભેદનીજ વાસના બની રહેશે એટલે પૂર્ણ છે એમ રહસ્ય જાણવું.

૫. પદાર્થભોગાદિને રહેવારે, તેમાં આસક્ત ન થા, તે ગમે તેવા શોભાતા-લલચાપતા—હોય તો પણ વર્તમાનમાં તેમનો જે સંબંધ થાય તેને બિન કે બૂત પર્યંત પકડી ન રાખ. બૂત બિવિખ્યની સાથે અનુસંધાન કરી ને ગમે તેવા વિષયોની પાછળ, છેક મુઠે શાસ્ત્ર દેવાદિની પાછળ પણ, દોડવું બંધ છે, “ ખાલી ” છે, ને એ ખાલી છે માટેજ એમાં વાસના બરાબ છે અને સુંઝવાઈ પડી વધારે વધારે વધતી ચાલે છે,—દોડા દોડ અને કલેષ એ રૂપજ રૂપ થાય છે. માટે એવું ખાલી દોડવાનું મૂકી દે. એવી દોડાદોડથી આ દુનીયામાં તારી તબીબીની સોઈ યથેલી ક્યાં છે ?—કઈ પણ નથી. હું જે દર્દરૂપ છે તેની વખીબી, રાગની પરીક્ષા કરી એાપથ આપી મટાડવાની પ્રક્રિય, દોઈથી બનવાર નથી. હું વારી મોગાલી મેલે, સ્વચિચારથી, દર-

માત્રનો પોતામાં વિલય કરી અને અબોદ અનુભવશે ત્યારેજ
 જે તખીબી. થવાની છે. શુરુ આદિ કે દેવાદિ કોઈના પ્રસાદથી;
 કે તું શાસ્ત્રોનાં વચન ઉચ્ચારી વર્કિબલમાં વાતમાત્રનો પરાજય
 કરે તેનાથી; એ તખીબી કદાપિ થવાની નથી; તારા પોતાના પુરુ-
 થાર્થ ઉપર બધો આધાર છે. માટે સર્વત્ર જે ક્લેષ, નિરાશા,
 અનિત્યતા, તને અનુભવાય છે તે વિચારી, તેમાંજ સ્વરૂપાનુ-
 સંધાન પામી તું ખતમ થઈ જા.

૧. આ પ્રકારે સર્વથા શુભ કે અશુભ, પ્રકટ કે ગુહ્ય, એકે
 વાસનાને રહેવાનો અવકાશ નથી, રહેવામાં સારું નથી, તેણે તો
 જહુંજ જોઈએ, એમ સર્વથા કહ્યું ત્યારે સર્વના મિથ્યાત્વની ખુદ્દિ
 થતાં અંતઃકરણ નિરાશંબ થઈ જઈ અત્યંત નિરાશ બનશે, ને
 વાસનાથી તો કાંઈકે તૃપ્તિ મળતી હતી, પણ આ તો પરમ ક્લેષ
 થશે તે પ્રસંગ ટાળવા માટે કહે છે. ગમ એટલે રોક, આવા નિરા-
 સંબતારૂપ ભાવનો રોક ન કર, હકને વાદ કર. " અનલ હક "
 એમ મનસુરે કહ્યું હતું અને હક જે સત્ય, પ્રથમ, તે હું છું,
 એમ જણાવી સર્વત્ર આત્મમયતા સૂચવી હતી, તે હકને વાદ કર.
 તું પ્રજ્ઞ છે, સર્વમય છે, સર્વ તું ને તું સર્વ એવી વચ્ચુગતિજ છે,
 તે સંભાર, તે સમજાય તો છેજ પણ તેના ઉપર હવે દૃઢતા કર,
 તેનેજ અનુભવ, આવરણમાત્રનો ભંગ કરી સ્વપ્રકારો સ્વરૂપને
 જો. મનસૂરના ઉચ્ચારેલા વાક્યનું અત્ર સ્મરણ કરાવવામાં
 તાત્પર્ય એ છે કે જેમ મનસૂરને ફાંસીએ ચઢાવતી વખતે પણ
 તેણે એ વચન કહ્યું હતું, તેમ હે વાસના ! તારા આધારમાત્ર
 વ્યર્થ કરવાથી તું મરવા પડી છે તો તે સ્થાને પણ મનસૂરની પેઠે
 હકને સંભાર, હવેજ તને જગત્પ્રમાત્ર પ્રજ્ઞ છે એ અનુભવ. યશ્ને

ચાતો કરવામાં અનુભવ યતો નથી, દિલથી કારીલાગણી યતો થાય છે. અહીંઆં, હું દ્રષ્ટા હું ને આ જગત્ દરેકે એવી ભેદદૃષ્ટિમાં, તો કદાપિ હકીકત—અજ્ઞમયતા—જાણવાની નથી ભેદદૃષ્ટિનો તો વ્યવહાર કેવો છેકે જને જટલી ગરજ હોય તેટલી ચારી કરે છે, ને તે ગરજ પ્રતી ગઈકે પેલી ચારી પણ પતી જાય છે; ને વળી વધારામાં એ યાચ છે કે એવી ચારી કરનારાં પોતેજ વિનાકારણ અદ્ભૂત, નિંદા, ખોટી ચાતો, કરવા મંડી જાય છે. ભેદદૃષ્ટિનો આશ્રય કરતાં તો આવો મહા અનર્થરૂપ કલેષ પ્રાપ્ત થાય છે. અભેદદૃષ્ટિ—હક—ત્વરૂપ—અભેદ—નો આશ્રય કરતાં કેવલ પરમાર્થરૂપ આનંદ થાય છે, મટિન હું ખતમ્ થઈ જા, તારા પોતામાંજ શાન્ત પડ, અને તારા અધિષ્ઠાનમાં, દ્રષ્ટામાં, સર્વે પામી સર્વેન અભેદ અનુભવ.

૭. એજ નિર્લુપ વધારે સ્પષ્ટતાથી કહે છે, જગત્ હું છે તેનુંજ તત્ત્વ કહે છે. વાસના ઉઠી, તૃપ્તિ થઈ, વિચાર આવ્યો, આશા ઉપડી, કે આખી સૃષ્ટિ ખડી થઈ ગઈ, ને તે કલ્પનામય સૃષ્ટિમાં અનેક ફિકરમંડી, ચિંતા, સર્વ, શોક, આદિની જાલ ચીતરાઈ. એ આખી સૃષ્ટિનું ત્યારે મૂળજ આશા છે, તો હે વાસના! હું કાંઈ ન જાને તો છેવટ એટલુંજ કર કે નિરાશામાં જીજ્ઞા કરી પણ આશા નહિ એવી થઈ જા, અને એમ થવામાંજ હું પોતે પણ ગાયબ, જેજ, હુંમ થઈ જા, એટલે એમાંથીજ મીનાઈની અર્થોત્ દેવીસ પશ્ચિના પરમાત્મની, જ્યાં મરણજ નથી એવા અમરત્વની, નિર્ભયતાની, અભેદસાક્ષાત્કારની, મઝા મજશે; અભેદ અનુભવશી. આ પ્રકારે અનેક ઉપાય સૂચવી, આશા અને વાસનામાં અનેક અપાય જતાવી, દર્દદિલને ખતમ્

યવાનો ઉપદેશ કરતાં કપાયરૂપ મલથી નિર્મુક્ત યવાનો માર્ગ કહ્યો છે. એ વાસનારૂપ કપાયરૂપતાં અહીંયાંને અહીંયાંજ મુકિત અનુભવવારો. થીયોગવાસિષ્ઠમાં કહ્યું છે: यदि सर्वं परित्यज्य तिष्ठस्युक्कान्त-
वासनः अमुनेव निषेपेण तन्मुक्तोऽसि न संशयः सर्वतो परित्याग कृत्वा
वासनारहितं यर्छन्त्य, તો તું આ નિષેપમાંજ મુક્ત છે એમાં
સંશય નથી. આમ વાસનાનું મિથ્યાત્વ, અને તેમ અનુભવાતાં તેનું
મહાફલ, તે બતાવી કપાય નિર્મૂલ કરવાની મુકિત કહી.

૩

વાસના એજ અભેદાનુભવમાં વિદોષનું મુખ્ય અને અતિ-
ગૂઢ તથા ચૂસ્મ કારણ છે. વાસનાવિલય થાય તો આખી સૃષ્ટિ
વિસ્તારનાર જે મન તેનો નાશ સહજ છે. વાસના એવી પ્રબલ છે કે
તેને આખીન રહી મન કદાપિ રિતર થવા પામતું નથી, અતિચંચલ
રહે છે. અર્જુને શ્રીકૃષ્ણને વ્યાર્થ પૂછ્યું છે: चञ्चल हि मनः कृष्ण
प्रमाथि दलवद्दं तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोऽस्मि सुदुष्करम् મન બંધ-
લ છે, મથી નાખનાર છે, ગમે ત્યાંથી પલુખકપ્રયામાંથી ખસી જાય તેવું
બલવાનું છે, એનો નિયંત્ર થવો તે વાચુને રોકવાના જેવું દુષ્કર કાર્ય
છે. પણ એનો નિયંત્ર બને છે, ને તે અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય બેથી બને
છે. શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું છે કે જમ્યાસેનૈવ કૌન્તેય વૈરાગ્યેણચ મુચ્યતે. પુનઃ પુનઃ
ચિત્તને ઠેકાણે લાવવાનો જે પ્રયાસ તે અભ્યાસ, અને ચિત્તને
વિદોષ પમાડનાર જે વાસના તેની અસારતા સમજી વિદોષકારણ-
નોજ વિનાશ સાધવો તે વિરાગ. જમ્યાસવૈરાગ્યાયાંતરિતેષઃ
એમયોગસૂત્રનીપણુ આપ્યા છે. યતોયતો વિશ્વરતિ મનશ્ચન્વલગસિય-

રૂનસ્વતોનેયગમ્યેતદામન્યેવ વશં નવેત્ત્વં ચલ અને અસ્થિર એવું મન
 ન્યાં ન્યાં ખરી જાય, પરિહરશ્વ પામે, ત્યાં ત્યાંથી પાછું તેને ખેંચી
 આણી આત્માને વશ સોંપવું, અંતર્દષ્ટિ કરવું. આવું અન્યાસનું
 સ્વરૂપ ગીતામાં સ્પષ્ટ રીતે બતાવેલું છે. ધીમહીમીઠ્યાદા
 યાદે પશુ ઠણું છે કે વિશેષે શમયેત્તુનઃ વિશેષ પામે તો
 પાછું રાખાવવું એ મકારે અન્યાસ તો ચાલેછેજ, તેવો અન્યાસ
 ચાલવાને લીધેજ આગળના પદમાં “ ખનમ્ અય દદૈદિલ
 યદ્ધ જ ” એમ વિશેષના કારણરૂપ કષાયવાસનાને નિર્મૂલ
 કરવા સંસારની અનિત્યતા આદિ કહી આવ્યા; પણ વાસના
 એવી વિશ્વજીવ શક્તિ છે કે તે મને ત્યાંથી પણ આખી સંદિ
 રથી કાઢેછે, પગર ભીતિ આખુ કિત્ત રૂખાડેછે, ને એમ ચિત્તને
 વિશેષ ઉપજાવ્યાં કરેછે, જેથી અભેદાદ્યભવમાં વિધ્ન આવેછે.
 વિરાગબાધના દૃઢ થવી એમ એ, તો વાસનાનો પરિત્યાગ સંભવેછે,
 પદાર્થોની અનિત્યતા સમજવાથી જેમ વિરાગબાધના થયાછે,
 તેમ પદાર્થોની આત્માવતા સમજવાથી પણ વિરાગબાધના થાયછે.
 વાસના અહંપ્રત્યક્ષારે પ્રવર્તેછે, એ અહંપ્રત્યક્ષનો વિષય
 ને આ એક દેહાદિ છે, તેને ક્યાને સગણિદેહાદિ હોય તો
 વિશેષનું કારણ રહેતું નથી, અભેદ થઈ રહેછે, ને મને તે
 વાસના હોં તો પણ હોં તેવી શમેછે, વિશેષ કરી શકતી નથી;
 કારણ કે અહંથી વિરુદ્ધ ને છદં, તે, પછીથી રહેતું નથી.
 એટલે દેહ વિના વિશેષ ક્યાં થાય ? આ પ્રકારના વિરાગ બીપર
 હવે લક્ષ કરાવે છે. પદાર્થોની અનિત્યતાની બાધના કરવા
 રૂપ વિરાગ તો આગલા પદમાં કહ્યો છે, ને કષાય નિર્મૂલકરવાને
 મર્ષ એ બાધનાનો હવેયોગ સમજાવ્યોછે. હવે વિશેષ નિર્મૂલ

કરવાને અર્થે, વાસનાને સર્વમય, પ્રેમમય, અભેદરૂપ, ધ્યાનને
બોધ કરી, દ્વિતીય પ્રકારનો નિરાગ, જે રાજયોગનું અતિમૂલ
તત્ત્વ છે, તે સમજાવેછે. અભેદાનુભવની પરોક્ષ આખી પામેલો
આત્મા બોલેછે.

૧. ધણા સમયથી અનેક વિલાસે કરાવતારી ને
તેથી છાડ્યો ન ગમે તેવી હે પ્યારી વાસના ! હું હવે જ-
વા દે, મને રમાડવાનું મુકી દે, અને આ જે અનેક સ્વપ્ન દુઃખ,
આશા નિરાશા, રાગ દ્વેષ, ઇર્ષ્યાદિ બંધનોરૂપી સૃષ્ટિ તેં મારી
આગળ પ્રાણ રચી મુકી છે, તેને ફરી ફરીને, વધારે વધારે કસી કસી
ને બાંધ નહિ પદાર્થોદિની અનિન્યતાની ભાવના અનુભવી હું એ
બંધનોને તોડી નાખું છું, તો પણ પાછી તું તેમને ફરીથી, પહેલાંની
કરતાં વધારે કસીને બાંધેછે; ને એવું એક બે વાર નથી થતું, પણ ફરી
ફરી થવા જાય છે રથૂલવાસના મટે છે, તો પણ સુદમવાસના મટતી
નથી, અને એજ સર્વ કરતા બલવતી છે ત્યારે એવા બંધન ફરી
ફરી ન બાંધતા હવે તારે શુ કરવું આત્મસૂક્ષ્મ-પ્રેમાગ્નિ-અભે-
દપ્રેમનો જે અગ્નિ છે તેનાથી એ બધા બંધનને છાર કરી નાખવાં,
બાળી નાખવાં, અને એકતારથી, તારે મારી સાથે, એકતાર થવું,
અદ્ભુતરૂપ થવું, અભેદ અનુભવ કરવો, બાહ્ય ઉપરથી દૃષ્ટિ કાઢી
નાખી સમગ્તિમય થવું. એમ શુભવાસના, ૩ અભેદમયતાની વાસના
કરી પછી વાસનાનો વિલય સાધવો ને નિર્વાસન થવું. પણ જે એમ
ન થાય તો વાસનાને પ્રેમપૂર્વક કહેછે કે જો તારે મારો આ વાત
ન માનવી હોય, તો તું તારો ચરણ મારા ગળા ઉપર મૂકીને
મને મારી નાખ, તારેજ મરણ મેં મારું નાશું નમાવેલું છે,
કે એમ મરતાં પણ આ બંધન છૂટી જાય. અગામી પાંચ

વાસનારૂપી બંધન છૂટવું નથી, પુનરાવિગ્નન પુનરાવિ મરણ
 એજ વાસનાનું પરિણામ છે. ત્યારે “માર” એમ કહેવામાં
 કાંઈ અર્થ નથી એમ ન ધારવું; જે તને આ પ્રકારે ઉપદેશ કરનાર,
 તારે આધીન રહેનારો, અહંકારરૂપ આત્મા હું છું તેને માર,
 એટલે તે અહંકારરૂપ આત્મા મરી જાય તું પણ મરીજ જરો,
 અને કેવલ સર્વસાધારણ સર્વભય શુદ્ધ ચૈતન્ય-આત્મા-રહેશે,
 જેને બંધન ત્રિકાલમા હતું એ નહિ, છે પણ નહિ. એ રીતે અહંકાર
 મરવા ખટિ આવશ્યક છે કે મરણમાં શિવ સુકાવતું જોઈએ,
 એટલે પ્રેમભાવ ઉદય પામવો જોઈએ, અને મને તેવા વિશેષ
 સાધે મારે કાંઈ નથી, બધું માગમળ છે, એમ સર્વમયતાની
 આદ્રતા આવથી જોઈએ. એ પ્રકારે વાસનાને, પોતાને મારવાની
 વિનંતિ કરી, જે અત્ર સમગ્રજીવ તેજ કહે છે કે હે રમીલી !
 હે વાસના ! તમારી જેમ ગણ હશે તેમા હું પણ સજી છું, કેમકે
 મારે કાંઈ બંધ નથી, હું સ્વતંત્ર સર્વભય આત્મા છું, અને તારા
 વિદારોથી કાઈ વિશેષ દહે ધવાનો નથી તુ તો રમીલી છે, વિવિધ
 વિલાસ કરવા ને ગવા નવા સર્ગ સ્થવા એમાંજ તને રસ છે, તો
 બસે જેવી તારી ઇચ્છા થાય તેવી પ્રજ્વલિ કરે, એવી હું પણ
 સજી છું, હું તે બધાને અભેદાન દનીજ વહર રૂપે અગ્રભક્ત છું,
 અને એમ મારા પરમસ્વાર્થમાં વિલસું છું,

૨. આવી રીતે વાસનાની માર્મિક ઉપેક્ષા કર્યાનું કારણ
 કહે છે. મારા દિલમા પ્રેમથી કરીને વિકસત, કદાપિ કરાધી ડરે
 નહિ, રામે નહિ, એવી ઝાળ બીડી છે, અભેદભાવનાનું મનન
 નિરિધ્યાસન કરતા એ પ્રેમરૂપ અગ્નિ પ્રકટ થયો છે. પ્રકટ થયો
 છે ને ઝાંખો ઝાંખો બને છે તે જોલવાઈ જશે એમ ન ભણવું,

એ જાણ તો લી રહી છે, એટલે બહુભાટ બળ્યાજ કરે છે; ને
 હૃદયન પામે છે. એ પ્રેમની જ્વાલા શું કરે છે ? ને ને વસ્તુ
 એમાં આવે છે, જ્યાં જ્યાં એનો પ્રકાશ પહોંચે છે, તે વસ્તુ-
 માં અને ત્યાં ત્યાં, તે ખીણ તેવીજ જ્વાલા ઉપજાવે છે, અને
 એમ સર્વત્ર પોતે પોતાનેજ જોતાં પ્રેમમયતા-અભેદ-વિસ્તારે છે.
 એવી આ પ્રેમજાળ મારા દિલમાં લી રહી છે તેમાં જો કાંઈ પણ
 વસ્તુ—પદાર્થ—ગમે તે;—તું વાસના પોતે, હૃદય યામ, એ
 જાણતું બાળતણ યદને આંદર આવી જાય, તો તે એકતાર થઈ
 જાય, એ જ્વાલાક્રપ—પ્રેમરૂપ—અભેદ—યઈ જાય. એમાં આ
 શબ્દો કહેતાં લાગે છે તેટલી પણ વરર લાગે નહિ, ને એમ યવાની
 સાધેજ વિશ્વ—ભેદમયતારૂપી નામરૂપવિસ્તાર—તેનો કરો
 મૂળપ રહે નહિ; વસ્તુ, દેશ, કાલ એ ત્રણ પરિચ્છેદની પાર ને
 અપરિચ્છિન્ન અભેદનો અનુભવ થાય. “ હૃદય બનીને રહે ”
 તો એકતાર યામ એમ કહેવામાં એ તાત્પર્ય છે કે હૃદયને અભેદ-
 ભિન્નુપ થઈ હોય તો બાવનાના પરિપાકે કરીને એકતાર થવાય;
 અને ને વાસના શુભત્વને પામી છે તેને વિષે આભિસુખ્યની
 શંકા નથીજ, એટલે તેને એ પ્રકારે ને કહ્યું છે તે ઉચિતજ છે.
 પ્રેમનો આવો અર્થ ક્યાંથી કયાં ? જગત્માં ભેદ ન જાણતાં
 અભેદજ અનુભવનો એ પ્રેમ કેમ કહેવાય ? પ્રેમ, પ્રેમ કરનાર, ને
 પ્રેમવિષય, એમ ત્રણ વાતો—ભેદ—વિના, પ્રેમ બનેજ કેમ ? તે ઉપ-
 ર કહે છે કે એવો પ્રેમ તે સાચો પ્રેમપ્રકાર નથી, સાચો પ્રકાર તે
 એજ, ને અત્ર કહો તે છે. ત્યારે એમ શંકા થશે કે એવો પ્રેમ તો
 કહો રીઠો નથી, ને ભેદરૂપ પ્રેમ કહીએ છીએ તે તો ધણાંક

પ્રેમી જનોના રૂપીએ હોએ તેનું ઘનર કહેછે કે એવાં પ્રેમી કહેવા-
તાં જનનો ગમાર છે, મુખ્ય છે, એ શુ સમજે કે પ્રેમ શી વસ્તુ છે
જો અથ માણસ કદાપિ પરદુસ્વરૂપ જોઈ શકે તો એવા પ્રેમી
કહેવાતા જન પ્રેમસ્વરૂપ સમજી શકે, પ્રેમી જો પ્રેમસ્વરૂપ ન
સમજે તેનું કારણ એ છે કે બેદનો સ્વીકાર કરીને જોડેલો પ્રેમ
શાશ્વત છે તે તો એક સ્વર્ણ છે, પોતાની કોઈ અતલબળ, પોતાના
અતરૂને સામાના અતરૂની અનુકૂળ પામવાની ઇચ્છા-એટલું પણ
તેણે પ્રેમમાં કારણ હેતુ છે, જ્યાં મરણ છે ત્યાં બેદ છે, સ્વાર્થ છે,
માયા છે, બેદ છે ને મારા છે ત્યાં અહ બેદ છે, અહ બાવમાં પ્રેમનો
અવકાશજ નથી કેવલ અહ બાવશૂન્ય જો પ્રેમ તે પ્રેમ છે એજ
કહે છે કે હે વાસના! તારે મારી પ્રેમગાળમાં ઈધન યજ્ઞ ઉચિત છે,
કેમ કે હું જોઈ મગજ કુમી કોઈ મરી નાખે તો પણ કંઈ-કંઈ-
માથુ-નમાવેનું નહિ એવો અહ બાવશૂન્ય હતો, તે આજ તારે
વગર બોનાયે પણ આવીને તારે શરબ પડ્યોછું, મુંડે છે એમ
નાચુંછું, એરો છે અહ બાવશૂન્ય થયોછું, તો હવે તારે આ પ્રેમ
ગાળમાં ટોમાઈ એકતાર થવું જોઈએ અહ બાવ ગયો એટલું
કહેવામાં વાસનાને અવકાશ નથી એ કહેવાઈગયું, કેમ કે ગમે તેમ
હાવશે તો પણ અહ બાવશૂન્ય દારી નહોવાથી તે દૂર ફેડી શકવાની
નથી, ફેડી, હાવી, હાલી-ને પાછી બેસરો પ્રેમગાળમાં ટોમારો,
અને અહ શૂન્ય અબેદાનુભવીને અબેદા વિશેષ નહિ આવે,

૩. શરણે આવી વાસનાને પોતાથી અબેદ પામવાનું
કેદનાની યોગતા શી છે એવું પણ વાસના પૂછેજ, માનીઓને
પણ રાનાનુભવ થયા છતાં અનેક વાર પોતાના અધિકાર વિશે
પ્રશ્ન થાયજ હે પ્યારિ ' ૩ ' એમ પૂછે કે મારો હાથ કેવો છે ?

તો એટલું જ જણાય છે કે હું તો બેઠાલ છું, હાલ બિનાનો છું, અહીં ભાવરહિત હોવાથી મારે અમુક હાલ હોઈ શકતો નથી. મારે તો હાલ પણ નથી, કે ધન અર્થાત્ અમુક પદવી સમૃદ્ધિ આદિ કશું નથી. મારો હાલ તારી નજરમાં, કાંઈ નિયુક્તાધિકુ જણાવો હોય તો તું તેટલો જો હાલને સુધાર, અને મને, તારી મરજી પ્રમાણે, નિહાલ કર;—તું જોમ કરી તથા મારામાં કાંઈ પણ ફેરફાર થવાનો હોય તો તે એટલેજ કે જે અભેદરૂપી ધન અને મરજી છે તેમાં, તારા જેટલો નવો અનુભવ થશે, તેટલો વધારો થશે; અને તો જે અભેદ છે તેનો તેજ અધિક દીપ્તિ થઈ અનુભવાશે, ને તું જો રીતે મારી સારે એક વાતમાં વિશેષ થી વિરમશે. કદાપિ તારી મરજી હોય કે મારે તારા નામજીન બજન કરવું, ખીજું કાંઈ ન કરવું, તો ત્યાં સુધી પણ મારી તૈયારીજ છે. તું હું ને તું એજ રાત દિવસ રદવાં કરે, કે રામ—સર્વે અભેદરૂપે રમી રહેલું જે નિજનામ—આત્મા—અહીં—તેને રાત દિવસ રદવાં કરે, તો તે જમણે મારે તો એકતું એકજ છે. અહીં અને ઇહ—હું અને આ—હું અને તું—એવો બેદન નથી, ત્યાં તારું નામ રદાવાની તારી ઇચ્છા હોય તો તેમ કરવામાં પણ હું અને ધન્ય ધન્ય માનીશ, કૃતાર્થ થયા માનીશ—કેમકે તારો ને મારો એવો અભેદ થઈ રહેશે. આમ જમે તે પ્રકારે તું રમાડશે, નમાવશે, તો રમવા, નાચવા, હું તાપર છું, અને એમાં અભેદાનંદનો વિલાસજ અનુભવાઈ આનંદ આવેછે, મામરોની પેઠે મોહ થઈ અજ્ઞાનનો અને પ્રમાદરૂપ તમોગુણની વૃદ્ધિ રહી નથી. પરંતુ આવી રીતે હું તને વગ રહું છું તેમાં તું જો તારાં મનમાં જીદાઈ રાખીને રમાડવી હોય, તો તો, આ મારા

શરીરનું વેધન થઇ જાય, મારું શરીર વિંધાઇ જાય, હજારો વિં-
 ધીની નરકયાતનાનું અપરિમિત દુઃખ અને અનુભવાય, એવો
 કષામતનો દિવસ મારા હિપર આબ્મે એમ જાણજે. તું જુદાઈ
 રાખીને બચકાર કરે તેથી મરી જવાય તો કીક, પણ આ તો
 કષામતજ આવી પડે, મુલા પછી જ્યારે કલ્પાંત થશે ત્યારે બધાં
 મુડાંને જીવતાં કરી ઇશ્વર ઇનસાફ કરવાનો છે ને સારાને સારું
 ખોટાને ખોટું આપનાર છે, એવું જે મુમુક્ષુમાની ધર્મમાં મનાય છે
 તે કષામતનોજ દિવસ આવી પડે; ને તેમાં પણ અને કંઈ સારું
 ન મળે, પણ 'શરીરવેધન'—શરીર વિંધાવારપમહાપરિતાપજ મળે
 આટલું બધું ઘાત મનમાં જુદાઈનો એક રેખ પણ જાસ થાય તો
 મારા હિપર ગુજરી જવાનું છે, માટે તું જુદાઈ રાખીને આ
 બધા પક્ષ અને રખાડીશ નહિ; અને ગમે તે કરે, ગમે
 તે કરાવ, તેમાં આનંદ ને આનંદજ છે. શુભવાસનાથી વિશેષ
 થાય કે અશુભ વાસનાથી વિશેષ થાય, પણ જ્યાં સુધી તે વાસનામાં
 શાંતિને અભેદવિરોધિની વૃત્તિનો જાસ નથી ત્યાં સુધી વિશેષ
 કેવલ અકિંમિતકર છે, વિશેષ નથીજ. પણ એ વાસનામાં
 બેદનો અતિદૂર પણ સ્પર્શે થાય તો આપ્તું શાંત બર્થ છે, વાકુ-
 પાડિત્યમાત્ર છે, કપટજન છે, મિથ્યા આડંબર છે. અને
 એવા આડંબરને માટે મહાપરિતાપરૂપ વાતના વેડવીજ
 પડે છે મિથ્યાચાર:ત ઠગ્યતે એમ ગીતામાં તથા તેજ્યશાંતતા
 નૂન પુનરાગ્રાન્તિ શાન્તિવ એમ અપરોક્ષાનુભૂતિમાં કહેલુંજ છે. એવા
 અર્થશાંતિને બેદજસના મહાદુઃખકર થઈ પડે છે, અને વિપ્લવાના
 ગમાગમથી, અર્થાત્ ત્યાજ અને યોગથી, શોક હર્ષાદિ બધું પત-
 નવ પમાડે છે. શ્રોયોગવાસિષ્ઠનાં કહ્યું છે કે અર્થપ્રાપ્તવિવેકસ્ય ન

પ્રાપ્તસ્વામલંપદમ્ । ચૈતસસ્ત્વજતો મોગાન્ પરિતાપો મૃદં મવેત્
અર્ધેન પિવેક જોમને પ્રાપ્ત યથા છે તેમાં ચિત્તને ભોગનો ત્યાગ
કરતાં મહાપરિતાપ થાય છે.

૪. વાસનાને આવેલ ઉપાલંબ આપતાં તે કહે છે કે હું તો
લભારીજ છું, શા માટે એવો વિતર્ક કરાછો?—શુભ વાસના
સર્વદા આત્માધીનજ છે: તો; પણ વાસના અતિ નિગૂઢ અને
પ્રબલ છે. આપણી યતે યતે પણ પારકાની ધધ જાય છે, માટે
વળી કહે છે કે જો એમજ હોય તો; હું મારી દિલદાર છે, મારું
હૃદય છે, એ વાત ખરી હોય તો; ફરીથી કદાપિ દેશવવાનો વખત
ન આવે એ પ્રકારે વિચાર કરીને એક વાર એમ કહે કે 'હું' તન
અને મનથી સર્વથા તારી છું". એહું કહેવામાં પણ તારા ખરા દિલથી
ઈકરાર કર, પવિત્રમા પવિત્ર હૃદય રાખી શુદ્ધ મનથી પ્રતિ-
જ્ઞા કર; કેમકે હું તો ઠગની છે, ઝાંઝક જાણેછે ને કાંઈક કરે છે
એવી, જોતાજોતામાં ચાર રમતો રમી લે ને રમાડી લે એવી, ઠગ-
ની છે, તેથી ખરી પ્રતિજ્ઞા કરીને કહે કે 'આ મન—મારું મન—
ને આ મન—તારું મન—તે વચ્ચે એક તાર નેટલી, ગાંતણા
નેટલી પણ જુદાઈ નથી, બન્ને એકજ છે, '—એદમાત્ર અબેદ-
થી અભિન્ન છે એવી વાસના દૃઢ થઈ ગઈ છે, એમ નિર્ણય કર.
ઠગની કહી તેજ વાત વધારે સ્પષ્ટ કરે છે વાસના કેવી છે !
પાતાલમાનિષાદિ યાદિ નર્મો વિલદ્વ્ય દિદ્મજ્જલ અમતિ માનસ પાપ-
લેન પ્રાન્ત્યાપિ જાતુ વિમલં વચ્ચમાત્મનીન સદ્ગુણ ન રમરસિ નિર્વૃત્તિમે-
યિ ચેન ॥ દે માનસ ! હે મન !—વાસનામય પિંડી—તું વાંદરાના
જેવું થયલ છે, અકારણ પણ એટલા કર્મો વિના રહેતું નથી, ને
એક વાર પાતાલમાં પેસી જાય છે તો બીજી વાર આકારાગ્રી પણ

પાર પડી જાયને, તો ત્રીજી વાર આઠે દિશાઓના ખુણે ખુણામાં ફરી વળેછે. છતાં તું કેવું મૂઠ છે કે જેને વિરે કરો. મય નથી એટલે જે આવાં વિશેષકારણથી કેવલ મુક્ત છે ને તેથીજ જે આત્માને અત્યંત દિતાવદ્ છે, મનને પૂર્ણ શાન્તિ પમાડે તેવું છે, એવા પ્રાણુ—અભેદ—એક દાણ પણ, ભુલમાં પણ, રમરણ કરવું નથી, કે જેથી તને શાન્તિ થાય. ત્યારે વાસના આવી પ્રબલ ઠગની છે, અનેક વિલાસ રચેછે, અનેક રંગ જગાડી નાખેછે, માંડે છે, ને ભાગેછે, એક પક્ષમાં એક લાખ ઉઠાવ કરેછે, ને એમ સહિ ઉપર સહિ રચેછે, તેને કહેછે કે હે પ્યારિ ! તું જો સાચો ઇકરાર કરતી હોય તો હવે ધડી ધડી તારી નજર બાંધાવી દહિ દહિમાં નવી નવી સ્પર્શ વિસ્તારી, અને સા માટે નચાવેછે? આમ થન થન, નાના બાલકને નચાવતી હોય તેમ હું નચાવે છે ! પણ એમ નાચવામાં એ મને હરકત નથી; કળ થાલો મૂળા ક્ષણમણિ યુવા કામરસિક દાણ વિતેહીન; કળમણિવ સ્વર્ણમિમલ. દાણમાં ખાલ, દાણમાં કામરસિક જીવાન, દાણમાં મનહીન, દાણમાં સપૂર્ણ વૈભવરાજો, એમ દાણે દાણે નટની પેઠે વિનિષ વેષે નાચવામાં મને હરકત નથી, તું જેમ નચાવશે તેમ નાચીશ; પણ હું માત્ર એટલુંજ સાચે સાચું કહે કે હું ધન્ય ધન્ય થઈ છું; તારી આવી આ દીવતાથી કૃતાર્થ થઈશું, અભેદમાં અભેદ થઈશું. સહિમાત્ર અભેદનાજ વિવર્ત છે, અભેદ છે, એમ અભેદાનુભવ થયા પડી વાસના પણ અભેદનીજ રહેછે, મહો શાખમહો શાખમહો, ગુરમહો ગુર: ॥ મહો જ્ઞાનમહો જ્ઞાનમહો સુસમહો સુસમ્ એવું અનંત નિરપધિ, સાનંદાથર્થજ વિલસેછે.

૫. આ પ્રકારે રાજયોગાનુસાર પ્રવૃત્તિમાંજ નિવૃત્તિ અનુભવવાને માર્ગે વાસનાને બોધ કર્યો, વૃત્તિમાત્રને દ્રશ્ય રહી પ્રજ્ઞા વિવર્ત, આત્મપણાથી અનુભવવાનો માર્ગે જતાવ્યો. એ માર્ગે કહેવામાં આવેલો સુતર છે, પણ પૂર્ણ સત્વાપચિ થયા વિના અવલમ્બમાં આવવો અતિકઠિન છે. માટે મંદાધિકારીને કાંઈક સ્થૂળ સાધનો પણ જોઈએ છીએ, હઠયોગાન્યાસ સુધીની પણ અપેક્ષા પડે છે. ત્યારે એવાજ આરાધને અનુસરી, પુનઃ વાસનાને સંજોગે છે કે જો તારાથી 'હું' ધન્ય ધન્ય યાઈ' હું; પરમ સાક્ષાત્કાર પામી, વૃત્તિમાત્રમા દ્રશ્ય અને દરમ ઉભયત્ર ચિત્તન્ધવિલાસની એકતાજ અનુભવું છું, એમ ન સમજી શકાવું હોય, અને જલદાઈ નો જ ધ તારા મનમાંથી જતો ન હોય, તો તો ખ્યાલમાત્ર મૂકી દે, હું હવે તારા બધનમાં રહેનાર નથી, ઉગ્ર ત્યાગ કરી, પ્રાણાયામાદિમાર્ગે પણ તને રોધવા યત્ન કરવા લાગીશ. વાસના મિ પ્રકારની રહે છે; શુભ એટલે ધર્મધ્યાનનિષ્ઠમાદિપાલના કરવા રૂપ, અને અશુભ પરદ્રવ્યાપહરણ પરદારમભનાદિ પ્રવૃત્તિરૂપ. શુભવાસના, પોતાની વૃદ્ધિથીજ કમે કમે પરમાર્થ સિદ્ધ કરે છે, ને પ્રજ્ઞાકારવૃત્તિ કરાની, પોતે પણ નિવૃત્ત થાય છે, તથા અવરોધમ પ્રજ્ઞામયતા અનુભવાય છે. અશુભ વાસનાની નિવૃત્તિને અર્થે ૬૬ પુરુષાર્થ કરવો આવશ્યક છે, ને તેજ અત્ર કહેલો છે કે જો વાસનાને બેદબ્ધતા થતી હોય, તો તો હેવાસના ! હું મારો ખ્યાલ મૂકી દે, હું બલવત્તમ પુરુષાર્થથી તારો પરાજય કરીશ. શુભાશુભના નિગ્રહરૂપ હું હોઈશ અને પડીમા બેદ પડીમાં અબેદ એમ તારી " ગાઈ " નો ખેલ ચલાવીશ તો પણ પ્રજ્ઞા પ્રવત્તને હું તને નિવૃત્ત કરી શુભરૂપ બનાવીશ.

આ પ્રકારે “ન તો મૂકીદે ખ્યાલ ” એટલું કહેવાનું તત્ત્વ જાણીશું; જો એમ ન કરવું હોય, અર્થાત્ જો તું બેદમ્ભાવનાથી અત્યંત રહિત થઈ કેવલ શુદ્ધ જ હોય, તો ‘ ખાલની પેઠે એકમન ’ બાજુ બનાવ, ખાલકો જે કોઈ રમત કરેછે તે એકમન થઈને કરેછે, તે રમતમયજ થઈ રહેયાં હોયછે, ને તે રમત જઈને બીજા આવે તો તેમાં પણ પાછાં તેવાંજ એકમન થાયછે, અર્થાત્ જૂત જીવિષ ઉપર લક્ષ્ય ન કરતાં વર્તમાનમાંજ વિહરેછે. એ પ્રકારે, ખાલની પેઠે, એકમન રહી, હે વાસના ! તું આ આખા જગત્ની જે બાજુ વિસ્તારી રહીછે તેને ખેલ; સર્વત્ર પ્રવર્તનું દર્શન કર, આત્મમયતા જ જો. જીમ થાય ત્યારે તો મેં ફફીરી કર્યા છતાં જે આ તારી ઉપાસના કરવા રૂપ પરસ્તી—મૂર્તિપૂજા—કરી, તે કાંઈક ખર આવી કહેવાય. ઇસ્લામધર્મમાં યુતપરસ્તી (મૂર્તિપૂજા) એ અધર્મત્વ કૃત્ય માનેછું છે, તેમાં પણ જે દુનીયાં ત્યાગી ફફીર થયા તેમને તો તે અધમાધમજ કહેવાય. હું સર્વનો ત્યાગ કરી ફફીર થયો છું, છતાં તું વાસના મને મૂકતી નથી, ત્યાગદશામાં પણ હું ત્યાગી, હું પંડિત, હું જ્ઞાની, એવી અનેક જાલમાં બમાવેછે, એટલે એમ તારી પૂજા માટે કરવી પડેછે, એ મહોદ્ધ અધર્મત્વ, નિંદાનું, કામછે, પણ તેનું તેજ સદજ સુધરી શકે એમ છે, ખર આવે એમછે; તું જે મારી “ જુત ”—મૂર્તિ—છે તે પ્રત્યક્ષ—કેવલ પ્રત્યક્ષ થઈ જાય, જે જે કદવના ઉઠાવે તે પ્રત્યક્ષ ન દેખાડે, તો ફફીર થયા છતાં પરસ્તી કર્યાનું કાંઈ પાપ નથી. પ્રજાસાક્ષાત્કાર થઈ અબેદાનુભવ થયા પછી વ્યવહાર ગમે સેવો હોય તેથી કરી બાધનથી. એવી ઉચ્ચ વાસનાનું સ્વરૂપ

શ્રીયોગનાસિદ્ધમાં કશુંજે આવતા મદ્ધાણો મુક્તવા સંસારામેદલીલવા
 પુનર્વર્ણેવ સંસ્મૃત્ય મદ્ધાણ્યેવ વિલીયતે ॥ વાસના—સં-
 કલ્પ—જલ્મથીજ હોય, સંસારને લીધારૂપે ભોગવેછે, અને
 પુનઃ પ્રવૃત્તિર યદ્યપિ પ્રજ્ઞમય યદ્યપિ રહે છે. ત્યારે આ રીતે
 ‘જલ્મધન’ યદ્યપિ જવાનો પ્રકાર કહે છે કે હું તારોજ છું, જે જે
 છે, આજુ બધાંજ છે, તે તારુંજ છે, હું અને તું, દ્રશ્ય અને
 દૃશ્ય, અહીં ને હાં, એ ભેદ, આ-તનમાં, આ મારા અંગમાં
 નથી. આ તનહું અને તું તેહું બનેહું નથી, કેવલ અભેદમય છે,
 તેને હું તારું માન. અને તું પણ અભેદ થા. કંઠમાં તને
 ક્વાભાવિક ગંગામતાને લઈને એવી નિરાંત ન વળતી હોય, તો
 બધે પ્રવૃત્ત થા, પણ અભેદરૂપી સાગરની લહરરૂપે પ્રવૃત્ત
 થયાં કર, એમ થનાથી અભેદરૂપી રંગ મચી રહેશે, જામી રહેશે,
 ને કદાપિ પણ ઉડી જાય કે ફીકો પડે તેવો નહિ જામે, ક્ષુબ્ધ
 થન જામશે.

૬. એ પ્રકારે અભેદની શુભવાસના થવાને અર્થે ઉત્તમોત્તમ
 પ્રેમભાવના જોઈએ;—ઉત્તમોત્તમ એટલે સ્વમાત્ર લુલીનેજ પ્રેમવિષય
 તે રૂપની ભાવના જોઈએ. એમ થાય ત્યારેજ પ્રેમવિષય જ અત્ર
 વક્તા, આત્મા, તેના રૂપ ધરાતાં, તેનો આજો સ્વભાવ પ્રત્યક્ષ
 થાય, ભાવનામાત્ર, વાસનામાત્ર, તેનાજ વિલાસ યદ્યપિ રહે.
 આ હું વક્તા તેહું જે મન છે, તેની જે જે વૃત્તિ છે, ધડી ધડી,
 આત્ર પળે પળે, જે વૃત્તિના ઉર્મિ રમે છે, ને અભેદનંદની લહરો
 અનુભવે છે, તેને હું જે બરાબર સમજે, ને રૂપજ હું પણ થાય,
 ભેદ એવી વાસનાજ વચ્ચે કદાપિ ઉદ્ભવ થવા નરે, તો હું તારો
 પ્રેમ સાચો છે એમ મારું. એવી પ્રજ્ઞભાવના થવામાં વિદોષ કીયા

કોણ છે તે કહે છે કે સોફિસ્ટ, સોફિસ્ટ—દુનીયાં—શું કહેશે? પ્રતિજ્ઞા
 સામાં ગણારો ? એ વિચારો; તેમજ મર્યાદા, અમુક કરાય, અમુક
 ન કરાય એવી મર્યાદા, અમુક મારું, અમુક પારકું, એવી મર્યાદા,
 હું યાત્રી, હું પંડિત, હું કુલિન, હું સમૃદ્ધ, હું પૃથ્વ, હું
 અધિકારી, ઇલાદિ મર્યાદા, એ સબધીના વિચારો; આવા વિ-
 ચારો ને લેધનેજ જીદાઈ—બેદબાવના ઉપજે છે, પણ વશુતા; તે
 જીદી છે, મિથ્યા છે, કેવલ કલ્પિત છે. તો એવી લાજ મરજદ-
 થી થતી ને જીદાઈની જીદાઈ તેને ત્યજીને; એ ‘આ મન’ એટલે
 આ તારું મન, નિજથી એટલે પોતાથીજ રમે, પોતા પોતાનેજ
 રમત, રમનાર, રમવાનું, અલબવે, સર્વત્ર આત્માભેદ પામે, તો
 બેદનો વિલેપ આવે નહિ, અને તેમ યાજ ત્યારેજ શુભવાસનાનો
 પરિપાક થયો કહેવાય, પ્રેમ સાચો ગણાય, વિલેપનો નવવાસ રહે
 નહિ. આવો અભેદ યાજ, વાસનાનો આ પ્રકારે ક્ષય સિદ્ધ કરાય,
 એજ આરી સર્વદા તારી ખાસે વાચના છે, તુ કેવલ પ્રેમમય થઈ અભે-
 દમય થા એજ વાચના છે. એવા અભેદનો અનુભવ ક્યાંથી કરવો ?
 અભેદરૂપ શી રીતે શકું ? એ પ્રશ્ન કરીશ નહિ, મારા પોતા-
 ના મનમાં, હૃદયમાં, વાણીથી વર્ણન કરી ન શકાય, તેવો અગાધ
 પ્રેમ ભરપૂર જામેયો છે, તેમાજ તું કુળી જા, તે રૂપ યા, એટલે તું
 વિલેપાદિ પામે છે, પમાડે છે, તેનો અવકાશ રહેશે નહિ, સર્વત્ર
 સમતાનો ઉદય થતાં, એટલે સમાનપ્રતિ મૈત્રી, અધિકપ્રતિ દર્શ,
 કનિષ્ઠ પ્રતિ દયા, અને વિરોધી પ્રતિ ઉપેક્ષા એ ચારગુણિ-જેને યોગ-
 સત્ત્વમા મૈત્રી, મુદિતા, કરુણા, ઉપેક્ષા, એ નામ આપ્યાં છે—તેનો
 પૂર્ણ અભ્યાસ થતાં, આવો પ્રસન્ન સદબ્દમાં થઈ રહેશે. આ પ્રકારે
 સમાનતા, પ્રેમ, ક્ષ્યાદિનો સાર, ક્ષ્યાદિનું તત્ત્વ, હું તને કેટલી

ધામત કહું ! શી રીતે કહું ! તારા વિદ્યેપથી મુક્ત થયા કેવી કેવી રીતે રામનના ઉપાય રચું ? પણ હું સચ્ચિ ! હું વાસના ! એટલું જ તું સંભારકે 'આમન' આ મારું વકતાનું મન, અને 'આમન' આ તારું પાતાનું મન, એવાં એ જુદાં મનજ નથી; હૃદયમાં જે વિચારો છે તે એકનો એકજ છે; એકોદેવઃ સર્વમૂતે-ષુગૂઢઃ સર્વેમાં સાક્ષી તેનો તેજ છે, તેનાથીજ તું, હું, સર્વ તે તે રહે છીએ; માટે એટલી જે તારી સ્વભાવસિદ્ધ સ્થિતિ તેને સંભાર તારા સ્વરૂપને જાળવ, એટલે તું તારી મેજે વિદ્યેપ પામતી અઠ-કશે. કોઇના કહેવાથી શબ્દ આવી જનાર નથી, તારી મેજેજ વિચાર કર, એટલે તું શાન્ત પડશે.

૭. આ રીતે વૃત્તિનો વિદ્યેપ રોકવાને અર્થે વાસનાને રામન કરવાના અનેક પ્રકાર કહ્યા. વૃત્તિમાત્રનું સ્વરૂપ એવું છે કે તે સતત ઉદય થયા વિના તો રહેતીજ નથી, અનેક પ્રકારે અનેકરૂપે, વિલસે છે તારે વિદ્યેપની નિવૃત્તિ અશક્યજ છે એમ ધારવાનું કારણ નથી. જાનીએએ અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરીને તેવા તેવા અધિકારીને અર્થે મુદ્દ, કઠિન, આદિ-માર્ગ યોજ્યા છે. મુદ્દમાર્ગ અથવા રાજયોગની એવી યુક્તિ છે કે પ્રથમે તો વૃત્તિમાત્રને 'વૃત્તિ હું' નથી, હું તો તેનો દ્રવ્ય છું' એ ભાવના દૃઢ રાખીને નિરીક્ષણ કરી કરવું; પરંતુ એવી ભાવના દૃઢ ન થાય, તાગદેપાદિ અનેક ભાવનાઓ એ ભાવનામાં ભંગ કરાવે, તો જે ભાવનાં થાય તેનાથી વિરુદ્ધ ભાવના ઉપજતીને તેનો નારા સાધતાં, યુનઃ દ્રવ્યરૂપ ભાવના અને દ્રવ્યતોજ અર્થો દરમિયાન છે એ ભાવના સ્વરૂપ રહે છે. એકંદર વૃત્તિ અને ભાવનાનું સ્વરૂપ જોતાં આપણા અનુભવમાત્ર પણ એજ નિયમને

વશ વર્તે છે. આપણને કોઈ પરદાર્થના અભાવથી મદાદુઃખ થાય
 છે, અભાવજન્ય દુઃખભાવના પ્રજ્વલ રહે છે, પણ જો તે એવીને
 એવી પ્રજ્વલ રહેતી હોત તો આપણે ક્ષણુ પણ જીવી શકત
 નહિ. સામાન્ય રીતે એમ કહેવાય છે કે કાલે કરીને વાત ઘસાઈ
 જાય છે, ને આપણને વિસ્મરણ થતા કલેષ જતો રહે છે, પણ
 એમ કહેવાનું તત્ત્વ શું છે તે જોઈ જોઈએ. અભાવજન્ય
 દુઃખભાવના અભિભૂત થાય છે કે અસ્ત થાય છે, ત્રીજે માર્ગે
 રહેતો નથી, એ ભાવના કરતા કે ઈ અધિક બળવતી ભાવના
 ઉપજે, એ દુઃખ કરતા વિષમ દુઃખ આવી પડે, કે એ દુઃખને
 દાંકી નાખે તેવી કોઈ પ્રવૃત્તિ કે તેવો કોઈ કર્તવ્યનો કે આનંદનો
 પ્રસંગ આવી પડે, તો અવશ્ય તે તે ભાવનાથી પ્રથમની ભાવ-
 નાનો અભિભવ થાય છે. ખજુ અભિભૂત વાસના કવચિત્ત્વ શદ્ધારી
 મળતાં પુનઃ ઉદ્બોધ પામી ક્ષણુવાર કલેષ અખાડી જાય છે.
 આવો અનુભવ સાર્વનિક છે, કોઈ એનો સ્વીકાર કરવા ના
 પાડે, પણ એ અનુભવ અચાત રીતે થઈ જાય છે, આપણે તે
 અનુભવને જાણી ઉપજાવીને ઉપયોગમાં લેતાં નથી તાની અને
 અતાનીમાં એજ ફેર છે કે આવો જ અનુભવ તે તાનીઓ
 જ્ઞાનપૂર્વક લે છે, અજ્ઞાની કાલે કરીને પ્રારબ્ધવશાત્ પ્રાપ્ત કરે
 છે; જ્ઞાનીઓ જ્યારે અતિ ઈષ્ટ એવો આ અભિભવ
 સાધી શકે છે, ત્યારે અજ્ઞાનીઓ તે અભિભવનો સમય આવતા
 સુધી એક જે દશ કે સો હજાર જન્મ પર્યંત પણ પી
 ડાયાં કરે છે. એજ પુરુષાર્થનો અવકાશ છે કે આ અભિભવાદિની
 યોજના જ્ઞાનથી સ્વતઃ કરી લેવી જ્ઞાનીઓ તે યોજના એવી સરલ
 પ્રક્રિયા અને સહજ રીતે કરે છે કે જેથી ઉદાહરણમાં કહેલી

અભાવજન્ય દુઃખભાવનાનો અભિભવ સાધવા કરતાં અસ્તજ સાધી શકાય. દુઃખભાવનારૂપ વૃત્તિનો ઉપરાગ દ્રષ્ટ્યને 'લાગવાથી દુઃખાનુભવ થાય છે, પણ તે ઉપરાગ કે તે વૃત્તિ કે તે અનુભવ એ કાંઈ દ્રષ્ટાના ધર્મ નથી, એટલે દ્રષ્ટાના આવિકારિત્વની ભાવનાને પૂર્વભાવનાના સામી અનુભવમાં આણે છે. એથી પણ આગળ જઈ વૃત્તિને ચત્રવનાર વિષયમાત્ર મનઃકલિપત છે, મનોનાશ થતાં આખા જગતનો નાશ છે, એવી અનિત્યતાની, મિથ્યાત્વની, ભાવનાને પણ ઉક્ત ભાવનાના સામી અનુભવે છે. હેવટ એથી પણ આગળ વધી દ્રષ્ટા અને (મિથ્યા એવું પણ ને) દ્રશ્ય તેનો ભેદ નથી. દ્રષ્ટા જ સર્વ વિવર્તી રથો છે, એમ અભેદભાવનામાં ઉક્ત ભાવનાનો અસંતાપ્ય અનુભવી છે. ભાવનામાત્ર ત્યારેજ સદૃશ થાય છે કે ત્યારે જલવત્તમ હોય, પોતાના ખરા હૃદયની હોય, આખા હૃદયપ્રદેશને અપાર ભરીને જનકાય તેમ બ્યાપી રહેતી હોય;—પણ તેવી ભાવના વસ્તુસ્થિતિ યથાર્થ જાણ્યા વિના ઉપજતી નથી; માટેજ વેદાન્તમાં જ્ઞાનની શ્રેષ્ઠતા કહી છે, જ્ઞાનેજ મોક્ષ કલો છે. આ બધો મૃદુમાર્ગ છે. કઠિનમાર્ગમાં પ્રાણાયામ, સાધનક્રમ, ચુરુસેવા, યજ્ઞ જપત, પાઠિ, દેવત્સીનાદિ, અનેક કહેલાં છે. ત્યારે વૃત્તિ અને ભાવનાના સ્વરૂપ તથા ઉપયોગ વિષે આટલો ઉપોદ્ધાત કરવાનું આ પદની ચાર પંક્તિ સમજાવવામાં શું પ્રયોજન છે તે દવે જુઓ. વાસનાને વિદેય ટાળતો ઇષ્ટ છે, પણ વાસના વિવિધ પ્રકારે પ્રવર્તી જમાવ્યા વિના રહેતી નથી, ત્યારે એવી પ્રવૃત્તિમાંની એક જ અતિનિગૂઢ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ સમસ્ત વિશ્વને ન્યાયી રહે છે તેને હૃદયીને કહે છે કે હે વાસના ! તારી મીતિ પામવી, શું અમુક કરી

આપે, અમુક સાધી આપે, એવી આશા રૂપે તું પ્રવર્તે છે ત્યાં તને તૃપ્ત કરવા, તારો પૂર્ણ પ્રેમ પામવા, હું આવીને તારે જાણે પડું, આંસુની ધાર વહાવું, તો તેથી તું તૃપ્ત થશે ? મારા ઉપર પ્રસન્ન થશે ? આશાની વાસના સામે મારા હૃદયની પૂર્ણ આતુરતાની વાસના આજુ, હું તારે માટે મૈદિ છું, મરી જઈશ, એવી દીનતા કે આધીનતાની વાસના આજુ, તેથી શું આશાની વાસના નિવૃત્ત થશે ? ઉત્તર કે ના, નહિ થાય. કેમકે ‘ ન તોયે તુને દયા મન ’ તને હે વાસના ! મનમાં જરાએ દયા નથી, કે આવી આધીનતા, દીનતા તેના ઉપર તો પ્રમત્ત થતું જોઈએ, તું તો એમ કંઈ પછી પણ ભમાવેછે, નચાવેછે, જચાવેછે—વિવિધ યાચનાઓ કરાવે છે, પણ આપતી નથી, એટલી જાધી કઢિન છે. ત્યારે તને તો એવી દીનતા આદિ પ્રણિપત કામની નથી, તું મારો દામન મૂકી દે, મારો છેડો પકડ્યોછે તે મૂકીને ચાલી જ, મારે તારો અપ નથી, ને હું તને આધીન થવાનો નથી; આશાની ભાવના સામે દીનતાની ભાવના કરતાં કામની નથી, એનાથી પૂર્વે ભાવનાનો અભિભવ ન થતા ઉઘટી તેની હદીશ થવાની છે. આશાની વાસનાના વિક્ષેપની વિપુલતાજ થવાની છે;—એના સામે તો ‘ મૂકી દે દામન ’ એવી અનિત્યતાની ભાવના કે તિરસ્કારની જાણના, કે ઉપેક્ષાની ભાવના, કરવી જોઈએ; તેના વિના વિજયનો સંભવજ નથી. એવી ઉપેક્ષા કેમ પણ શક્યો ? એમ ન ધારવું, કેમકે મને કરી દરકાર નથી, હું તો સર્વની પાર છું, ને મારું આ મન ‘ દવે શું કરશે ! દુઃખી થઈ જશે ! ’ એમ જે તને લાગેછે તે બાકું છે, દુઃખી જણાવું એ મન, સર્વદા સુખીને સુખીજ છે. ઉપેક્ષાની ભાવના પણ ચાતપૂર્વક છે, સર્વની પાર એટલે વૃત્તિ.

અને ભાવનાભાવના દ્રષ્ટાણે પરમ અવિકૃત હું નિર્લેપ છું, એટલે પ્રારબ્ધવશાત્ પ્રાપ્ત થતા ઉપભોગ અન્યને દુઃખરૂપે ભાસતા હશે, પરંતુ હું તો અવિકૃત, સર્વદા સુખરૂપ, આનંદધન છું; તને પણ છેક મારામય કરી લેઈ, તું પણ એક મારોજ વિવર્ત છે એમ અનુભવી લેઈ, ત્યાં સુધીનું મારું સ્વરૂપ અને સામર્થ્ય છે. પણ એટલું બધું, સામર્થ્ય, એટલી બધી ઉપેક્ષાવૃત્તિ, પ્રકટ કરી તારી એકતા કે તારો વિનાશ સાધવા કરતા, તુંજ એકતાર બની રહે, મારા મય ધઈ રહે, ને છેવટે, હું તને આ કહું છું તે જો તારા લક્ષ્યાં ન ઉતરતું હોય, તો હવે જ, મને ત્યજ, અને મારું શું થશે એની ચિંતા ન કરીશ, તને મારું મન દુઃખ પ્રાપ્તુ લાગે તો બહે તે દુઃખીને નિત્ય દુઃખીજ થવા દે, એમાં તું વચમાં સુખ કરી આપના આવીશનહિ. ભાવનાથી ભાવનાનો વિનાશ સાધી પોતે અવિકૃત દ્રષ્ટા રૂપ રહી એકતારમા રમતું એ રાજ-ચોગનો ગુઢક્રમ છે એનેજ અનુસરી વિદોષ વાસનાહ શમન કરવાનું છે. અનિત્યતા, મિથ્યાત્વ, પ્રતારણા, તિરસ્કાર, ઉપેક્ષા છત્યાદિ ભાવનાથી રાગરૂપ વિદોષભાવનાને પરાસ્ત કરવાને અર્થે અતિરસ્કારપૂર્વક ઉપેક્ષાની ભાવનાનો માર્ગ કહ્યો છે. પરંતુ તત્ત્વ તો એજ છે કે 'બની રહે એકતાર' દ્રષ્ટાના વિવર્તરૂપેજ વાસનામાત્ર પણ અનુભવતી.

૮ વ સના કેવા કેવા પ્રકારે મનમાં જ્ઞાન ઉપજવા સનેપણુ પ્રાકૃલોપ પામે છે. તે ઉપર લક્ષ કરીને ઉપરનોજ નિશ્ચય બધારે સ્પષ્ટ કરી આપે છે. જ્ઞાન થાય છે, મિથ્યાત્વ સમજાય છે, સ્વરૂપ ઓળખાય છે, અનુભવના પણ કૃષ્ણિક ઝબકારા થઈને ચાલ્યા જાય છે, છતાં મારું શું થશે?—મારાં કૃત્તૃબાદિ શું કરશે?—આ જ્ઞાનાનુભવમાં

રો લાભ થશે!- ઇત્યાદિ અનેક કલ્પનાઓ વિશેષ પમાડવા
 જ કરે છે એ કલ્પનાના નિદાનરૂપ વાસનાને કહે છે કે હે
 સખિ ! એવી દયા ખાઈશ નહિ, હું કુઝળીજ રહેવા છાછુ હું
 એમ સમજીને તું દયા ખાઈશ નહિ, અને દયાથી કરી
 ને મારા ઉપર મયા-માયા-પ્રેમ-કરીશ નહિ; કેમકે એ
 પ્રેમ કેવો છે કે દિલને જરા જરા ચોરી રાખીને કરે
 શો પ્રેમ છે, આખા દિલથી કરેલો પ્રેમ નથી; ને જે આખા દિલથી
 કરેલું નથી તે કદાપિ પણ પરિતપ્તિ આપતું નથી. માનાનુભવ મ
 મલ થતે થતે વાસના ઘોડી ઘોડી દબાય છે, કાંઈ કાંઈ વાર નહવત્
 થઈ જઈ અનુભવનો દેવ થવા દે છે, પણ તે કેટલો ? વીજળીનો
 ઝળઝારો પણ વધારે વાર ટકે છે, પરંતુ એ અનુભવ વધારે વાર ટક-
 તો નથી, તુરંતજ એક કે બીજી વાસના વચમાં પેદા થઈને વિશેષ
 ઉપજાવે છે. આવો અપૂર્ણ વાસનાક્ષય કામનો નથી, સંપૂર્ણ થશે
 તોજ આનંદ આવશે. એવા અપૂર્ણ પ્રેમના અનુભવથી કરી શાન્તિ
 થતી નથી, કેમકે જે જૂખ છે તે તો એવા ક્ષણિક અપૂર્ણ અનુભ
 વોની નથી, સતત ઉદય રહે તેવા અભેદની છે, ને તે જૂખ દિલ
 ચોરીને જરા જરા પ્રેમ કરવાથી મટવાની નથી, અભેદ વિના બીજી
 વાતમાં મુખજ નથી. તારી દયાની તો મને ગરજ પડે
 નથી. એ રીતે ક્ષણિક પ્રેમ જોવો એ તો “માયા”જ છે-ભિષ્ટ છે,
 કાંઈ અર્થ વિનાની વ્યર્થ વાત છે, એમ જાણાવવાનેજ પ્રેમને જાણે
 “મયા”-માયા-જેને સામાન્ય રીતે લોકો પ્રેમના અર્થમાં વાપરે
 છે, તે શબ્દ ‘ન ખાઈશ મયા’ ત્યાં વાપરેલો છે. વાસનાનો એવો ક્ષ-
 ણિક વિલય તે કામનો નથી, અત્યંતવિલય થઈ અભેદ વિલસે તેની
 જૂખ છે, એટલે જે ક્ષણિક પ્રીતિ અને તે ઉપરનિત્ય વિશેષનો

વહાર છે, કેવલ જુદાં વ્યવહાર છે, તે મથા નથી માવાજ છે, એટલે
 એનાથી કદાપિ પાર પમાવાનો નથી, અભેદાન દર્શા જે સામે પાર
 તે આ મિથ્યા વિદ્યેષરૂપ નદીમાં તણાવાથી હાય આવતો નથી, ને
 એમ જ્ઞેતાંજ મનને મણી મુઝવણ થાય છે, શું ધરો? કેમ ધરો? મન
 ન કેમ પમાશે? એવી એવી ચિંતાએ વિદ્યેષ કરે છે. પણ હવે એ
 બધી ચિંતા, ડહપના, વાસના, ઇત્યાદિ સર્વનો ઉપસંહાર એ છે કે
 અર્થત ઉપેક્ષાની ભાવના સાથે મિથ્યાત્વભાવના અનુભવતાં વાસ-
 નામાત્ર શાંત પડી જશે અને દ્રષ્ટાનો સર્વત્ર અભેદ અનુભવશે,
 જે હૃદયિક અનુભવો પણ થાય છે, તેથી એમ તો સમજાય છે કે એ-
 વો અભેદસાક્ષાત્કાર છે, શક્ય છે, અર્થત અસીમ આનંદ છે. ત્યારે
 જેમ જેમ મિથ્યાત્વભાવના દટ ધરો, દ્રષ્ટારૂપે સાત્ત્વભાવના વિસ્તાર
 પામશે, તેમ તેમ ભેદનો અવકાશ ન રહેતા વિદ્યેષમાત્ર શાંત પડી જ-
 શો, અને અભેદસાક્ષાત્કાર થઈ આવશે. મારેજ વાસનાને છેવટ કહે
 છે કે મારા મનનો આવો જે મેમભાવ છે, આવો ઉત્કૃષ્ટ ચાનાનુરાગ
 છે તે તારાથી ઝીલી ન શકતો હોય તો અર્થત દૂર થઈ જા, તારા
 દૂર થઈ જવાથી કદાપિ મને આમ આપમે 'મનમાં આંસુ આવશે'
 બહાર તો નહિ જણાય—એમ મૃદ પીડા ધરો, તો તે પણ મહે થતી;
 એવાં આંસુ દિન અને રાત, ત્રણે કાલમાં બે વહેતા, અર્થાત્
 દ્રષ્ટારૂપે રહી વામનાને વિરોધી ભાવનાથી સ્થિત પાડતાં જે અભે-
 દાનંદ અનુભવાય છે તેના દર્શના એ અશુ છે, તેથી તે નિરંતર
 રહે એજ મારી પરમ અભેદાનુભવની ઉર્મિ છે, વાસનાને માટે
 મારામાં અવકાશજ નથી.

(આશાવરીમાં પણ ગવાય છે)

આ પ્રકારે અભેદસમુદાના ત્રણ હર્મિતો આપણે અનુભવ કર્યો. અભેદ એજ તત્ત્વ છે, એને અર્થે વૈરાગ્યોર્મિમાં આપણે વિરાગદુઃ સ્વરૂપ જોયું; છતાં પણ ગાસના અતિ બલવતી છે, ગમે તેરીતે પણ સ્વરૂપનો લક્ષ્ય થવા દતી નથી, માટે નિગૂઢ કષાયસ્વરૂપ વાસનાની આવરણશક્તિને વિલોકી તેના જે જે વિષય છે તેનો મિથ્યાત્વભાવનાથી નાશ સાધવાને અર્થે કષાયોર્મિને આપણે જોઈ આવ્યા, કષાયસ્વરૂપ સમજ્યા છતાં, સ્વરૂપદુઃ જ્ઞાન થયા છતાં, પણ સ્વરૂપ હપરથી વાસના અન્યત્ર અન્યત્ર તાણી જઈ વિલેપ હપજાવે છે, તે વિલેપની શાન્તિને અર્થે આપણે વાસનાની વિલેપશક્તિનું વિલોકન કરી જ્ઞાનમાં તેનો પ્રવિલાપ સાધવાનો મર્મ અનુભવવાનો માર્ગ જોઈ આવ્યા; પરંતુ વૈરાગ્ય થયા છતાં, આવરણબંધ થયા છતાં, વિલેપ શાન્ત થયા છતાં, રસાસ્વાદરૂપ દોષરહે છે. સ્વરૂપજ્ઞાનનો જે આનંદ થાય છે તેમાંજ મન દરી જઈ 'આ મહાસુખ છે' એવી અભિમાનવૃત્તિ (અસ્થિતા) ધારે છે. તે તેથી પુનઃ પાત થાય છે; એને રાજ્યોગમાં રસાસ્વાદ કહે છે. એ રસાસ્વાદનું વર્ણન હવે પ્રકૃત છે.

૧. જ્ઞાનેદ્યાક્ષાત્કાર થયો છે, કષાયવિલેપાદિ દોષ નિવૃત્ત થયા છે, અને અભેદનુભવનો આનંદ પ્રકટ થવા લાગ્યો છે; એ આનંદમા પડી, આવો આનંદ મનેજ થાય છે, અન્યને થતો હશે કે નહિ, એવી વૃત્તિનો ઉદય થવામાંથી આ પદનો ઉદભવ છે. સમાધિના સ્વાદમાં લીન થઈ તેના અભિમાની થવારૂપી પ્રમાધિદેહ રસાસ્વાદ, એનેજ કહે છે. એનું વર્ણન

આ પદમા દોષાથી એનું મથાળું 'આસ્વાદાર્થિ' એમ જાણ્યું છે, જે અભેદાનુભવી છે તેને 'હુ અભેદાનુભવી છું' એ વૃત્તિ ન થવી જોઈએ એટલું જ નહિ, પણ જગત્પ્રભાવ અભેદમય છે, સર્વત્ર મુક્તતાનું જ એવો સાક્ષાત્કાર પણ રહેવો જોઈએ અપરોક્ષાનુભૂતિમાં શ્રીશંકરાચાર્યે કહ્યું છે: નિર્વિકારતયા વૃત્તયા પ્રલ્યાકારતયા પુનઃ વૃત્તિવિસ્તરણ સમ્યક્ સમાધિરભિર્ઘાયતે ॥ પ્રથમે વૃત્તિ નિર્વિકાર થવી જોઈએ, પછી પ્રલ્યાકાર થવી જોઈએ, ને પછી તેનું પણ સારી રીતે વિસ્તરણ થવું જોઈએ, ત્યારે સમાધિ થાય. ક્ષોધ-નિપદ્ધમાં પણ અવિજ્ઞાત વિજ્ઞાનતા વિજ્ઞાતમવિજ્ઞાનતા જાણનાર નથી જણતા, ન જાણનાર જાણે છે, ઇત્યાદિ કહેલું સુખસિદ્ધ છે ત્યારે 'મને અભેદ થયો છે' એ વૃત્તિનો આશ્રય કરીને કહે છે કે કોઈ આ જગત્પ્રભાવ યુક્ત, આચાર્ય, સત, ઇત્યાદિ નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલી કોઈ, મને આજ, આ દર્શાવેજ, એવું બતાવે તો ફીકું એવું કે નથી અભેદનું રાજ્ય આવે, સર્વત્ર અભેદનો અનુભવ થવાથી સામાન્ય પ્રાપ્ત થાય, એવું કોઈ મને બતાવે, બતાવનાર હોય તો આવે. જે અભેદાનંદ મને અનુભવાયો છે તેનો કોઈને અનુભવ હોય તો તે મને બતાવે.

૨. એ અભેદનું સ્વરૂપ કહે છે ને એમ પોતાનું યોગબાણ આપી પોતાનો અધિકાર જણાવે છે, કે હું નિરંતર 'અભેદ' એટલોજ મંત્ર જપું છું, કોઈ કોઈ મંત્રના જપથી જે અનેક સિદ્ધિઓ થાય છે, તે બધી આ અભેદમંત્રના જપથી મને થાય છે, 'એથી થયેલી પરમ સિદ્ધિનું વર્ણન "જપીને પ્રેમમંત્રથી, જગત્પ્રભાવ મેં જુઠું આ આજે !" એ પદમાં આગળ કહેવાયે. એ અભેદમંત્રને હું જપું છું, અને મારો ધર્મ, સંપ્રદાય, પદ

ખીન્ને કોઈ નથી, પણ તે જિ અભેદજ છે. દુઃ અભેદમાર્ગોડ
 યાચી છું. 'અભેદ' એવો માર્ગ તો કદી સાંભળ્યો નથી, જિ.
 વિષ્ણુ, શંકર, આદિના માર્ગ સુવિદિત છે, રામાયણ, સ્વામિ
 નારાયણ, શંકર, આદિના સંપ્રદાય પ્રસિદ્ધ છે, કબિર, રામાનંદ
 દાદુ, દત્ત્યાદિના પંથ જાણીતા છે, પણ અભેદ—પંથ તો સાંભળ્યો
 નથી તે ઉપર કહે છે કે જો બધા માર્ગ સંપ્રદાય પંથ આદિ તે તે
 'ભેદ' થી બન્યા છે, એટલે એવા ભેદમાત્ર આ અભેદને વિશે
 ગણી ગયા છે, જોગણી ગયા છે, અભેદમાં સમાઈ ગયા છે. એ
 સર્વની પાર અને સર્વમાં આ અભેદ છે. પોતાનો મંત્ર, પોતાનો
 ધર્મ, એ એ જાતાન્યા પછી પોતાના વેદશાસ્ત્ર આદિ કહેવાં જોઈ
 એ તે માટે કહે છે કે આવો જ અભેદ તેજ મારો વેદ છે—તે
 ચાર વેદ પ્રસિદ્ધ છે તેમાંનો કોઈ વેદ મારો વેદ નથી—સર્વ વેદ
 તથા ઉપનિષદના તત્ત્વરૂપ જ અભેદ તે મારો વેદ છે. અભેદજ
 વેદ નથીજ, એ ઉપર બૃહદારણ્યક કે અન્ન પિતા અર્પિતા મર્ચ
 માતા અમાતા મવતિ વેદો અવેદો મવન્તિ...અન્નપિતા અર્પિતા થાય
 છે, માતા અમાતા થાય છે,...વેદ અવેદ થાય છે. આવો જ અભેદ
 તે કોઈ મને જાતાવે છે!

૩. અભેદ પરણું કેવી છે ! એના વ્યાવહારિક ઉત્તર જો
 મળી શકે તેનું નિરાકારણ કરી આપે છે, અને પોતાના આનંદને
 પહોંત કરી વિરોધ આનંદ લેછે, કે તમે ગ્રેમને અભેદ કહો છે, પ્રુદ્ધ
 ને અભેદ કહો છો, પરમાર્થને અભેદ કહો છો. પણ તે કોઈ અભેદ
 નથી, એ તો નામમાત્રનો વિસ્તાર છે. ગ્રેમમાં એ બિન્ન વ્યક્તિના
 હૃદયનું અંકુશ થાય છે એટલે તે અભેદ છે. પ્રુદ્ધમાં પોતાના ભેદ
 પારકાનું ઇષ્ટ કરવાની શક્તિ રહેછે એટલે તે અભેદ છે, પરમાર્થ જે

મોક્ષ તે અર્થ કરેલું મત્તયાગાદિ કર્મબુધ્ધાન તેમાં તે તે
 અનુબંધના ફલ સાથે વૃત્તિનું એક્ય છે એટલે તે પણ અભેદ છે;
 અર્થાત્ દેવતા સુરુ આચાર્યાદિ ઉપર પ્રેમ, દીન દરિદ્રા આદિ ઉપર-
 ઉપકારદારે પ્રુષ્ઠ, અને ધર્મ કર્મોદિ ફલ રૂપ પરમાર્થ, એવી જે
 વ્યાહારિક વ્યવસ્થા છે, તેને તમે 'અભેદ' ને સ્થાને બતાવી શકશો.
 તો તે ઠીક છે; પણ એ બધાં 'અભેદ' નથી, એ તો અભેદનો
 અર્થ જમાથી બામે એવાં નામમાત્રનો વિસ્તાર છે, બાકી એ બન-
 થાંતો તાર્કિક અર્થ તો 'સ્વાર્થ' એટલેજ છે, 'ભેદ' એટલેજ છે.
 પ્રેમમાં હૃદયનું એક્ય છતાં પરસ્પરના સ્વાર્થની દૃષ્ટિ નિરંતર
 વિદ્યમાન રહે છે, તેમાં સહજ વિલેપ પડતા પણ હૃદયનું એક્ય
 તૂટવાનો પ્રસંગ આવી જાય છે; પ્રુષ્ઠની પ્રેરણામાં પણ પરભોક્-
 પ્રાપ્તિ પ્રતિબ્ધા ઇત્યાદિ ભાવો સ્વાર્થનાંજ રૂપાન્તર છે; પરમા-
 ર્થમાં તો મને મોક્ષ મળે, મને સ્વર્ગ મળે, એ સ્વાર્થસુદ્ધિ પ્રકટ
 જ છે; બૃહદ્દારણ્યકાદિમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે ભાત્મન કમાયર્થ સર્વ પ્રિય
 મવતિ જે જે કાંઈ પ્રિય લાગે છે, તે આત્માને અર્થ, પોતાને અર્થ,
 પ્રિય લાગે છે, તે તે વસ્તુને અર્થ પ્રિય લાગતું નથી. પ્રેમ પ્રુષ્ઠાદિ
 તો ત્યારે કેવલ સ્વાર્થનીજ સરણિ છે, સ્વાર્થની પદ્ધતિ છે, સ્વાર્થનાં
 છુદાં જુદા નામમાત્ર છે, અભેદ, નથી; અભેદ તો એક 'વિચાર'
 જ છે, એ કાંઈ વસ્તુ નથી, દસ્ય પદાર્થ નથી, ભાવનામાત્ર છે,
 ને તે 'અનામી' છે, એને અમુક નામ આપીને વર્ણવી શકાય એમ
 નથી, 'અભેદ' એવું નામ આપવું પણ ઉચિત નથી. 'ભેદ ન
 દિને' એવું નામજ આપી શકાય છે, અમુક એવું નામ આપી શકાય
 નથી, એટલે એને 'અભેદ' એવા બેદનાનિષેધ વાચક ના-
 મથી કહીએ છીએ. પણ બેદનો નિષેધ ને શું? એ કહી શકાય તે-

મ નથી. મન અને વાણીની પાર એવો જે આ અભેદ તે આંતર
ને આજ કોઈ મને બતાવે.

૨-૫. પ્રેમપુણ્યાદિકરે અભેદ શ્લેષારનેદળ વધારે બાવેશે
કે પ્રેમ ઈત્યાદિ તો, હું અને તું એવા બેદરથી જે મહોટા પદ
વિસ્તરેશે. છે, ચિત્ર કાલવાનું મહોટું છુગડું—હું—તું એવાબેદરથી
છુગડું—વિસ્તરેશે છે, તેમાં પૂરેલા ચળકતો રંગ છે. બેદ તો
વિદ્યમાનજ છે, હું હું મરી જતાંજ નથી, પણ તેમાં જાત
બાતના ને આંખી વધતી. ચમકવાળા રંગો પૂરેલા જણાય છે
તેથી છલુવાર હલિ અત્ર તત્ર ફરે છે, ને આ અભેદ હરી, એમ
માને છે. આજુ' વિધ, હું અને તું, દ્રષ્ટા અને દ્રશ્ય, એમાં સમાધ
રહે છે, ને એ આખા વિશ્વમા વિનિધ રંગો ચળકી રહે છે, પણ
જ્યાં સુધી દ્રષ્ટા પોતેજ દ્રશ્ય પતો નથી, પોતેજ દ્રશ્ય જો એમ અ-
નુભવતો નથી, ત્યાં સુધી એ બધા ચળકતા રંગ, કોઈ વાર પણ
અભેદ થવા દેતા નથી હિમટા વૃત્તિને આમ તેમ આકર્ષી બેદને
વધારે જો એવા રંગનો મને ધણો એ અનુભવ છે ને તેથીજ હું
આ પ્રકારે તેમનું વર્ણન કરી, તેમને અભેદમાંથી બાતવ કરું છું.
એવા જે અભેદરૂપે બાસતા રંગ તેની ભૂમિકા તો હું હું એ-
ક, બેદ '—૨૫જ છે, એટલે તે રંગોને ચલપિ દીઠા છે, અનુભવ્યાં છે,
પણ તે અનુભવ્યા કરતાં 'વેઠ્યા' એમ કહેલુંજ દર્શિત છે, વાં
પકડાયેલો માણસ જેમ વેંતું કામ કરે, તેમ એ રંગોને જે તે
પ્રકારે એ વેંટી લીધા છે; પણ એમાં અભંગ, કદાપિ જેનો મંગ
ન થાય તેવો, અભેદ દીઠો નથી. બેદપદમાં પૂરેલા રંગ તે અભંગ
નથી કેમકે રંગજ છે, હિંદી જાણ, ધોવાઈ જાણ, ખરી જાણ, ભુસાઈ
જાણ, એવા રંગમાત્રજ છે, અભંગ એકાકાર નિત્ય રંગ નથી.

ધળી તે રંગની ભૂમિકા પણ ભેદરૂપ છે, તે પણ અભંગ નથી
તો એમાં અભંગ અભેદનજ દેખાય, અને નથી દીઠા. ત્યારે
એ પ્રેમપૂજાદિ પારનો જે અભંગ અભેદ તે કોઈ મને જતાવશે ?
હા, જતાવશે; અનેક ધર્મો વિદ્યમાન છે, અનેક શુરુ વિદ્યમાન છે,
અનેક આચાર્યો, મ્હોતો, મહંતો, ધણાક વિદ્યમાન છે, જે, વ્યવહારની
પારની વાત આ અભેદ તેને જતાવી શકશે માટે તેમને મારણે
જ એમ કહેનારને કહેછે કે એમને શરણે જવાથી પશુ અભેદ
ક્યાં મળવાનો છે ? કેમ નથી મળવાનો તે કહેછે કે એમનો તો
વિચારજ કરવા જેવો નથી, કેમકે એમણા તો પોતા પોતાની કક્કાને
કહાડીને બેઠેલા છે. એમ શુરુ છીએ, આચાર્ય છીએ, બીજા શિષ્ય
છે, આધીન છે, ઇત્યાદિ અભિમાનથી ભેદભાવનો આશ્રય કરીનેજ
પોતાનો નિર્વાહ કરો રહ્યા છે, તો તેમનો પાસેથી અભેદની આશા
પણ રાખવી વ્યર્થ છે. એટલે જ 'અભેદ' ના આનંદમાં હું આ
માર્ગે છું, તે અભેદનું તાન મારી સાથે કોઈ બેનાર હોય તો આવો.
એ અભેદ મને જતાવો.

૬-૭ આવો અભેદ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય ? ક્યાં મળે ? શી રીતે
થાય ? એ આદિ પ્રશ્નો વ્યર્થ છે. એમ પારવામાં આવેછે કે અને-
ક શારીરિક અવલોકન કરવાથી, ધણીક વાદવિવાદમાંથી પ્રાપ્ત
કરવાથી, વેદાંતાદિની પરિભાષાઓને સમજી રમરમમાં રાખવાથી,
અભેદજ્ઞાન થાય છે, પણ તેણું કંઈ નથી; અભેદ જે લાગનાર હોય
તો એક પડીમાં, એક દણમાં, એક પક્ષમાં, નિમિષમાત્રમાં, લાગી
જાય છે. એ રીતે લાગવામાં પણ એમ નથી કે એવી દણ આવશે
ત્યારે યરો, એ તો અત્યારે, હવણું ને હવણું આ પત્ર કે આ તાબડ
વાચને વાચતેજ, આજને આજ, પણ લાગી શકે એમ છે. કોઈ

પણ સ્થાને, કોઈ પણ પ્રકારે, જેને અભેદનો અનુભવ છે, તેને
 અભેદ સમજતાં કે અનુભવતા કશી વાર નથી; જેણે હું અને હું
 એ બેને ભુલી જવા જેવો 'પ્રેમ' અનુભવ્યો હશે, તેનાર અને બે-
 વાતું એ બેને ભુલી જવાય અને એકાકાર આનંદજ અનુભવાય
 એવા કોઈ બધા દરીન, રમરણ, ગાન, ઇત્યાદિ અનુભવ્યાં હશે, તેને
 અભેદનું સ્વરૂપ તો સમજાયતું જ છે, તેને કરવાતું એટલું જ
 બાકી છે કે એ આનંદના સ્થૂણ અધિવાસને અત્યંત વીસરી
 જઈ સર્વત્ર તેનો તે આનંદ અનુભવવાનો છે. આમ છે એટલે
 આજને આજ અભેદ થઈ શકે છે એમ કહેવાના સાધનરૂપે
 " પ્રેમ—પદારથ " પારખી તેને અભેદનું રાત્ર્ય મળે છે, પ્રેમને
 યથાર્થ જાણનાર, સ્થૂણથી રહિત એવા બાવમય પ્રેમને જાણનાર
 અભેદનું સાધાજન્ય સહજે પ્રાપ્ત કરે છે, એમ કહેવું અત્યંત
 હિચિત્તજ છે આવી જની સરલ શુદ્ધિ છે એવો અભેદ કોઈએ
 અનુભવ્યો હોય તો વિચારી જુઓ, મને કહો. અને મારી રાખે
 એના આનંદમાં આનંદ હોવા આવો. બ્યારે " પ્રેમ પદારથ "
 પારખવામાંથી અભેદ જડે છે, ત્યારે એ પ્રેમનું સ્વરૂપ જાણવું
 આવશ્યક છે. પ્રીતિ, મિત્રી, પ્રેમ, મ્નેહ, દયા, રમ, રંગ, ઇત્યાદિ
 અનેક નામથી તેનો જગત્મા બધાકાર થાય છે: પણ એ સર્વમાં
 સ્થૂળતાને વ્યજીને પ્રેમ અનુભવવાનો પ્રકાર જગત્ જાણવું નથી
 અમુક ઉપર પ્રીતિ છે, અમુક મિત્ર છે, અમુકમાં રસ છે. અમુકથી
 રંગ જામે છે, ઇત્યાદિ સ્થૂળને અવલંબીને જગત્ પ્રેમને સમજે
 છે, તેવા પ્રેમમાં અભેદનો આનંદ અનુભવાતો નથી, સ્થૂળથી
 વિમુક્ત થઈ જઈ, પ્રેમમાત્રના અભાવે પણ જે પોતાનું અને
 પ્રેમમાત્રનું બિન્નત્વ ભુલી ફક્ત પ્રેમ એવો બાવમાં આત્મ-

વિલીન થઈ જાય છે, પરમ પ્રમોદની શાન્તિ અનુભવે છે, તેવો
 એ પ્રેમ નથી. મારેજ એ બધા ને નામ છે તે નો સ્વૂં વિશિષ્ટ
 પ્રેમના છે; તેને જો તમે જોવા હોય, ને તેથી 'અમે પ્રેમ
 અનુભવ્યો છે, અમને અભેદ તો કાંઈ જાણુ તો નથી' એમ
 કહેવા તમે તત્પર થતા હો, તો તે તમારું કહેતું મિથ્યા છે તમે
 ને પ્રેમ દીઠો છે તે તો સ્થૂલની એક વેદમાન કરી છે, સ્થૂલને
 બધાઈ ફેલીને નની વિદ્યમાનના મા રાજી પરાએ, તેના અભાવે
 રડવા હો, તેની ખુશીમા ખુશી થયા છે, તેના ન્યા-ન્યામા નાઆ
 હો, એ તો સ્થૂલની વેદ તમે કરી છે, અમે નો માર્ગ બતાવનાર
 પ્રેમ અનુભવ્યો નથી મારે એવા પ્રમાણે તે અર્થેનું અમ
 નથી. અભેદના અગર પ્રેમના અનુભવ હોય તે આવો, તે
 અને હું, અભેદના આનંદમા મોદ અનુભવિશું

૮-૧૦ પ્રેમના સ્વરૂપને હજી વધારે સ્પષ્ટ કરી આપી
 અભેદના સ્વરૂપને નિસ્તારથી સમજાવે છે. સ્વચ્છ રહિત અર્થ
 બેદમાનરહિત ને પ્રમસ્વરૂપ, અને તેના અનુભવથી સમજાતો
 ને અભેદ, તે તો સર્વત્ર છે, એવો અભેદ પ્રાપ્તવાની રક્તિ સર્વમા
 રહેલી છે, સ્થૂલની સાથે સબંધ કરીને લોચ તે અભેદમા વિશેષ
 ઉપગમી બેદજન્ય કુ અપર પરામા કૂટાણ છે મારેજ કહે છે
 કે હુ મા, તુમા, સર્વમા, દ્રષ્ટા અને દરશ, મર્ચમા, એ અભેદનો
 અભેદજ વિતરે છે, અભેદસાગરના વિનિષ્ઠ વર મમાનજ દ્રષ્ટા
 દરશ ભાસે છે, એમ અભેદજ સર્વત્ર છે. એમ નહિ કે હુ અને
 તુ એ પ્રત્યક્ષના વિષય, જેને એકવાનેજ લોચ એવન્યમર્ચ મારે
 છે, તેટલાજ અભેદના સ્થાન છે, પણ દરિએ ન પડી

એક પરમાણુ કે રજ સર્વમાં, સર્વત્ર, અભેદનો અભેદન છે. અભેદથીજ સર્વ છે, સર્વને તે અભેદ અનુભવવાનું સામર્થ્ય છે, ને સર્વે અભેદનાજ વિવર્ત છે. આવા અભેદના સ્થાનરૂપ કોઈ એ વ્યક્તિનો પ્રેમ થયો હોય, ને એવા પ્રેમનો પણ અનુભવ હોય, તો એ પ્રેમ અભેદના અધિકારરૂપે માની શકાય, નહિ તો નહિ. માટેજ પુનઃ પ્રેમના આવા સૂક્ષ્મવ્યતિરિક્ત, કેવલ ભાવમય, સ્વરૂપને જણાવવા કહે છે કે હું જે દ્રશ્ય તે તું જે દશ્ય તેમાં હું અને તું જે દશ્ય તે હું જે દ્રશ્ય તેમાં છે, એવો અભેદ અનુભવાય નહિ, હું એટલુંજ જણવામાં તું અને દશ્યમાત્રનો અનુભવ આવી જાય નહિ, તું એટલું કહેવામાં હું અને દ્રશ્યમાત્રનો અનુભવ આવી જાય નહિ, તો કેવલ એક હું ને એક તું એટલાને વળગી રહેતો સ્થલ પ્રમ તે તો ' જુઠો નેહ ' છે, પ્રેમનું નામ માત્ર છે, અભેદનો અધિકાર આપી મોકે તેવો પ્રેમ નથી. અહીં પ્રેમરહસ્ય છતાં, ' હું મા, ' ' તું માં ' એમ કહેવાને લીધે કોઈને આધાર અને આધેયના ભાવની કલ્પના થઈ પ્રેમરહસ્યમાં પણ ભેદનો કાંઈક અંશે સ્વીકાર થયો એમ લાગી આવે તે ટાળવા, અને પ્રેમમા ભેદનો ગંધ પણ નથી એમ પુનઃ પુનઃ દઢ કરાવવા, કહે છે કે ' હું માં ' અને ' તું માં ' એમ કહ્યું, પણ એમજ પરતુગતિ છે એવું ન જણવું, પરતુગતિ તો અંજ છે કે હું તેજ હું, અને તું તેજ હું—દ્રશ્ય તેજ દશ્ય, અને દશ્ય તેજ દ્રશ્ય અર્થાત્ હું જે દ્રશ્ય તેજ સર્વ, અને સર્વ જે દશ્ય તેજ હું—દ્રશ્ય એવી અભેદની ઉંડી સુંજ—ઉંડી આંટી—છે. એનો વધારો અનુભવ શાન્ત વિચારદારે થશે તોજ પ્રેમનું તત્ત્વ સમજશે, વસ્તુ માત્રનું તત્ત્વ સમજશે, અભેદનો માર્ગ જણશે, અભેદ અનુભવા-

તો: એવા અનુભવને લીધેજ હું આવું કહેવા સમર્થ થાઉં છું, મારા આનંદના તાનમાં આવું ગાઈ બેતાવી, ને એ આનંદને અધિક અનુભવું છું, એમાં જેના હૃદયને રસ લાગે તે આવે. આવા અભેદનો અને તે અભેદના માર્ગરૂપ પ્રેમનો બહુ અતિસરલ માર્ગ કહું છું કે હું જે પ્રેમ કરનાર, દ્રષ્ટા, ને પ્રેમવિષય જે પ્રેમસ્થાન—તું—દર્શ્ય, તેની આસક્તિમાં, તેના પ્રેમમાં, હુ પછુજ ભુલી જઈ, ‘હું પ્રેમ અનુભવું છું’, ‘હું અનુકૂળ પ્રેમનું પાત્ર છું’ એ ઈતિજ વીસરી જઈ, અને ‘તું’ જે પ્રેમપાત્ર, દર્શ્ય, તે રૂપજ થઈ રહું, તો પણ પ્રેમ કૃતાર્થ છે; પ્રેમમાથી જે અભેદ જાણવો છે તે હાય અઃવ-વાનો માર્ગ થતા પ્રેમની કૃતાર્થતા છે આવો અનુભવ સમૂપ પ્રેમ-માં બટકનાર પામરોનો ૧૯ વારંવાર અભેદસુખ છે, માટે તેના ઊપર લક્ષ કરાવીને, તેમને પણ અભેદનું જ્ઞાન કરાવી, પોતાના અભેદાનંદમાં આનંદ લેવા નિમત્તલ કર્યું છે.

૧૧ ત્યારે હવે ઉપસંહાર કરે છે કે પ્રેમ, અભેદ, ઇત્યાદિ નામ દર્શિતેનું તત્ત્વ સમજાવી અભેદનો માર્ગ કરી આપવાનો, અભેદનો આનંદ ગાવાનો, આ પ્રકાર યુક્ત છે; પણ જગત્-માં તો મન, વાણી, અને કર્મ, એ ત્રણપણી અનેકાનેક બેલ પ્રવર્તે છે, પ્રેમનું નામ દે છે, મનમા અપ્રેમ ગણે છે, અને કર્મ કૃતાર્થીનું કરે છે, એવા વાણી, મન, કર્મથી ત્રણ જુદા જુદા બેલ, એક પ્રેમને નામેજ કરનારાં અનેક વિગ્રહાન છે; વેદાંતનું નામ ર્દેઈ મન વાણી કર્મથી જુદા જુદા પ્રકાર દર્શાવનારાં પણ તેવાં અનેક છે. તો પ્રેમના નામમાત્રથી અભેદનો માર્ગ સોધવા-માં તેવાંથી અમિત ધવાનું કારણ નથી; મનકર્મવાણી

ત્રણની એકતા રાખી. સ્વદેવો ત્યાગ કરી, ભાવનામાત્રમાં પ્રેમને અનુભવનારજ પ્રેમી છે, એ સિધ્ધાંત સદૃશમાં રાખી એવા “ ખેત ” ને અનંત છે તેમાં જમણા પામવાડું કાંઈકારણ નથી. તે ‘ ખેત ’ ને ઝોળખી કાઢી તેમની ઉપેક્ષા રાખવાનું ચિન્હ બતાવે છે કે એવા પ્રમખેલને પ્રેમ કહીને આપવામાં આવે તેવી સહૃદયોને, પ્રેમીઓને, તેમાં પ્રેમનો સ્વાદ આવશે નથી; વિષ ને સોમલ તે પણ ઘેળ્યા છે. શાકર પણ ઘેળ્યા છે, પણ ‘ શાકરદ’ નામ દઈને મે મધ ખાવાથી તેમાં શાકરનો સ્વાદ આવશે નથીજ ખેલમાત્રને પ્રેમ કહો, પણ તે પ્રેમ નથી, તે તે નથી એવું પ્રમાણ અભેદાન’દીઓ તેમાં રસ દેખતા નથી એટલુંજ છે, બીજું કાંઈ નથી જ્યાં અભેદાન ની આનંદ રસે ત્યાંજ પ્રેમ છે, અન્યત્ર પ્રેમ એવું નામ છતાં પ્રેમ નથી. એવા અભેદાન ની જે હોય, અને જગતના ખગ પ્રેમવું સ્વરૂપ બતાવનારા હોય, તે આ આનંદમાં આવે, અને મારા અભેદના સાક્ષીઓમાં આનંદ ઝીલે.

૧૨. એમનેજ હેષ્ટ નિમંત્રણ કરે છે, અને અભેદનું વર્ણન કરતાં હારી ગયેલા મનવાચીને બંધ કરી અભેદાન’દીઓના અનુભવનેજ પૂછે છે કે તમે એ અભેદ કેવો છે તે જણાવો એટલે મારા કહેવાનું તત્ત્વ સમજી તમે આવો, મને બેટો, જે પરમ સત્ય છે. સત્યમેવ જયતે નાનૃત સત્યેન પન્યા ચિત્તો દેવયાનઃકલ્યાદિ શ્રુતિ ઈતે તેમાં જે સત્યને સર્વ શર, અવંશર, અનેક કલ્પને સત્યરૂપ તમે જો તમેજ સાચાં છો, અભેદાન’દી છો; જે પ્રેમને નામે પ્રતારણા કરી તે નહિ; તે તો ભેદજ છે, મિથ્યા છે; માટે, તમે આવો, મને બેટો.

હવણાને હવણાં આવીને ભેટા. સુખકે આનંદ એકવા અનુભવવા
 કરતાં પોતાના હૃદય જેવા હૃદયવાળાંની સાથે અનુભવતાં
 અનંતગુણ વૃદ્ધિ પામે છે, માટે અભેદાનંદમાં કીધેલા તમે
 અભેદાનંદીઓ આવો તમેજ સાચાં છો, સતરૂપ છો, હું
 તમારો છું, તમારો દાસનો દાસ છું, તમે પોતેજ છું, તમે કસો ભેદ
 જાણુશો નહિ આવા આનંદ વિનાના જે 'પ્રેમ' કહેવાતા હોય તે
 તો એક વ્યર્થ, ખાલી, અવાજ છે, એમાં કશું તરૂપ નથી.
 એક નામમાત્રજ છે. 'અવાજ' એવો 'કાલ્યાણકુરીની' ભાષાને
 અનનુકૂળ, કંઠેર, રાખ્દ વાગરવામાં પણ આ નામમાત્રતાનું
 અધિક મિથ્ય ન્વ જણાવવાનોજ દવનિ છે. એવા અભેદમય
 પ્રેમનાં ઉપાસક હોય તે આવો, ભેટા, અભેદાનંદમાં અભેદમય
 અનુભવો, અનુભવાવો, અને સર્વમયતામાં વિદ્યમા.

૫

(કાકીની મૂનમાં ગવાય છે)

વૈરાગ્ય, કષાય, વિદ્યેષ, રસાસ્વાદ, એવી શુનિઓના વિધાન
 સિનાં વણીન કરી સર્વમયતારૂપ પ્રેમ અને પરમ વિદેશાની વૃદ્ધિ-
 માંજ વૈરાગ્ય બનાવ્યો, અનિત્યતાની ભાવનાથી કષાયભાવનાનો
 પરાજય કરેતાં પણ પરમનૈસર્ગરૂપ આનંદનો માર્ગ બતાવ્યો.
 વિદ્યેષનાં કારણોનો પરાજય નિવિધ વિરોધિભાવનાઓ પદિ-
 શાલનથી સમજવી તેને ગવસાને પણ અવસિષ્ટ એવી દેવરૂપ-
 સ્થિતિનો અભેદાનંદ કસો, અને છેવટ એ અભેદાનંદના રસમાં
 મદી અસ્થિતાનો આશ્રય કરી રસાસ્વાદનો આનંદ માણવામાં

પણ અભેદનું સ્વરૂપ અધિક સ્પષ્ટ કરી આપ્યું જે આવા પ્રેમને સમજનાર, અભેદોપાસક છે, તેને લય, એટલે સમાધિસમયે વૃત્તિનું નિદ્રાદિમા વિલીન થઈ જવું, તે દોષનો સંભવ નથી, અર્થાત્ તેનો વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી. આ પ્રકારે સમાધિ અર્થાત્ સતત અમગ અભેદાનુભવ તેના વિદ્ય દિનો વિચાર કરના અભેદના સાક્ષાત્કાર પર્યંત અવાયુ છે, વિદ્યાને સમાવવાના પ્રકાર જણાયા છે, પણ હજી રસાસ્વાદની ભાવના રહી છે, તે ટાળી અવર્ણ, મૌન, એકરસ, અભેદ કેમ અનુભવાય, એ અર્થ સાધના વિચારદ્વારે અભેદપ્રેમનું અધિક વર્ણન કરે છે

૧ અસ્થિતામાં પડી રસાસ્વાદનો આનંદ કહેનારને કહે છે કે ' પ્રેમ ' એ વાત જે સમજવામાં આવી છે તે વધાર્યું છે એ પ્રેમનો પ્યાનોજ પીધા કરવો, એને પીતા એણે ધન્ય છે ? કેનેદ્રવ થયો છે ? તૃપ્તિ થઈ છે ? કે એમ કહેવાને સમર્થ થાય જ ને પ્રેમ અનુભવો એ અભેદ પ્રાપ્ત કર્યા કહેનાર તો પ્રેમને પરિમિત બનાવી દે છે, પરિમિત કરે છે, કેમકે કહેનાર કાંવાણ ને સામળનાર એવા પરિચ્છેદ અથવા ભેદ વિના પ્રેમ કહેવાનું ને તેમ નથી અભેદ અનુભવનારે તો તે કહેવાય એમ છેજ નહિ ચાન્દ્રકાંપ ને જ્વલસ્વરૂપ નણ વાર પુન પુન પૂછતા સત્તા પણ તેમજ મૌન જ ધારણ કરી રાખ્યું, અને મૌનદ્વારે જ્વાલોદનો ઉપદેશ કર્યો તેવું આ અભેદનું પણ સમજવાનું છે માટે પ્રેમનો પ્યાનો નિરતર પીધા કરવો એનાથી કાંઈ ધરાયું નથી, એના વિષે કહેવામાં આનંદ નથી, એનો અનુભવ વિદોષાદિરહિત થયા જાય એમ આનંદ છે

૨. આધિ, માનસિક વ્યથા, રાગદ્વેષ, ક્રોધ, મોહ, આદિ ને
 ને અહંવૃત્તિથી ઉપજે છે તે સર્વ આધિમાં સમાવવાનો ઉદ્દેશ છે.
 આધિમાં શરીરની બાહ્યવેદના કે શરીરે હું સુંદર છું ઇત્યાદિ
 સુખબુદ્ધિ ને પણ અહંવૃત્તિનું દેહ સાથે તાદાત્મ્ય થવાથી ઉપ-
 જે છે તેનો સમાસ કરવાનો ઉદ્દેશ છે. અને સ્વવ્યતિરિક્ત એવાં
 ને ને બાહ્ય પદાર્થસંભવાદિ સાથે અહંવૃત્તિનું તાદાત્મ્ય થતાં
 તે તે પદાર્થાદિ રાગદ્વેષના કારણ થઈ આવે છે તે સર્વનો ઉપાધિમાં
 સમાસ કર્યો છે. આધિ, બાધિ, તે ઉપાધિ એ ત્રણેનું કારણ અહંબાવ
 ને અભિમાન. એ ૧ વિના બીજું જણાવું નથી, એમ આવી રીતે
 એ ત્રણનો અર્થ કરવામાંથી અપ્રત્યય થયું; તો 'હું' અભેદ
 પામ્યો છું, એવો અભેદ પામ્યા હો તે આવો 'એમ' કહેનારનામાં
 તેજ અગ્નિ નૃસિંહ આગ્નિ ૧ છે, અને તેજ આધિ વ્યાધિ
 ઉપાધિ ત્રણેના નિદાન ૩. આમ તેને ઉપજવનાર, સળ-
 ગાવનાર છે. દુઃખ કૃપાદિનું નિદાન ૩, તો તેનો શા માટે
 આશ્રય કરવો ? એ અગ્નિ તો સમગ્ર રહેલો જ છે, આલેખ છે,
 એમાંથી નુકા થઈને અભેદ પ્રાપ્ત કર્યો, તો પુનઃ અભિમાન
 ધારણ કરી, એના એ અગ્નિમાં ૧ દોષવાનું પ્રયોગન નથી
 એ અગ્નિનું અતિ સદૃશ કારણ ને અભિમાન તેને પણ 'નેહને
 નીર' પ્રેમમાં જલથી, છાત્રની નાખવો, ગોષ્ઠની નાખવો અ-
 ભેદગતિમાં અહંવૃત્તિનું પ્રતિષ્ઠાપન કરવું, 'હું' માં તુંમાં
 સર્વમાં' ઇત્યાદિથી તે 'હું' તે સર્વ ને સર્વ હું' ઇત્યાદિ પવિત્રમાં
 ને પ્રકાર બતાવ્યો છે તે રીતે અનુભવ કરવો; અને એમ દેખેને
 ખાસે બીધાં જવો, અભેદના વિવર્ત રૂપે સર્વને એમ જ અહે.

દમાં વિદ્યેય થવા ન દેવો. એવા આનંદને અવધિ નથી, એથી કોણ ધરાયું છે ?

૩. એ નિરવધિ આનંદનો પ્રકાર એવો છે કે જેમ પીણો તેમ અધિશાધિક દીપ્તો આવશે, એનું પાન તો નિત્ય, ક્ષણે ક્ષણે પીયું; ક્યાં સુધો પીયું ? કે પોતે પોતે પડી જવાય, એનો નગો એવો અવગાર કે માન જુપીને પડી જવાય, શ્વસિમાત્રનો વિચય થઈ જાય, શ્વસિમેત્તરજં સમ્યક્ એ અનુભવ થાય, ત્યાં સુધી પીયું એ વૃત્તિસ્મરણ થયે સને પછુ પછી ઊભાય, સમાધિમાધી બહુ વા. વા. નો ઉઠીને પછુ પછું એનું એ પ્રેમપાન પીત પાન ને વળી વૃત્તિવિસ્મરણ માધુર્ય. એ પ્રકારે પીને પાનજ પરમપદ જે અર્વિદ્ય અભેદાનંદ તે પામી શકાય છે, અનવધિ આનંદ અનુભવાય છે એ આનંદની કોઈ ધરાયું નથી, અત્યુલ પાન કરી કરવું, અદ્વૈતમાં પડી વિદ્યેયમાં જવું નહિ પાંચા પાંચા પુનઃ પાંચા ચાતુર્યપાતે મૂળે । ઉત્પાદ્ય જ પુનઃ પીત્વા પુનઃ પાન ન વિચને આ શ્લોક પામમાર્ગને અતુલ સરનાર મધનાસાદિ પરમપ્રકાર ॥ ઉપાસના કરનારા પોતાના મધપાનના સૂત્રરૂપે વારં વાર જિઆરેછે, પણ તેનો અર્થ કૈવલ્ય મધ પીવા પરત્વે નથી. કેવળ ભાવનન્ધ જે અભેદમધ્ય પાન છે તે પીવા ઉપર છે એમ જણાવવાને એનોજ અતુલા કરીને આ કડી લખીએ. વેદાન્તસાસના પ્રેમ, અભેદ, આદિ રાખેલા સ્થૂલ અર્થ રૂપાથી અનાચારમાત્ર દૈન્ય છે. પ્રેમ જ્યાં સુધી કોઈ સ્થૂલ શરીરને અવશંખીને પ્રેમ કહેવાય છે, અભેદ જ્યાં સુધી કોઈ વ્યક્તિઓને શક્ષનાં રાખોને મનાય છે, ત્યાં સુધી સ્વચ્છંદિતા, અનાચાર, અનીતિ, એ વિના ખીણું કશું

ઉદભવતું નથી, પ્રેમાદિ નામો પોતાના સ્વાર્થનાંજ નામાંતર છે એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવેછે; પણ જો પ્રેમ કોઈ પણ સ્થૂળનાં ઉપર દૃષ્ટિ કરતો નથી, કેવલ ભાવગમ્યજ છે, જ્યાંયમાંજ સુખ થાય છે, તે ભાવમાંજ પરિપક્વ થાય છે, તે અભેદનો માર્ગ કરી આપે છે, તે પરમપદે લેઈ જાય છે. ખરી વાત છે કે જે સ્થૂળના સંસર્ગમાંથી પ્રથમે પ્રેમનું સ્વરૂપ આપણને જડેછે, પણ એ પ્રેમ જો સ્થૂળના અભાવે પણ ભાવમાત્રમાં પુષ્ટ ન થઈ શકે, સ્થૂળતાં ધીમે ધીમે વીસરી જઈ શુદ્ધ થતો ન જાય, એના દિવ્ય સ્વરૂપમાં જે સ્થૂળ સંબંધરૂપ કચરો જોડેલો હોય તેને ઘાઈ નાખતો ન જાય, તો તે પ્રેમ નથી, એ એક સ્વાર્થ છે, મોહ છે, ભ્રાન્તિ છે, જ્યાં પ્રેમ કેવલ ભાવગમ્ય થઈ રહે, ત્યારેજ તે એક વ્યક્તિથી બીજા ઉપર, બીજાથી ત્રીજા ઉપર, અને એમ સર્વ સમાન થઈ શકે, અને આદૃતામય, દયામય, સર્કમય. હૃદયરસમાં વિલીન થઈ સ્વ-ભાવને બુદ્ધી, અભેદ, અનુભવીશકે પ્રેમમાંથી સ્થૂળતા કાઢવી, વેદાંતવચનોના સ્થૂળ અર્થને મૂકી ભાવરૂપ અર્થ અનુભવવો, એજ આદી છે, તે એમાંથીજ અભેદનો માર્ગ છે.

૪ પ્રેમમાંથી કોઈ સ્થૂળતાનો કચરો કાઢવાના ઉદ્દેશથીજ, સ્થૂળ મૂલને મૂકી ભાવમાત્રથી મધ્યમાન કરાવવાના હૃદયથીજ, કહે છે કે આ જગત્ : જન્મ્યા, જીવ્યા, જન્મ પામી ગમે તે પ્રકારે પુનઃ થઈ આવકાર કરી નિર્વાહ કરવા લાગ્યા, તેમાં ' સુખ ' કીયે કેકાણે દીઠું? જે સ્થૂળ વાતનો આશ્રય કર્યો, જ્યાં જ્યાં સુખ માન્યું, તે તે વાત તો કેવલ અનિત્ય, મિથ્યા, નીકળી અને સુખ આવ્યું નહિ. એવાં સુખોનો આશ્રય કરતા તો ' દેહ, સ્ત્રીગણો ' જ વખત આવ્યો, શરીરને જાણે દલકા પણ જુએ નહિ તેવા અભિમાન

દાટીને સીજવવા માંડ્યું હોય તેવા દુઃખનીજ પ્રાપ્તિ ધણ એ પ્રકારે દેહને શા માટે ચીજવોછો ? એ રીતે યાયછે તેનું કારણ એટલુંજ છે કે નેહ — પ્રેમ — નથી, પ્રેમને તમે સમજતાં નથી માટે તે પ્રેમ વિના દેહ સીજવ છે. તમે કહેશો કે અમે તો અનેક સ્થાને પ્રેમ કરીએ છીએ, અમને પ્રેમ મળતો નથી, પણ એજ ઘટ્ટા પ્રેમ છે, એ તો દેહમાત્રનો પ્રેમ છે, સ્થૂઘ ઇચ્છા-વાળો પ્રેમ છે, એનાથી કદાચ પણ પીડા અટકવાની નથી, ને કેવ-
 ના ભાવમય પ્રેમ છે તે અનુભવશો તો આનંદ વિના બીજો સંભ-
 વજ નથી. એવા પ્રેમ વિના દેહને શા માટે દુઃખ પમાડો છો ? અ-
 હંમ્યવથી અભેદાદિ વાનો કરવા છતાં સ્થૂઘનો સ્પર્શ કરી અભેદ-
 પ્રેમને શા માટે નિકાગી કરી નાખો છો ? મોત રહી એ પચાસે પીધાં-
 જાઓ, એનાથી કોઇ ધરાણુ નથી, જણે જણે એ પીધો તે રાખી
 જ ગયાં છે.

૫-૬. પ્રેમમાંથી સ્થૂઘના દ્વર થયા છતાં સૂક્ષ્મવિકારો પણ કું-
 રે કરાવવા માટે વધારે વિચાર બતાવે છે પ્રેમમા સ્થૂઘતા તો કદાચ
 ન રહે, શરીરજ બધ છે, પણ સૂક્ષ્મવૃત્તિઓ અહંમત્વ તે સ-
 હજમાં છૂટે નહિ, ને તેથી પ્રેમસાક્ષાત્કાર ન થાય અને 'હું અ-
 ભેદ પામ્યો' એમ ક'વાની વૃત્તિ યજ આવે, તે ઉપર કહે છે કે
 મારું અને તારું એવી સૂક્ષ્મ અહંમત્વની વાસનાને મૂકી દેઈ
 ને પ્રેમભાવનામાત્રમાંજ ત્રિવીન યજ હું પણ પ્રેમ, મારું પણ
 પ્રેમ એવી ભાવનાથી પ્રેમભાવજ ગાયાં કરવો, એમ કરવાથીજ સ-
 હમ નિકાર પણ નીકળી જશે. કેવલ પ્રેમમયતા અનુભવાશે.
 એવો પ્રેમભાવ અનુભવી, એ પ્રેમતાને ચઢી, ને પ્રેમરસ નિરતર
 સીધાં કરો, એની સીમા નથી, એનાથી વધિ નથી. એવી રીતે

સ્થૂલ સૂક્ષ્મ ઉભયથી વિરહિત જે પવિત્ર પ્રેમ તેનો પ્યાસો નિરંતર
 પીધાં કરો. એવા પવિત્ર પ્રેમમાં ક્યા નિયમો હોવા નથી, એ
 પ્રેમ અમુક રીતે થાય, અમુક તેનો 'વિષય કહેવાય, અમુક તેની
 મર્યાદા કહેવાય, અમુક તેને પ્રતિકૂલ અતુલ્ય કહેવાય, એવા ક્યા
 નિયમ એમાં હોતા નથી. નિયમો હોવા એ તો બેદનોજ પરિણામ
 છે, પુનઃ પ્રેમને મલિન કરવાનો માર્ગ છે, સ્થૂલ સૂક્ષ્મ મલ્ય પ્રેમ.
 માં પુનઃ નાખવા સરખું છે. જ્યાં એવા નિયમ છે ત્યાં નિઃસંમય
 ભેદ પાછો છે, ને જ્યાં ભેદ છે ત્યાં તો ભેદ માનનારા 'બમાયા' છે,
 બ્રાન્તિમાં પડ્યા છે; દ્વેતભાવ ધારણ કરી જુદા દુઃખ, રાગ-
 દ્વેષાદિ અનેક કષ્ટપરંપરામાં તણાયા છે. એવા નિયમ, એવા
 ભેદ, એ કશું આ પ્રેમમાં સમજવું નહિ, 'હું' આ પ્રેમનો
 અનુભવનાર છું ' એમ પણ જાણવું નહિ, અને એ પ્રકારે પવિત્ર
 પ્રેમના નશાથી ભેદનાત્રનો અત્યંત વિવર કરિ લેવો, ભેદમાત્ર
 ટાળી નાખવા. એમ થતાજ આનંદપરંપરાનો નિઃશીમ
 અનુભવ ઉદય થઈ, મુ ગો રસ ભોગવાશે.

૭-૮. રસારવ દરેક વૃત્તિનું સમન કરવા, તેની વિરોધી
 વૃત્તિ જે મુપરિશુદ્ધ પવિત્ર પ્રેમભાવના તે હોશે, અને આનંદ-
 દને વૃત્તિમન્દુરૂપે મૌન આનંદમાં લેવો, ત્યારે પુનઃ
 ક્યાંથી આ પાવત્ર પ્રેમનું પાન કરવું ? માનાવી કરવું ? મેન ?
 પાન શું ? એ આદિ વિલોપમનોનો સંભવ નથી, ને તેને
 માટે કહે છે કે આ તો રીતે વૃત્તિવિવર થતાં ખરેખર આ રવું
 એ, મે, આ કહેનારે, સદાય, આજને માટે નહિ પણ નિઃશીમ
 માટે સર્વદા, એ પ્રેમપાન પીધું, અને એનો સાક્ષાત્કાર મે
 કદી શકાવવાનું નથી, કહેવાનો સંભવ કે અવકાશ નથી.

પાત કે પાનથી ધરાવાતું નથી, એને તો નિત્ય પીધાજ કરવું;
 'એ પીધુ' એમ કહેવામાં અહંભાવનો ગંધ પણ છે નહિ એ
 ખતાવવા અધિક સ્પષ્ટતા કરે છે કે એ જ પીના છે તે પણ હું છું,
 પાના છે તે પણ હું છું, ને પીવાનું જો કાઢ છે તે મરું છું છું, એમ
 કરતાં કમળ કાચે એવી ત્રિગુણીમાત્ર હું—આત્માજ—હું—ને
 એમ છું, હું મા કે મર્વમા 'હું-ચો' છું; હું વિદ્યમાન સતે અવિ-
 ઘમાન છું, અવિ વગત સતે વિગમાન છું, હિમયની મારે
 છું, એમ પ્રેમ નન માન ન નહમાજે છું તે છું; એ પાનથી
 ધરાવાતું નથી કે - છું છું કેમ છું, તે હું કહી શકું; 'પીમા
 જાઓ, ' એટલું જ કેટલું પૂરું છે

૬

(અભાસ્યની ધૂનમ પત્ર આ ગમલ રારી સામે છે)

આટલે મુઘી અવિસિખા, અતિગ્રહ, પવિત્ર, પ્રેમનું સ્વરૂપ
 કહ્યું, તેનો અનુભવ કરતા, હવે પ્રેમ એટલું નિશ્ચય છે, એજ સમય
 વ્યક્તિ સમજીનું ઉપદાન તેમ નિમિત્ત છે. તેના વિના નથી
 નથી, એમ જનાનવા પ્રમના બુદ્ધિ જુગ સ્વરૂપ વર્ણવવાનો ઉપ-
 ક્રમ કરે છે પ્રમ અજ સિદ્ધાન્ત છે તેથી આ પગને સિદ્ધાન્તોર્મ,
 સિદ્ધાન્તની વૃત્તિ થતા જે કૃત્તિ થઈ, તે નામ આપેલું છે સમય
 ઉપદેશનો જે સિદ્ધાન્ત છે તેનું તત્ત્વ આ પદમા કદી, પ્રેમ-
 પ્રજ-અબેદ-એજ સર્વ છે, એ વિના અન્ય નથી, એવું અનુભ-
 વાવવાનો અત્ર ઉદ્દેશ છે.

૧. જામવૃદ્ધિ એટલે ધરતો જામ, દરેક અંશોત્તરે સુધીએ ધરતીકીકી કહેલે ને, રાજ્યોગના મૂલમૂલ, અ-
 કૃતના સારણત, પ્રેમ, તેનો એક જામ પાવો. આ મમત્ર પ્રધા-
 ને કહ્યું છે; એ પ્રેમના પાવાનાં કરી કરી. કારે કારે
 રથાને, અને કીયા કીયા પરમાણુમા, કેવી કેવી અવર્ણ્ય છુબી
 ભરી છે! જે પ્રેમના પાવાને સાધનરૂપે હવણાજ કહી આવ્યા,
 તેનું પાન પુનઃ પુનઃ કરવાથી આવી છુબીનું જ્ઞાન થયું છે, એ-
 મ પણ જામવૃદ્ધિની કલ્પનાથી આત્મ કરવામા આવૃત છે.
 વિશ્વની જે જે છુબી છે તે ઝીંદગી-જીવન-એમા રહેલી છે, તે-
 મ પ્રુદાઇ-અશ્વર્ય-એના રહેલી છે વસ્તુપદાર્થો, એ એ નસ
 થના જે જે વિષય તે સર્વે અદૈતમાં 'જીવ' કહેલે, તે જે જે અ-
 સિતલ છે તે બધું ઝીંદગીજ છે, એના પાર, એના બહાર,
 એ સર્વજ્ઞ વિલોકન કરતું બને તેમ નથી, એના નિલોકનથીજ
 પદાર્થવિજ્ઞાન, રસાયન, દૂરતર, જૂતળ, ખગોળ, આદિ અનેક
 શાસ્ત્રો ભરેલા છે. એમજ પ્રુદાઇ-અશ્વર્ય-નું અર્થાત્ આની ઝીંદ-
 ગીમા, રચૂલથી રહિત સામાન્ય જીવનબહારમા જે યોગ સેમ
 ખાનપાન પ્રાપ્તિ ઉપાર્જન રક્ષણ આદિ પશુપત્ત અહાર નિદ્રા
 ભય મૃત્યુનાદિ બહાર જણાય છે તે પારના અશ્વર્યમય જે બહાર-
 હાર, જેના ઉપર ધર્મહાસ, કામ્ય, નાસ્તક, ક્રયા, લાલચાન, નીતિ,
 શાસ, ધર્મ આદિનો વિસ્તાર છે તે; એવી પ્રુદાઇ પણ એ ઝીંદગી
 બેગીજ, છતાં ઝીંદગીની પાર, સતત ભરેલી છે દેવી અને આ-
 સુરી, ઉત્તમ અને અધમ, રચૂલ અને સુસ્મ, એવા જે જે પ્રા-
 વિશ્વમાં છે, જેનાથીજ વિશ્વ ભરેલું છે, તે પ્રેમના પાવાના એક
 કણમાં કેવા કેવા, ને ક્યાં ક્યાં, ભરેલા છે. ઝીંદગી અને પ્રુદાઇ

આવા પ્રકારમાત્રને એક ' જુળી ' એ શબ્દથી જણાવવાનો હોય છે; એવી જુળી પ્રેમના ખાલામાં ' ભરી ' છે, એટલું જ નથી, પણ ' તર ' ભરી છે, જુળીમાં જુળી અને તેમાં જુળી એમ ' તર ' ભરેલી છે અર્થાત્ વિશ્વના જે જે વિદ્યમાન-જીવન અને અધર્મ-મનુષ્ય અને દેવ-ઉત્તમ અને અધમ-દેવી અને આ-હારી-તે સર્વે પ્રેમના ખાલાના કણે કણમાં તર ભરી છે; પ્રેમનાજ બધા વિવર્ત છે.

૨-૩ આ વાત જો ખરી હોય તો તે ઉપર મહાત્માઓ, શાસ્ત્રીઓ, પંડિતો, કિન્નરો, શાધકો, સર્વની સાક્ષી પૂરાવે છે. વેદને ભગ્ની જાણનારા વેદિકો, ઈશ્વર એટલે બ્રહ્મજ્ઞને સમજનારા પાદરીઓ, અને કુરાનને જાણનારા કુરાનીઓ, તેમને કહે છે કે એ સર્વને તમે બધવા છો. પણ એમાંથી તમે શો નિશ્ચય કર્યો છે? ઈશ્વર એટલે પ્રેમ-જે સ્થૂળરહિત પવિત્ર પ્રેમ- તે વિના અન્ય કોઈ સ્થાને, અન્ય કોઈ ભાવમાં, અન્ય કોઈ વિચારમાં, જુદાઈ હરી છે? અર્થાત્ કહી પાડી નથી; ઈશ્વર એજ જુદાઈ છે વેદ, બાનગ્રંથ, કુરાન આદિને ' પોથી ' કલાં છે, ને તે બધીને નહિ પણ ' ઉદ્યામી ' ને એમ કહ્યું છે એમાં તાર્કિક એ છે કે એ સર્વને સમજનારા જો તે તે ધર્મગ્રંથોથી કહેલાં કર્મ ઉપાસના આદિમાંજ બધા હોય નો તેમની સાક્ષી નકામી છે; જો તેમને એમ સમજાયું હોય કે વેદકુરાનજ્ઞ ધર્મગ્રંથ આદિનાં વચનોમાં કંઈ નથી, એતો પોયાજ છે, અને તરવ ? શોધમાં માત્ર ઉદ્યામી જવાનાં છે, તરવ સુધી લેઈ જનાર એક સદાચર હોઈ છેવટ ઉદ્યામી મૂકવા જવાં છે, તોજ તેમની સાક્ષી ઉપયોગની છે. વેદીઆઓએ જો વેદાંત જાણ્યો હોય; ઈશ્વર જાણનારાએ જો કુખાલા આદિમાં

કહેલો કે તેમનાજ સંત હોડોએ બતાવેલો રાજ્યોદય અનુભવો
 હોય; કુરાન પદનારાએ ઓલીઆઓએ બતાવેલી હકીકતને સમજતા
 હોય; તો તેમને નિશ્ચય થયો હોવો એકએ કે હૃદયનિષ્ઠ પુરુષ
 તેજ સર્વમય પ્રેમરૂપ પ્રજા છે; મનોવિદ્યેપરૂપ કાષ્ટરૂપ પ્રેમમય
 સ્વાર્પણમાંજ સર્વમયતાનો અનુભવ છે; અને હકરૂપી માણુકનું
 સર્વોત્તરે સર્વત્ર વસ્તુ પામવામાંજ કૃતાર્થતા છે; આર્થ, કીરતીઅન
 અને મહામંદીઅન, એટલાજ નહિ પણ સર્વ ધર્મના રહસ્ય
 જાણનાર એજ વાતની સાક્ષી પૂરી રાકરો કે ધરક એજ ખુદાઈ છે.
 પણ ધર્મમંથોની સાક્ષી કરતાં અર્વાચીન પદાર્થવિજ્ઞાનવાદીઓ-
 ની સાક્ષી, આ સમયના અધિકારીઓને વધારે પ્રતીતિકારક લાગતી
 હોય તો તેમને પૂછીએ કે તમે ‘ બધરક ’ એટલે ધરકના વિના
 ઝીંદગી ‘ કહી ’ બતાવો છો? એક જીવનીજ ઉત્પત્તિ શી રીતે સમજ
 છો? જીવની સાથેજ જે જીવજ—ઐશ્વર્ય—અનેક બચ્ચતા, સાં-
 દર્ય, જ્ઞાન આદિ જાવના, વિચાર, તેની સાથે રહે છે તેની પણ
 ઉત્પત્તિ શી રીતે માનો છો? પદાર્થવિજ્ઞાનવાદીઓ તેનું જે ઉચર
 આપી રાકે તેજ કહેલે કે ઝીંદગી તો પરમાણુઓના સંઘાત-
 માંથી ઉત્પન્ન થતી એકં શક્તિમાત્ર છે, જ્ઞાનવિચારાદિ તો બહા-
 રના સંબંધોને લેઈ નાડીઓમા જે ફેરફારો થાય તેટલજ એક
 નામ છે. આવું ઉત્તરતે વાદીઓ આપે તો તે ઉપર સિદ્ધાન્તી કહેલે
 કે જડ એવાં પરમાણુ અને જડ એવી નાડીઓ તે આ રીતે
 જીવ અને જ્ઞાન દર્શાવી શકે છે એમ તમે કહેતા હોતો એમે એમ-
 ન માનીએ છીએ કે જેને તમે જડ કહો છો તેમાં પણ કયાં કયાં
 ધરકની ‘ હવા ’ વ્યાપી ગઈ છે. પરમાણુ એ પરમાણુમા ધરકજ
 ગરેલો છે, તમે જેને ‘ ધરક ’ કહો છો અને જેને સર્વવ્યાપી માનો

છો, તેવી રીતે હજીની હવા સર્વજાણી છે. એમ ન હોય તો જે જડવું સ્વરૂપજ તમે 'જીવદિત' એમ માનો છો તેમાંથી 'જીવ' પેદા કેમ થાય ? જે નાડીઓને જડ કહો છો તેના મને તેટલા ફેરફાર તે સાન કેમ કહેવાય ? માટે તમે પણ હજીનેજ સ્વીકારો, ધરકનીજ સાક્ષી પૂરો, એ વિના અન્ય માર્ગ નથી. આ પ્રકારે જે જીવરૂપે, તેમ વિજ્ઞાન સર્વની સાક્ષી છે એવા જામજીવનમાં ક્યાં ક્યાં, શો શી, યુગી મરે છે !

૪-૭. ઝીંદગી અને જીવન દિલથી ધરકજ છે એ વિષયે જે સાક્ષી આપો તો અધિક અનુભવ કહે છે; રાજદમમાણ મૂકી પ્રત્યક્ષપ્રમાણથી સિદ્ધતા કરી આપે છે જે જે ઝીંદગી છે, જે જે જીવનમાં એકરૂપે અનુભવ છે, તે બધાં, આશાને, ધરકકી-કીમાં સુખ થઈ ગયેલા અનુભવી બકતોને, ફરી રહેલાનાં સ્થાન છે. સામાન્ય સનમ એટલે માણસ, દારાઆદિ અને તેની જે મીઠી નિમાડ—નજર—તે જીવો; કે નરજીવો ધરના નર રૂપે જે જે બાવ, કલ્પનાવસ્થા આદિ મનાય છે તેને જીવો; કે હમજીવાદમ એટલે આદમ જે મનુષ્ય તેને જે હમ-પ્રાણ—જીવ—તેનેજ જીવો. તો એ પ્રેમ, એ નૂર, કે એ હમ, સર્વમાં, ખરા આશકને, સ્થૂડની પારના ભવને અનુભવનાર આશકને, જે પરપ્રેમરૂપી માર છે, જે મયજીવક છે, શુદ્ધ પ્રેમનો મધ છે, તે પી બને મસ્ત બની રહેવાનાં, કેવલ એકતાનમાં ફરી રહેવાનાં, પરમ અભેદ અનુભવાવાનાંજ, સ્થાન સમજાય છે. એવાં કેટલાં કેટલાં સ્થાન છે કે જ્યાં અશકો એમ ફરી રહેડે? એવાં અનત છે, આશકને તો જ્યાં દૃષ્ટિ કરે ત્યાં પોતાની માન્યતાં રીદાર પ્રત્યક્ષ છે; સર્વોત્તમ સર્વગમ અજોગ્યાનીને

ઝીંદગી અને ખુદાઈ સર્વે, પ્રેમ અને નૂરમાંની ખુદાઈ અને દમમાંની ઝીંદગી તે સર્વે, પોતાના પરપ્રેમનાજ વિવર્ત છે, જેહું સાક્ષાત્ અનુભવથી પોતામાંજ પ્રવિલાપન થતાં, અભેદાનુભવમાં ફરી રહેવાય છે. વ્યવહારના અનુભવમાત્ર અભેદસાક્ષાત્કારના ક્રમનાંજ પગથીઆં છે એ વારંવાર કહેહું છે; અને ગીતાના દશમા અધ્યાયમાં જેમ અનેક વિભૂતિ ઉપાસનાને અર્થે કહીછે તેમ અત્ર પ્રેમમાર્ગના ઉપદેશને અર્થે આ ગ્રંથ પ્રેમસ્થાન કહ્યાં છે. જે કેવલ પરમાણુ કે નાડીમાંથીજ ઝીંદગી કે ખુદાઈ નીકળતી હોત તો જડ જડને ભેદને આવે. અનુભવ કદાપિ પામત નહિ; એટલુંજ નથી પણ તમે જેને પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં કાન્તિ, ભવતા, સુખ, ઉર્મિઓ, ભાવનાઓ, ઇત્યાદિ નામ આપોછો, કોઈ સૌંદર્ય કે ભવ્યતાને ભેઈંઅહા ! ફરી શ્રમ થઈ જાઓ છો, કોઈ પરમ સુખના પ્રસંગમાં વિસીન થઈ ભાનને બુઝી જાઓછો, પ્રેમ રાગ દ્વેષ મોહ આદિ અનેક શુભાશુભ ઉર્મિમાં ઉછળી તમારી પોતાની પાર ગમે ત્યાં નીકળી જાઓછો, અને મહાન્ ભાવનાઓનો આશ્રય ફરી સ્વર્ગ, મોક્ષ, નીતિ આદિ અનેક કલ્યાણકારી સંસ્થાઓમાં તમારું શ્રવ શોષો છો અને વ્યવહારના કલેષથી દૂર થવાનો માર્ગ શોષોછો, તે બધાં શું જડના સંઘાતથી અને જડના પરિવર્તથી ઉપજે છે ? એ બધાં તો અનાદિ અને અનંત જે પ્રેમજ સર્વ છે તે પ્રેમના પ્યાલા ઉપર જે લહરીઓ આવે છે તે છે; પ્રેમના વિવર્ત છે; પ્રેમ ન હોત તો એમાંનું કશું હોત નહિ. દષ્ટ આગળ વધો અને જે પ્રત્યક્ષપ્રમાણથી પ્રત્યેક વાતની સાબીતી કરી જોવાનું અર્વાચીન જડવાદીઓ અભિમાન રાખે છે, તે પ્રત્યક્ષપ્રમાણથી

પણ તપાસ કરો, અને કહેા કે ઝીંદગી અને જીવદાઈ ક્યાં છે? તમે મુડદાંને અને જીવતા પ્રાણીઓને અનેક રીતે કાપો છો, અને તપાસો છો; અનેક પદાર્થોને, મનુષ્યના શરીરના રસોને, તાલીન-ઓછો; અનેક રસાયનિક પદાર્થોને જડમાંથી ઓગાળી તે વાયુરૂપ બનાવી જીઓછો; અમુક ફલ ઉપજાવવા માટે, એક ઈશારો પણ પકડાઈ જાય તેવા સૂક્ષ્મ કાંટાથી તોલી તોલી ને મિથિલો કરી જીઓછો; પણ એ કાપવામાંથી, તાવવામાંથી, ઓગાળવામાંથી કે તોલીને કરેલા મિથિલમાંથી, ખુબ બારીકાઈથી કરેલાં એ સર્વમાંથી, તમને કોઈ વાર કોઈ રથસે જડ એવા પરમાણુમાંથી જીવ કે ચાન જડમાં અર્થાત્ તમે જીવ કે ચાન, જડ એવા પરમાણુની કોઈ યોજનાથી ઉપજીવી શક્યા? નથીજ ઉપજીવી શક્યા, નથીજ સંભળી શક્યા, તો અને સિધ્ધાન્તીઓ કહીએ છીએ તેજ ખરું છે કે જડ એવું જે સુરદા—મુડકું—જીવહીન પદાર્થ—ને ઈરકને પરદરોને, ઈરકના વિના, કહીં પણ કોઈ પણ કાલે, ઉઠનાર નથી, ઉજીં થનાર નથી, અવર્તવલન અને ચાનવિચારાદિ કરી શકનાર નથી. ઈરકજ સર્વ છે, જડ એવો જે વિચાર કદખો છે તેજ ખોટો છે, જડ નથીજ, જાણું છુંક છે, સર્વજ પ્રેમવું અદૈત છે, અહમમતા છે સુરદા ઈરકથી ઉઠે છે એમ માન્યું તેનાં કોઈ પ્રત્યક્ષપ્રમાણ છે? એમ પૂછનારને કહે છે કે હા, છે. છતાંમ-ધર્મમાં એવી આખ્યાયિકા છે કે મસીહ —ઈસુક્રીષ્ટ—તેનામાં એવી શક્તિ હતી કે સુરદાને તે ‘ અઘાહના દુકમથી ઉઠ ’ એટલુંજ કહે તેની સાથે તે હઠીને ઉજીં થવું હવું. એ આખ્યાયિકાનો ભાવ મનમાં રાખી કહે છે કે મારા સનમ એટલે મારા માથુંકે ખી જે મસીહ છે તે જે વાંસરી વાજ, વાંસળો વગાડે, તો તેની

ધૂન સાંભળીને, મરદાં થઇ રહેલા, આજ જોને તમે જામથી મરદાં થઇ રહેલા માનોહો, તે, મસીહ એટલે કાષ્ટ, રામ, કૃષ્ણ, છદ્ધ અને ગીરાં આદિ જે જે મહાત્માઓ છે તે તુરત ઉઠે એમાં સં-શય નથી. કહોં કહી ઉઠે, કીયા કીયા દેશના એવા મહાત્માઓ કયાં કયાં ઉઠે તે ગણતરી કરવી પણ અશક્ય છે. આમ કહેવામાં તાત્પર્ય એ છે કે પ્રેમ અથવા અભેદથી જે સનમ છે તે જો પોતાનો ધ્વનિ ઉચ્ચારે, અને અભેદજ સત્ય છે એમ કહે તો, કાષ્ટ, રામ, કૃષ્ણ, છદ્ધ, આદિ સર્વે પુરુષો, તેમ મીરાં આદિ સર્વે સ્ત્રીઓ, અને દેશ દેશનાં જ્ઞાન અનુભવનાર સી પુરુષો તુરતજ એ વાતની સાક્ષી પૂરે, અને તમે જોમને આજ કાલ તમારા જોવાં પામર માણસો રૂપે જ સમજો છો તે (તમારો જામદૂર યતાં) તમે તેમને બધાં માણસોની જેઠે મરી ગયેલાં મુરદાં માનેલાં તે, ધૂન' જીવતાં થાય, અભેદમાં તે એકાકાર હોઇ જીવતાંજ છે એમ અનુભવ આવે. એ અનુભવ કરાવનાર, આવી સાક્ષી અપાવનાર, આવાં પ્રમાણુ બતાવનાર ઇશ્વરના જામમાં સી સી ખુબી છે !

૮-૧૦ આ મંત્રારે સર્વ પ્રેમ છે એવો નિશ્ચય કરાવતાં ભિન્ન ભિન્ન ધર્મના, વિરોધિપક્ષના, જુદા જુદા સંપ્રદાયના, જ્ઞાની અને મહાત્માઓના નામ ભેગાં કરવામાં હેતુ એ છે કે આ સિધ્ધાન્તની દૃઢતા જોને થઇ હોય તેવા રાજયોગીની એ દૃઢતાનું પ્રથમ લક્ષણ ચિત્તમાંથી રાગદ્વેષમાત્ર નીકળી જવાથી તે સદ્-જો ધ્યાનમાં આવે. મારું અને પારકું એ ભેદબુદ્ધિ છે ત્યાં સુધી સિધ્ધાન્તની વાત તે વાતમાત્રજ છે; નહિ કે વ્યાવહારિક મર્યાદા-માત્ર તોડી નાખી સ્વચ્છંદી થવું એજ અભેદ અનુભવવાનું લક્ષ-

છે, શરીરથી તેમ કરતા પૂર્વે મનથી તેમ થવાની આવશ્યકતા છે, ને મનથી તેમ થશે નો તેજ સ પૂર્ણ છે એમ કહેવાનું તાત્પર્ય છે કેમકે શરીર છે ત્યાં સુધી વ્યવહાર છટપાનો નથી એટલે એક વ્યવહારથી બીજા વ્યવહારમાં શરીર ને બદલો કરાવવા ઉપર આશ્રય વ્યર્થ છે, કેવલ માનસિક એકતા અને રાગદ્વેષપરિણામ સ્થાવર વાનોજ મુખ્ય ઉદ્દેશ અને આશય છે એને અનુસરીનેજ કો છે કે વેદીઆ, કુરાની, પાદરી, જે હજી વેદ કુરાન ઇન્જિલ ઇત્યાદી રીતે ' પોતા ' સમજ્યા ન હોય અને તેથી પોત પોતાના ધર્મનું કે પોતપોતાની જાતનું મમત્વ કરી અહીં કરમા અથડાતા હોય, તે આવે. અને કુકામાં કુકો, સરસમાં સરસ, ઉપદેશ સાબળો, એને શોધીછે તેને પ્રાપ્ત કરવાનો સહજ માર્ગ જુઓ, તે એજ છે કે સનમ જે માણુક તેના અધરદકી જામ પીઓ, અર્થાત્ માણુકના મોઢામાં મધ ભરી તેના અધરથી તેને પાછો તમારા મોઢામાં રેડાવો. આવી ઉલટી બાબાથી ના ઉપદેશ આપવામાં જ્વનિ એ વા છે કે જે વેદીઆ કુરાનીપાદરી આદિ, તથા અનેક વામમાર્ગી અર્થાથીન મુધરેલાઆ વગેરે, જે હજી રમૂલ અર્થને ત્યજી શક્યા નથી, તેમના રમૂલ અર્થને આવી રમૂલ વાણીથી ઉપગ્રસ્ત કરી તેમના મનમાં જે પામિકતા આદિને આશય છે તેને આ રીતે કમકમાટ વાહુટ એવા વચન કહી તેમને આ વચનમાંથી પણ રહસ્ય ઉપર જવાની જુતિ કરાવવી. રહસ્ય એ છે કે સનમ એટલે માણુક જે અન્ન યાન, અદ્વૈતવાન, પરમેશ્વર તેના મોઢામાં અન્ન ભરણી મધને ભરી તે તમારા મોઢામાં રેડાવો, પ્રેમના વિષ તેરૂપે દરવમાનને વિશેષરૂ તમારા પોતમાં, દ્રશ્યમાં, ઉદારી

લો, અને એમ અભેદસાક્ષાત્કાર પામતાં વેદાદિબંધનમાત્ર-
 ને પ્રિય્યા અનુભવો. યોગાભ્યાસીઓને પણ ખેચરી, આદિ
 મુદ્રાની સાથે ધ્યાનયોગમાં લીન થતાં સનમ ને એ ખેચરીમુદ્રા
 તેના સુખમાંથી ઝરતો અમૃતરૂપી મધ પીવામાં આવે છે એ
 સુવિદિત હોઈ જ નોંધએ; ને તે મઘના એકાગ્ર આનંદની અ-
 ને ગંભીર શીલતાની માધુરી પ્રત્યક્ષ હોવી નોંધએ. આ પ્રકારે
 રાજયોગના અનુભવમાં કે હઠયોગના અભ્યાસમાં “લો જમ સન-
 મને અધર ભરી કહ્યો કહ્યો” એજ રહસ્ય છે, ધર્મ કર્મને લો-
 કે વ્યવહાર આદિ બંધનોમા આનંદ કે મોક્ષ નથી. આ જમ
 કહ્યો કહ્યો, જ્યારે જ્યારે ઇચ્છા યાચ, જ્યાં જ્યાં વૃત્તિ ઉઠે, ત્યારે
 ત્યારે ને ત્યાં ત્યાં અનુભવો. એજ પરમાનુભવ છે આવો અનુભવ
 દૃઢ કરાવવા, રાગદ્વેષના પરિક્ષણથી એ અનુભવનો ઉદય છે એમ
 હજી આગળ સમજાવવા, તથા ‘સનમને અધર ભરી’ જમ
 પીએ એવી ઉપદેશસમિત્ર રચૂલ કલ્પનાના ઉપદેશથી થતી વઠાળ
 આદિ રથૂમ શંકાનો પણ ઉપદેશ કરી માનસિક અભેદ સૂચવવા,
 કહે છે કે ધિક્કની ને ખુમારી છે તો કેવલ દીવાની છે, જમ ગાંડા
 માણસને કોઈ પ્રકારના ભેદનો વિવેક નથી તેવી એવા ઇશ્વરને
 પીનારની દશા છે, તો પછી તેમા નાત, જાતિ, કુલ, ક્ષત્રાદિનું
 જ્ઞાન રહેજ નહિ; એ સર્વને તો ક્યા ક્યાં પશં ક્યાં છે ? ક્યાં
 મૂકી દીધાં છે! એમનું તો ઇશ્વરમાં ઠેકાણું પણ નથી, એટલે તેવા
 જ્ઞાતા ભેદમા બંધાઈ માનસિક રાગદ્વેષની વૃદ્ધિ થયા ન દેવી,
 અને ‘સનમને અધર’ થી પાન કર્યો જતુ, તો સાક્ષાત્કાર સહજ-
 સિદ્ધ છે. એ પ્રકારે જ્યારે સનમને અધરેથી નિરંતર પાન કરાશે

ત્યારેજ વિવિધ અનુભવ થશે. એમાંના કેટલાક વ્યાવહારિક, પણ
પરમાર્ગ અનુભવાવનારા, અનુભવો કહેછે કે કવિઓની જે જે
દિવ્ય કલ્પનાઓ આપણને રમૂસમાંથી પાર તારી જઈ, આત્મા-
ન દનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે, કે અભેદની શીલસુશી દીવાનાના જેવી
મસ્તીમાં, અભેદનંદની એકતાનતામાં, આપણને આપણા
પણું જુલાવી એકરૂપ કરે છે, તે સર્વ, હે સાધી ! હે આ જામ
પાનાર સનમ ! તારાજ પ્યાલામાંથી કહોં કહોં ઝરી છે; ત્યાં ત્યાં
કાંબ્યના દિવ્ય ઉદ્ગાર, કે અભેદ્યાનના પરમસાક્ષાત્કાર થયા છે.
જે જે દેશમાં, જે જે કાલમાં એમ થયું છે, ત્યાં ત્યાં ને તે તે
પ્રસંગમાં કેવલ આ જામચૂંકના પીવામાંથીજ એમ થયું છે
એ નિશ્ચય છે. જેને એ સાક્ષાત્કાર પ્રાપ્ત કરવો હોય તેણે એ
રાજયોગને સમજી તેને અનુસરવું જોઈએ.

૧૧-૧૨. એજ માર્ગ વધારે સપષ્ટ કરે છે. માથુકોનેજ કહે
છે, પોતાના હૃદયના એ શુદ્ધ પ્રેમની જવનાનેજ વિરતારે છે,
કે હે માથુકો તું એ ઈશકનો જામ મને પૂરેપૂરે, અને સર્વદા
પાયાંજ કર, આખા ને આખા, પ્રત્યેક ક્ષણે, મારા મોમાં ઝલવ.
લજ એટલે હોઠ આગળથી સાગર એટલે પ્યાલાને જરા પણ
કહોંએ, દૂર કર્યા વિના, પુરે પૂરે ઝલવ્યાજ કર. એ પ્રકારે ક્ષણ
માત્ર, નિમિષમાત્ર, સ્વરૂપાનુસંધાનના આનંદમાંજ જાય
એવો પ્રેમસાક્ષાત્કાર, પ્રેમનિશ્ચય, થવો જોઈએ, અને જ્યાં ત્યાં
દૃષ્ટિ પડે ત્યાં ત્યાં પ્રેમવિવર્તનો અનુભવ થાય તેટલી ઉત્કટતા એ
નિશ્ચયમાં આવવી જોઈએ. વામમાર્ગીઓ જે પાત્રો મદ્યપ્રાસન-
માં વાપરેછે તેને સાગર કહેછે, અને ઊંરવીને પાન કરાવી સાગર-
માધી પાન કરેછે, તે કેવલ શુષ્ક, અપૂલ, અને અધમ પાન છે એ-

મ જણાવવા હે સનમ! તું ' સાગર 'ને હોડથી દૂર ન કરતાં, પાત્ર કરાય એ પ્રકારે ઉકિત યોજી છે. રાજયોગમાં તેનું જે તાત્પર્ય છે તેજ વાસ્તવિક અર્થ છે. એવા યોગના પરિપાકની દશા કહે છે છે હે સનમ ! જે આ પ્રકારે તું નિરંતર જામ પાયાં કરે, અને હું તે માટે તારી કદમખોશી કરતો રહું, તારા કદમ—ચરણ—ને ખોશા—ચુંબન—સીધાં કરું, અને એમ તારે અરણિ હું પડ્યો હોઈ તે સ્થિતિમાંજ મારો જાન જતો રહે, તો હું અને કૃતાર્થ ધયો માતું. એ પ્રકારે જાન જાય એજ ઉમેદ આશોકના મનમાં કહીં કહીં, સર્વત્ર, સર્વદા, ભરેલી છે. પ્રેમનુંજ સર્વત્ર અનુસંધાન થાય, અભેજ સર્વત્ર અનુભવાય, એ સ્થિતિમાં મરણ થાય, તો પણ તે પરમાનંદ છે; મરણ થતાં સુધીનું બધું પણ એ અનુભવ શોધનારે કેવલ ત્યજવું જોઈએ, તે કેવલ નિર્ભય થવો જોઈએ, તોજ તેને આ અનુભવ થાયછે, ને એ અનુભવથી નિર્ભયતા વૃદ્ધિ પામે છે; અમય યં જનક પ્રાપ્તોઽસિ એમ હિપનિપદ્ કહે છે; આવી દશા એક ક્ષણુ વાર પણ ધાય તો તેનું માહત્તર્ય પણ કેટલું મહોદ્ધં છે તે શ્રીકૃષ્ણ કહે છે. एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुक्त्यति स्थित्वात्यामन्तकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति. ખરેખર એક વાર એનો સાક્ષાત્કાર થયો તો પછી કદાપિ વિમોહ થતો નથી, એને શૂકાતી નથી. માટે એવા ધરકના પાનની, ને એ કદમખોશીમાં જાત જવા ની ઉમેદ આશોકા રાખે છે, અને એમ જામખરકની ખુબીને વખાણતા અધિક અનુભવ લેતા જાય છે.

૧૩-૧૪. આ પ્રકારે જામખરકમાં જે મગ્ના છે, મીનાઈ, દિવ્ય—દેવી—આ સ્પૃહાવ્યવહારની પાર અને તેને પણ સ્વમય કરી લે તેવી દિવ્ય મગ્ના છે, તેને જે જાણતા નથી, તે બલે ધરક-

બાહ્યને નિંદા; ડરીને નિંદા નિંદા એમ કહેવામાં ' નિંદા કરે
તેમ ' નિંદા કરાવો ' એવા દબ્યે અર્થ રાખવાનો ઉદ્દેશ છે, અને
તે ' ડરીને બસે નિંદા ' એમ કહેવામાંથી સ્પષ્ટ થાય છે. માધિયજી
વાતની નિંદા કરનાર કાઈ ડર બાહ્યને નિંદા કરતાં નથી, એટલે
(નિંદા એનો અર્થ ' નિંદાવો ' એમ લેવાની આવશ્યકતા થાય છે
પોતે ઇશકના પૂણ સ્વરૂપને સમજવા વિના સ્થૂલમાં ભ્રમનારા મંદા
ધિકારી તેવા સ્થૂલવ્યવહારને ઇશકનું નામ આપી નિંદા કરાવે છે.
તેવા પામર અનેક પ્રકારના ડર આવે છે, સ્થૂલની પાર ઇશક કયા છે ?
સ્થૂલનો ત્યાગ થતા શું રહેશે ? વ્યવહારમાં ન રહીએ તો લોકમાં
આભર નહિ ગહે હત્યાદિ અનેકાનેક ભય તેમના મનમાં હોય છે,
એટલુંજ નથી પણ ' લોકલાજ ' ને અનુસરો તે પોતાના ખરા
ઇશકને પણ ભ્રષ્ટ કરી નાખે છે, આવા ડરથી કરીને જે ઇશકના
વ્યવહાર કરવા ભય છે તે તો ઇશકને ખોટા રૂપે દર્શાવી જગતમાં
નિંદાને પાત્ર કરી મૂકે છે. આમ જે આધિકારીઓને સર્વસ્વનો
ભોગ આપવા જેટલો ત્યાગ નથી તે ઇશકના યોગને અનુભવનાર
નથી એવું કહેવાનું વાત્પર્ય છે. આવે ત્યાગ કરી જે ખરા ઇશકમહત્ત
હો અને દિવ્ય આનંદમાં સ્વરૂપાનુસંધાન પામી રહ્યા છે તેમની
નિંદા કુનીયા બસે કરે, ડરી ડરીને કરે, એટલે કે એવો ઇશક
તે કેમ થય ? એ તો વહી ગયેલાનું કામ છે, એ આદિ
નિંદા કુનીયાગણા લોક ભયે કરે, પણ તેથી જરાએ ડરવાર્ત
કારણ નથી લોકવાસનાનો અસત ત્યાગ કર્યા વિના પૂર્ણ
અનુભવ કદાપિ આવતો નથી, એકવારના જન્મનો શબ્દવારના
પિંચ દેહવારનાયા જ્ઞાન વચાવર્નનંદ આવતે ॥ યા વા ॥ આ પ્રકારે સર્વ-
મય, સર્વરૂપ, અબેદાન દનો જે જન્મમુદ્ધરક તેમાં હું જ્ઞાનમાત્રને

ખોઈને કુપ્પોણું; અકલ્પ, કલ્પણ, બુદ્ધિ, એ આદિ જે જે વાતો
 દાદડાદા સોડો કરેછે, અને યાની, મરત, ઇરકબાજ તેમને, એ તો
 બાનવિનાનાં છે, એવું આજ ચલાવેછે, તે આજ માથે લેઈ, બાન-
 માત્ર ભુલી, અને હું જામયુષ્ક જે આ અભેદમયતા તેમાં એ
 ભાત, એ લોક, એ આજ, અને હું પોતે. એ સર્વને શોધતો
 શોધતો કુખી મથોણુ, મને ખોંતાનેજ વીસરી ગયોણું. તે માથુક !
 સનમ ! પ્રેમ વિવર્તનમય દરવિશ્વ ! હું એ જામ પી છે, જેમાં હું
 દ્રષ્ટા કુપ્પોણું તે ખ્યાસો તું પી; અને અહીં-આ વિશ્વમાં-તહીં-
 હવે પછીના, મરણ પછીના વિશ્વમાં,—એક દીલબરી કરી લે;
 આપણી એકતા, આપણો અભેદ સિદ્ધ અનુભવ; હું-તું,
 અહીં તહીં, આ—પેણ, એવા દ્વદ્વામત્રનો એક અભેદપાનમાં
 વિશ્વ સાધી, અધિષ્ઠાનમાં પરમશાન્તિ અનુભવ; થાને પોતા-
 નેજ અનુભવવાનું છે, અન્યની શોધમાત્ર મિથ્યા છે પ્રેમજીવનમાં
 કહ્યુંજ હતું, “ છે તું અન્ય કોઈની શોધમાં. તો તે ધૂળ પડી તુજ
 બોધમાં, નિજ રૂપથી બીજી શોધમાં, સર્વે એજ છે વિસર્ગ અહીં ”
 એ નિશ્ચયનેજ પ્રકાગન્તરે સમજાવી અભેદનાંદના અનુભવ સુ-
 ધો આણ્યો છે; અને એ અભેદના અનુભવનો માર્ગ પ્રેમ છે, સુપ-
 રિશુદ્ધ ભાવનામય પ્રેમ છે તે છે, એ જ અનુભવ કલો છે.

૭

પ્રેમ અને તેના ઉત્તમાનુભવથી ઉદ્ભવતો અભેદસાક્ષારકાર
 એવું સર્વ પ્રકારે સમજાવન કરી, આસ્વાદ્યોર્મિ અને સાધનોર્મિ
 તથા સિધ્ધાન્તોર્મિમાં તે અનુભવનો રૂપરૂઝ માર્ગ સમજાવે
 જે અનુભવનો ઉદ્ભવ થવા માંડ્યો છે. તેનું વર્ણન પ્રકૃત છે. ‘મંત્ર
 અભેદ જપ્ત અમો’ એ રથાને સુચવેલો પ્રેમમંત્ર એજ સર્વનો

નિર્વાહ કરી આપનાર છે, એનું અવલંબન કરનારને અનેક વિદેષ આવે છે, અનેક ભય પ્રાપ્ત થાય છે, આમાં શો લાભ હશે ? શું, સુખ હશે ? એવા નિરર્થક વિચારોની ભલ મુંઘવે છે, અને એવડ સ્થૂલતા એટલી દૃઢતાથી ચોટી પડે છે કે સ્થૂલનો ત્યાગ કરી પ્રેમાતુભવ પામવાની વાત એક કલ્પનામાત્રજ, દુઃખરૂપ, લાગે છે. પ્રાકૃત જનોને આમ થાય છે, પણ અભેદપર્યવસાથી એવું ને પ્રેમસ્વરૂપ આગળનાં પદોમાં સમન્વયું તેનો અનુભવ કરનારને સર્વત્ર આનંદ અને સ્વરૂપાનુસંધાનનો પરમ વિલાસજ સમન્વય છે. આવી આનંદ ઉદય થવા માડતાં કેવું લાગે છે તેનું વર્ણન છે; કેમકે આ આનંદ પૂર્ણ અનુભવતા તો મૌન વિના અન્ય ગતિજ નથી.

૧-૨ માત્રિક લોકો કોઈ અમુક ઉપાસના કરવા બેસે છે, તેમાંથી કલ થવાને સમયે તેમને અમુક પ્રત્યક્ષોનો અનુભવ થઈ આવે છે, અને તેમના અંતઃકરણની દૃઢતાના પ્રમાણમાં તેમને તે તે પ્રત્યક્ષથી ભય, આનંદ, તૃપ્તિ, ઇત્યાદિ લઈભવે છે. મોંઝિકોના આ સંપ્રદાયને અનુમતી પ્રેમમંત્રનો જપ કરતાં જ પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે તેવું વર્ણન આરબ્યું છે. 'મંત્ર અમે જપું' અમે 'એ સ્થાને સૂચવેલો 'અભેદ'-મંત્રનો જપ, પ્રેમપાન કરી, જનમધુહરકતા નશામાં મસ્ત રહી, પરમ એકમતાથી, લક્ષ ઉપર દૃઢ નિશ્ચય બાંધી, ટપી કપો છે. એમાંથી આજ, આલે સમયે, આટલા આટલા અનુભવ થને થતે, મેં આ શું જમાડ્યું, શું પ્રત્યક્ષ મને થવા માંડ્યું ! સર્વત્ર પ્રેમવિવર્તનો અપરોક્ષાનુભવ ગતાં સ્વરૂપાનુસંધાન સમન્વય મય ! સમુદ્રમાં ઓગળી જવાયું ! એ ને જમાડ્યું તે શું છે એ કહે છે એ ને અનુભવ થયો તે છે તો જૂનો, પ્રાચીન, અનાદિ, અનંત, તેનો તેજ છે;

રણ મને આજ પર્ચંત બેઠવાસનાના સંસ્કારથી તે સમજતો ન
 હતો, માટે નવા જોવો લાગેછે; એ અનુભવ શી રીતે કહી શકાય !
 અભેદમત્રના સ્મરણથી—એટલાજ નામસ્મરણથી—મને શો
 અનુભવ આવી ગયો ! માત્રિકાસંપ્રદાયનુસાર રચના યોજવામાં
 મને એ છે કે માત્રિકા જે જે સિદ્ધિને અર્થે અમુક સત્ત્વોની
 સાધના આદરેછે, તે તે સિદ્ધિમાત્ર આ અનુભવથી જે સમજાયુંછે
 તેમાં ભરપૂર છે, પ્રત્યેક સંકલ્પે સંકલ્પે સિદ્ધિજ છે; વળી એમ જ-
 જાણવાનું પણ આદત છે કે માત્રિકા, જેવી દૃઢતા અને જેવા નિશ્ચય-
 થી પ્રયોગ કરે છે તેવી દૃઢતા અને તેવા નિશ્ચયથી બ્રહ્મભાવના બં-
 ધાય તો અપરોક્ષ સ્વસિદ્ધિજ છે. એ સાક્ષાત્કાર આપનાર કોણ,
 શું, છે તે કહે છે, જે જે રસ કહેવાય છે, ખાવાના, ઉપભોગના,
 કામ્યના, તત્ત્વના, તે સર્વે એમાં ભરપૂર છે એવું એ રસીકું છે;
 વિવિધ પ્રકારની અદાથી, અવર્ણ્ય, અતર્ક્ય વિલાસોથી તે સર્વ-
 ત્રંનૃત્ય કરી રહ્યું છે, તાલ અને લયબદ્ધ જે નાચ ને નૃત્ય કહે-
 વાય છે તેને અનુસરી સમજવાનું છે કે એના નૃત્યમાં સર્વ તાલ
 લય, જામી રહેલા છે, કશું બેતાલ નથી, બેસુર નથી, સર્વત્ર જે
 છે તે જે જોઈએ તેવુંજ છતાં નૃત્યનૃત્ય એકાસ્ય આનંદમય છે;
 એવા નૃત્યમાં પણ વિવિધ રંગે ચઢીને એ નાચી રહ્યું છે; એના
 એક એ પ્રકાર નથી કે કહી શકાય; જ્યાં જ્યાં દૃષ્ટિ પડે છે ત્યાં ત્યાં
 એનો એ રસ, એનું એ નૃત્ય છતાં, વિવિધ રંગ વાળો રસ,
 વિવિધ રંગવાળું નૃત્ય જણાયાજ નાય છે, અનેક આનંદ આપે
 છે, તે સ્વરૂપ સ્વરૂપનું અનુસંધાન પામતુંજ ચાલે છે, રાચે છે.
 આ અનુભવ આપનાર કોણ છે? આ અનુભવાય છે તે શું છે?
 તે નર, નારી, કે નાન્યતર એકે નથી એમ જણાવવાજ 'જગાડ્યુ'
 એમ નાન્યતરથી તેનો પ્રયોગ છે

૩-૫. ૬. અને ૭. એ પ્રત્યયોને આધીન એવો ને ભોગ્ય
 બ્યક્તિવાર તેને અભેદમય અનુભવવો એ એક સ્વપ્ન અવસ્થા
 પ્રાપ્તિ જરૂર, વ્યાવહારિકોને, લાગે; એથીજ હશે છે હું ને
 આનંદના પ્રત્યક્ષનો ઉદ્ધામ અનુભવ હું તે બકવાદ છે, પ્રાપ્તિ-
 માત્ર છે, કે કોઈ સ્વપ્ન છે, કે વચાર્ય અપરોક્ષ પામવાથી ભાન-
 ભેદનુભાન-શુદ્ધી જઈને ઉન્નતની પેઠે બોલું છું? આ બધીકલ્પ
 ના ખેડી છે, કેમકે ઉન્નત, પ્રાપ્તિ, સ્વપ્ન, ઇત્યાદિ સર્વમાં
 ભૂત કાવની મિથ્યમૃતિ રહેતી નથી, અમુક વાત પૂર્વે હતી તેની
 તેજ અનુભવાય છે એવી પ્રત્યભિચ્છા યતી નથી, સત્ય અનુભવમાં
 એ સ્મૃતિ કોઈ શકે છે, માટે ને આ અનુભવ થાય છે તે વચા-
 ર્ય છે, સ્વપ્નાદિ નથી, કેમકે ને અનાદિથી વિદ્યમાન સત છે
 તેજ હું છું એવો સ્મૃતિ અને પ્રત્યક્ષ-ન્ય અપરોક્ષાનુભવ
 યજ આપે છે 'એજ સુગત' અર્થાત્ ને અનાદિથી અનુભૂત છે,
 સર્વમય, સર્વરૂપ, સર્વસાક્ષી, છે તે સુરત, દૃષ્ટિ, તેની મને સ્પર્શ
 સ્મૃતિ છે, એટલે સ્વપ્નાદિકલ્પના ખોટી છે અહો! વધાર્યું
 અનુભવ સતે પણ સ્પષ્ટ જોખખી શકાતું નથી કે એ હું છે!
 અવર્ણ્ય બ્રહ્મસાક્ષાત્કારનું એજ સ્વરૂપ છે 'સુરત' શબ્દથી કીર્તિ,
 દૃષ્ટિશુદ્ધિવાદર્થ સૂચન છે, અને સુરતને વરતમાં કરાવવાથી
 ને એકતાનો આનંદ અનુભવાય છે તે ગજયોગાભ્યાસનો ધરારો
 છે; એ અન્યામથીજ આ મૂળનો જપ સફલ થતા અભેદસાક્ષા-
 ત્કારનો અવર્ણ્ય આનંદ આપ્યો છે. જ્યારે આ અનુભવની સ્મૃ-
 તિ છે તે તેથી તે સત્ય છે એમ માન્યુ, ત્યારે એ સ્મૃતિ, પ્રથમે
 ચચેલા કોઈ અનુભવથી ઉપજેલી દેવી જોઈએ, તો ને અનુભવ
 દ્વારે થયેલો! એ અનુભવને બતાવે છે કે આ અપરોક્ષ મેં પહેલાં.

પૂર્વે, અનાદિ કાલમાં, અસ્તિત્વમાત્રમાં, દીકલું છે, અનુભવેલું
 છે; વચમાંજ આપરણ વિશેષના બલથી તેની વિસ્મૃતિ થઈ
 હતી; અબેદમંત્રના જપથી સ્મરણ આવ્યું, અને એ અનુભવનું
 અનુસંધાન બની મયું. ત્યારે એવા પુરાણા સુખમાં, એકના એક
 અનુભવમાં, આનંદ આવેજ નહિ એવી શંકા ઉપર કહેછે; પ્રથમ-
 થી, અનાદિ કાલથી, એ અનુભવાય છે, છતાં એ નિત્યે નવું નેન-
 તુંજ છે, એના પ્રકાર, એના વિવર્ત, તે કાંઈ બે પણ એક એકને
 સરખા હોતા નથી, કાંઈ એક હોય બે વાત, બે પ્રકૃતિ, સમાન,
 હોતી નથી, કાંઈ સ્થાને સમાનતા જણાતી નથી, વસ્તુ, કાલ
 દેશ ત્રણ પરિચ્છેદથી અનંતાનંત, અતકર્ય, વિવર્તપ્રકાર થકે છે,
 પણ તેમાં અપરોક્ષ અબેદતત્ત્વ તેનું તેજ રમ્યાં કરેછે. એ તો એવું
 એજ છે, નામરૂપે કરીને વિવિધ પ્રકારે વિલસે છે, રપરૂપાનુસં-
 ધાનપર્યંત જંતુમાત્રને પહોંચાડવાના ક્રમમાં અનેક રિસેડોનીયો-
 જના કરે છે, એટલે તેના વિલામોમા પ્રાચીનતા સાથે નવીનતાનો
 પરિપૂર્ણ આનંદ અનુભવાય છે; છતાં બેદ નથી. ત્યારે આવી
 દશા તે જ્ઞાન્તિ, જન્માદ, શાંદ નથી તો શું છે ? જન્મત્ત્વ છે, સુખમિ,
 છે, કાંઈ પ્રકારની મદથી થતી તંદ્રા છે. રપરૂપ છે, શું છે ? એ દશા
 એમાંનું કાંઈ પણ નથી, એ તો ' આ ' એટલે વ્યક્તિ વ્યક્તિના
 હૃદયમાં અહં પ્રત્યક્ષરૂપે વિલસતું જ એતન તેનું તેજ પોતે પોતાને
 સર્વત્ર અનુભવે છે તેની દશા છે; જન્મત્ત્વ સતે સુખમિ છે, સુખ-
 પ્તિ સતે જન્મત્ત્વ છે; કેમકે બેદમાં અબેદનો અનુભવ છે. નાના-
 ત્વમાં અનાનાત્વનો સાક્ષાત્કાર છે, રપરૂપનાજ બધા પ્રકાર
 છે; છતાં કદી શકતું નથી કે અબેદમંત્રના જપથી જે સર્વત્ર જગા-
 ડ્યું છે તે કાણ, કેવું, કે શું છે ! ' શકે ' એમ કહીને એક વિકલ્પ-

માત્ર જ કરી રાકાય છે કે આનું આ એતનજ એ સર્વ છે, હૈં
હાનો અવકાશ એવી છે કે કહેવાથી એ અનુભવ અનુભ
યઈ જાય છે, ન કહેવામા કહેવાય છે.

૧-૮ માત્રિકો આ પ્રકારે જપ કરીને જે સત્વનું ઉત્પાદ
કરે છે તે કવચિત્ એવા ભયંકર દોષ છે કે ધણાએ મહત્તેયો
નારી જાય છે, અને વિનાશ પામે છે, અભેદમંત્રના જપથી જે
થયું છે તે અનુભવરૂપી સત્વ કાઈ એવા પ્રકારમાર્ગ તો નથી
નથીજ, ઉપાસના કે વામપ્રયોગ, ઇત્યાદિ સ્વાર્થ અને સ્પૃહા
ક્રિતભાવથી પ્રવર્તતા પ્રકારમાત્રમાને, આ પ્રકાર નથી, આ
તો મનુષ્યમા કે વ્યક્તિમાત્રમાં રહેલી જે પ્રત્યક્ષ દૈવીસંપત્તિની
પરાકાષ્ઠા છે, તેનો પરમ પ્રકર છે, છતાં અવર્ણ છે. માત્રિકા
જેમ કરે છે કે બીજે છે તેમ હું આ અનુભવનાથી કરતો કે
બીજીતો નથી, એના જે જે રંગ થાય છે, જે જે પ્રકારે એ
વિલસે છે, તે સર્વ રંગ, સર્વ વિલાસ, મારા પોતાનાજ છે એમ
અપરોક્ષ આનંદમા હું રાતું છું, એટલે ભય કે કર કાઈ દોષનો
સંભવ નથી, એ દશા તો પરમ અભયનીજ છે. પ્રેમમંત્રના
જપથી ધણાકને સ્પૃહા વળગે છે, ધણાકને વિપત્તિ નડે જે,
ધણાકને લોક પીડે છે, એ બધાં જૂત મારાથી અતિ વિદૂર
છે, કેમકે હું તો સર્વવ્યક્તિનિષ્ઠ પ્રેમની પારના અભેદપ્રેમના
મંત્રનો ઉપાસક છું; મારા અંજે અગ આનંદની પરિપૂર્ણ,
પરિતૃપ્ત છે, એક ઉપજાવનાર ઇચ્છાને અવકાશજ નથી તારા રંગ
માં હું રાતી રલો છું એમ આ અનુભવરૂપી સત્વને કહ્યું, તો
તે રંગના અને રાત્યવાના કેટલાક પ્રકાર કહે છે આદિગૃહિ
સમયે રાજદ્રવ્ય વિવર્ત યાવ ત્યાંથી માંડીને તે પ્રલયનત કાવચેથી

ગર્ભનાપર્યંતની મમે તેવી બધાનક બૂમ તું પાડે તો તે બૂમ
 પાણુ હું છું; હવેજન્ય આદંતાથી તે શોકવિમોગાદિજન્ય અશ્રુ-
 પાત પર્યંતનાં અશ્રુ તું પાડે તો ત્યાં અશ્રુમાત્ર હું છું;
 પ્રેમ, રોહ, વાત્સલ્ય, બકિત, આદિના વિલાસોની વિવિધ રમ-
 તોમાં તું વિશ્વમાત્રને રમાડે તો તેમાં રમતમાત્ર હું છું;
 અર્થાત્ સ્વાદસ્વાદકસલક સ્વાદસ્વાદકમધ્યગા સ્વાદન કેવલ
 ધ્યાયન્નિલમાત્મમયોમવ ॥ સ્વાદ જે સ્વાદનો પદાર્થ તેને ત્યજવો,
 સ્વાદક જે સ્વાદનો અનુભવનાર તેને ત્યજવો, અને સ્વાદ અને
 સ્વાદકની વચ્ચે જે સ્વાદમાત્ર રહે છે તે ઉપરજ સ્થિર થતું,
 કેમકે એજ આત્મા છે, એ અનુસારે બૂમ, આંસુ, રમત, સર્વત્ર, પ્રે-
 મ શોક, રાગ, દ્વેષ, આદિવિચારમાત્રમા વિચારક અનેવિચાર્ય ઉભ-
 રેનો સંબંધ કરાવનાર, એની પ્રવૃત્તિ કરનાર, એનું અસ્તિત્વજ
 સ્થાપનાર, જે મધ્યવર્તી શુદ્ધ વિચારમાત્ર સર્વત્ર એકરૂપ એકાકાર
 છે તે, યદ્યપિ મારાથી જિજ્ઞાસે એવું જે તું તેનો છે એમ મનાય છે ત-
 થાપિ તેજ હું છું; જ્યાં જ્યાં તું છે ત્યાં ત્યાં હું છું, સર્વત્ર અબેદ
 છે. આ પ્રકારે સર્વત્ર હું ને હુંજ છું, હું એવું કાંઈજ નથી. એનો
 વધારે ખુલાસો કરે છે કે 'તું જા' એમ હું જો કહું, તો એમ કહે
 વામાં હું પોતેજ જાઉં છું, તું તો કાંઈ જાતું નથી. જેનાથી વિચાર-
 માત્રનું સિદ્ધ થવાપણું છે, પ્રમાણુમાત્રનું જે પ્રમાણ છે, અદ-
 પ્રત્યયમાત્રનું જે અપિધાન છે તે ચૈતન્ય આ 'તું' છે, એને 'જા' કહે
 હું, એ નથી એમ કહેતું, એ ને વદતોત્યાપાત છે. એને નથી કહે-
 વામાં આપણે પોતેજ એમ કહેનારા છીએ તેજ નથી એવી પ્રત્ય-
 ક્ષવિરુદ્ધ વાત સ્વીકારવાનો પ્રસંગ આવે છે મિત્રથીએ વાતવદકવને
 જનકની સત્તામાં અનેક મથ પૂછ્યા છે. ૫૦વી સામાંથી યદ, જસ

શામાંથી થયું આકાશ શામાંથી થયું; અને યાગ્યવલ્ક્યે કવચ
નિદાન પ્રદ કહ્યા પછી પણ તેણે ત્રણ શામાંથી થયું એમ પૂછ્યું
છે, ત્યાં યાગ્યવલ્ક્યે કહ્યું છે કે આ મત્ર અતિમત્ર છે, ને અતિમત્ર
કરનારનું માથું કપાઈ પડે છે; તેનો મર્મ એજ છે કે જે સર્વને જ
જુનાર તેને કોણ જાણે; વિજ્ઞાતાત્મરે જેન વિજ્ઞાનીયાત; જુ'ન
કહેવામાં હું નેજ જણું પડે. આમ સર્વત્ર અસ્તિમાત્ર આ પ્રેમમત્ર-
થી ઉત્પાદેતા સત્ત્વરૂપ છે, જરૂર છે, માટે જુ'ન-જુ'ન-જુ'ન-એવા અનુ-
ભવમાત્ર હું નાજ મકાર છે, હું તેજ જુ' છે, દ્રષ્ટા દરપનો અભેદ છે.
આદ્યુ' બધું સમજાય છે, છતાં તું કોણ છે? એ વાત સ્પષ્ટ થતી
નથી, મનવાણીની પાર તું રમે છે, તેને તેનાથી અહવાનો વલ્લ અ-
ધી છે; કેવલ સ્વાનુભવમાંજ તારો અનુભવ છે.

૬-૧૦. અંગે અંગે તું છાઈ રહ્યું છે, સર્વદા સર્વ પ્રકારના
રસથી પરિપૂર્ણ છે, જ્યાંજ્યાં જ્યારે જ્યારે તને જોઈએ ત્યાં ત્યાં ને
ત્યારે ત્યારે મનને રદ લાગે છે એવી અવર્ણ્ય ખુબીવાળું તું છે,
જે જે સુખ વિષમાં કહેવાય છે તે સુખમાત્રનો સાર કાઢી એ તો
તે સારથી તું જરૂર છે, સર્વદા સર્વત્ર સર્વને પ્રિયતા એવું
જ્ઞાન જ્યાં જ્યાં યાય છે તે જુ' છે, એમ ત્રણે કાલમાં જુ' સદ
ચિત્ આનંદ છે; આ પ્રકારે સર્વનો ઉપસંહાર કરી સ્પષ્ટતા કે-
ર છે કે તું, આપણે જુદાં થયાં ત્યારજુ' હૃદયમાં લાગેલું છે; તિર્થી,
એટલે વાંકી અને રસીકી નામ અવર્ણ્ય ખુબીથી જરૂર એવી નિષ્ઠ,
નજર, દ્રષ્ટિ, તે મારા ઉપર નાખીને જુ' જુદા થતી વેગે હૃદયને
વળગેલું છે. અભેદમયતામાં ભેદનો વિકલ્પ હતાંજ સૃષ્ટિમાત્ર
ખડી થઈ ગઈ છે; તથાપિ પણ ભેદમયતામાં ગમેત્યાં જુ' એ તો

જે અભેદની વાંકી, રસીલી, નિધાનો અનુભવ થયા વિના રહેશે
 વહિ; વ્યક્તિમાત્રના હૃદયમાં એ નિધા સર્વદા વિવિધમાન છે, હૃદય-
 સિના પ્રેમાદિ બાવેમાંજ એનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે, બેદમાંથી અ-
 ભેદનો માર્ગ બતાવનાર એ દીવો છે. એને નીતીવાળા અંતઃકર-
 જની સાક્ષી કહે છે. ધાર્મિક ભક્તજનો પરમેશ્વરનો પ્રકાશ કહે છે.
 તત્ત્વજ્ઞ એનીઓ આત્મસ્વરૂપ કહે છે, જડપાદીઓ પ્રત્યક્ષસતે અ-
 પ્રત્યક્ષ માની હાડકાં ને ચામડા ચુંચવામાંથી તેને સ્પર્શ કરવા મ-
 ઘ છે જ્યારે આ હૃદયરસનો આશ્રય થાય અને જે જુદાઈ,
 બેદમયતાનો વિસ્તાર છે તે જુદાઈ, મટી જાય, ત્યારે અભેદમંત્રે
 હૃદય-તવેના પ્રત્યક્ષરૂપ પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ સમજાઈ વધાર્ય અપ-
 રોક્ષ ઉપજે. એ હૃદયે લાગેજી તિહી નિવાવાળું શું છે તે કહે છે કે
 હું હર ! બેદમાત્રને હરિ કેનાર સર્વભવ અભેદરૂપ અવર્ણ્યસત્ !
 તારું ને નામ તેજ એ છે; એ નામ અનામી છે, નામ એમ ક-
 હવામાં જ તે જાણું રહે છે, પરિવિહાન થાય છે, નામરહિત મોન-
 માત્ર તેજ તું છે; તારું પૂર્ણ જાણખાણ પડે છે, અહ વ્રજાત્મિ-
 નો માત્રાદુભવ આવે છે, કદી શકાનો નથી, માટેજ આ શું જ-
 માણું છે, એમ કહીને તે બતાવાય છે

૮

આસ્વાદ્યોગ્યથી તે અનુભવોર્થ પવંત અભેદાનુભવના વિવિધ
 પ્રકારોનું વર્ણન છે; તે પૂર્વનાં પદોમાં અનુભવ ઉપર આવવાના
 સાધનોના પ્રકારોનું વર્ણન છે. હવે સ્વરૂપોર્થિથી અનુભવે
 પવંત એ અનુભવમાં સ્થિતતા કેમ આવે તેનું કાંઈક સૂચન કર-
 વાં નિષ્પદમાના અનેક પ્રકારનો આનંદ વર્ણવવાનો ઉપક્રમ છે,

તેમાં પ્રથમે સ્વરૂપોર્મ એટલે સ્વરૂપ ને હૃદય લાગ્યું છે તેનું સર્વ એ ઉર્મિનો અનુભવ આ પદમાં પ્રકૃત છે.

૧. માહ્યૂર એટલે નૂર જેને હુસ્ન એટલે કાન્તિ, સૌંદર્ય, મુક્તા, ભવ્યતા, મધુરતા ઇત્યાદિ હૃન્નત ભાવોના એકત્રિત, અવર્ણ્ય, પ્રાસ અથવા તેજસ્વે કહેવામાં આવે છે, જેને સુફીઓ હશરજ માને છે, તે નૂરનો માહ એટલે ચંદ્રમા, એ નૂરનો સારિ, હમ્મો, એકત્રિત જંડાર, છતાં ચંદ્ર જેવો શીતલ આલ્હાદક સમૃદ્ધ, તેને તે માણસ નહીં — કયા દેખે? જે માણસ હરકમાં એટલે એવા હુસ્નની યારી કરવાના હરકમાં, એ નૂરનો સાક્ષાત્કાર પામવાના હરકમાં, જે માણસ પોતાનો જાન, પોતાનો જીવ, દે કનદે, આપે કે ન પણ આપે એવી શકાની સ્થિતિમાં છે, એ માહ્યૂરનો સાક્ષાત્કાર થાય તો ઠીક જ છે જાકી તે પામવા માટે હું કાંઈ મારો જાન આપી દઉં, મારું તંવિસ્વ કુરખાન કરી એને જ હમ્મુ એવો મારા મનને કોઈ દબાવે નથી, આવો જે માણસ છે તે એ કાન્તિચંદ્રનું દર્શન પણ પામી શકનાર નથી. અઝયાઘરુદ્ધપાનઘસશયાન્મા વિનશ્યતિ, અઝાની, અઝહાવાન્ અને સંયમામા, તેમનો વિનાશ થાય છે એમ ગીતામાં કહેલું છે. જેને આ માહ્યૂરનું યાન નથી, તાના ઉપર શ્રદ્ધ નથી, અને તેને વિશે પોતાના મનમાં સંશય છે, તે માણસને કદાપિ તેનો સાક્ષાત્કાર થનાર નથી. દદ શ્રાધા અને વિશ્વાસથી, પોતાનો જીવ જતા સુધીના વિશ્વાસથી, પ્રેમ આશી જે યાનીઓ એના ઉપર દૃષ્ટિ કરે છે તે અરેખર નૂરના ચંદ્રને નિરંતર દેખે છે, અનુભવે છે, રાજયોગના અભ્યાસીઓ એ પાતની સદ્ગુણ સાક્ષી પૂરશે. એ નૂરને ઝાળખવા માટે ધણકાળ ગી, સંન્યાસી, ફકીર થયા છે, ઝોળખ્યાનો દાવો કરે છે, પણ દ.

ક્રીડા ધાર્યા છતાં એ જ્યાં સુધી પોતાના પ્રેમની પ્રતિજ્ઞા તે લોકો પોતાનું માથું પોતાને હાથે કાપીને કરી આપતા નથી, કરી આપવી કે નહિ તેના સંશયમાં છે, ત્યાં સુધી તેમને માદમ્પૂરમાં દીધાર સર્વદા વિદૂર છે; તેમની ક્રીડા જોઈ છે. લોકવાસના, રાજવાસના, દેહવાસના એ આદિ વાસનાઓ ક્રીડારને પણ મૂકતી નથી; વાસનાનું મૂલ અસાન અને તન્મય અભિમાન છે; જ્યાં સુધી માણસ પોતે પોતાનું માથું કાપીને ઇરકકડીકી ઉપરના પોતાના પ્રેમની પ્રતિજ્ઞા કરી બતાવતું નથી, પોતાના મનમાં રહેલા અભિમાનને કાપી નાખી વાસનાને નિર્મૂલ કરી નાખતું નથી, ત્યાં સુધી તેને માદમ્પૂરમાં દરીન પતા નથી, તો તેના સાક્ષારનાર તો યાચીજ થાય છે મોગમાત્રનું પ્રથમદાર પ્રેમ, વિશ્વાસ, સાહસ અને સ્વાર્પણ, એ વિના અન્ય નથી. સત્યને જાણું હોય, તેના અનુભવ લેવાની ઇચ્છા હોય, તો એ ચારે પાત ધારણ કરી, પોતાનું માથું પોતાને હાથે કાપી આપો; લોકોના પ્રવાહમાં તણાઈ સત્ય અમુક છે, એમ થવું કલિન છે, એ તો વાતો કરવાની છે, વ્યવહાર જુદો છે, એવી ઉક્તિઓનો આશ્રય કરવો હોય તો સત્યની ઝાંખીની પણ આશા ન કરવી.

૨—૪. અમે મહોશાં ધાર્મિક છીએ, દાન દયાદિ ધર્મો પાલીએ છીએ, ગુરુસંપ્રદાયો સાચવીએ છીએ, અમેજ સત્ય સમન્વો છીએ એવું તમે સહજે કેહેશો; પણ એ સર્વને તમે જે પ્રકારે સમજો છો, જેવા આશ્રય અને અભિમાનમાં ઉતારી લો છો, તમારી વ્યવહારિક રીતજીવનના સમાધાનના રસ્તારૂપે ગણો છો, તે પ્રકારે તો તે બધાં કેવલ જીવ છે. હિંદુ કે આર્ય એ નામધારી

લોકમાન દેવાલય, મંદિર, આદિને સેવે છે; મુમલમાનમાં
 મડકે હજ કરવા જઈ કાળાનાં દર્શન પામવામાં કૃતાર્થતા કરે
 છે; કોશીઓ કૂસ-કૂસ-અને તે ઉપર મારવામાં આવેલા કાળ
 સ્ત્રી બકિત કરે છે; અર્યોસ્ત્રીમાત્ર અગ્નિને ઉપાસે છે; અને
 તે તે ધર્મચણા પોતપોતાના ધર્મનાં લિંગ તસ્ત્રી-માલા-
 ભૂત, છાપાં, તિલક, આદિ અનેક ધારણ કરે છે; પણ એ બ
 ધાંએ 'દારયુસનમ' એટલે માહ્યુરરૂપી ને માયુક તેના દાર
 એટલે દાર, તેના મકાનમાં પેસવાનો દરવાજો, તેની એક નિ
 શાની સરખી પણ આપી શકનાર નથી, એવું અમને અમા
 રા દિલમા ધરીન - આકીન-નિશ્ચય થયું છે. કારણ એમ
 છે કે બાહ્ય વાતમાત્રને વળગી બેઠો આશ્રય કરી, તમે ધર્મ
 કે કહેવાતા નથી, વ્યવહાર અને પરમાર્થ બે સાવચળ
 ઉભવો વિરોધ મટાડવાના હૃદીઆરરૂપે ધર્મને વાપરવાથી ત
 મે કશાપિ તરવાના નથી; માહ્યુરના ઇશકમાં બે માયુ કાપી
 પ્રતિષ્ઠા કરવા સુધીની હીમત કરશો તોજ એ સર્વ ધર્મોમાથી
 પણ તમને સત્ય મળશે. મોગાલ્યાસને માર્ગ વિચરનારે ધર્મ-
 મત આદિને સેધને ઉપજતા બેદથી થતો દૂષમાત્ર અતિવિદૂર કરી
 સર્વધર્માન્ પરિત્યજ્ય મામેક દરણ મજ એ વચનનો આશ્રય કરશે
 નેહએ; અસીમ સમતા, મેમ, દયા, તેનો વિપુલ ભાવ રાખવો
 નેહએ. એ પ્રકારના ખરા ઇશકમાં જોણે પોતાના જનને કતા
 કર્યો છે, ખરા ઇશકનો અતુલ્ય કરી જીવભાવમાંથી જીવત્વ
 કાઢી નાખ્યું છે—અર્થાત્ ચિત્તન્યને અંતકરણનો ને ઉપાધિ
 યાગવાથી જીવત્વ બન્યું છે તે ઉપાધિજ અત્યંત નિર્મુખ કરી,

નાખી ચૈતન્યમાં પ્રવિણાપન કરી લીધો છે—તેવા આશકો—જ્યાં
જ્યાં દૃષ્ટિ કરે ત્યાં ત્યાં સ્વરૂપાનુસંધાન અનુભવનારા આશકો,
માયુકવિના અન્ય ન દેખનારા આશકો, યુરાણુ, વેદ, કે કુરાનું આદિ
ધર્મશ્રેયોમાં કહેલા માર્ગ, અથવા યોગ સમાધિ આદિમાં બતાવેલા
પ્રકાર, તેમને એક વ્યાધિરૂપ જ માને છે, પોતાના અવિદિપ્ત
પરમાનુભવના આનંદમાં વિશેષરૂપ માને છે, અને તેથી તે સર્વ
ઉપર તે ધ્યાન આપે છે કે નથી પણ આપતા; તેમને લહર આવે
તે પ્રમાણે અધિકારી જોઈ તેના અધિકાર પ્રમાણે, તે બધાનું
પ્રતિપાદન કરે છે અથવા તે બધાં મિથ્યા છે એમ પણ કહે છે.
વેદાદિથી કે ચિત્તવૃત્તિનિરોધરૂપ યોગાદિથી જે સિદ્ધ કરવાનું
તે તેમને તો ધણ જ ગમેલું છે, તે સર્વદા નિર્વેકરૂપ સમાધિમાં
વિહરે છે, તેમને તે બધાની અપેક્ષા નથી; અધિકારિભેદાનુસાર
તે આશકો એ બધામાં ધ્યાન આપે છે કે નથી પણ આપતા.
ધ્યાન ન આપવાનું કારણ કહે છે કે એ ધર્મશ્રેયો, એ યોગાદિ-
પ્રક્રિયાઓ ઈશ્વર નથી, એ તો ભુલાં ભમવાનાં ભુલભુલામણાં છે.
અમુક યજ્ઞયાગાદિ, કર્મક્રિયાદિ, કરવાં, કે આસનપ્રાણાયામાદિ
પીડા કરવી, એથી હેલને એક પ્રકારની કચરલ થવા જેટલો લાભ કે
આપાસ છે, એથી પરમ પ્રેમ જે અભેદસાક્ષાત્કાર તે થવાનો નથી; કેવ-
લ શાસ્ત્રપાસનારૂપ જે અભિમાન તેની જ વૃદ્ધિ થવાની છે, ને સાક્ષા-
ત્કાર તો એ બધાંની પાર, એ સર્વના ત્યાગની પણ પાર છે; તે ઈશ્વર
એ ધર્મશ્રેયોના વિસ્તારમાં કે યોગપ્રક્રિયામાં નથી, કેમકે જો એમની
એટલે એમને જ સત્ય માનનારની છાતીને ચીરીને તમે તપાસો તો તે
છાતીમાં રહેલી નાડીએ નાડી, કે તેમાં બેઠું રુધિરનું ટીપે ટીપું,
ઈશ્વરનો કટાક્ષ મારતું દેખાશે નહિ; તેમાં તો વિવિધ અધિકા-

રીઓને ઉદ્દેગી અનેક ભુત્તામણીં બતાવેલાં છે. તત્ત્વર્ણનાં
જે અભેદ, ધરક, પ્રેમ, તે ઉપનિષદોમાં, રાજયોગના ક્રમમાં,
યજુર્વેદ સૂચનથી જણાવેલું છે, પણ વેદચોગાદિના આડંબરમાં
તો નાડીએ નાડી કે ખુને ખુન ધરકની સાન આપતું નથી,
માટે રાજયોગાભ્યાસની ઉત્કૃષ્ટતા રાખનારને હિમિત છે કે તેણે
ક્રમ, ઉપાસના, યોગ, ક્રમ, સાધન, સર્વથી પાર જઈ અભોભા
વનાના શુદ્ધ પ્રેમમાં માર્યું ઉતારી આપવા સુધીનું સાહસ અને
ધૈર્ય રાખ્યું એથીજ સત્ય અને સત્યનો અનુભવ ઉભયે જણાશે.

૫-૬ માલ એટલે જે કાંઈ દ્રવ્ય સમૃદ્ધિ હોય તે પદાર્થ

માત્ર—મમત્વના વિષયમાત્ર—તે, તેમજ પોતાના શ્વ સુધાં.
એ જે વાતના જેમણે હાથ ધાઈ નાખ્યા છે, એ બન્ને જતા રહે
તો પરવા નથી એવા જે કૃતસંકલ્પ છે, અહમ્નૂરૂપી માણુના
પ્રતિક્ષણ દીધાર લીધાંજ કરવાં અને એમ કરવામાં માય અને
જન બરબાદ થઈ જાય તો પણ પરવા નથી એવા જે કૃતસંકલ્પ
છે, તે દીદ્યક્ષનમ્ એટલે માણુકનાં દીદ્યર-દસન-તેમાજ મરત
બની રહેલા છે, તેમને એ વિના અન્ય કશું જણાઈ જ નથી,
તેમની આંખો માણુકને જુવે છે, તેમના કાન માણુકને સાંભળે છે,
તેમનું મન માણુકને વિચારે છે, તેમના આપારમાત્ર માણુ
કમય છે, ને તેથી તે મરત છે; દેખાવમાત્ર, પદાર્થમાત્ર,
શ્વમાત્ર, વિવિધ પ્રકૃતિઓ ને તેની પરતિમાત્ર, તે માણુ-
નાજ વિદ્વાસ છે, આત્મા સ્વરૂપાનુસંધાન પામે તેના ક્રમ છે,
પરે આત્મા તેનો તેજ છે, એમ સર્વત્ર અભેદ અનુભવતાં તે
મરત થયા છે. એવા મરત આશકોને નસીબની પણ કશી
પરવા નથી. એજાપ થયો, પોતાને હજી એવી વાત મળી આવવી

એ તો નસીબને આપીને છે એમ કહેવાય છે, પણ આ આશા
 તો કહે છે કે હું નસીબ ! જે માથુકતું મને સર્વે પ્રકારે સર્વદા આવું
 દર્શન થયાં કરે છે, જેને માટે મેં માલતે જાનથી હાથ ધાયા છે,
 તેની સાથે વરલ એટલે સુલાકાત કરાવવાનું ગદ્ગદાન—એસાન—
 ઉપકાર—તું ૩૨ કે ન કર નેથી મને કાઢજી ગમ—એક—નથી; કેમકે
 તું મારે મન મિથ્યા છે, તું જ નથી, તું તો દેવને આધારે જીવે
 છે પણ મારે તો દેવજ નથી, માથુક અને હું જીદાં નથી, સર્વદા
 મળેલાજ છીએ, હું તે રૂપજ છું ને મારા હું પેશાના જે જે
 વ્યાપાર છે તે બધા માથુકના વ્યાપારરૂપે જ હું અગુબજ છું, પછી
 તારાથી જે કાંઈ ચનાર તના મને અપેક્ષા ક્યાં ? પ્રેમતું બલ
 એવું છે કે છુટાર્યેતે ને સિદ્ધ કર્યો વિના રહેતું નથી, એમા પ્રારબ્ધ-
 નો અવકાશજ નથી. એ તો કેવલ સ્વતંત્ર પુરુષાર્થ છે, પેતાના
 વિચારથીજ સિદ્ધ થાય તેમ છે એ તત્ત્વ અબ્યાસીઆએ સારી
 રીતે મનન કરી સમજવા જેવું છે એમ ક્યાં વિના માહ્યનૂરની
 આંખી અસકથ છે સનમ સાથે વરલ ન થાય તેથી મને ગમ નથી
 એમ કહેવામાં એવું પણ તાત્પર્ય છે કે કેવલ ભાવમયતામાંજ
 અભેદપ્રેમની પદ્ધતિ છે, વરલશબ્દથી સ્થિત શરીરસંબંધ તો તેને
 અધ્યત્તામાં પાડી દેવઉપજીવી બેદમા અને સમદેવમાં તાહીજના-
 વે છે, માટેજ તેથી સુલાકાતની ઈચ્છા નથી માથુકને પ્રેતાને પણ
 આવે આશક કહે છે કે હું મનમ્ ! તારા દૃષ્ટિ ન્યાં ન્યાં દરેલી
 દેખીરા ત્યાં ત્યાં મને ખુલી આવશે, કેમકે તારી નિગાહ છે, તારી
 કૃપાદષ્ટિ છે, તે અભેદના ચૂંચી જેવી છે, જાદુવાળી કાંઈ જુદી
 દરાના ઉપર નાખતાં તે પદાર્થનું રૂપ બદલાઈ જાય, તેમ તારી
 દૃષ્ટિ એક અભેદના જાદુનું ચૂંચું છે, જ્યાં તે ચૂંચું પડ્યું કે તે

પરત્વે અભેદમાં વિલીન થઈ ગઈ; આટલે જ્યાં પણ તારી દૃષ્ટિ
 પડે ત્યાં મને અભેદનો આનંદ છે. આરે એટલે સુધી તારી દૃષ્ટિમાં
 મને આનંદ છે કે અમે જે તારા રહીક-દોરત-આશક-
 તેમના ઉપર એ દૃષ્ટિ ન નાખતાં તું એ દૃષ્ટિ કદાપિ આપણા
 જે રહીક-દુરમન-નિંદા કરનાર-વિરોધી-છે તેમના
 ઉપરજ નાખે; રહીજો સાચેજ રમે અને રહીકોને તો જાણ
 પણ આપે કે ન આપે; શત્રુઓ સાચે રમે અને આશકોને એક
 શબ્દ સરખો બોલી લક્ષમાં પણ લે નહિ; તો એ જ્યાં તારી દૃષ્ટિ
 હશે ત્યાં મને આનંદ આવશે. તારા આનંદમાં મારો આનંદ છે;
 કેમકે હું તો તુંજ છું; વળી તારી દૃષ્ટિ ગમે તેને પણ આગાળી
 અભેદમાં વિલીન કરે તેવું ચૂંછે; એટલે વિરોધી એવા બાવ-
 માત્ર પણ તારી દૃષ્ટિ નીચે આવનાં વિરોધ મૂકી અવિરોધી
 થશે ને જે અભેદ મારામાં છે તેને અનુભવશે. યાનસત્તાથી વિલ-
 ક્ષણ એવી અત્યંત આદિ શક્તિનો જે આરોપ થાય છે તે પણ
 કૃતસંકલ્પ આશકોના પ્રેમની દૃષ્ટિમાં અભેદની લહરરૂપે અનુ-
 બવાઈ વિશેષ ઉપજાવી શકતો નથી. એવા આશકોના પ્રેમરૂપી
 માશુકની દૃષ્ટિ ખરેખર અભેદચૂંછે છે. જમતમાનમાં મા-
 રુસ જે જે અનુભવ પામે છે તે બધા અનુભવનો અર્થ તે પોતાના
 આત્માના સ્વરૂપાનુસારજ કરે છે, જેવું જેવું આત્મસ્વરૂપ
 તેવાજ તેનો અનુભવ, અને તેટલોજ તેને આનંદ. એમ જોતાં
 મનુષ્યમાત્ર પોતે પોતાનેજ જુએ છે; બેદભાવવાળા બેદને જુએ
 છે, અભેદભાવવાળા અભેદને જુએ છે; મૂર્ખાદિમાં, કાઠકપાપાણી-
 વાળા કાઠકપાપાણી જુએ છે, દેવતવાળા દેવત જુએ છે. ત્યારે
 જે આશકો કેવલ અભેદજ છે તે સર્વત્ર અભેદજ જુએ છે; મિત્ર

શત્રુ ઉદાસીન એવા સર્વ સ્થાનમાં તેમને એકનો એક સ
અભેદજ સ્વરૂપાનુસંધાને પહોંચવા વિવિધ રૂપરંગ
રાદિના પાંજરામાં રમતો જણાય છે આશંકા ગમે તે પા
માં, ગમે તે કોલીમાં, પૂરેલી, છુપાવેલી પણ પોતાની મ
ઓળખી સ્વરૂપાનુસંધાનમાં મગ્ન થાયછે; એમ અભેદને
કદાપિ રાગદ્વેષનુ સ્વપ્ન પણ પામતા નથી; એટલે તેમનું
કને —આત્મા—પ્રેમને—ને કહેવું છે કે તારી દૃષ્ટિ જ્યાં
ત્યાં અમને આનંદ છે, મિત્ર શત્રુ સર્વત્ર આનંદ છે, ને
વિક છે. એજ રાગદ્વેષ ટાળવાનો આતિ સરલ રાજમો
દૃષ્ટિમાંજ સર્વસ્વ છે, જેવી દૃષ્ટિ હશે તેવી સૃષ્ટિ
એ વાત યોગાબ્યાસીએ સારી પેઠે લક્ષ્યમાં રાખવા જેવી છે.

૭-૯. ઇશ્વરની પ્રતિમા પોતાનું આયુ ઉતારી આપીને ક
એવા સાદસ અને નિશ્ચયવાળા જે પરમ વિશ્વાસ આરાકો
પ્રેમદૃષ્ટિથીજ સૃષ્ટિઆત્રને વિલોકે છે, તેમને તેવી દૃષ્ટિ હો
સૃષ્ટિ અન્યથા લાગતી નથી. પરંતુ આવી દૃષ્ટિ સાધન
સર્વદૃષ્ટિ કાયમ રહેતી નથી; અનેક વિરોધિભાવનો પણ ભા
આવેછે; છતાં પ્રેમસ રક્તર હૃદયમાંથી કદાપિ જતો નથી, ને
આવા વિરોધાભાસમાંથી પણ અધિકાધિક પુષ્ટ થતો આ
અનુભવે અનુભવે પોતાના આત્મભાવની તૃપ્તિ ન થતાં તેથી અ
વર્ધી પ્રેમના ઉન્નતોન્નત સ્વરૂપને શોધતાં, સ્વરૂપાનુસંધાન
દેરા, કાલ, સ્થિતિ, પ્રસંગ, આદિ અનેક કારણો જેને લેઈ
પોતાના ધાર્મી પ્રમાણે વર્તી શકતું નથી, પોતાની પ્રકૃતિ
રહેલા પ્રેમાંસની પ્રેરણાને અનુસરી શકતું નથી; ને દેરા કાલ
અદૃષ્ટ, પ્રકૃતિ, વ્યવહાર એવા નામ આપી સમાધાન માન

આવે છે; તે સર્વ નિયંત્રણની પાર જવાને માણસ પ્રત્યેક
 અનુભવમાંથી, નિરાશા, દુઃખ, વિપત્તિ આદિ નિયંત્રણનાં
 પરિણામોમાંથી પણ, પોતાના આત્મબલને પુષ્ટ કરતું ચાલે
 છે, પ્રેમભાવને વિસ્તારતું ચાલે છે, મુશ્કેલીને સિદ્ધ
 કરતું ચાલે છે, ને એમ સ્વરૂપાનુસંધાનમાં નિયંત્રણમાત્રનો
 અસ્ત સાધી લે છે. છેવટ, ગમે તેવા વિરોધ એ નિયંત્રણને લીધે
 જણાય પણ બધાએ વ્યાપાર ને આત્મા પોતામાં છે, ને નિયં-
 ત્રણ પોતાને છે, તેના ને તેનાજ છે, એમ અનુભવતાં ગમે
 દેખજ રહેતો નથી. એજ આત્મબલની ખુબી છે. ત્યારે
 આવે અનુભવ શા પ્રકારે થાય છે એ જણાવવાને આ ત્રણ કેડી
 નો ઉદ્ભવ છે આત્મબલ, પ્રેમ, ધર્મ, ને મનુષ્યનો ખરો સ્વભાવ
 છે તેજ માણસ છે, સત્ય છે, શૂર છે, દુસ્ત છે; એતું સર્વત્ર
 એકવ અનુભવવું એ તેની મુક્તાકાંત છે, તેનો આનંદ છે; એની
 મુક્તાકાંતમાં વિશેષ પડવો એ એનાથી જુદાઈ છે. ભોંક, બપોર, રાત્રી,
 અદ્ય, પ્રકૃતિ, આદિ અનેક ચંત્રણથી ભેદ અને વિશેષ
 ઉપજે છે, એટલે એવા વિશેષને લીધે જ્યારે જ્યારે આ માણસ
 કનાથી જુદાઈ થાય છે, ત્યારે ત્યારે તે જુદાઈમાં દૃષ્ટને ને
 આંહી લાગે છે, ને કલેગ લાગે છે. તે શું કહેવાય ! કહેવાય
 એમજ નથી. હે માણસ ! તારા જેવી સંગઠિત—પથરાતા હૃદય-
 વાળી—તેને એ દુઃખ કહેવાથી લાભ પળુ જો ? હું મર્મણ પાસે
 રહેતી નથી, જુદાઈ થવા રહે, અને વિશેષમાં ગીજાવે છે એજ
 તોરી સંગઠિતી છે; ને તેવા સંગઠિત આગળ દુઃખ શું કરવા
 રહ્યું ! બાકી એ જુદાઈના પ્રસંગોમાં હું કેવો યજ જાઉં
 છું ? —સર્વ પ્રકારે વગ થાઉં છું, પેસાની તંગી, રોડની તંગી,

વિશ્વાસનીતંગી, આધારનીતંગી, વાત કરવાનીતંગી, હરેક રીતની
 તંગીમાં કેવલ તંગ થઇ જઈ હતું; બધે એટલે જ્યાં રહેલી
 આશા રખાય ત્યાં પણ દુશ્મની થઈ રહે છે, કોઈને મારી વાત
 ગમતી નથી, કોઈમને મળતું નથી, મદદ કરવું નથી, કેમકે તારી
 ધારીમાં મેં બીજાની ખુશામદ કરી નથી, દુનીયાં જે રીતે એક એકનાં
 આંસુ છુવેછે, અને એક એકની વાલવા કરેછે તે રીતે શીખ્યા નથી;
 આપા પ્રકારની બેહાશ સ્થિતિ જુદાઈને સમયે ભામે છે. આવી જુદાઈ
 ની પલતું શા માટે લાવે છે? મારા મનમાં દ્વિતરંગ શું કરવા ઉઠવા દે
 છે? વાસ્તવિક રીતે આમ જુદાઈથી વિરોધ ઉપજવાનું કારણ, જે
 નિષંત્રણા માણસને બાધે છે તે છે અને તે નિષંત્રણાનું નિધન
 અભેદાનુભવ ઉપર હુદ્ધિ જે શકા લે છે કે અભેદ નથી, ભેદ જ છે,
 ભેદથી જ બધા નિર્વાહ છે, તે શકા છે, યોગાબ્યાસીનો 'હા-
 શત્તુ આ શકા છે, વ્યવહારમાત્ર, જેમ શંકાથી બગડે છે
 તેમ પરમાઈ પણ શંકાથી અત્યંત વણસે છે, આવી શંકા
 આપણી વચ્ચે પડે છે તો અપ્ માશુક ! ઇં યું બેધમાન છે !
 આવે ને જતી રહે છે, સાક્ષાત્કાર થાય છે ને મડી જાય છે; એમ
 બેધમાન છે ! ના, ના, એમ નથીજ, તું ગમે તો જુદાઈ પાડે, ગમે
 તો ન આવે, પણ એક વાર તારો અનુભવ થયા પછી તું તારું
 દિલ આપ કે ન આપ એ સરખું જ છે; આરાકના મનમાંથી
 અનુભવનો વાસ ટળવાનો નથી, ગમે તેવી વંત્રણાજનકમાં પણ
 તેને હું જણાવાની જ છે; લોહાની બેડીમાં પાગુ બેડીને તોડી
 નાખનાર મહામણિ જડેલા જણાય છે, વિપત્તિના અંધકારમાં
 આનંદની વીજળી ચમકે છે; અને નાનાત્મની વલ્લમાં પાગુ
 એકતાનો તાર દૃષ્ટિએ પડે છે. એ બધું તને માથું આપી પ્રતિ-

તા કરેલા ઠરકતું ફલ છે. તારાથી જુદાઈ ક્યાં થાય છે ?
 એમ ન માનવું. કેમકે 'કોઈ કાલ,' અનાદિ કાલથી આ આપણી
 જુદાઈ ચાલી આવે છે, અને એ જુદાઈને લીધેજ ખૂબ-ખૂબ
 જવાબ ભેરામા આવે છે, વિવિધ ખૂબીયાણાં સ્વપ્ન અનુભવાય
 છે, અનેક અનેક વ્યાવહારિક અનુભવ થય છે; એવું કારણ
 આરોપિત અથવા અદૃશ્ય ને અગ્રાંત અથવા માયા તેજ છે;
 પણ એ જુદાઈ મને તેટલી અનાદિ બસે હોય, તારા ઈશ્વરમાં
 સરથી પયમાન 'આપ્યા પછી હવે તે જુદાઈનો ડર નથી; એ
 જુદાઈના સ્વપ્નમાં પડેલા મને તું આવીને ઈશ્વરની સામી પ્રતિષ્ઠા
 કરી, દરકનો જામ બરીને પાઈ, ઉઠાડ કે ન ઉઠાડ તે સરખુંજ
 છે, હું જાગી ચૂક્યોજ છે. તારા પેમની મને ખાતરી છે, તારો
 અભેદ મને લાગ્યો છે, સ્વરૂપાનુસંધાન થયું છે; જુદાઈ જેવા
 જથ્થાના અનુભવ તો એ સ્વરૂપાનુસંધાનના ક્રમનાજ પગથોયાં છે,
 તે ઉપરની ચદ ઉતર કરવામાં મને હવે પડવાનો ડર નથી, કેમકે તારા
 ઇશ્વરનું દોઢું મારા હાથમાં છે. અનુભવો-વ્યવહારના અનુભવો-
 અદૃષ્ટ, પ્રકૃતિ, આદિ એ કરાવેલાં ચંત્રણામય બંધન, સંકોચમય
 અનુભવો, તેમાં માશુકનાં દરીન થયાં ? ના, ન થયાં; કેમકે બધે,
 એકે એક અનુભવમાં ફરી ફરીને હું થાક્યો, જે ને ચંત્રણા મારા
 ઉપર આવી પડી તેમા દબાઈ જઈને હું જોઈ ગયો, ચંત્રણા,
 અદૃષ્ટ આદિના પ્રહારમાં બાવલો ચઈકાર ખાઈ દબાઈ ગયો, ને
 તેવા દૃપણતાના બાવને લીધે તને દીઠી નહિ; પણ એમ અનુભવો-
 ના ફટકા ખાતે ખાતે જ્યારે જ્યારે મેં એ મહાવિદ્યનાઓથી
 ડરતા કે મહાશૂન્ય આદિમાં કૂલાતા મારા દિલને-હૃદયને-ચાકકતું,
 ચીરી નાખ્યું, મારા દિલને તેમ મારાથી જિજ્ઞાસે બાસમાત્રના

દિલને ચીરી નાંખ્યું; અદૃષ્ટ, યંત્રણા આદિની સામે યદ્યપુરુષાર્થનો પ્રબલ આશ્રય કર્યો, માથું ઉતારી આપીને પ્રેમપ્રતિજ્ઞા કરી, પરિચ્છેદની પાર નીકળી ગયો, ત્યારે ત્યારે સર્વત્ર, સર્વ અનુભવમાં, સર્વ યંત્રણામાં, સર્વ સ્થાનમાં, સર્વ વ્યક્તિમાં, મેં સનમને અને સનમનેજ દીઠી; સર્વત્ર સ્વરૂપાનુસંધાનજ પ્રાપ્ત કર્યું; હવે હું મને બેટ છે એવું બાન યાઓ કે ન યાઓ તે એકતું એકજ છે; ભાવ કે અભાવનો બેદજ રહ્યો નથી યોગાનુભવી સાધકોને અતુભવ-માત્રમાં શી રીતે વિચરણું, અભેદાનુભવ કેવે પ્રકારે હોવો, એ આદિ અનેક સૂક્ષ્મ તરવો આટલા વિવેચનમાંથી હાથ આવશે.

૧૦. માથુકે, ધરકે, અભેદ, પ્રેમ, આત્મા, પૌરુષ ઇલાહિ નામોથી, આ આખા પદ્મમાં કહેણ જે તરવ તે શું છે એ હવે હકમાં કહે છે દિલને ચાકે કરવાથી માથુક મળી ગઈ, હૃદયના પાશમાંત્ર નૂટતા સર્વત્ર સ્વરૂપાનુસંધાન થયું; એવો જેતું દિલ ચીરેશું તેવો, ચાકદિલ, અને હાલ એટલે પરિચ્છેદ તે સર્વથી વિમુક્ત માટે બેદાલ, એવો જે માથુક આપનામાં-દિલરૂપી આપનામાંથી જણાયો તેતો, હે મણિ ! જે આશું પોતે તેને શોધે છે તેનો તેજ છે, સ્વરૂપજ સ્વરૂપને અનુભવે છે, અને ભ્રમમાત્રથી ભિન્ન નામ આપી અનેક વાગિવરતાર કરે છે; મૌન આનંદવિના સ્વરૂપાનુસંધાનતું અન્યસ્થાનજ નથી. હું પોતેનો પોતેજ જગારે સર્વ છું ત્યારે તો હે સનમ ! જેને સનમ નામ આપ્યું છે તેવા હે સનમ ! હવે તારા દિલમાં તું અને મકાન આપે કે ન આપે, તું અભેદ 'ધાવ કે ન યાવ, તે એકતું એકજ છે, કેમકે બ્રહ્મદાસિ, તત્ત્વમણિ, એ આદિ વાક્યોક્ત જોધ હવે યથાર્થ અનુભવાયો છે, એજ યોગમા.

વની ધ્યામિ છે; માહ્યનૂરનાં દર્શન છે, ઈશ્વરમાં જન આપવાનું
કલ છે.

૮

માહ્યનૂરનાં જોને દર્શન થાય છે તેજ મસ્ત છે, ઈશ્વરમાં મ-
સ્ત છે. એવાં દર્શનો વાર વાર થતાં નથી, મહોટા મહોટા સિદ્ધ
અને યાનીઓ પણ કહે છે કે એ અભેદાનુભવ ક્વચિત્ ક્વચિત્
થાય છે, પણ તેનો સુગંધ જીવનમાંથી કદાપિ ખસતો નથી, અ-
ને સર્વત્ર અભેદાનુભવમા વિશેષ થવા દેતો નથી. અભેદભાવ-
નાનું જ્ઞાન થયા પછી, તનો ક્ષણિક પણ અનુભવ આવ્યા પછી,
પાત જલ સૂત્રમા કલા પ્રમાણે દિર્ઘકાલનિરંતર સત્વારસેવિતોદ-
ભૂમિ; એ પ્રમાણે સેવ્યા પછી, વિશેષ થતો નથી.
સમાધિને દૃઢભૂમિ-નિરંતર અવિક્ષિપ્ત રીતે, ત્રિકાક્ષમા પણ
નિર્વિકલ્પ આનંદાનુભવરૂપે સિદ્ધ કરવાને, તેની તે ભાવનાનું
દીર્ઘકાલ પર્યંત, નિરંતર જોટલે વચમા અંતર-અનિયમિત
છેદ-પાડ્યા વિના, અને સત્કાર-અતિશય પ્રેમ, ધૃધ્યા,
વિશ્વાસ, અને જીવ આપવા પર્યંતના સાહસ સહિત, સેવન કરવું
જોઈએ. એવા સેવનમાંથીજ અનુભવનો પરિપાક થતાં સર્વદા
સ્વરૂપાનુસંધાનનો અવિરત સાક્ષાત્કાર ઉપજે છે. એ સેવન
કરનારા અનેક રીતે પાર પડેલા તે સર્વે મસ્ત છે. તત્ત્વજ્ઞાન,
મનોનાશ, અને વાસનાક્ષય એ ત્રણ, સાક્ષાત્કારનાં સાધન છે,
ને પાછાં તે ત્રણે એક જીજ્ઞાનાં સાધન છે. અભેદ-સાક્ષાત્કાર
એક ક્ષણ પણ આવ્યો જોટલે તત્ત્વજ્ઞાન થયુંજ; એમાં વિશેષ
ઉપજાવનાર મન, અને વાસના એ બે છે, તેમનો નાશ સાધવાને

અર્થે અનેક માર્ગ આગળ કહેવાઈ ગયા છે. અત્રે તેમનું રમરણ એમ જણાવવા માટે કહ્યું છે કે તત્ત્વજ્ઞાન થયું એટલે મરતી આવી, પણ એ મરતીમાંથી પાછા પડાય નહિ માટે નિરંતર તત્ત્વદૃષ્ટિથી વાસનાક્ષય અને મનોનાશ સાધ્યાં જ્યાં; વિવિધિયાસંન્યાસ અને વિદ્વત્સંન્યાસની એજ વ્યવસ્થા કહેલી છે: તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતા મુધીનો જે સાધનચક્રવર્ત્યસંપન્ન અધિકારીનો સંન્યાસ તે વિવિધિયાસંન્યાસ છે, તત્ત્વજ્ઞાન વધા પછી નો વિદ્વત્સંન્યાસ છે. વિકલ્પસંન્યાસ તેજ મરતી છે, અને તેમાં નિત્ય તત્ત્વનું જ કથન, તત્ત્વનું જ ચિંતન, તત્ત્વનો જ જોષ, એ તત્ત્વાનુસંધાન ઉપરાંત તત્ત્વદૃષ્ટિથી મનોનાશ અને વાસનાક્ષય પણ સાધવાનાં રહે છે. છવન્મુક્તિની દશાને એજ પરમેષ્વરોત્તમ છે; વિદેહમુક્તિ તો તત્ત્વજ્ઞાન થયું ત્યારથી સિધ્ધજ છે. છવન્મુક્તા મરતવજ્ઞાનીને ઉદ્દેશી આ પદનો વિસ્તાર છે. મરતની પોતાનીજ ઉક્તિ આ કાવ્યમાં છે.

૧-૨ આવા હંકમાં મરત થઈ ગયેલાં મરતલોકોની પારી કરવી, તેમને અનુસરવાનો મત્ત કરવો, એ સર્વ પ્રકારની ખુવારીની તૈયારી છે. મરત લોકો તો જ્ઞાનમાં, અનુભવમાં, મરત થઈ, મનોનાશ અને વાસનાક્ષય સાધવાને અર્થે અનેક પ્રકારન ઉલટા વ્યવહાર કરતા જણાય છે, દુનીયાં જને સીધા માને છે તે કરતાં ઉલટા વ્યવહાર કરના જણાય છે; એટલે તેમને અનુસરવામાં તો ખુવારી-નાશનીજ તૈયારી જાણવી; દુનીયાં જને ખુવારી માને તેથી ખુવારીની તૈયારી જાણવી. એથી ખુવારીમાંથી પરમાનુભવનો માર્ગ છે એમ કહેવાનો હવે છે; માટે અસા અનુભવની પ્રાપ્તિને અર્થે મરતોની પારી કરવી એ તાત્પર્ય છે. એમની પારી ખુવારીની તૈયારી હોવાનું રહ્યું

કહે છે કે દિલદારી એટલે દિલ આપવું, દિલ લગાડવું. પ્રેમ, તેમાં અને વફાદારી એટલે દિલ આપી પ્રેમ કર્યા પછી ગમે તો પ્રાણુ જાય તો પણ તેમાંથી પાછા ન ફરવું એવો આત્મકર્પૂર્વક નિશ્ચય તેમાં મસ્ત લોકોનાથી આખી દુનીયાં દારી ગય છે. દુનીયાંમાં કાંઈકે કાંઈ એમના જેવો પ્રેમ અને એમના જેવો નિશ્ચય હોઈ શકતો નથી, એથી જ એ લોકો દુનીયાંની બહાર છે, મસ્ત છે, એમની મોખ્ખા ત એટલે ખરાબ થવાનો જ રસ્તો એમ દુનીયાં માને છે ઉઘ પ્રેમ, અબેદ તત્ત્વ ઉપર દૃઢચ્છા અને તેના સાક્ષાત્કારનો પરમાનુભવ પામવાનો દૃઢનિશ્ચય તથા તે ઉજવણી લોક, સાત્ત્વ, અને દેહ ત્રણે વાસનાનો અન્ય ત વિનાશ કરી મનને નિર્મૂલ્ય કરવા ઉપર આત્મ-દ, એ મંત્રલોકોનું જીવન છે, દુનીયાં તો એ ત્રણે વાસનાને સંગૃહે છે, તેન જ નેત્રી છે, માટે નેને મસ્ત લોકોની ધારોમાં જુવારી જણાય એ સદજ છે. દુનીયાં જેને દિલદારી—પ્રેમ, સ્નેહ સંબંધ, વ્યવહાર, કહે છે તેતો એક પ્રકારની જુગારી છે. કાંઈ પણ શ્રમ કર્યા વિના એક એકને છેતરીને જે તે પ્રકારે પૈસા કાઢવાના રમતને જુગાર કહે છે, તેવો પ્રકાર દુનીયાંના જે જે સંબંધ છે તે સર્વમા જણાય છે, જે તે પ્રકારે એક એકની પ્રતારણા કરી કામ કાઢી લેવું, જે પાણીએ મૂક મઢે તે પાણીએ ચઢાવવા, પ્રેમ સ્નેહ સંબંધ આદિ નામ આપી પ્રતારણા વિસ્તારવી, એ દુનીયાંની દિલદારી છે એ આવી જુગારી છે, પણ વળી જુગારી કરતાં એ અધમ છે. જુઠી જુગારી છે, કેમકે જુગારી-એ તો જુગારને જુગાર કહે છે એટલું એ સત્ય રાખે છે, દુનીયાંની દિલદારીનો જુગાર એવા છે કે જુગાર છતાં તેને જુગાર કહેવાનો નથી, વિશ્વાસઘાત કરવો છે, પણ તેને સ્નેહ કહેવાનો છે,

સ્વાયં કાઢવો છે પણ તેને પરમાયં કહી બતાવવો છે. એમ જુગારી
 છતાં જુઠી જુગારી છે. સારું, જોડું, આબરૂ, પ્રતિષ્ઠા, રનેહ, સં-
 બંધ, વ્યવહાર, આદિનાં જે આવાં જુઠી જુગારીનાં ધારણુ ફની-
 યાંએ રચ્યાં છે, તેને દિલદારી કે ગમે તે નામ આપ્યું છે, તે ઉપર
 મસ્તોને અત્યંત તિરસ્કાર છે, મસ્તોએ તો નામવધ્ધરૂ જે શુ-
 દ્ધ પ્રેમનો પ્યાસો તેને ખીવામાંથી અક્રમભાવને મારી નાખી છે;
 ફનીયાં જેને અક્રમ, ડાહ્યપણુ, વ્યવહારકૌશલ, ચઢરાધ, ખટ-
 પટ, આદિ નામો આપી વખાણે છે, ને જેને આધારે જુઠી જુગારી
 રીનો ષલ થાસે છે, તે બધી અક્રમને મસ્તોએ ઈશકની મસ્તીમાં
 કુબાલી દીધી છે, મારી નાખી છે; સેકવાસનામાત્રથી તે પાર
 ગયા છે. એમનો સંબંધ તે ખુબારીજ છે.

૩-૬. ફનીયાંમાં તો પ્રતિષ્ઠા, યાન, પાંડિત્ય, આદિ અ-
 નેક ડોળ, અને ધરમાં કાંઈક બાહાર કાંઈક એવા આકારના
 અનેક દિમાક, કૃતીનતા, એકતા આદિના દિમાક, તે સર્વ સા-
 ચવતું પડે છે. મસ્ત કહે છે કે તમે તે તમારા ડોળ અને દિમાક
 મારી પેડે સંભાળી રાખો, થોડે મારીને પણ મોઢાં રાતાં રાખો,
 અમારે તેની કશી જરૂર નથી, અમે તો શરીર ઉપરના બદન જેટ-
 લું પણ વસ્ત્ર રાખ્યું નથી, કેવલ દિગંજર થઈ, વસ્ત્રમાત્ર ચીરી
 નાખ્યાં છે, ને રાખ ચોળી છે; મૂર્ખ, ગંધાર, ગણુવા જુશી હીએ,
 એમ સોક અને ગાલ એકેની અમને વાસના નથી; તેમ દેહની
 પણ વાસના નથી કે શરીરે ફુખ ધરો કે સુખ ધરો, જીવારો કે
 મરાશે; એવા કશા વિતર્ક અમને નથી. અમે કોઈની પરવા કરતા
 નથી, ડોહ પણ અમને માત આપે, સારા કહે, કે ખવરાવે
 સાચે, તેની અમે પરવા કરતા નથી; આશામાત્રને અમે દૂર

કરી છે; જેમ અમે આ રીતે દોષની પરવા કરતા નથી, તેમ અમારી પણ કોઈ કરશે નહિ, અમારું શું થશે એ આદિ પરવા અમારે માટે કોઈ રાખશે નહિ; કારણ કે જે અમારી માથુક છે, જે માહવૂરના પરમાનંદમાં અમે ઈશ્વરી મરત થયા છીએ, તેને અમારી સર્વદા કાળજી છે, અમારી શીકર તે કરે છે. એ માથુક જેરહમ—નિર્દય—છે; તમને નિર્દય લાગશે કેમકે તમને જે ખાન પાન બેગમ હપબેગ મોજુદ છે, તે અમારા આગળ તે માથુક કેમ મૂકતી નથી એમ તમે માનશો, પણ એમ નથી, એ વાતનો ઇન્સાફ કરવાનું કામ તમારું નથી; એવી જેરહમ માથુકનેજ મારી સર્વદા કાળજી છે; જે એ જેરહમ હાવ તો હું એને જાન આપીને પણ એનો થવા ગયો નહોત ને એ મારી પણ થઈ નહોત; અલબત્ત એટલી તો જેરહમ તે છે કે એને હંડા હુલ્લમાંથી ચૂસી રીતે પણ હું તપ્પુ અને હુલ્લનો તેટલો ભાગ તમારી—સોફની—તરફ ધરું તો તે બહુ દૂર થઈ, જતી રહે છે; છતાં પરવા તો કરે છેજ. તેજ સમજાવે છે. એ માથુક જેરહમ નથી એની સાખીતી પણ કદું છું જે તમે કુનીયાવાળા સમજી શકો તો સમજો. એ સનમની એક વાર પણ જે મને ઝાંખી થઈ ગઈ છે તો મેં શું કહ્યું છે તે જુઓ. થઈ દમ એટલે આ દમ, આ માથુ, તેના કોઈ એક મતાગ-તમાં, અર્થાત્ કોઈ છાણે પણ મને સનમની ઝાંખી લાગી ગઈ, મારો આંખે તેનાં દર્શન થયાં, કે હરત મેં આંખો મુઠી-મીચી-લીધી, કે અંદર પેઢેલી માથુક બહાર ન નાશી જાય; અને એમ અંતરમાં માથુકને પૂરી રાખી પછી તેની સાથે જે અનહદ પૂન લગાવી, અને તેમાં જે અવસ્થા મલ્લદારી ભોગવી, પૂરે પૂરી ભોગવી, તે હુંજ જાણું છું, તમને કહી શકાય એમ નથી. અ-

મુખવીએને વિદિત હશેજ કે આ મજ્જદારી કેવી થાય છે, પ્રાણના કોષ ગતાગતમાં માથુકની દૃષ્ટિ જણાતાં આખો બંધ કરી અંદર કેવી અનહદ મૂન મચાવી શકાય છે. કેવલ અંતરમાંજ એમ મઝા પાડ છે એવું નથી, બધે બહાર પણ ચોંટી છે. દમમાં દમ જો દરગિઝ એટલે કોષ પ્રકારે પણ રહે, જ્યાં સુધી કોષ રીતે પણ પ્રાણમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી, દમબદમ એટલે પ્રાણની પ્રત્યેક ઉઠપેશમાં, હું સનમને અને મનમનેજ ઉઠતી બેસતી દેખું છું, મારી દૃષ્ટિ તેજ સૂષિ પાડ રહી છે, સનમમય મૂર્ધિ થઈ રહી છે. સુરતનૂરતના અન્યાસીઓને કહે છે કે આવી જે માથુક તે ફનીયાને બેરહમ લાગે પણ બેરહમ નથી, એનેજ મારી બધી કાળજી છે, પછી હું કોઈની પરવા કરતો નથી, ને કોઈ મારી કરે એમ ઇચ્છતો નથી. ફનીયાની પરવામાત્ર મેં છોડી દીધી છે, મારી પારી તો કેવલ કીરમત સાથે છે, આ દેહ છે ત્યાં સુધી તે દેહનું નિર્વાહક જે પ્રા-રબ્ધ હશે તેનો ભોગમાત્રથી ક્ષય થવા દેવો એવી ઉદારીન વૃત્તિ માં રહી હું મારી માથુક જે સર્વ પ્રકારની મારી કાળજી કરી રહી છે તેના અભેદાન દમાં મસ્ત છું, લોક, શાસ્ત્ર, દેહ, કશાની મને પરવા નથી; એવી વાસનાઓ ઉલટી પરમ કલેશનું સ્થાન છે, તેજ નામ પણ મારે જોયતું નથી.

૭-૮ સંબંધમાત્રથી પાર, પરિચ્છેદમાત્રથી વિમુક્ત વાસના અને મનોવિલાસમાત્રથી રહિત, એવી આ મસ્તી છે એ મસ્તીનો જે હાલ ચઢેલો છે તેમાં કોઈ આસના—મિત્ર, સ્નેહી આદિ નથી. સર્વેન અહંપ્રત્યક્ષનો સર્વમથતારપે અનુભવ આ વવા પછી અન્ય હોય તો અમુક મિત્રાદિની કલ્પના સંભવે, ને દૈવ હોય ત્યાં અન્ય અન્યને જીવે, પણ યત્ર ત્વસ્ય સર્વમાર્તેવામુત્ત

ત્કેન કં પડયેતે જ્યાં જાણું આત્માજ યદિશું ત્યાં કોણ કોને શાથી જુએ ? મિત્ર સબંધી આદિ શા માટે જોઈએ ? કુનીયાંમાં તેમની જરૂર, એક એકને મદદ કરવી, એક એકનું કામ કરવું, એવીજ મનાય છે; પણ મારે તો 'કામ'જ નથી, ત્યાં તેમની અપેક્ષા શા માટે! એમ કહેશો કે તમારા સીનામાં, હંડા હૃદયમર્મમાં, કારી ધા લાગેલો છે. તેને મરહમ-મલમ-લગાડવા કોઈની જરૂર તો પડશેજ, તો તેની પણ હું ના કરું હું, ભણે એવો ધા લાગેલો હોય, એને મલમ લગાડવાનીજ ઇચ્છા નથી. અને અનુભવમાંથી કે ઉદ્યોગ દોભ લાગી જતા નિર્વેદ પેદા થઈ વિવેકનો ઉદય થતાં યાન યાય છે; અથવા પૂર્વના સંસ્કારથી સહજે વિચારમાત્રથી યાન સંભવે છે; પણ જે અનુભવજન્ય દોભથી થયેલું એ યાન છે તેમાં એ દોભનો અખમ વિદ્યમાન છે ખરો, અને તે દાખવાને મિત્ર, ગુરુ, પત્ની, આદિ કોઈ સ્થાનની અપેક્ષા રખાય ખરી, પણ હજી જો એ અખમની વિદ્યમાનતા લાગતી હોય, એને મલમપટો કરવાની અપેક્ષા રહેતી હોય, ગુરુશાસ્ત્ર મિત્રાદિની લાલસામાં મન ભમવું હોય, તો યાન થયું નથી; સર્વોત્તમવમાં સર્વમપતા થતાં એ વિદ્યમાનતા, એ અપેક્ષા, એ લાલસા, સર્વનો અત્યંત વિલય થઈ જઈ સ્વરૂપાનુસંધાનના આમોદના કણમાં ને લગી જવાં જોઈએ. એમ થયું છેજ માટે મસ્ત કહે છે કે મને મરમહતી પરવા નથી, જખમ હોય તો તે છે રત્ના ગુરુમિત્રાદિની પણ પરવા નથી; એ બધા તો વિદ્યેષ છે, અયાન છે, અર્હતકર વધવાના માર્ગ છે; મને મારી મસ્તીજ પૂર્ણ છે આવી મસ્તી કુનીયાંને ભયંકર જુવારી લાગે એમાં આશ્ચર્ય શું! એવો અખમ પણ આનંદ છે, દર્દમાં પણ આનંદ છે, દર્દ વિના આનંદ છેજ ક્યાં દર્દને

લેખ મેં જે મજા અંતરમાં ભોગવી છે, જે ગમ-કુઃખ-નો મેં અં-
 તરમાં સ્વાદ લીધો છે, તે બેદર્દ સોડો, કુનીયાંના ડહાપણમાં રહી
 કશામાં પણ ત્રંપલાવવાનું સાહસ ન કરનારા બાપલા લોકો, હરેક
 વાતમાં ઉપર ઉપરથી ઠીક ઠીક દેખાવ ચાવ તેટલુંજ પકડનાર
 કંગાલ, શી રીતે સમજી શકે! તમારા અનુભવમાં એવાત નથી, તો
 તમારી અક્ષતમાં તે કેમ ઉતરશે? જે વાતનો અનુભવ નથી તે વાત
 વચનમાત્રથી કે વાદથી સમજાતી નથીજ, હુએ જે ગમખવાર-
 છે, મહાકુઃખનો ખાનાર છે, મારા જેવો સીતાના કપ્પમમાં મ-
 જા માનનારો છે, તેને તો તેની ગમ સાથેજ પરમ પ્રીતિ લાગતી
 ગઈ છે, તેમાંથી અને તેમાંજ તેને સ્વરૂપાનુસંધાન અનુભવાયું છે,
 તો તે ગમ રાખવા તમે છૂએ તેનો તે કેમ સ્વીકાર કરે! લાંબા
 સમય સુધી બંદીખાનામાં રહેનારા લોકો બહાર આવ્યા પછી
 બંદીખાનાને છુપ માને છે, દારિદ્ર્યમાં રહેનારો આરુદ્ધ દારિદ્ર્ય,
 નોજ આશક હતો, શ્રીકૃષ્ણનો સમાગમ કરાવનાર મહાવિપત્તિને
 પાંડવો પુનઃ ઇચ્છતા હતા. આમ કુનીયાંમાત્રથી અમારો સર્વ
 વ્યવહાર ઉડટો છે, અમારી ચારી તે તમારી ખુવારીજ છે, તમે
 નહો ત્યાંજ અમારી ચારી છે તમે જ્યાં સ્વે છો, શોકનું નિમિત્ત
 દેખો છો, ત્યાં અમે દસીએ છીએ, હર્ષનું નિમિત્ત દેખીએ છીએ;
 તમે હસો છો, હર્ષનું નિમિત્ત દેખો છો, ત્યાં અમે રાઈએ છીએ.
 શોકનું નિમિત્ત દેખીએ છીએ તમે જે લાભ હાનિ આદિને હર્ષ
 શોક માનો છો તે વારતવિક રીતે લાભ હાનિ નથી, પણ એથી-
 ઉલટું છે, અમારી દૃષ્ટિએ તો, તમે જને લાભ કહો છો તે હાનિ
 છે, અને જેને હાનિ કહો છો તે લાભ છે; તમારા લાભમાત્ર વાસ-
 નાવિસ્તાર અને મનોવિલાસ દોઈ મિથ્યા છે, ને પરમાનુસંધા

નની હાનિરૂપ છે, તમારી હાનિઓ વાસના અને મનોવિલાસનો
 બંગ હોઇ પરમાનુસંધાનના હાનિરૂપ છે. પણ તમે તેમ
 સુમૂળતાં નથી એજ તમારીને અમારી વચ્ચે અંતર છે. તમે
 તો રૂઝૂમ, સમૃદ્ધ, મહોટાં, અનેક બારે નામવાળાં છો, અરહ,
 તમે બહોલો તેવાં હો; અમે એથી ઉતરણું જે નામ—ગુલામ—તે
 લેઇશું, અમે ગુલામ છીએ એમ અનુભવ આણીશું; પણ એમાં
 એ જે સર્વનો ગુલામ છે તે સર્વનો શોક છે, જે કોઇનો શોક નથી
 તે સર્વનો શોક છે, એ આદિ નિગૂઢ મર્મ ઉપર લક્ષ કરશો, તો,
 અમે જે ગુલામ તે—સર્વના રાજા છીએ એવી અમારુ ઉઠતી
 અમલદારી જણાશે. અમારી યારી તો સર્વથા ખુવારીજ છે.

૧૦. આવી જે આ ઇસ્કનાજી છે તે સર્વ પ્રકારની વાસના
 ઓ ત્યજી, મનોનાશ આપત સિદ્ધ થાય, તોજ સમજાય છે,
 અનુભવાય છે. જ્યાં સુધી અકલ ઠેકાણે 'રાખવાના જે ઉપદેશ
 ફનીયાં કરે છે તેના અનાદર થશે નહિ, શુદ્ધ વૃદ્ધના સત્ય
 નિશ્ચયને અનુસારવાનું સાદસ અને સામર્થ્ય આવશે નહિ, અને
 ફનીયાનો પાસ તૂટે નહિ, ત્યાં સુધી એ ઇસ્કની વાત પણ બર્થ
 છે. જે આવી બધી અકલો પરિપૂર્ણ રીતે ખેંચ હોય, હાથિપતી
 પાર જેતે ઉપનિષદાદિ બતાવે છે તેના અનુભવનો માર્ગ કાંઈ
 પણ સમજાયો હોય, તો આ ઇસ્કનાજીમાં આવો, અમારી મરત
 લોકોની યારીમાં આવો, અને અમારી જે માથુક છે, સર્વ માથુ-
 કોમાં એજ પારસમણિવૃદ્ધ જે અમારી માથુક છે, અમારો
 અબેદમેમનો માર્ગ છે, તેના દૂરથીજ આજીવિશ્વ અજ્ઞાનેશુ
 છે, સિધ્ધાન્તોર્થિમાં બતાવ્યા પ્રમાણે સમગ્રવિશ્વ, સમગ્રજીવન,
 સમગ્ર ઐશ્વર્ય, તે બધું એ માથુકનું નૂરજ છે, તે દૂરમાંથી જ્યાં

ઈચ્છા, ધ્યાન ત્યાંથી પી લે, અનુભવ પામે, અને મરત થાય. પણ તમારાથી તેમ બનવું અશક્ય છે, અને તો મરતની યાગી ખુવારીની તૈયારીના લાગરો રહત્યકમળ એવો છે કે અલિન ધ્યાન સનાનો પરિહાર મેત્રીમુદિતાદિ શુદ્ધ વાસનાથી કરવો, અને તેનો ત્યાગ ચિન્માત્રની વાસનાથી કરવો, અને અંતે ચિન્માત્રમુખ્યમાંથી પણ શુદ્ધિ આદિ મહાસાધનનો અસ્ત થતા અવાચ્ય મરતી અનુભવથી

૧૦

આ પ્રકારે આપણે યેરાચ, કષાય, વિલેખાદિ સાધનોનો વિચાર કર્યો; સિધ્ધાન્તાભિમા સિધ્ધાન્તાનું સ્વરૂપ જણવું, અને અનુભવસ્વરૂપ આનંદ એમા સિધ્ધાન્તાનુભવથી થતી નિર્વિકલ્પ દશામા સ્વરૂપસંધાનના અનેક પ્રકાર બને તે બને તે અનેક યોગ રહત્યોનો આપણે વિવેક પામ્યા. હવે વાચાતીત, સુસ્થિથી પણ પાર, એવા અભેદનો અધિક અનુભવ કહેતાં, તેનો શુદ્ધ અનુભવ તો મૈત્રાભાન છે; દ્રાક્ષણ પાંડિત્ય નિર્વિય નાસ્ત્યેન નિષ્કાલ દ્રાક્ષ્ય ચ પાંડિત્ય ચ નિર્વિય મૈત્રેન તિષ્ઠાસેત એ બૃહદારણ્યકશુનિમા કલા પ્રભાણે પાંડિત્ય સ્વચ્છ, આત્મબળ અને તેની અનેક સિધ્ધિના અનુભવમાં રહેવા ઇચ્છા કરવી, ને તે બધ તથા તે પાંડિત્યને સ્વકેવલ મૈત્રામાં વિરમી બનવું એજ શ્રદ્ધસાક્ષાન્કાર છે, એને કહેવાને અર્થે આ પદનો ઉપક્રમ છે. અવાન્તરે અનુભવમાત્રમા, બ્યવહારમાત્રમાં, એ મૈત્ર અભેદાનંદ કેવે પ્રકારે અનુભવાય છે તે ૪૫ ૨૫૪ કાવાનો ઉદ્દેશ છે.

૧ કલ્પના એવી છે કે સ્વરૂપાનુભવી શાનીના વ્યવહાર ઉપર લોક, વ્યવહારકુશલ અનેક જનો આસેપ કરે છે. કાંઈ સંબંધ, સગાઈ, પ્રેમ આદિથી એને વળગતા રહે છે; કાંઈ એને વ્યવહારથી ઉલ્લેખ થઈ પામી એની નિંદા કરે છે; કાંઈ એને અમુક માર્ગ વિચારવા સલાહ આપી એના હિતમાં પોતાનું હિત સમજે છે. પણ લોક, શાસ્ત્ર, દેહ એ ત્રણેની વાસનામાત્ર જોને નિમૂલ થઈ ગઈ છે; સારા ખાટા કહેવાણું, કે પંડિત શાની કર્મ-નિમૂલ બકત કહેવાણું, કે સુંદર સુખડ નીરાગી દીર્ઘાયુષ્કાળા યજ્ઞ, નિષ્ઠ બકત કહેવાણું, કે સુંદર સુખડ નીરાગી દીર્ઘાયુષ્કાળા યજ્ઞ, એ આદિ વાસનાજાલમાત્ર જોને નિમૂલ થઈ અભેદાલૈવમાં વિધીન થઈ ગઈ છે, તેને કાંઈ નવી મસ્તી ચઢેલી છે, તે અલ્પ-તાવાળા કાંઈ પણ સંબંધમાં આનંદ દેખતો નથી, તેની દૃષ્ટિ એવી ફાટી ગઈ છે કે તે તો સનેત જૂના—અમર્યાદ, અંશીમ, અભેદ—દેખે છે એમ દેખવામાં જ તેને કાંઈ અન્ય વાત ભાવતી નથી, પોતાના જેવી વૃત્તિવાળાની જ વાત બાવે છે; સર્વને પોતારૂપ કરવાની તેને પ્રબલ ઇચ્છા કચ્છા દોષ છે. તેથી જ તે કહે છે કે તમે સગાઈ, મિત્રી, દનેહ, યુરુષ્ણીપણું, ઉપેક્ષા, ધર્મી, દેવ, ગમે તે સંબંધથી મારી સાથે વાતો કરવા આવો છો, મને શીખામણ આવે છે, કે મારો તિરકાર કરી અને તમારા માર્ગ પર લાવવા ઇચ્છો છો, પણ એ બધી તમારી લાગણીને હું ખરી ક્યારે માનું કે તમે મારી સાથે આવો તો. તમને મારે માટે ને લાગણી દોષ તેના બજાઈ તમે-તમારાપણાને ને મારાપણા-ને બાંધે આગ્રહ મૂકી હું નવા બર્ણિયું ત્યાં આવો તો તમારો ને કાંઈ સંબંધ તમે મનાવશ કચ્છતાં દોષે હું માનું, તો તમારો મારી સાથેનું સમ્પર્ક, જ તમે વારવાર કહી જતાવો છો, તે

સાચું માનું. દુનીયામાં ન્યાં સુધી ગમે તેવા નિકટમાં નિકટ
 સંબંધમાં પણ, વિચારનું એકય નથી, જીવનહેતુરૂપ જે
 સાધ્ય પુરુષાર્થ તેનું એકય નથી, ત્યાં સુધી સંબંધમાત્ર મિ-
 થ્યા છે, એ સંબંધથી વ્યવહારની પાર કરો લાભ થતો નથી,
 વ્યવહારમાં પણ દુદ્ધ શરીરસ્વાર્થ વિના પીળાલાભનો સંભવ નથી,
 માટે “ સાથે આવો ” તેજ સગપણ જાણવામાં આવે, મોઢું
 વાતો કરવાથી ન જાણાય; સાથે આવવામાં ગમે તેટલું ભય હોય,
 ગમે તેટલી હાનિ હોય, ગમે તેટલું દુઃખ હોય, તો પણ આવ-
 વાતો નિશ્ચય રાખો તો ખરી કસોટી થતાં, જે સ્થાન અમને મળ્યું
 છે તે તમને મળે, અને સર્વત્ર અલેક્ષનંદનો સાક્ષાત્કાર થાય. એ
 આનંદ આવો અખૂટ, પરમ, શાંત, વિલક્ષણ, છતાં તેમાં તમે
 કુમ આવતાં નથી? આવો એવી મારી ઇચ્છા છે, એમ આદૃશુલ્યે સં-
 બંધીમાત્રને નિમંત્રણ કરે છે, કે જે આર્દ્રતા ઉપર સંબંધનો આ-
 ધાર છે તે આર્દ્રતા પણ તેમને એવી શકે, પરમ પ્રકર્ષ પર્વત
 એવી શકે, તો પરમાનંદ સ્વલભ છે. ક્યાં આવો ? અમે પ્રેમાનંદ
 નામના ખલાસીના જે વહાણ ઉપર ચઢવા છીએ તે વહાણમાં આવો,
 પ્રેમ-પ્રેમમંત્ર-અભેદ-તેના જપથી ક્ષિત થતા સ્વરૂપાનંદરૂપી
 વહાણમાં-જગત્રૂપી સમુદ્ર ઉપર વહાણની પેઠે સર્વત્ર પણ અલિ-
 સ રીતે ફેરવનાર વહાણમાં-અમે બેઠા છીએ, તેમાં તમે આવો, એ
 વહાણમાં જેસતી વખતે આખા જગત્ને, જુગોલ, ખગોલ, કે અનલ
 વિતલાદિ લોકમાત્રને છેવટના જુહાર કરીને એમાં બેઠા છીએ;
 એમના તરફ હવે લક્ષ નથી, એમનામાં છતાં એમની પાર છીએ,
 દરીઆમાં છતાં દરીઆ ઉપર છીએ, સર્વગામી છતાં પગ વગરના
 છીએ, સર્વદર્શી છતાં આંખ વગરના છીએ. હવે આ હોડી-આ

સરીર-તેને હે આછીડા! હે પ્રેમાનંદ વહાણુવડી! જલદી હાકી સે,
જ્યાં જવાનો હોય ત્યાં જા, પ્રારબ્ધનો અવરોધ ભોગ જ્યાં પૂર્ણ પ-
નાર હોય ત્યાં જા, અમે તો એક જાકુ આપી તારા વહાણુમાં યોદ્ધા-
છીએ; અને આ જ્યાં જગત્ જે વળાવવા આવ્યાં છે તેમને જુદાર
કરી, સાથે આવવા વિનંતિ કરી, તારા વસમાં પૂર્ણ રીતે આવી
ગયા છીએ.

૨—૩. આવી રીતે હોડીને હાકી મૈન આનંદના કીનારા
ઉપર સેધ જવાની છે કેમકે સર્વને છેલા જુદાર કર્યા પછી યોલવાનો
સંજ ધ કોની સાથે રહેનાર છે? કાંઈ સાથે આવશે તો તથિન્તન ત-
ત્ત્વનએ પ્રકારે બધાન્યાસ થશે, બાકી મૈન વિના અન્ય આનંદ
નથી, એટલે તે કીનારે હોડી સેધ જવાની છે. એ હોડી શું છે?
શાની બની છે? કોણે ધડી છે? એ આદિ પ્રશ્ન સાહજિક છે, કેમકે
આ હોડી અન્ય હોડીઓ કરતાં વિલક્ષણ જણાય છે; જગત્મા-
ત્રને જુદાર કર્યા છે એમ કહ્યું તેનેજ વિસ્તારે છે, જગન્માત્રને
નમન કરતે કરતે, એ અને એવાજ બીજા પ્રશ્નોના ઉત્તર પણ
આપે છે. દરવામય ચ મૂતેમ્ય. શાનીએ પુવદારાદિ એવશ્યનો
ત્યાગ કરી, ભુર ભુવર સ્વર ત્રણે લોકનો ત્યાગ સૂચવનાર પ્રેમાચાર
કરી, શત્રુ આદિનું હામાપન કરી, ભૂતમાત્રને અબધ આપી
સંન્યાસ કરવો એણું વિધાન છે; એ ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને સર્વને
નમસ્કાર કરતે કરતે હોડીને ચલાવવાનો કમ સાધે છે, અને
જિજ્ઞાસુના પ્રશ્નોનાં પણ ઉત્તર કરે છે. પ્રથમ નમસ્કાર તો શાન
એટલે શાખા પામ્યાલા અને ઘર જળાર લોક આદેએ આપેલા
શાન કરતાં અધિક અને ઉત્તમ તથા ત્રિકાલાભાધ અનેન્તર્ય મુખ્ય
સાધી આપનાર જે વેદાન્તપ્રતિષ્ઠાદ્ય અબેદશાન તેને સર્વથી પ્રથ-

મે નમસ્કાર છે; અને એ જ્ઞાનથી જાણેલા જે વિચાર, કોઈક
 કૃત દ્વં જાત ઈત્યાદિથી આરંભી વિચાર: સોડ્યમીદશ: એમ કહેતાં
 અપરોક્ષાનુભૂતિમાં વિચારતું જે સ્વરૂપ બતાવ્યું છે તે વિચારભાવના,
 નિરંતર જ્ઞાનતું રહેતું, ચિન્માત્રતા, — તેને પણ નમન કરું છું. આરંભે
 એને નમન કરવાતું કારણ કે એ જ્ઞાન ને એ વિચારની સાહાય્યથીજ,
 માયાના પાશમાં જે જે વિટંબનાઓ નડી છે તેમાં પણ, સુખ
 અને પ્રકાશ અનુભવામાં છે, તે માયામાંથી પણ આ જગત્સર્પી
 સમુદ્રને તરવાની હોડી ઘડી શકાય તેવાં પાટીયાં અને તેમને જોડ-
 વાના ખીલા, હાથમાં આપ્યાં છે. જે જે અનુભવે માયા-
 માં થયા, જે જે રમતો રમાઈ, જે જે વિવિધ પ્રકૃતિઓ વિવિધ
 વ્યવહારો રૂખાયા, કરાયા, તેમાં બધે મને જે ઉપયોગ જણાયો,
 તેમાં બધે એકનો એક આત્મા પોતાના સ્વરૂપને આગળ આગળ
 અનુભવવા રમતો જણાયો, અને એમ જણાવાથી પ્રવૃત્તિમાત્ર,
 પ્રકૃતિમાત્ર, જે આત્મા મારી પ્રકૃતિમાં રમી રહ્યો છે તેજ
 આત્માના અન્ય પ્રકારો રૂપે સમજતાં રાગદ્વેષ નીકળી ગયો,
 તે ઉપયોગ, તે જણાવું, એ સર્વ વેદાન્તજ્ઞાનના વિચારની ભાવના-
 થી થયું છે. આવી માયાનો અનુભવ પામતાં અનેક પામર હૃદયો
 પાપમાસ યજ્ઞ ભવ છે, ને અદૃષ્ટ, બાધિ, પ્રારબ્ધ, ઈત્યાદિનો આ-
 શ્વ કરી એની એ માયામાં અટવાઈ એમાંને એમાં પુનઃ પુનઃ
 અટવાઈ જ કરે છે તેમ મારે ન યજ્ઞ; અને માયાએ ઉપજાવેલા
 સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ અનુભવોથી પાટીયાં તથા તેની હોડી બની શકે તે
 અર્થે તેમાં જડવાના ખીલારૂપ પુરુષાર્થ, માયાની જલમાં, પ્રારબ્ધની
 આટીઓમાં, પણ સ્વતંત્ર રીતે સર્વોપરિ વિલસતો પુરુષાર્થ, એ
 ઉભય મારે હાય આપ્યાં. એનું પણ કારણ વેદાન્તજ્ઞાનની ભાવન

છે. માટે મધ્યમા તેનેજ પ્રથમ વંદન ઉચિત છે. એ વંદન કરવા-
 માળ ગાંનત મર્મ એવો છે કે અટલો સાક્ષાત્કાર થયા પછી
 વેદાન્ત, તેનું જ્ઞાન, તેના વિચાર એ બધું મિથ્યા છે પલ્લભિવ
 ધાન્યાર્થી ત્યજેદ્મયમશેષતઃ; શ્રુતિવિસ્મરણ સમ્યક્ સમાધિરાનમતક
 ઇત્યાદિ વચનોથી અંધ, યાન, વિચાર, આદિનો અલ્પંત અનુપયો-
 ગ કંથા છે, જ્ઞાનનિષ્ઠા થયા પછી ત્યાગ કલો છે, કેમકે એમ ન
 યાય તો લોકવાસના ગયા છતાં, સાસવાસના રહીવિશેષ ઉપગમે;
 માટે વેદાન્તજ્ઞાનને નમસ્કાર કરવામા હવે તમે પણ કાંઈ સાધે
 આવનાર નથી, માટે ઉપેક્ષાએ એમ કહેવાનો ધ્વનિ છે. આ
 કાવ્યમા છેક છેવટ સુની નમસ્કારોજ આવે છે. ને તે પ્રત્યેક નમસ્કાર-
 રમા એક પાસા પરમ ઉપકાર અને એક પાસા પરમ ઉપેક્ષા એ ઉભય
 જણાવવાનો મર્મ છે, જે સહજ રીતે સર્વત્ર સ્થવવામાં આવશે, પણ
 વાચનારે તે સ્વત વિચારી લક્ષમા લેવો. ત્યારે આ પ્રકારે વેદાન્ત-
 વિચારે માયારૂપી સ્થૂળ અનુભવના પાટીયા, અને સ્વતંત્ર પુરુષાર્થ-
 રૂપી જ્ઞાનના ખીલા આપ્યા, હવે તેને ધડીને હોડી દાણે કરી
 તે કહી, તેને પણ નમન કરે છે. અનુભવના સંસ્કારોથી
 પ્રારબ્ધ બ ધાય છે ને પુનઃ પુનઃ જન્મ થયા જાય છે, એ પ્રારબ્ધજ
 ત્યારે હોડીનું ધડનાર છે, જે કે એમાં પુરુષાર્થના ખીલા ન હોત
 તો તે કદાપિ ધડાત નહિ. ધડાયા છતાં પણ એ ખીલામા જે
 અખૂટ અતકર્મ આકર્ષણશક્તિ છે તે ન હોત તો સ્વરૂપાનુસંધાનનો
 જે લોકચુંબકમય ખડક જગતના સાગરની મધ્યે અડગ
 ઉભો છે તે તરફ રોડી એવાક ત્યા ચોટી બાગી જઈ આનંદમાં
 સ્થાપત નહિ. પાટીયાને મેળવી સાંધા પૂરી ને હોડી ત્યાર
 કરનાર પ્રારબ્ધજ છે તેથી તેને નમસ્કાર જે પ્રારબ્ધને વરા રહી

જે જે ખેલ રમાય છે, જે જે રંગ તેમાં ઉઠાવવા પડે છે, તે બધાના સંસ્કારો—રાગદ્વેષ—બંધાતાં હોડી ઘડાતી ચાલે છે, ને પુરુષાર્થના ખીલા એક પછી એક સજડ વાગત્રે વાગને સાંધાપૂરાઈ જાય છે, જેથી જગતના સમુદ્ર ઉપર સરીર રૂપી હોડી તરતી ઘઈ જાય છે. તરતી કરનાર પ્રારબ્ધને નમન કરવું અતીવ ઉચિત છે, ‘ મળ્યો માલીક વેચાયો ’ એમ જવનિકામાં કહેવાયું છે તે અવકાશ આણનાર પણ તેજ છે, મટિ તેને નમવું અતીવવ ઉચિત છે, પણ હોડી તરતી ઘયા પછી, માલીક મળ્યા પછી, હોડીમાં જડેલા ખીલાની રક્તિત સમજાયા અને અનુભવાયા પછી, પ્રારબ્ધની કશી દરકાર નથી, તે સાથે આવનાર નથી, મટિ તેની પણ ઉપેક્ષા છે.

૪-૫. વહાણ તૈયાર થયા છતાં તેને ચલાવનાર, તેને સાંજી સમુ, અભેદના પાર કુધી પહોંચાડનાર, માછી-કપતાન-જેહાઝે, તેા તે આપનાર જે પરમ સુરુ શ્રીશંકરભગવાન તેમના ચરણ-કમલનેજ પ્રેમપૂર્વક નમન કરું છું. દરિયે ન ફેળી રાકાય એવા અણુ અને ફેણુ-રજ ઝીણામાં ઝીણા કણથી તે છેક મહા પ્રાંતમાંડનાં અનંત ગોલપર્વતની, દૃશ્ય વિવર્તમાત્રની, રચનામાંથી એમણેજ એ સુરુએજ, આ વહાણને હંકારનાર નાવિક ઘડી આપ્યો છે. નાવિક ન કહેતાં માછી કહેવામા એવો મર્મ છે કે આ વહાણને હાંકતાં એવાં અનેક ખડક આવે કે જે ઉપર તે ભાગી જાય એવા અ-નેક મત્સ્ય આવે કે જે અને આણું ને આણું ગળી જાય, પણ તે સર્વને સાધ્ય કરવાની ચકિતવાળો આ માછી તેને સહી સલામત પાર ઉતારી શકે તેવો છે. એટલાજ માટે ‘ માછીરો ’ એવું પ્રેમાભિધાન તેને આપ્યું છે. અણુથી જાણાંડ પર્યંત આત્માનો

અભેદ શ્રીશંકરાચાર્યના અદ્વૈતબોધથી સમજાયો અને અનુભવી-
યો ન હોત તો હોડી ક્યાંને ક્યાં અટવાઈને માયમાલ યદ્યગદ્ હોત;
માટે એમનોજ પરમો પકાર છે; છતાં એ આત્માભેદનો સાક્ષાત્કાર
માથા પછી શુરુશાસ્ત્રાદિ સર્વ મિથ્યા છે, અને તેથી ઉપેક્ષણ છે, સ્વરૂ-
પમાં સમાઈ ગયાં છે, માટે તેમને ઉબધ પ્રકારનો નમસ્કાર થઈ છે.
પછાણને હાંકનાર મળ્યા છતાં તેના હાથમાં વહાણ ને દોરવાનું સુકાન
નેહ્યું, આત્માભેદનો અનુભવ કરાવનાર સુકાન પ્રેમ છે, પ્રકૃતિના
ભેદમાત્રમાં પણ અભેદ તેનો તેજ, પોતામાં છે તેવો અને તેનો તેજ
વિલસે છે; સર્વત્ર મૈત્રી કરુણા મુક્તિ ઉપેક્ષાદિ રૂપે વૃત્તિમાત્રમાં
અનુભવ કરાવી સર્વ પ્રકારનાં ભેદ, તિરસ્કાર, ક્રોધ, વિદંબના, અને
વ્યક્તિ વ્યક્તિના વિચિત્ર વિચિત્ર વ્યવહાર, તેમને સ્વરૂપમાં સમાવી
દેનાર તો પ્રેમજ છે, વ્યક્તિસંબંધથી વિરહિત શુદ્ધ પ્રેમ તેજ
છે, એવો નિઃસ્વાર્થ, સુપરિશુદ્ધ, પ્રેમ આપણે અવતરીએ છીએ
સારથીજ માતા પામેથી અનુભવીએ છીએ; એ પ્રેમ કેવલ નિઃસ્વાર્થ
છે એની પ્રતીતિ એ છે કે પશુ પક્ષી ને પોતાના બાલકો પાસેથી
ધોડાજ વખતમાં જુદાં પડી જોળખાણુ પણ ભુલી જનાર છે,
અને આગળ ઉપર કશા સ્વાર્થની આશા સખી શક્તાં નથી
તેમનામાં પણ માતાનો પ્રેમ આતિ નિઃસ્વાર્થ રીતે જણાય છે, તો
મનુષ્યમાં તેમ ન હોય એમ કહેવાયજ નહિ- બાલ્ય પછીના કાલમાં
મમે તેવા પ્રેમ અનુભવાય છે, પણ તે બધા અનુભવેલા પ્રેમ
વૃદ્ધાવસ્થાએ પણ જ્યારે એ બાલ્યકાલના પ્રેમના રૂપને પુનઃ
પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારેજ અભેદસાક્ષાત્કાર પાવ છે; અર્થાત્ અવતર-
તાની સાથે ને પ્રેમનો અનુભવ માતા કરાવે છે, પોતાની જાત,
પોતાનું સંસાર, પોતાનું સુખ, પોતાની સમગ્ર, અને પોતાનું જીવન,

તે સર્વ અપીને . બાલકનું જાતન કરવામાં જે નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ અનુભવાવે છે, તેજ પ્રેમ જે પકડી રખાય તો આ વદાણનું તેજ-તમામ છુટાન છે, અભેદસાક્ષાત્કારનું જેજ પરમસાધન છે. માટેજ તેમને સર્વ પ્રેમસંબંધોમાં પ્રથમ નમન થઈ છે; છતાં સાક્ષાત્કાર પછી ' માતા ' એવો પણ વ્યક્તિસંબંધ રહેતો નથી એટલે તેમની ઉપેક્ષા પણ આ નમનમાં ગણિત છે; યાત્રીના મોક્ષમાં તેના સંબંધિમાત્રનો મોક્ષ છે.

૬-૭. ભૂર, ભુવર, સ્વર, વપસ, મહસ, જન, સસ, એ સાત લોક તેમને નમન કરવાનું કારણ એ છે કે એ સાત લોકના પરસ્પર સંબંધોથી જે ભૂમોલ ખગોલના મહાવ્યતિકર ઉદ્ભવે છે, અને જેમાં મનુષ્ય અનેક સુખદુઃખાદિ વિરંબનાં વેડે છે, તે તેમના ઉપજાવેલા છે; મનુષ્યની સ્થિતિ, મનુષ્યનો ઉદ્ભવ, એક એક મન્વંતર અને કલ્પયંત, ભૂમોલ પ્રજાંડ આદિનાં સ્થિત, લય, અને પ્રાદુર્ભાવ, તે પણ તેમને આધીન છે; વ્યક્તિ વ્યક્તિનું જાવિ, તેને સુખ દુઃખ રોગ ક્લેશાદિ જે પ્રકૃતિગ્ન્ય ચંત્રણામલ તે પણ, તે સમત લોકના અખૂટ અતકર્ય બલનો પ્રકાર છે. એ સાતે લોક આ પ્રકારે વિધિવિધ રંગ દાખવે છે; જલને રચાને સ્થલ બતાવે છે, સ્થલને યાને જલ મનાવે છે, આખા અવકાશને મહા અગ્નિમાં સળગાવી દે છે તો આખા પ્રજાંડને મહાજલમાં નવરાવે છે, હસાવે છે, રડાવે છે, એમ સમષ્ટિ અને વ્યષ્ટિ સર્વત્ર અનેકાનેક રંગ બતાવે છે, અને વ્યક્તિમાત્રને નવા નવા અનુભવ કરાવે છે. એવા અનુભવથીજ માણસને જાનંત પ્રજાંડગોલનું જાન થાય છે; ગોલે ગોલને, વ્યષ્ટિને, સમષ્ટિને, વિંડને ને પ્રજાંડને, - પરસ્પર સંબંધ છે એમ જણાય છે; પ્રજાં

બધાંડનો દણે કણુ પરસ્પર સાપેક્ષ આચાર વિચાર વૃત્તિ આદિ
 ધારણુ કરે છે, એમ અનુભવ આવે છે; અને ગંભીર દીર્ઘ વિચાર
 કરતાં એમ પણ સમજાય છે કે પ્રત્યેક વાત, પ્રત્યેક પ્રસંગ આપણે
 એકજ રીતે દેખીએ છીએ તેમ નથી પણ રથૂડ, સૂક્ષ્મ, કારણ—
 ભૂર, ભુવર, સાતે લોક—પર્યંત તેનો સંબંધ રહે છે; એક વિચાર
 મનમાં ક્યો તો તે તેટલેજ રહી ગયો એમ નથી, પણ મનની
 સૂક્ષ્મતાં તે અસર કરી કાઢી કાઢે આત્માની સતિયા અને રથૂડ
 સૂક્ષ્મતાં પણ ઉતરે છેજ, સાતે લોક પર્યંત તેનો પ્રબંધ અને ધક્કો
 પડેલો છે, બીજાનો તાર સર્વજ્ઞ જડેલો છે, પિંડ બધાંડ એક
 છે, એવું જાન આવી જાય છે. અને આ બધા અનુભવ ઉપર
 જાનથી વિચાર કરતા સર્ગ—પ્રલય, જન્મ—મરણ, બધું કાંઈજ
 નથી, જગત્-લોકમાત્ર કાંઈ નથી, આત્મહતિ; એમ અનંત દૃષ્ટિવિ-
 રતારથી અનુભવના, સર્વજ્ઞ ચિદ્વિલાસનો આનંદ આવે છે; ચેતન્ય
 પોતે સ્વરૂપાનુસંધાનના ક્રમમાં રમે છે તેનાજ બધા પ્રકાર છે
 એમ અનુભવ થાય છે; સમષ્ટિ અને વ્યષ્ટિની એકતા થતાં વિશેષ-
 નાં કારણ જતા રહે, અને વ્યક્તિ વ્યક્તિનો બેઠ પણ અબેદમાં
 વિશ્રીન થઈ રાગદ્વેષ મટી જતાં સ્વરૂપજ અવશેષ રહે છે. આવા
 અનુભવથી ચિન્મય જે સમુદ્ર તેમાં શરીરરૂપી હોડી હંકાય
 છે, સુખ, આનંદ, હંકાય છે; તેવો આનંદસમુદ્ર ભરી આપ-
 નાર આ સપ્તલોક અને તેમના વિધ વિધ રંગ છે તેજ છે; માટે
 તેમને નમસ્કાર કરી તેમનો ઉપકાર માનવો ઉચિત છે. છતાં બેદ-
 માત્ર જતો રહેલા અને યાનોદય સાથે સર્વ સંન્યાસ પ્રાપ્ત થયો
 એટલે સંન્યાસ વખતે જે પ્રેમાચાર—શુર શુવર સ્વર્ આદિનો
 હું વ્યાગ કરું છું એ અર્થવાળો પ્રેમાચાર—તે સપ્તલોક અને

તેમના સંબંધમાત્રની ઉપેક્ષાજ સૂચવે છે, એટલે આ નમસ્કાર-
માં તે ધ્વનિ પણ રમખેળ છે. આવો અભેદસમુદ્ર તો અનાદિ
કાલથી વિદ્યમાનજ છે, પણ માણસો તેમાં અનેક રૂપનાઓ
વિસ્તારી લેઈ માની લે છે, ધાન્ત રહી, અનંત જગ્યાંડગોલનું
મધુર ગાન ચાલે છે તેનો વિશ્વાસ ધ્વનિ પોતાના હૃદયમાં ઉત-
રવા દેતાં નથી; એટલે રાગદ્વેષ પેદા થઈ, અનેક ગાનસિક
સૃષ્ટિઓ ખરી થતાં આખો અભેદસમુદ્ર એરેનાજ બરેલો લાગે છે,
જગત્ની પ્રવૃત્તિ કુ ખરપજ નજીવ છે; અને આશ્ચર્યસંપત્તિમાં
ઉતરી પરમ નારિતકતા, દબ, દર્પ આદિનો ઉદ્ભવ થતાં માણસનો
વિનાશ થાય છે પણ તાંકરાદિ ગુરુસમીપ પહોંચતા પૂર્વે જશે
દિગ્દેવ આપ્યું અને આ અવતારમાં દરીયા ચાનાવતાર આખો,
ઉપનયનાદિસમયે ગાથાઓ ગઢાનિગૂઢ તરવેનો જોષ કરી
સૂર્યમયતાના તેજ પુજા ઉપર લલ્લ કરાવ્યું, તેમજ શાલા પાઠ-
શાલાદિ અભ્યાસક્રમમાં ને જ્ઞાનનો વિસ્તાર કરી આપ્યો, અને
એ ગૂઢ તરવોપદેશ તથા એ જ્ઞાનવિસ્તારથીજ અનુભવવિસ્તાર
થતા એરના મમુદને અમૃતથી ભરપૂર અનુભવાવ્યો, તે પિતાને સૂર્ય
ગુરુમાં શ્રેષ્ઠ માની પ્રથમે શ્રુત કરેલા ઉચિત છે, ને તેમને નમન છે.
માહાત્માકાર પછી તે મહાત્મ સંજગતની પણ ઉપેક્ષા છે; જરૂર પિતા
અપિતા મવાન એમ ગૂઢદારરૂપકનું વચન છે; એટલે આ નમ-
સ્કારમાં એ પણ ધ્વનિ રમખેળ છે.

૮—૧૦. આ સમુદ્રતા જે સ્થાનથી આ વહાણમાં રહેલો

૬—૭માં—આ પ્રમાણે માથે આવવાનો આશ્રય કરે છે,
સાથે આવો તોજ ખરી સગાઈ મળાવ એમ માનું હું, તે સ્થાને
આવતાં અનેક કષ્ટ, વિડંબના, કડખ, વેડવાં પડ્યાં છે; પણ ન્યારે

ખારે તેવા કોઈ ઉચ્ચ જાવિનો પ્રદાર થયો હશે, કોઈ વિપુલાનુભ-
 નો દ્રવ વધ્યો હશે, ત્યારે ત્યારે કાવ્યરૂપે તે ઉદ્ગારો પિંડીબૂદ
 થઈ બહાર આવ્યા હશે; અને નિરંતર દૃષ્ટિ આમળ રહી જ્યારે
 જ્યારે પુનઃ તેવા સુખદુઃખાદિ અનુભવ આવે ત્યારે પ્રથમે
 જોમ એ ઉદ્ગાર કહાડવાથી શાન્તિ અનુભવાયેલી તેવીજ શાન્તિ
 અનુભવાવી શક્યા હશે એટલે મુખી આવો અનુભવ થયો છે કે
 જો એવો કાવ્યતરંગનો વિનોદ ન હોત તો દુઃખમાં આશામત
 કે સુખમાં સહભાગિતા દરનારજ ન મળત અને દોષ જાણે
 શો પરિણામ આવત, પણ કાવ્યતરંગવિનોદે તો સુખ દુઃખ
 મર્યાદા પૂરે પ્રગે ભાગ કરી, અને આ સ્થાને અત્યારે આણ્યો છે,
 ને તે પણ રમતે રમતે, મીઠી મીઠી રમતો રમતે રમતે, આ અબેદ-
 સમુદ્રની ગર્જનામાં લપાઈ રહેલી રંગીલી દોડીમાં બેસાર્યો છે;
 એ તેમનોજ ખરે ખરો ઉપકાર છે. પરંતુ અનુભવ થયા પછી
 માન વિના અન્ય આનંદ નથી, ઉદ્ગારમાત્ર વિક્ષેપજ છે, તેથી એ
 નમસ્કારમા તેમની પણ કપેક્ષા સિદ્ધજ છે. કાવ્યતરંગાદિએ
 સુખ દુઃખમાં ભાગ કંપા; તેમ અંસારમાં અનેક સંજોગો થયા
 તેમાં વિશ્વાસમાં વિરાટ અનુભવો, પ્રેમમાં અપ્રેમ જોયો, પર-
 માર્થમાં સ્વાર્થ પેદા થયો, એમ જ્યાં ત્યાં બેવફાઈના દોષમાં
 આવી; પણ તેવી બેવફાઈનો એ મહોટો ઉપકાર છે. સામાની બે-
 વફાઈ જણાવતું મુખ્ય કારણ એ છે કે આપણા પોતાના આ-
 માની જે ભાવના હોય તે કરતાં સામાની ભાવના નિષ્કૃષ્ટ ૫૩
 એટલે એજ આવનો નથી, અને જુદાઈ થતાં બેવફાઈનો ભાસ
 કબજત થવા માંડે છે. પરંતુ જે નિષ્કૃષ્ટભાવનાનો આશ્રય કરનાર
 છે તે તો એવી કલ્પિત બેવફાઈને મળ્યા દેવામાં જીવન એજે કાઢે

છે; ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાનો આશ્રય કરનાર એક રથને જેવકાઇ
 જણાય, પોતાની ભાવનાની પરિવૃત્તિ ન થાય, એટલે ધત્તર રથા-
 ન શોધે છે, ત્યાંથી ધત્તર શોધે છે, વળી ધત્તર શોધે છે, અને એમ
 પરમાલેક્ષમાં પોતાની ભાવનાને બાંધ, મોન આનંદમાં વિલસે છે.
 ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાનો આશ્રય કરનાર પ્રતાપી, સુલ્લિખમાન, મહાજનોને
 એમજ ખતે છે, તેમને તેમના જેવું ગ્રંથ જગત્માં મળતું નથી
 એટલે તે એકલાજ પડતા જાય છે, ને એમ કંદરતથીજ તેમને
 જે એકાન્ત ઉત્કૃષ્ટતા મળેલી છે તે એકાન્તને શોધતી ગહે છે.
 પણ એમાથીજ તેમને અભેદસાક્ષાત્કાર આવે છે એમ જેવકાઇ
 પણ ઉપયોગી છે, તેના પણ ઉપકાર છે, તેણે જ્યાં સુધી તે વ-
 કાઇકે રહી ત્યાં સુધી તો રસજન્ય રમાડ્યા છે, ખૂબ રસ પાઈ
 મૂલની ભાવનાને મસ્ત કરી દીધી છે, એટલે સુધી કે એમ કર-
 નાની ભાવનામાં કૃપણતા જણાતાજ તે મહાકલેષ પામી નિર્વેદ
 પામે એવી મસ્ત કરી દીધી છે, અને એમ રમાડી રમાડી મસ્તી
 ચલાવી ને છેવટ મૂકી દીધા છે, ત્યજ્યા છે; નો પણ વેરાનમાં,
 ક્રુષ્ણમાં, એકાન્તમાં ત્યજ્યા નવી, આ અભેદાનંદની, રસમાં ત્યજ્યા
 છે; એટલે જેવકાઇનો પરમોપકાર છે ઉપેક્ષા તો રમણ છે. તે
 જેવકાઇને પણ આવદાન છે કે તે અમને રસમાં રમાડ્યા છે, વૃ-
 રસને જોળખે છે, હું સાચે આવ તોજ તારું સગપણ સાચું મા-
 નીએ; બાકી અમારો જેવકાઇની હું કલ્પના કર્યા કરશે તો તે
 કેવલ મિથ્યા છે એજ બાબતે સર્વત્ર, માતાપિતાદિ સર્વમા સમ-
 જવાનો છે: જેવકાઇ કરતાં પણ શત્રુઓ જે અમારાથી વિરોધિ-
 જાવજ આદરી જેઠેલા, દેવીસંપત્ની અનાદિવિરોધિની જે
 આશુરીસંપત્તે તેના બહતો, તેમનો પણ પરમ ઉપકાર યોગ છે કે

તેમણે પોતાની મરજીમાં આવે તેવા આરોપ ચલાવી, પોતાનાથી
 ચાંપ નેટ્યું બધ કરી, વિદ્વો પાડી, અમને પ્રહારો કર્યા; પણ
 એમાંથી એ લાભ થયો, અમને સુખસંપત્તિ પદવી અધિકારાદિ-
 નો અભિમાન થતો અટક્યો, અને જે અભિમાનરૂપી ખડક
 ઉપર અનેક હોડીઓના ચૂર ચૂરા થઈ ગયા છે તે ખડક અમારા
 માર્ગમાંથી 'સત્ય' એ આવે પ્રહાર કરી કરીને ખોદી નાખ્યો.
 ઉપેક્ષા તો સ્પષ્ટજ છે. મૈત્રી, કરુણા, મુદિતા, ઉપેક્ષા એ ચાં
 વૃત્તિનું 'વર્ણન આગળ થઈ ગયેલુંજ છે, ને સત્ય આદિ તો ચતુર્થ-
 વૃત્તિના વિષય છે. એમને પણ નિમંત્રણ છે, એટલે આત્મ-
 વિસ્તાર દ્વે પ્રાપ્ત થયો છે.

૧૧—૧૩ આ દેશ મારો છે, આ દેશ પારકો છે-
 આર દેશ ઉપર અભિમાન રાખી પારકા દેશનો તિરસ્કાર કરવો;
 એ આદિ જે નીતિ છે તેના ઉપર આલેષ છે કે દેશ, વિદેશ,
 જાત, પરજાત, હિંદુ, એન્ડ, સર્વને નમન છે; કારણ કે જે
 પ્રેમરૂપી શઠ આ હોડીને ચલાવ્યો છે તેના દોરા હિંદુ, મુસલમાન,
 દેશ, વિદેશ, સર્વેએ સામટા વણ્યા છે, સર્વેએ એકા મળીને વણ્યા
 છે; અર્થાત્ તે તે દેશ, તે તે જાત, એ સર્વનો ભેદ મનમાંથી નીકળી
 જવો, પરમ સમતા પ્રાપ્ત થવી, શુનિચૈવશ્વપાકે ચ પાડેલા. સમદર્શિનઃ
 એવી ધણસમતા આવવી, એજ આ હોડીને અભેદસાગરમાં ઢાકી
 શકવાનું પરમ અને પ્રથમ સાધન છે. એમાંજ ઉપકાર અને ઉપેક્ષા
 ઉભયે સાથે છે આ પ્રકારે સર્વને સાથે આવવાની વિનંતિ કરી
 સર્વને નમન કર્યું, છતાં જેમની કૃપણતા છૂટી નથી, તેમને સાથે
 આવવાની રચિ નથી થતી તે જોઈ'કહે છે કે તમે દ્વેષપાછાંજાઓ,
 તમારી બેદમ્ય કૃપણતાને અગ્રરૂપ જેતમારા વ્યવહાર હોય તે કરો.

એથીજ તમને લાભ છે, એમજ તમે આંગળ વધી શકો છો; સ્વર્ગને
 નિવર્તનદેય: એ ઉપદેશ તમારે સંભરવાનો છે; અમારી વાત તમને
 સારી લાગતી હશે, પણ વાતમાત્રથી તમને લાભ નથી, જેમાં
 તમારું હૃદય એકતાર હોય તે કરે, એમાંજ તમને કલ્યાણ જડશે,
 ને આગળ વધવાનો રસ્તો મારુમ પડશે. તમે જાણે તેવી નિષ્કૃષ્ટ પ્રવૃ-
 ત્તિમાં હો, તમારું હૃદય જાણે તેવા અધમ વ્યવહારમાં એકતા પામ્યું
 હોય, અને તમે તે જાણતાં હો, છતાં તેથી ઉત્તમ વાત ઉપર તમે આવી
 ન શકતા હો, તો એક કામ કરજો, તમે જે અધમતાની ભૂમી ઉપર
 ચાલતાં હો તે કરતાં આ અમારી જે વાત તમને ઉત્તમ-ઉચ્ચ-
 વાળે છે, તે ઉપર લક્ષ-દૃષ્ટિ-રાખીને તમે તમારો જે હોય તે
 વ્યવહાર મથાર્ય રીતે કરજો, પ્રતારણા, આડંબર, સર્વ દૂર કરી
 જવાં હો તેવાં થજો, ને કર્તવ્ય કરજો, એટલે હૃદયનો રાગ છૂટતે છૂટતે
 ઉત્તમોચ્ચ વાત ઉપર તમે એક જન્મ, બે જન્મ, કે કોઈ કાલે પણ
 આવશો. અમારી ઉત્તમ વાત તે શી રીતે સંભરશે? તો કહે છે કે
 તમારા સામાન્ય વિચારોની ખાતર, તમે જે કૃપણતા, બધાં સંક્રાંચ
 આદિ પામો છો, તે કરતાં અતિનિર્ભય એવી એ વાત, તે કુવલ
 'અભેદ' એટલા નામના નિશાનમાત્ર રૂપે છે; અભેદ એટલું
 નામ તેની એક વ્યંજના છે; તેટલું સ્મરિને વ્યવહાર મથાર્ય રીતે
 કરશો તો છદ્ધાર્ય પ્રાપ્ત થશો, પરમ એકમની શાન્તિ આવશે. એમ
 સર્વત્ર અભેદ અનુભવી, આ પ્રકારે ઉપદેશક આતો વિશેષ યત્નાં
 પુનઃ વૃત્તિ શાન્તિ ઉપર ઉપરામ પામવા જાણ છે એટલે કહે છે કે
 જે ને નામરૂપ છે, જહાંગ્યાત્રમાં નામધારી કે રૂપધારી ભેદમાત્ર,
 વ્યકિતમાત્ર, છે તે સર્વનો દુઃખાસ છું, તે બધાં મારાં શુરુ છે કે મકે તે-
 મજેજ આ અભેદાનુભવકરો છે: અસ્તિ, માતિ, પ્રિય એ રૂપે વ-

રતુમાત્ર બ્રહ્મ છે, નામ, રૂપ, મિથ્યા છે એ અનુભવ બાધ્યો છે. એ
 વેને નમનકરી, આ હોડીના શદ્ધમાં અભેદનો પરન, હવે બરાઈ
 ચૂક્યો છે એટલે, હવે નમન અને ઉદાગીનતા સાથે પરમાર્ન-
 દમાં જવાની તૈયારી છે; એ પવન બરાયાના પરિણામરૂપેજ આ
 બધી ઉદ્ધિત છે

૧૪. આત્માભેદરૂપી માછીડાને નમન કરી કહે છે કે હોડી-
 ને હાક અને ત્યાં જાંવીનું ત્યાં જાઃ સ્વર્ગે, સત્વશોક, અક્ષરધામ,
 ત્યાં જવાનું ત્યાં જા. આવો ઉચ્ચાર કરતાંજ હોડી ભાગી ગઈ,
 અને દરીઓ, હોડી, માછી, વળાવનાર, બધા કુખ્યાં; ક્યાં કુખ્યાં
 આ કહેનારનામા કુખ્યા. નમોદ્યોનમમ. ઘટે ન પાતાલે ન મૃતલે । મૌક્ષો
 હિ ચેતો વિમલ સમ્યજ્ઞાનવિવેચિતમ્ ॥ આગ્રશમાં, પાતાલમાં, કે
 પૃથ્વી ઉપર જલુ એ મોક્ષ નથી, સમ્યક્ જ્ઞાનથી વિમુક્ધ જે
 નિર્મલ ચિત્ત તેજ મોક્ષ છે; દરીએ હોડી અને સર્વ કહેનારમાં
 કુખે તેજ મોક્ષ છે. હોડી-શરીર—ભાગ્યા પછી વિદેહમુક્તિ
 થશે એવી જે કલ્પના છે તે વિષે પણ આમ પ્રકારાંતરે જણા
 વ્યુત્કે જ્ઞાન અને અભેદાનુભવ થતા સાથેજ મોક્ષ અનુભવાયશે-
 જ છે; પ્રારબ્ધબોધથી શરીરસ્થિતિ છે. આ પ્રકારે આ પદમાં આ-
 ભરંઘિતો વિરનાગ, અભેદનું સામ્રાજ્ય, આનંદની મોનતા, અને
 મોહનું મિથ્યાત્વ, અનુભવાવાનો ચલ છે, જે રાજયોગના નિર્વિ-
 કલ્પમાં મગ્ન અનુભવીએ સદન્તે ધટાવી લેશે.

અર્થત્ર અભેદાનુભવ આવવા માંડે, આત્માજ સર્વત્ર વિલસતો
 અનુભવાય, અને જેમ પોતાના ઉપર પોતાના અવહાર માટે કાંઈરાગ

દેખવાતાં નથી તેમ સર્વત્ર થાય, અને આત્મ ઉપેક્ષાજ નહિ પણ એક
 ચાતાના ઉપર જેવો પ્રેમ છે તેવો એ પ્રકારે સર્વત્ર પ્રેમ ઉદય પામે, એ-
 રસે જે અવર્ણ્ય આનંદ આવે છે, જે અલૌકિક શાન્તિ અનુભવાય
 છે, વ્યાપકારિક એવા નિર્વાણાદિમાં પણ ચિંતા અને વ્યથતાનો
 જે અસ્ત થઈ જાય છે, અને આત્માનંદની ઉર્મિમાત્ર સફલ થતી
 આવે છે, એ સર્વ પ્રકાર વર્ણવી શકાય તેવા નથી. નિર્વિકલ્પ સમા-
 ધિની એજ દશા છે, એ આનંદ માન રીતેજ અનુભવાય છે; બાહ્ય
 વ્યવહારના આભાસથી તેમા વિલેપ આવતો નથી, એ આનંદમાં
 ત્રિપુટીમાત્રનું જ્ઞાન મટી જાય છે, સર્વત્ર આત્મરૂપતાજ અનુભ-
 વાય છે, માટે આ પદને અભાનોમિ એવું નામ આપ્યું છે.

૧—૫. ગગન-આકારા-જે પ્રહ્લાંડનું ઉપલક્ષણ છે, તે
 આખા પ્રહ્લાંડમાં આજ એટલે આ અભેદસાક્ષાર થતાની સાથેજ,
 પ્રેમ જે આત્મપ્રેમ તેની અગ્રક તેનો હથકાતો, ઉભરાતો, પ્રકારા,
 છવાઈ રહ્યો છે. પ્રહ્લાંડ એવું તત્ત્વમયોમાં મસ્તકનું પણ નામ
 છે, અને 'શ્લોક પ્રહ્લાંડમ જતો રેણ' એવી લોકોક્તિ તેને અહ-
 મરે છે, તથા પિંડપ્રહ્લાંડની એકતામાં પણ મસ્તકઃ એ પ્રહ્લાંડ
 સ્થાને છે. રાજયોગવ્યાસીએને આલુમ હોવું જોઈએ કે ધાર-
 ણાને યોગે એ પ્રહ્લાંડમાં કેવી અલક છવાય છે, અને તેમાં શું શું
 અનુભવાય છે. એવું જે ધારણાના પ્રયાસથી કરવું પડે છે, તે
 અભેદસાક્ષાર થવા પછી નિરંતર અને સર્વત્ર જણાય છે,
 અનુભવાય છે. રમ્ય ગગનનો પ્રહ્લાંડરૂપ અર્થ સ્પષ્ટ કરવા કહે છે
 કે પૃથ્વી, પર્વત, ઇલાદિ જે કંઈ છે, પૃથ્વી જેવાં નિમ્નસ્થાનો કે
 પર્વતો જેવાં ઉચ્ચસ્થાનો તે બધાં આ અગ્રકમાં રૂપ્યાં છે, આત્મ-
 રૂપવર્તરૂપે અભેદમાં ઓગળી ગયાં છે, અને સમરાચર, ચર અચર

સર્વત્ર એ પ્રેમજલક ભરપૂર બાપી ગરેલી જણાય છે, અનુભવાય છે; એમાં કશું દૂર નથી, કશું અસાધ્ય નથી, કશું અદરશ નથી. માટે જ કહે છે કે ભૂતકાલ જતો રહ્યો, અત્યુક હતું ન હતું ઇત્યાદિ ચિંતામાત્ર ગઈ, તેમજ શું યશો, કેમ દરો એવી જે ભવિષ્યકાલની ચિંતા તે પણ ગઈ, કેમકે અભેદસાક્ષાત્કારની ઝલકમાં કોઈ વાત દૂર કે અદરશ રહેતી નથી, એટલે ભૂત ભવિષ્યનો સંભવજ નથી; કેવલ વર્તમાનમાત્રજ સર્વદા વિદ્યમાન છે એમ કાલનો પણ આ અનુભવે પરાભવ ક્યો છે. કાલપરિચ્છેદનો પરાભવ થયો છે તેમ પરપુરિચ્છેદનો પણ પરાભવ થયો છે. શ્રીકૃષ્ણ જેટલા અદરશવત્ જાતુથી તે આપણી દૃષ્ટિમાં પણ ન સમાય તેવા હાથી સુધી જે જે નાના મહોટા પ્રાણિસમૂહ, પરદુઃખાત્ર, જણાય છે તે જાધામાંથી પણ હવે ભેદહૃદિ નીકળી ગઈ છે, નહિ કે બધાં મારી કૂટીને એકાકાર થઈ ગયાં છે, પણ આત્મ-વિશ્વાસના પ્રકારરૂપે અનુભવાઈ સ્વભિન્ન લાગનાં નથી. જે હૃદયી ભેદહૃદિથી ભિન્નતા લાગતી હતી તે ઓમળી ગઈ છે; કેમકે અભેદની જે સુધી, સીધી, વાટ છે તે પાટે જતાં સહજ એમ થઈ શક્યું છે. દેશપરિચ્છેદનો પણ અભાવ થયો છે એમ કહે છે. જે જે મનુષ્ય પદાર્થ આદિ જુદાં જુદાં તે હવે એકત્ર, એક-સ્થાનાવસ્થિત અનુભવાય છે, મિત્ર, શત્રુ આદિ જુદાઈ રહી નથી, તેમ દેશકૃત જુદાઈ પણ રહી નથી. જુદાઈનાં દારણો વાદ-વિવાદાદિ છે તે ઓમળી ગયાં છે, નિર્વિવાદ એવા અભેદવાદ ઉપર વિવાદનો અવસરજ નથી; અને માણસો પરુઓ આદિ જે સ્વાર્થને લેઈ અત્યુક દેશ સ્થાન સમૃદ્ધિ આદિને પોતાનું-માની બેસે છે અને એર તથા વિષવાદ વધારે છે તે સ્વાર્થ પણ અત્યંત

ટળી ગયો છે; એટલે દશકૃત પરિચ્છેદનો પણ અવકાશ રહ્યો નથી. આ પ્રકારે દેશ, કાલ, વસ્તુ ત્રણે પરિચ્છેદ વિવિધમાન સતે તે પરિચ્છેદની પાર ને અપરિચ્છિત આત્મા સ્વરૂપાનુસંધાનની અનેક રમતો રમે છે તેનો સાક્ષાદ્બુદ્ધિ આવી જવાથી, સર્વત્ર એ પ્રેમની ઝલક ધવાધ મળે છે; એ આનંદ કેવલ અવાધ્ય, મૌન છે.

૫. પરિચ્છેદમાત્ર મિથ્યા અનુભવાયા પછી, આવા જીવન્મુક્તને કાંઈ પણ તર્તવ્ય રહેતું નથી, સર્વ કરવા છતાં તે અકર્તાજ રહે છે; કેમકે તેના ચિત્તને લેપ નથી, તેને ચિત્તજ નથી એમ પણ કહી શકાય. એવા જ્ઞાનીને ત્રત, યોગ, તપ, સેવા ઇત્યાદિ સર્વજન્ય છે, કેમકે તે સર્વનો જોને માટે વિસ્તાર છે તેમાંજ તે રમે છે; શુર, શિષ્ય, કે શુરપ્રસાદ—શુરકૃપા—ઇત્યાદિથી, એવા—પ્રભુ—મોક્ષ મળવાની વાતો તે પણ જાણી છે, કેમકે જ્ઞાન તો સર્વદા પ્રગલ્ભ પુરુષાર્થથી સાધ્ય થાય છે, તે જ્ઞાની પુરુષાર્થજ છે. શુરપ્રસાદ દાદિને એવા કહેવાનું કારણ છે કે જન્મ એવો આવો મુખરૂપ, મિષ્ટ, અને સદૃશ છે તેમ પ્રસાદાદિથી સદૃશજ મોક્ષની આશા કરનારા પ્રસાદને એવા જોવા માને છે, અને કાંઈ પણ પુરુષાર્થ વિનાજ જ્ઞાન સાધ્ય થશે એવા જ્ઞાનમાં પડે છે તે અર્થ સ્પષ્ટ થાય. ત્રતયોગાદિથી પ્રસાદ પર્વત સર્વ જૂદ છે એટલુંજ નથી, પણ પડિતો, નેદાન્તીઓ, જે કાંઈ 'હું' જાણું છું' એમ જાણવાનો દાવો કરનારા છે તે જ્યાં 'તેવા' એટલે જાણ છે; કેમકે તત્ત્વ તો વિગતમવિજ્ઞાનતામ્ ને 'નથી જાણતા તેજ જાણે છે.' એમ કર્મ, ઉપાસના, યોગ, વાણી, મન, ઇત્યાદિથી પણ પાર એવા અભેદસાક્ષાત્કારના મૌન આનંદની ઝલક સર્વત્ર ધવાધ રહી છે.

૬—૭. આવો સાક્ષાત્કાર જોને ધર્યા હોય તેનું અહો જાગ્ય છે; તેનો જન્મ સફળ છે; તેણે સર્વતીર્થ કર્યાં, સર્વદાન આપ્યાં સર્વ યોગ સાધ્યા, સર્વ કર્મ કર્યાં; તેની પ્રેમમય દૃષ્ટિમાંજ તે બધું સિદ્ધ છે; તેના આનંદની સીમા નથી. પ્રેમ અર્થાત્ જે વ્યક્તિસંબંધરહિત સ્વપરિશુદ્ધ અભેદપ્રેમ તેનું જોણે પાન કર્યું, આગળ કહી આવ્યા તેમાંની કાઈપણ યુક્તિથી બરાબર પાન કરી લીધું, અને પાન કર્યા પછી પાછો તે પ્રેમને સાક્ષાત્ દૃષ્ટિએ દીધો; અર્થાત્ પ્રેમપાન કરવાથી ચોતાની શાન્તિમાત્ર દૂર થતાં તે પ્રેમ જેવો અંતરમા મકટયો તેવોજ બહાર પણ સર્વત્ર અનુભવાયો, વ્યક્તિમાત્ર, પ્રેમવિદ્યાસરૂપે ચોતામાંજ રમવા લાગી આવે. હૃદયવિસ્તાર થઈ ગયો; તેવા જીવન્મુક્ત અભેદાનુભવીને ધન્ય છે. એને જે સુખ આવે છે, તે સુખને શી રીતે બતાવાય કે પામરો તેના ઉપર આદર કરી તેને લેવા યત્નવાન થાય. સમૃદ્ધિ, પ્રતિષ્ઠા, અધિકાર, વિદ્યા, સ્થૂળપ્રેમાદિસંબંધ, કશામાં એ સુખ નથી, એ સુખને તો જ્ઞાનન્દસ્ય સીમાના મર્યાદા એમ કહી બૃહદારણ્યકમાં આનંદમાત્રની મીમાંસાએ બતાવ્યું છે. જેટલાં જેટલાં આનંદ છે તે આનંદનું માપ કાઢવું હોય તો સર્વ આનંદના સરવાળાથી અધિક અને સર્વ આનંદના સુખથી પાર જે આ બ્રહ્માનો અજ્ઞાનંદ તેની સાથે તેને સરખાવી જોવો જોઈએ, એટલે તે સુખ ખરું, ખાદં, નાનું, મહોદં, સમગ્ર સકામ; મારેજ એ સુખને આનંદની મીમાંસા કહ્યું છે. વ્યાવહારિક નીતિ, ધર્મ, આદિ સંસ્થાનાં ધોરણરૂપે જે સુખ કે આનંદ મનાય છે તેનું પણ આ રીતે આપણને જાન થાય છે; અને નીતિ અનીતિ, ધર્મ અધર્મ, તેનો વ્યાવહારિક નિર્ણય કરવો પણ એ મીમાંસાથી સગમ

પડેછે. આણું જે સર્વે સુખાતીત સુખ તેને વચનથી શી રીતે કહે-
 વાય ? મૈત્રાન અનુભવમાંજ તે આવી શકે. ચત્રવાન્વદિવસ્યાતગ્રાન્વો
 ન્યત્પદવેદિત્યાદિ શ્રુતિથી આરંભ કરી ચત્રત્વસ્યસર્વમાર્ત્તવામૂત-
 સ્કૈનકપદવેદિત્યાદિથી સમાપ્તિ કરતાં ભૂમાના અનુભવનું વર્ણન
 બુદ્ધદર્શનક્રમાં આણું છેઃ ન્યાં અ-ચ નેષુ કાંઈ હોય ત્યાં કોઈ
 કોઈને સાંભળે ઇત્યાદિ બને, પણ ન્યાં સર્વ આત્મા થયું ત્યાં
 કોઈ કોઈને શાથી જુએ સાંભળે ઇત્યાદિ બને ? એ ઉપર લક્ષ
 રાખીનેજ કહે છે. આ અનુભવ કોણ કહી શકે ? કોણ સાંભળી
 શકે ? શાનાથી કહી શકાય ? એ તો કહેવાયજ નહિ; ' ન કહેવાય'
 એટલું જણાવવામાંજ એ બરાબર કહેવાય છે. યાત્પલ્કયે તેમ
 પસિષ્ઠે છેવટનાં પ્રશ્નનું ઉત્તર જ્ઞાનમાત્રથીજ આણું છે.

૮. હવે આ પદનો અને આખા અર્થનો ઉપસંહાર કરે છે
 કે આવો જે સાક્ષાત્કાર તે અતિ સરલ છે, બહુ સહેજ છે, એને
 માટે લાંબી બાંબી વેદાંતપરિભાષાઓ જોખવાની જરૂર નથી,
 ગંભીર વદન રાખી વેદાંતના આડંબર ચલાવવાનું પ્રયોજન નથી,
 યોગ તથા આદિ કડાકટની અપેક્ષા નથી, કેવલ એક રાજદમાંજ,
 આખા વેદાન્તનો અને સમગ્ર મોક્ષનો સંગ્રહ છે, ને તે રાજદ,
 " પ્રેમ " છે. પણ એ પ્રેમ બરાબર કહી બતાવતાં આવડવો ભેદ-
 જો, એટલે કે સ્વૂલ સદ્મ કરણની પાર એવું એ પ્રેમનું જે ચતુર્થ-
 સ્વરૂપ સર્વમયતા ઉપગ્નવેછે તેનું યથાર્થ માન હોવું ભેદજો;
 અને એ માન થયા પછી તે પ્રેમ કરતાં આવડવો ભેદજો, એ પ્રેમ-
 સ્વરૂપનો સર્વત્ર અનુભવ થઈ જવો ભેદજો; એટલું યાપ તો " પ્રે-
 મ " એટલા રાજદમાંજ સર્વશાસ્ત્ર, સર્વ વેદાન્ત, અને સમગ્ર મોક્ષનો
 સાર બેસે છે. પ્રેમનું યથાર્થ માન થવું, અને તે પ્રમાણે કરવું

એ જે વાત યદ્યપિ જુદે જુદી ગણાવી તે ઠીકજ છે, પણ વસ્તુ-
વિક રીતે એ જે જુદી વાત નથી. આ પ્રેમના સ્વરૂપને જાણ્યું
એટલે તેમ યથા વિના રહેવાવાનું નહિ, એટલી આ જ્ઞાનની
સમિગોષ્ઠતા છે: વેદાન્તમા એનેજ જ્ઞાન કહેછે; જીજ્ઞાસે તો પરોક્ષ
જ્ઞાન કહેછે ત્યારે આવા પ્રેમને જે કહી જતાવે એટલે કે કરી
જતાવે તેના મનનેજ આ ભારી હકિત ભારશે; અન્યને તો, તે-
મની તેમની જગતની ત્રિયતિ અનુસાર, ગમે તેવો ભાસ ઉપજાવશે.
એ આવામ્બ પ્રેમના મોત આનંદની સઘક સર્વત્ર બરપૂર ભરાઈ
છે તેમાં આ હકિત જોને ભાવશે, જોને નહિ ભાવે, તે સર્વ
એકજ છે, વિલેપનો પ્રસંગજ નથી, નિરાશાજ આશા છે.

કવિ શિવમ્

प्रेमउपनं.

(पारदर्शिनी सहित.)

रथनार.

डोछ शोधक.

श्लोकार्धेन प्रवक्ष्यामि यदुक्तं ग्रन्थकोटिभिः।
ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्या जीवो ब्रह्मेव नापरः ॥

" In such access of mind, in such high hour
Of visitation from the living God,
Thought was not, in enjoyment it expired
Hapt into still communion that transcends
The imperfect offices of prayer and praise,
His mind was a thanks giving to the Power
That made him, 'it was blessedness and love "

" यन्न त्वस्य सर्वमात्मैवामृत तत्केन कं पश्येत्."

द्वितीयार्धत.

सन १८८५.

"Of all that is meant by such words as love, sympathy, affection, trust, of all the treasure of moral ideas which are contained in our relations to the family, the community, the state, we should never be isolated in our own individuality, become the conscious presence. Considered from a merely individualistic point of view, the social institutions amidst which we live, are, every one of them, limits to our freedom. But considered from a higher point of view, it is just here, most of all that there is provided an escape from the narrowness and poverty of the individual life and the possibility of a life which is other and larger than our own, and which is most truly our own. For to be ourselves we must be more than ourselves. What we call love is, in truth, the finding of our own life in the life of another, the losing of our individual selves to gain a larger self." — *John Caird, Philosophy of Religion, P. 122.*

"મેમ, દયા, સ્નેહ, શ્રદ્ધા એ શબ્દોની વાસ્તવિક શક્તિનો, તેમજ કૃત્રિમ, ચાતિ, દેશ ઇત્યાદિ સાથેના સંબંધોમાં જે ઉત્તમ નીતિ સમાવશી છે તેનો, જે આપણે પડે એકલાંજ રહ્યાં કરીએ તો, કદાપિ સાક્ષાત્ અનુભવ કરી ન શકીએ. કેવલ સ્વાર્થજીલ્લિપરાયણ થઈ વિચારતાં જે સંસારસંબંધમાં આપણે રહીએ છીએ તે બધા આપણી સ્વચ્છંદ સતત ત્રતાને આછી કરવાવાળા છે. પણ જરા પરજીલ્લિ કરી વિચારતાં એજ સંબંધદારા મુખ્ય કરીને સ્વાર્થજીલ્લિથી થતા સાંકડા મનને મારવાનો, કેવલ એકલાં રહેવાના દુઃખમાંથી મુક્ત થવાનો, માર્ગ યોજેલો છે; અને કેવલ અહંકારશુકલ સ્વપરાયણ જીવિતકરતાં ઉચ્ચતર અને વિસ્તીર્ણ જીવિત-ખરૂં પરમાધાર બ્રહ્મજ્ઞાન-તેમાં ભળવાનો સંભવ બતાવેલો છે. કારણ કે ખરૂં સ્વરૂપ બલુવા માટે આપણે સ્વરૂપ કરતાં મોહોલાં થવું જોઈએ. જેને આપણે મેમ કહીએ છીએ તે વાસ્તવિક રીતે, આપણા પોતાના જીવિતને સામાના જીવિત-મથ બનાવવું એવું બીજું નામ છે, આપણા સ્વ-રૂપનું જ્ઞાન પરમાધાર-રૂપના જ્ઞાનને માટે ભુક્તવાની વાત છે."

પ્રી.સી.પાલ જ્ઞાન કેડ-ફીલોસોફી આફ રીલીજિયન
પા. ૧૨૪.

“ પાની પિલાવત ક્યા ફિરો, ધરધર સાચર વાર,
તુપાવન્ત જો હોયમા, પીવેમા ઝંખ માર; ”—કુખીર,

નિત્યાનંદનાં

અલિલાપી હોઈ પ્રેમરહસ્ય વિચારી અનુભવતાં
અધિકારી સજ્જનોને સમર્પણ હો, આ
પરપ્રેમરૂપ

પ્રેમજીવન.

“ હાટે હાટિ ંહોરતા હોય,
કોઈ ખાટે કોઈ મુજાઈ જાય,
ધન ંહોરતિવા જગ વસ્તુ લોઈ,
અખા પ્રેમના પાત્ર વડા નર સોઈ,

.....
એમ અટપ આનંદી સદા અદ્વૈત,
અખા પ્રેમાનંદનો પ્રલે ન થાય.
પ્રેમાનંદી ભક્તિ આકરી,
વસમી વાટ મહા ખરેખરી,
કામરહિત તે કામનો વેશ,
તેનો જ્ઞાની ચંદિતને ન લાઈ દેશ,
પ્રેમાનંદી જ્યાં ગાય ન વાય,
અટપાનંદીને અટપડું જણાય,
અદ્વૈતાનંદી થતાને પ્રેમાનંદી ભણે,
જેમ વાંઝણી પુત્ર જોળામાં ગણે ”:—અખો,

इदं हि पुंसस्तपसः श्रुतस्य वा
स्विष्टस्य सूक्तस्य च बुद्धिदत्तयोः ।
अविच्युतोऽर्थ कविभिर्निरूपितो
यदुत्तमश्लोकगुणानुवर्णनम् ॥

(૨૦૯)

પ્રસ્તાવના.

(પ્રથમાશ્વત્થિની.)

મહાસમુદ્રમાં યાત્રા કરી ફાટલા તૂટલા શટ અને ભાંગેલાં સુકાન તથા હલેમાં લઇને પણ જનમાલ બચાવી સાળસમા આવેલા વહાણના નાવિકને લાગેલા તોફાનમાથી બચવાની વાત પૂછી નવા નાવિકો પોતાના કાર્યમાં કુરાલ જને છે. અનુભવ મહાસમર્થ શિક્ષક છે.

આ સંસારસમુદ્ર મહાગહન છે, જેમાં જે તોફાન અને પવન લાગે છે તે એવાં અસાધ્ય હોય છે કે તેમાથી ક્ષેમકુશલ આવેલાં પણાં થોડા વહાણ કોઈની હિષ્ટિએ પડે છે, કદાપિ કોઈપણ નહિ હોય એવી શંકા મધ્ય આવે છે. ઇતિહાસનાં પાનાં ઉધામતાં આવેલ તર્ક યઈ આવે છે, પણ કોઈ કોઈ સ્થલમાં કોઈ વિરલ હોડી બચી ગયાના સમાચાર આપણા તોફાની જહાજને આરામની આશા પકડાવી પ્રયાનપરામણ કરે છે. મહાત્મા મુનિ ઋષિ-જ્ઞાતા વચન વિચારતા તેકેવલ આવા અનુભવનીજ ખાણો કરે છે, તે તેમનાં વૃત્તાત, તથા તેમની શિક્ષા, દોષ પણ જહાજને સ્પર્શ્યે સંસારસમુદ્ર તરાવવાનો સિદ્ધ ઉપાય છે એમ હુકિતથી વિચારતાં સમજાય છે. આર્યવર્તના મહાત્માઓ આ કામમાં ધણા કુરાલ નાવિક જણાય છે; તે એટલે સુધી કે દુનીયાના કોઈપણ દેસમાં સંસારસમુદ્ર ખેડવામા ખોલસાહક સંકાનરૂપ ધર્મનું સ્વરૂપ તેમનાજ ઉપદેશમાણે બધામણું નથી એમ કહી નહિ શકાય. આ વાતને વીસારે પાડનાર આધુનિક સમયમાં જણાઈ આવેલાં પાશ્ચાત્ય વિ-

ધાનાં યાજ્ઞલાં કૃત્રિમ ને મોહક સુકાનો છે, જે વળગાડીને સંસારસમુદ્ર ખેડનારાં જહાજ કંઈ દિશાએ જશે ને ક્યાં બાંગશે તે કંહી શકવું કઠિન છે !

આપા પ્રસંગમાં પૂજ્ય મહાત્માઓના અવિચલ ઉપદેશનું કાંઈ રહસ્ય લક્ષમાં આવે, ને તેમ થવામાં મારા અલ્પ વિચાર અને અનુભવ કાંઈને પણ ઉપયુક્ત થાય એમ સમજી આ લઘુશ્રેયે પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. સર્વને સરખા અનુભવ થતો નથી, સર્વને ખરું જ્ઞાન તો એકજ દાગ છે, પણ એકજ માર્ગ થતું નથી. આપા કાંઈક ઉદ્દેશથીજ અધિકારના સ્વરૂપ બંધાયેલે. મારા વિચાર જેવા જેને વિચાર થવા હોય, છતાં રાંસય દોષ, તેને આ ઉદ્ધાર કામ આવે એમ જાણી બહાર આપ્યા છે. આ મારો પ્રવાસ કોઈ મંથન રચવાનો, કે ઉપદેશક થવાનો નથી. મારા જેવા શીષક-સહાધ્યાયી-ને મારા વિચાર જ્ઞાન લગે મારેજ તે અસ્તવ્યસ્ત છતાં પણ કાંઈક સંકલનામાં થોજી બહાર આપ્યા છે આ શ્રેયમાં સમાવેલાં પદ માત્ર ૧૧ છે, ને તે મેં આ પુસ્તક રચવાના દેહથી બનાવ્યા નથી, એટલે હું એમ કહું તો નવાઈ જેવું નહિ લાગે કે એ પદ ૫-૭ વર્ષમાં બનેલાં છે. મારી બીજી પ્રવૃત્તિમાર્થી ગંગેશ અવકાશમાં, વળે છ માસમાં થયેલા કોઈ ઉચ્ચ અને દૃઢવરોધક અનુભવના પરિણામરૂપે એકાદ પદ બનાવી રાખવામાં આવતું. અદ્વિત મતસંબંધી મારા વિચારો મૂજરાતના વાચકવર્ગને જણાવવાની પ્રેરણા ગારંવાર થતાં, હાલ, એ પદને દીકાસદિત બહાર મુકવાં થયાં. આવાજ કોઈ પ્રસંગનું આ ' પ્રેમજીવન ' એ ફલ છે; બાકી ધારીને રમેલો શંક નથી એટલે વાચનાર શુદ્ધદોષ ઉતાર શ્રદ્ધાથી વિચારી લેશે.

આ લઘુ વિવેચનનું નામ ' પ્રેમજીવન ' કરવાનું કારણ પ-
તું કાંઈક તેવું જ છે. કુનીયામાં ' પ્રેમ ' એ શબ્દમાં ઘણી વા-
તોનો સમાવેશ છે, ને એનો અનુભવ કરવાનું અભિમાન રાખી
આડે આવજો માર્ગે ભમનારનાં ઉધક્કરણ અગણિત છે. છતાં પ્રેમ
સંબન્ધ તો મોક્ષનો માર્ગ ખુલ્લો છે. આ વાત મેં દીકામાં ધ-
ણી વાર પ્રતિપાદન કરી છે. આવી પ્રેમકલ્પનાના પરિણામરૂપ આ
પુસ્તકમાંનાં પદ્ય છે, સામાન્ય પ્રેમના અનુભવમાંથી પરમપ્રેમ
સમજાવવાનો ઉદ્દેશ છે; ને આ પ્રકારનો ઉભય પ્રેમનો સંબંધ
હોવાથી પદ્યની રચના વારંવાર સાંસારિક સંબંધો માટનીજ
હોય એવી જણાવજો વિચારતાં, પ્રેમ જોજ વિચારું જીવન કરે છે,
માટે આ સંબંધનું નામ ' પ્રેમજીવન ' કલ્પ્યું છે. એની દીકા પ-
ણ મેં મારે હાથે લખી છે, એમ કરવામાં ફક્ત મારાં પદ્યની
ગૌરવમજબૂત ન થવા દેવાનો હેતુ છે, બાકી સર્ગ્ય વિદ્વાનો તો મારા
ધારેલાજ અર્થરૂપે તેમને સમજે એવી મારી ખાત્રી હોવાથી ને-
મની ક્ષમતા યાગ જોવા મલ્લારનો લેશ પણ નથી. દીકાને આ
રંગે કાવ્યની અર્થરૂપનાનો મુખ્ય માર્ગ જણાઈ જાય તે માટે
માર્ગસૂચક-દિગ્ગરાજ-લખ્યું છે, ને માર્ગની દિશા જાણ્યા પછી સ-
મય અક્ષરાર્થ લક્ષમાં આણી સિદ્ધાન્તનો પાર જણાવનારાં-પા-
રદર્શિની-દીકા મોજ છે.

અંત્ય લખવામાં મુખ્ય ચાર વાત જે વિષય, મંબંધ પ્રયો-
જન અને અધિકાર તે સર્વ વિષે જે પ્રકારાન્તરે જણાવ્યું. આ લઘુ
વિવેચન યોગ્ય અધિકારીને હાથ જાય તોજ દીકે એમ ધારી તેને
મૂલ્ય લઈ ન વેચતાં અધિકારી સજ્જનોને એમજ આપવાનો
મારો આશય હતો. જીવનમરના પરમ ઉદાર મહારાજ રાજોલશ્રી

તપ્ત સિંદુર જી. સી. એસ. આઈ. ના અમાત્યમંડલાંતર્ગત
મારા પરમરનેહી રા. રા. લલુભાઈ સામલદાસને આવી વાત ક-
હેતાં તેમણે મારા અચની કલ્પનાને અનુમોદન આપી સંપેર્ક
મહારાજશ્રીના વિદ્યાવૃદ્ધિ ખાતા તરફથી મદદ અપાવી મારે
આશય બર આણુવા મને સમર્થ ક્યો છે તે માટે હું-સર્વ વાચકવર્ગ
સંહિત-કૃતજ્ઞ.

તા. ૧ જુલાઈ ૧૮૮૭
નડીઆદ

લિ. તમારો સવર્ગીય
શોધક.

પ્રેમજીવન.

(૧)

પ્રેમસ્વરૂપ.

દીંડી.

પ્રીતિ પ્રેમ વહુ' જય જય જય વાણી,

લર્યા પ્રેમથઈ પવન આલ પાણી,

શીતલ પ્રાણસા'ય આપતો સમીર,

સુરજઅંદ્રતણે પ્રેમ શો ગભીર !

૧

પિતા પુત્ર માતૃ પત્ની ને સંસાર

દીસે પ્રેમવડે દીપતો ઝગાર;

તુટયો પ્રેમ ફીટી જાયછે સંસાર;

પરબ્રહ્મતાણી ચોજના અપાર !

૨

પુરો પ્રેમી અંશ પ્રેમનુંજ અંગ,

સદા ઝીલતો પ્રીતિતણા તરંગ,

મળે સાચું કદિ લાખમાંથી એક:

ગહન પ્રેમ અકલ ચોજના અલોદ.

૩

શકે અમૃતતણું પાન કર્યું છેકં.

શીતલ સેક રોમરોમમાં, અનેક,

અદ્ભુત પ્રીતિપાનનો ઠયો વિવેક,

ગઠન, પ્રેમ ! તારો યોજના અનેક ।

૪

પશુ પ્રાણી સમૂહ સંઘમાં ફરેછે

વિવિધ ધાટતણી યોજના કરેછે,

મનુપ્રજા મનુપ્રજાનું તણાય,

પ્રકટ, પ્રેમ ! તારો દૃષ્ટના જણાય.

૫

પ્રિયા પ્રીતમતણે કંઠ લીન થાય,

પિતાકંઠ વિષે બાકી બરાય;

ભિન્ન દાગ ભિન્ન ભિન્ન રૂપ બાંસે,

બધે પ્રેમ ! તું જ એકલો પ્રકાસે.

૬

નર્તી દુ ખમેલ પ્રેમ ! શક્તિ તારી,

તિમિરદુખ પ્રેમતેજ દે વધારી;

બધે બ્રહ્મરૂપ બ્રહ્મપ્રેમ જાણું,

કૃતિ રીતિ ગતિ ભિન્ન ના પ્રમાણું

૮

(૨૧૫)

(૨)

માયા અને પ્રેમનો વિરોધ.

૫૯—(મહાક.)

સાચી ખાતમ ! દુનીયાંમાં પ્રીતિ ના બને.

પ્રીતિ નિશો આકરોરે

મત પી છેડ ગમાર,

સાચું પીથેલું નહિ મળે તો

આધશ મુગો માગ, —ખાતમ, પ્રીતિ ના બનેં ૧

એનું નિગાની ધૂનમાં તો

ખૂટી જશે સુંસાર,

ગગો પ્રિતાગી ત્યાગી દુઝીરી

અકાલજનું એકતાર, —ખાતમ ૨

એજ દોરો વિશ્વનો, એ

વલુ અંધારી રાત,

રાત ત્રિપે પરમાત ક્યો ?

વળી ખાવાં સાંમી લાત ! —ખાતમ ૩

સ્વારથનો પી વાંરણી ને

દુનીયો ખાધી મત,

પ્રેમનરો ત્યાં વાત નક્કાગી;

- મત્તમાં થા ઉન્મત્ત !—બાલમ૦ ૪
 ભેગાં મળ્યાં દશવીશ સો એક,
 વસ્ત્ર ચઢાવ્યાં શીંગ,
 વસ્ત્ર ધરેલાં તેજ નાગાં
 નાગાં સર્વ અધીશ !—બાલમ૦ ૫
 પ્રેમતૂલ, જગત્ત્રિલોક, હું-તું —
 ભેદ ગણેા ધૃતરૂપ,
 એ સર્વે જ્યાં હોય ત્યાં
 શી પ્રેમકથા સુખરૂપ !—બાલમ૦ ૬
 પ્રેમ ખરો એ આદરે, જ્યાં
 સર્વે ઠાઈ સમાય,
 હું-તું-ભેદ ટળે મલિ ।
 બધે પ્રલપ્તપ્રેમ વૃત્તાય.—બાલમ૦ ૭

(૩૨)

માયાનો ખેલ.

પદ—(આશાગોડી).

રંગ ભેરંગી પસારી, જાળએવી રંગ ભેરંગી પસારી
 કામ દામ ને ભરપૂર જારી —જાળ એવી૦ ૧

ધાયો હજાર ગમાર હણ્યું તનઃ	
દીપ પતાંગની યારી,—જાળ એવી૦	૨
ધન ધાયો જ્યું હંચુ ન નીચું :	
મૃગજન પર તે સવારી,—જાળ એવી૦	૩
જન તલસે જન જન ગુમાવે	
એ પટની એ અંધારી,—જાળ એવી૦	૪
પ્રાણપ્રિયા લપટાઇ ઢગ્યો શું !	
મેાત ઉપર છે પથારી,—જાળ એવી૦	૫
જીવ શમે વિપના વિપમાંડી;	
મનમાંથી સુખ લે વધારી.—જાળ એવી૦	૬
મનહરિણિ । પલકાય કસી શું !	
ગુરુ કહે ભય શિર ભારી ।—જાળ એવી૦	૭
ઉપર, ખાદાર, આંગળ, પાછળ,	
હંગરવાની નાખારી, —જાળ એવી૦	૮
આતમશ્રદ્ધામણિ બન મનવા !	
જ્યોત દે કવં જિજ્ઞાસી ।—જાળ એવી૦	૯

(૪)

કુમરી—(પ્રમાણ—જાણે, અથવા કાશી.)

જવદો સંતો એણે અનાદિ અનંત;

જવનિ માયા, પાત્ર વિવિધને,

ફેંકી રહી દિગંત!—જાણ દો૦

- ચંદાં સૂરજ, નજ અદ્ધાયું,
ભૂપણ વસન સુરંગ !—જવા દો ૨
- કર ઉદ્ધિ ને, તન જગ બાધું,
સુધિ શ્વાસ લસંત !—જવા દો ૩
- એ ભુવિક્ષકે, નાયંતી નિત,
વૈભવવિશ્વ દૂગંત !—જવા દો ૪
- કાણે એ લહી, કાણુ લહે વળી,
થાક્યા સંત મહંત !—જવા દો ૫
- હસતી રેતા, મરતી જીવતી,
એક પળે બહુ રંગ !—જવા દો ૬
- સમજે એને, તેજ લહે મન,
એજ અનામય પંથ.—જવા દો ૭

(૫)

માયાનો વિરસ્કાર..

(તમોગુણજન્ય..)

કુમરી-પ્રકારી, ધનાશ્રી, બેરબી ?

આંખ ભેરે શું થાય ! હડીલિ ! આંખ ભરે ૦
ફેરવવા સુજ સરખા પાછળ,
તુ વિધ વિધ પડટાય !—હડીલિ ! ૧

રૂપથી વાણી વિલાસથી મોહથી, ખાંધ્યા તેજ કસાયા—હઠીલિ!	૨
હું રસધેલો તું રસસૂત્રી, મેળ હવે નહિ ખાય—હઠીલિ !	૩
લાજ તજી ધરખાર તન્યું વળો, મિત્ર સગાં ને સહાય—હઠીલિ !	૪
તો પણ પાશ તને નવ લાગ્યો, આ હોલ રસ ઉભરાય.—હઠીલિ !	૫
તું રસમય ખન કે તજ પાલવ, રસ રસ રસ ઉભરાય !—હઠીલિ !	૬
હું રસમણિ રસરૂપ ખતાવે ? રસજણુ વિરસ જણાય.—હઠીલિ !	૭

(૧)

: (સાત્ત્રિક ત્યાગ.)

. . . ગજલ—(સોરઠ.)

હડો જી તું ગાફેલ ગાખરા !
તારે અંતરે શી આંટો રહી !
તારી ખાંખ પ્રોઢ થઈ હવે,

યશ વાણીનો કવિયો કવે,
રહી રિધિ કર જોડી નવે,
તોએ આ શો આસક્તિ રહી ।—ઉડો જા૦ ૧

આ તો જાળ સ્વાર્થની છે રચી,
કામકોષ કોટ રઘો મચી,
ખોઈ શુદ્ધ લાખ ગયા પચી,
પણ ખોઈ તે ફરી ના જડી,—ઉડો જા૦ ૨
નશો પ્રેમનો જ છુટો પાંખે,

તેને રંગ નિત્ય નવા જડે,
તે ખર્ચાંડમાં નિજનંદ લે;
એ ખુમારો તુજ નયને ચઢી.—ઉડો જા૦ ૩
છે તું, અન્ય કાઈનાં શોધમાં ?

તો તો ધૂળ પૂડો તુજ શોધમાં :
નિજરૂપયા ખોળું શોધમાં,
સર્વે એજ છે વિસર્પાં અહીં,—ઉડો જા૦ ૪
દેખે નારીમય કે સોને ઘડ્યું,
કાઈ જીવ, લટ, નયને અડ્યું,

કાઈ ક્યાં અને કાઈ ક્યાં પડ્યું;
 પણ વાત તો કહીની કહી !—ઉડી જા. ૫
 હતો જાલ તો સુધું ભાસતું;
 વધ્યાં વર્ષ જ્ઞાન મળ્યું હંધું;
 પરભાવ—મન—ખનીયું કુંડું;
 મળે જાલપણ પાછું ક્યાં જઈ !—ઉડી જા. ૬
 પોથી વિશ્વની ભણી ભૂલ તું,
 પળીયાં છતાં ખન જાલ તું,
 ખરી મસ્તી એ ખરું સુખડું,
 પછી પાપ પ્રણય અડે નહિ,—ઉડી જા. ૭

(૦)

માયાનો પ્રેમરૂપે પ્રહરભાવ. . . .

• ગજલ. (ભૈરવી).

દોલતું દોલ લાગ્યા પછી ખેંચે શું તું ખીજાઈને !
 નયન ખેંચે ક્યાં હવે, મીઠી ખુમારી પાઈને!—દિલ. ૧
 તારો દિવાનો તેજ પાચે મુજને ઈશ્કશરણ,
 માર કે છત્રાડ ચાલે શું હવે લપટાઈને !—દિલ. ૨

ધિક્કા ! એ પ્રીતિ ન બોલે 'શું' વિચારે ખવાય તું !
 આંગળી હોઠે દઈ ઉભી રહી શું ચાંઈને—દિલ ૦ ૩
 લટ અલક છટકી ગઈ ક્યાં વીજળી ઝંખાઈને !
 ક્યાં ગઈ ! હા ! ક્યાં ગઈ ! પ્રભાંડ બેઠી છાઈને—દિલ ૪
 તું જ પ્રભા, તું જ વિષ્ણુ, કેવ તું, હાતાર તું,
 હું તું ને શ્રીપ્રભ તું રહી પ્રેમલીલા છાઈએ !—દિલ ૦ ૫
 નાસ્તિકામાં મુખ્ય કે આસ્તિક કે ગાંડો કહો,
 હું તું સર્વે એક ઠાઈ મર્મ એવો સાહ્યો લે !—દિલ ૦ ૬

શુદ્ધ પ્રેમનો વિરાગ.

૫૬. (કાલિંગડાની ધૂનમાં)

(૮)

અમે વેરાગી વેરાગી, જનમના વેરાગી વેરાગી,
 રામનામ અચલ ધૂન લાગી—જનમના ૦ ૧
 આબ્યા પડે જાણું પડે,
 મિથ્યા વચલી બાજી,
 પ્રેમ ધરો થા ઉપર સતો !
 ધડી ભાગે ધડી સાચી—જનમના ૦ ૨

- જેમસ્થાન પત્નીનું મો'હું,
 કહરૂપ પુઠ લાગી;
 માત તાત પણ સ્વારથ સાધે,
 ઠોકર છેવટ વાગી!—જનમનાં ૩
 બીતર દાઝ્યું કાણુ રુઆવે.
 કાણુ ખતાવે સાચી ?
 ધૂળ ઉપર લીપણુ કેમ લાગે;
 એ ગત સતો કાચી!—જનમનાં ૪
 મિત્રો સ્નેહી સખંધી સર્વે,
 પોત પોતાનું તાણે;
 મનની મનમાં રે', નવ સમજે,
 ને મૂરખ પરમાણુ.—જનમનાં ૫
 આત્મભાવ સધળે કરી લો બાઈ,
 આત્મારામની પ્રીતિ;
 એજ ખરો અનુભવ: પછી માયા,
 કાણું ધોણું બલે કે'તી !—જનમનાં
 ધર સાચવતાં હરિપદ સેવો.
 એમ કહે કાઈ રીતિ:

(' ૨૨૪)

હરિપદ બાંધ્યો અવર ન દેખે,
ક્યાં ધર ક્યાં એ નીતિ !—જનમ ૦ ૭
રાગીને નવ રાગી જાણે,
રાગી ખરા વેરાગી:
રાગ વિરાગ ન એક લક્ષ્ય મન,
તેજ ભિખારો વેરાગી.—જનમ ૦ ૮
અવિચલ નિર્મલ રામ અમારો,
એજ પરમ પ્રીતિદામ,
લોક ભલે મણિ-પથ્થર જાણે,
એતું લેશ ન કામ.—જનમ ૦ ૯

(૯)

પ્રેમસ્થાન ક્યાં ?

મજલ. (બિહુમ)

દીલતખ્તે જગો તારી દાઢએ પૂરી નહિ,
હરદમ તથા પથારી દીલમાં સૂની નહિ.—દિલ ૦ ૧
દુનીયાં પ્રીતિ ભરી. ભલે, આવે સુભાગી જન,
હો ભલે એ સો મણીઃઆ દીલને પૂરી નહિ,—દિલ ૦ ૨

ભાવે રમાડું તુજને, બેસાડું સાને પાસ,
 ભેટવા હું જાઉં ત્યાં, મુરતિ દોઢી નહિ,—દિલ૦ ૩
 મુરતિને હું ન માનું, કામ શું તે સાથ ?
 એજ નયનોની મઝા, મુજને અધુરી નહિ.—દિલ૦ ૪
 તું મળી હતી મુજને, રહી એક બે પગ વાર,
 પા કરી દીલ કારી ગઈ રંગમાં પુરી નહિ.—દિલ૦ ૫
 એ ખૂનને ટીપે ટીપે ગાઉં હું તારું નામ,
 તું વિના કર્તારની ખુળી મને પૂરી નહિ.—દિલ૦—૬
 આવ કે ના આવ તું, તું તુંજ, ત્યાં જ જામ,
 હું તું એ ખુવારીમાં મને સખુરી નહિ.—દિલ૦ ૭

(૧૦)

- ગજલ (જૈરની)

આંસુડાં મારાં હુવે એ મુરતી કા'કાણ છે !
 આવે જગર પાણી થઈ, રોકનારું કાણ છે !—આંસુડાં૦૧
 જમો નિરંજન નામનો, હું પ્રેમનો થેલો ફકીર,
 એજ જમો એ ફકીરી, ટાળનારું કાણ છે !—આંસુડાં૦૨
 છે દુનીયાં ? તો નિત્ય હૈ; ના છે નહિ; તો શું જુઓ
 છે ! ખરી ને છે નહિ :—એનો દિવાનો કાણ છે !—આંસુડાં૦૩

સાચો સદા છે પ્રેમ, લેશું દુનીયાં પાધી હરામ.
 દુનીયાં પ્રેમે નથી, તે નીતિરીતિ કાણુ છે !—આંસુકાં ૦૪
 દુનીયાં પ્રેમે નથી, પણ પ્રેમની દુનીયાં હજાર,
 એ વિરિંચિ, એજ વિષ્ણુઃ એ વિનાતું કાણુ છે !—આં ૦૫
 એજ મારું નામ, એની સૌધમાં ગુલતાન તાન,
 દુનીયાં માતું ફનાઃ એના વિના એ કાણુ છે !—આંસુકાં ૦૬
 એની મજા અંતરૂ મને, કે બાણે કાઢ પ્રેમીજન,
 પામ્યો હું કે પામ્યો નહિ એ પૂછનારું કાણુ છે !—આં ૦૭.
 એજ આંસુમાં મણિ ! લીની મીચી રે' આંખડી,
 ખોલનારાં દૂર રે', એ જાળ ઝીલે કાણુ છે !—આંસુકાં ૦૮

(૧૧)

પ્રેમમય ઉપાસ્યશ્રવ.

કુમરો—(ખમાયય.)

દૃગ રસભર મોરે દીલ છાધ રહી,
 છાધ રહી, છલકાઈ રહી,—દૃગ ૦ ૧
 ઝાંખ ઝપટ નિદ્રા નવ કાંધ,
 પલક પલટ અણુખાઈ રહી;—દૃગ ૦ ૨

પૂર્ણ ભરી મદ મંદવિલાસિની,	
નવિન સુધા વરસાવી રહી.—દૃગં	૩
દુઃખી સુખી વળી વિધવિધ રંગી,	
ખલકસુરંગ મચાવી રહી,—દૃગં	૪
બીતર બાહેર ઉપર નીચે,	
મણિમય મોહ મચાવી રહી.—દૃગં	૫

દિગ્દર્શન.

(જે અધિકારીને હિંદુસ્તાની આ ઠીકા હતાદિ સ્થળો છે, તે મનાથી ન સમજાય તેવા અદ્વૈતશાસ્ત્રના પારિભાષિક શબ્દો બનતા સુધી આમાં ફાખલ કર્યા નથી.)

આ વિશ્વની રચના ગઢન છે. અનેક ગ્રહોપગ્રહખચિત આકાશથી તે આ જગતના નાના મોટાના પ્રાણિસમૂહ સુધીની વ્યવસ્થામાં કેાઈ વિલક્ષણ યોગાનુયોગ જણાયછે. જુદા જુદાં અનુપાનથી જેમ એકનું એક રસાયન વિવિધ ફલની પ્રાપ્તિ કરેછે, તેમ આ ગઢન રચનારૂપ રસાયન જાતજાતનાં અનુપાનથી વિલક્ષણ ચમત્કૃતિનો ખેલ જમાવી રહ્યું છે એ ચમત્કૃતિનો ખેલ સુખદુઃખ હર્ષશોક ભય ઉત્સાહ વગેરે અગણિત વૃત્તિઓથી પૂર્ણ છે; ઉત્પત્તિમાત્રના ઉપભોગનું ક્ષેત્ર છે સર્વે પોતપોતાની ચેતના અને જ્ઞાનના પ્રમાણમાં સુખદુઃખ અનુભવેછે; એક રિયતિ કે કાલનાં સુખ બીજી રિયતિ કે કાલમાં દુઃખરૂપે જ જણાય છે, તે એથી વિષમ પણ બનેછે. પણ પૂર્ણ જ્ઞાનવાનને સર્વ રિયતિ, સર્વ કાલ અને સર્વ સ્થલમાં સુખદુઃખ એકરૂપ જ હોઈ આનંદ આપેછે. અર્થાત્ જ્ઞાનનો ન્યૂનાધિકતામાંજ દુઃખસખનો સમાવેશ થાયછે.

૧ કર્મલોક એવી શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધિ છે.

ફલિત થયું કે હૃત્પતિમાત્રની પ્રવૃત્તિ સુખ તરફ છે. સુખ એટલે આનંદ એમ તો સર્વે માનેછે, પણ તે આનંદનું સ્વરૂપ જ્ઞાનની ન્યૂનાધિકતા પ્રમાણે બંધાયછે, મારેજ સુખને ને જ્ઞાનને એક રીતે પર્યાયરૂપે પ્રતિપાદન કર્યોછે. વિવેકમાત્ર ત્યારે જ્ઞાનનો કરવો રહ્યો. જ્ઞાન શબ્દ બીજા બેની અપેક્ષા કરેછે; જ્ઞાતા જાણનાર અને જ્ઞેય જાણવાનું. જ્ઞાતા કોણ? આત્મા. જ્ઞેય શું? સર્વ સૃષ્ટિ. સર્વ વાત સમજનાર; બાહ્ય, યાવન, વાર્ષિક્ય એ ત્રણ અવસ્થા, તેમ, બૂત, બવિધ્ય, વર્તમાન એ ત્રણ કાલમાં અવિકૃત રહેનાર કોઈ નિત્યજ્ઞાતા છે એવો અનુભવ નિરંતર બનેછે. એમ ન હોય તો જે જ્ઞાનની પરંપરાને અધીન બંધાયેલ છે તે તમામ સોપ પામી જગતમાં અવ્યવસ્થા થઈ રહે. એવો પણ નિવૃત્ત શ્રીમદ્મારતીતીર્થ આદિક મહાત્માઓ કહેછે કે ક્ષેત્રવસ્તુનાં જિન જિન રૂપ જોતે છતે પણ જે અવિકૃત રહેછે તે જ્ઞાતા છે. કાળા ઘોળા પીળા પદાર્થ જોતા આંખ જ્ઞાતા ઠરેછે; આંધળી કાણી, કુંકી એવી આંખ જોતાં મન જ્ઞાતા ઠરેછે, કોઈ ધર્મી સોભાઈવાદિ રૂપી મનને જોનાર આત્મા જ્ઞાતા ઠરેછે—આ આત્મા સ્વપ્રકારા માનવો. કેમકે તેને કોઈ જોતું હોય એવો અનુભવ નથી. ને તેમ માનવામાં તેને જાણનાર, વળી તે જાણનારને જાણનાર એમ કેવલ અનિયમ થઈ અવ્યવસ્થા પણ બનેછે. આમ છે એટલે સ્વપ્રકારા નિત્ય જ્ઞાતા કોઈ સિદ્ધ થાયછે

હવે, ક્ષેત્રવસ્તુમાં આપણે ચેતન્યર જોઈએ છીએ વા નથી પણ જોતા. ત્યારે જે જડ પદાર્થ તે શું છે? ચેતન પદાર્થ તે શું છે? આ પ્રથમ વિચાર પેદા થાયછે. આર્યાવર્તમાં પદાર્થોનથી માં-

હીને નાના સંમદાય પચેત, તથા યુરપ વગેરે દેશોમાં હાલ છદ્ધી-
માં સિદ્ધ થયેલા પદાર્થ-વિજ્ઞાનમાં પણ, આજ વાતના નિર્ણય-
ધને માટે મથન છે. યુરપ દેશના નિર્ણય આપણા દેશના લોકને
આજ કાલ વધારે માન્ય થયેલા છે, માટે પ્રથમ તેમના મુખ્ય
નિર્ણય જણાવીએ. 'ત્યાં કેટલાક લોક નાસ્તિક' છે, તે કહે છે કે
જડ પદાર્થમાત્ર નિત્ય છે અને ચેતન્ય એ જડ પદાર્થોમાંથી
દૌગિત્વ ઉત્પત્તિ છે. આટલું છતાં તેઓ સ્પષ્ટ રીતે કયુલ કહે છે
કે " જડ અને ચેતન્યના સ્વરૂપનો નિર્ણય અમોથી બને તેમ નથી,
માત્ર અમે તો તેનાં કાર્યને સમજીએ છીએ. " બીજા વર્ગના
લોકને અર્ધનાસ્તિક અથવા પૃચ્છક કહીએ. તેઓ વસ્તુમાત્રના
ગમ્ય અને અગમ્ય એવા વિભાગ કરી ચેતન્યવ્યવહારને અગમ્ય-
માં મૂકી જડતત્ત્વને ગમ્યમા ગણે છે. ત્રીજા વર્ગવાળા તત્ત્વચાતી-
એ છે. તેમનામાં ધણા મતભેદ છે. પણ મુખ્ય ભેદ બે છે:—આ-
દ્યપદાર્થોસ્તિત્વવાદી, ને વિજ્ઞાનવાદી. એક કહે છે કે જે પદાર્થ
આપણે જાણીએ છીએ તે ખરેખરા હોય આપણને હોય તેવા ને
તેવાજ જણાય છે. બીજા કહે છે કે પદાર્થસ્વરૂપ આપણાથી સમ-
જાતું જ નથી, અર્થાત્ માણસના મનની બધી સૃષ્ટિ બને છે, ને

૧ શૂન્યપાદત્તું નિરાકરણ પૂજ્યપાદ શ્રીમચ્છંકરાચાર્યે બ્રહ્મ-
મીમાંસાના બીજા અધ્યાયના બીજા પાદના ચતુર્થાધિકરણમાં
ક્ષણિકત્વાદ એ સૂત્રને અંતે કહેલું છે. જડથી ચેતન્ય ન થવા વિશે
તો આખો પ્રથમાધ્યાય તથા બીજાનો પણ કાંઈક ભાગ છે. ૨
આર્યાવર્તમાં વિજ્ઞાનવાદી બૌદ્ધધાનુયાયી યોગાચાર ધરેલા છે; તેના
મતનું અંડન પૂજ્યપાદ શ્રીમચ્છંકરાચાર્યે બ્રહ્મમીમાંસાના બીજા
અધ્યાયના બીજા પાદના પચ્ચમાધિકરણમાં નામાવ ઉપલબ્ધિ એ
મતમાં કહેલું છે.

માણુસના મનને ખરું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું સામર્થ્ય નથી. મુરખમાં આખરનો વર્ગ ધાર્મિક લોકનો છે જે સર્વ વસ્તુ કોઈ તટસ્થેશ્વરની સૃષ્ટિ માની શકે છે. આ બધી વક્રારોનો કાંઈ નિષ્કર્ષ બને તે નથી. આ પ્રસંગ નથી. બ્રહ્મપદાર્થનું અસ્તિત્વ ન માનવું એ અતુલ બળવિરુદ્ધ છે; ને ચૈતન્યને કેવલ જડનો યૌગિક પરિણામ માનવામાં પણ અનુભવવિરોધ સ્પષ્ટજ છે. તો એ માનવું સુમળ છે કે ચૈતન્યાત્મિક જડ નથી; જલણનાર હોય તો જડ જણાય; જડ અને ચૈતન્ય એમ જુદો વ્યવહારજ સંભવતો નથી. અર્થાત્ ઉભય બ્રહ્મરૂપ છે. એમ માનવું સચુકિતક કે સાનુભવ નથી કે જડ વસ્તુનું ખરું સ્વરૂપ આપણને સમજાય છે કે ચૈતન્યનું પણ ખરું તત્ત્વ આપણે હાથ ધાય છે. આમ જડ ચૈતન્ય ઉભયનો આખર છેડા અર્થાત્ તેનું સ્વરૂપ હાથ લાગે તેવું નથી મારેજ બન્નેને શાસ્ત્રોએ વારંવાર અનિર્વાચ્ય કહ્યા છે: યતો વાચો નિવર્તન્તે અગ્રાપ્ય મનસા સહ એવી આત્મવિષયક ઉક્તિઓ ઉપનિષદ્માં પદે પદે મળી આવે છે; અચિન્ત્યચરનાહય મનસાપિ જગત્તલુ એવું જડસમૂહનું વર્ણન ઠામ ઠામ શાસ્ત્રમાં વેરેલું છે. ચાતા અને ક્ષેપની આવી વ્યવસ્થા મુરખના તદાર્થવિજ્ઞાનને પણ અનુકૂલ છે ને આરંભાશ્રમે પણ સંમત છે. પણ શાસ્ત્ર આથી આગળ જાય છે. ને તે જવામાં બીલકુલ કલ્પના દે લમ છે એમ સમજવું નહિ.

પ્રથમ ચૈતન્યસંજ્ઞા કહું છું. આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે ચૈતન્ય અવિકૃત તથા ત્રણ કાલમાં બાધ પામ્યા વિના રહે છે, મારે

૩ તટસ્થેશ્વરવાદનું ખંડન બ્રહ્મભીમાંસાના એજ અધ્યાયના એજ પાદના સપ્તમાધિકરણમાં પત્વરસામગ્રત્યાત્ એ સૂત્રથી જોવું. પ્રાર્થનાસમાજવાળાને એ વિભાગ મનન કરવા યોગ્ય છે.

તેને પરમસત્તા અર્થાત્ નિત્ય (ત્રિકાલાબ્ધ) માન્યું છે. નિત્ય-
માન એ તેનું સ્વરૂપ માન્યું છે, એ પણ આગળ કહ્યું છે. ને જ્ઞાનને
આનંદનો પર્યાય માન્યો છે. એટલે સત્, ચિત્, આનંદ આટલા
અંશ ચિત્તન્ય અથવા આત્માને જણવવા માટે માન્યા છે; બાકી
વસ્તુતઃ આત્મા અનિર્વાચ્ય છે. કેમકે જ્ઞાનાનંદનું કાણુ વર્ણન
કરી શકનાર છે ? “ મુગ્ધે સકર આધીરે મુગ્ધાને સ્વપ્ન યક્ષઃ ”
સરવે મન જાણેરે બીજાને ન જાય કહ્યું. ૩૧ વળી જ્ઞાનાદિમત્તરં વ્રજ
ન વ્રજમાસદુચ્યતે એ ગીતાવચનથી પણ તે અનિર્વાચ્યજ છે.

હવે જડવિશેઃ જોય જડ, માતા ચિત્તન્યને આધીન છે એટલુંજ
નહિ પણ જોવાની સત્તા માતા વિના જનતી નથી. જોતો જોતો
માતા તરફથી જોવનો ઉત્કર્ષ (દેવાણુ, વધારો) બને તેટલો બને
છે, બાકી તેનું અંત્ય સ્વરૂપ કદાપિ હાય લાગતું નથી. વળી જે
જડપદાર્થ તથા કાલમાં એક નથી રહેતો એ આપણા નિત્યનો
અનુભવ છે. આમ હોવાથી વધપિ જેવ સત્તાની પેઠે અનાદિ છે,
તથાપિ માતાની સત્તાને આધીન હોવાથી તથા ત્રિકાલાબ્ધ ન
હોવાથી અનંત નથી (નામરૂપ એટલે અંશે). માતાની સત્તા-
થીજ જોવનું માન્યું રહેણું અને તેને લીધે વાસ્તવિક નિત્યરૂપે
જાસણું એનેજ સાત્ત્વ રૂપાન્તરે અધ્યાત્મ પણ કહેણું. વળી
વેદાન્તમાં અજ્ઞાનને બાવપદાર્થ માન્યું ■ તેમાં પણ એજ
તત્ત્વાર્થ રહ્યો છે કે જડરૂપ જેવ, પરિણામે સમજાય તેવું નથી,
પણ વસ્તુતઃ છે, અને તેને વળગતાં ઈશ્વરસ્વરૂપ જુલી કલેશમાં
પડાયછે માટે ત્યાજ્ય છે. એનું નામ અજ્ઞાન પાડવામાં પણ
એજ સૂચ્યું છે કે જડસ્વરૂપ અવાચ્ય છે, કેમકે તે ગમે ત્યાં
સુધી શોધે તો પણ ‘ આથી વિશેષ અજ્ઞાન નથી ’ એવી કાંઈ

અચ્છાનની કક્ષાનો આશ્રય કરવોજ પડવાનો. શ્રેષ્ઠ આત્મ છે એટલે એ પણ અનિર્વાચ્ય છે. જ્ઞેમ જ્ઞેમ એનું ચિંતવન કરો તેમ તેમ 'કાંઈ પોવાધને કાલ્પ કાઢવાની' પેઠે એનો કરો નિર્ણય થવાનો નહિ; ને ઉલ્લેખ જ્ઞાન એટલે આનંદરૂપ આત્માથી વિમુખ થઈ, જ્ઞાનાનંદમય સ્વભાવથી વિરુદ્ધ ક્રુઃખદોષાદિ સ્વભાવવાળી નામરૂપાત્મક સૃષ્ટિમાં લીનતા થવાની. પરગાતા અવાચ્ય છે પણ અગમ્ય નથી, તેનો અનુભવ બનેછે, કે કે તે સર્વદા એકરૂપજ છે. એને અધીન શ્રેયતાંત્ર છે, તેને અધીન એ નથી, તે બહુરૂપી છે, છતાં વાસ્તવિક રીતે ઉભય જુદાં નથી આમ જોવાથી ખરું જ્ઞાન પરમાત્મા સર્વ સ્થલે છે, જડવસ્તુ પણ તેનાથી જુદી નથી આવો નિશ્ચય થાય તેજ, ને એથી જોઈલી ઉલ્લેખી વાત તે બધી અચ્છાન. આની આજ વાત શાસ્ત્ર ખીજી રીતે કહી બતાવે છે કે જડ એ ચેતન્યની ઉપાધિ છે, જડ અચ્છાનનો ખેલ છે, જડ માયા છે વગેરે.

અદ્વૈત શાસ્ત્રના વિવર્તવાદનું આજ રહસ્ય છે જડ ચેતન્ય ઉભયાત્મક સૃષ્ટિ જણાયછે, તેને વિચારી અનુસીલન કરતાં યાતા-રૂપચેતન્યનો ત્રિકાલમાં નિત્યરૂપે અગીકાર કરવોજ પડેછે. તો જડ કેમ થયું ? જડ એ વસ્તુતઃ સ્વપ્નવત્ નથી, પણ તેના નામરૂપને અંશે તેવું છે, અને તેની સત્તા ચેતન્યને અધીન છે. જ્ઞે ચેતન્યમાથી જડને બનેલું માનીએ (પરિધાનવાદ) તો ચેતન્યધર્મથી જડધર્મની ઉત્પત્તિ ઘણીજ યુક્તિરહિત, અનુભવર-

૧ અ; શબ્દનો પારિભાષિક અર્થ આત્રે જાણીજેમને દાખલ નથી કર્યો.

હિત તથા ન્યાયરહીત સ્વીકારવી પડે. વસ્તુગતિમાં જોમ એથી ઉચ્ચ
 હું નહોતે તેમ એણે પણ ન હોય. જડનો અધિષ્ઠાતા પ્રેરક તટસ્થ
 ઇશ્વર એમ માનવામાં પણ નૈર્ઘણ્ય વૈષમ્યાદિ દોષવડે કુદિતવિરોધ
 સ્પષ્ટ છે. વળી ઇશ્વરનું સંસારિત્વ થઈ જવાનો મલો સંભવ છે.
 અને કર્મકર્મથી સમાધાન કરતાં ઇશ્વર તથા જડકર્મના અન્યોન્ય
 પ્રેરકભાવને લઈ અન્યોન્યાશ્રય દોષ દુર્ઘટ છે. આટલા સારું ઉભ-
 વપણ મુકી તૃતીય પક્ષ કુદિત, અનુભવ, તથા શાસ્ત્રથી પ્રતિપાદિત
 એજ છે કે જડ ચૈતન્યનો અભેદ હોઈ જડના નામરૂપનો ભાસ
 વાસ્તવિક રૂપે જણાય છે તે મિથ્યા, માયા છે. વિશ્વમાત્ર બ્રહ્મરૂપ
 છે ને બ્રહ્મ અવાચ્ય છે, તથા અવિકૃત છે. નામરૂપાત્મક માયાનો
 પ્રાન્તિથી પેદા થયેલો તંત્ર તેમાં જડ મિથ્યા આરોપિત છે. આવો
 જડ ચૈતન્યનો સંબંધ વિવર્તવાદમાં રજ્યસુસર્વ, મરુમરીચિકાદિ
 અનેક ઉદાહરણથી સાધેલો છે.

માણસનો જીવ એ ચૈતન્યધર્મ છે, એ તો નિશ્ચય ઉપર
 વિવેચન કરેલા સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે એવોજ નિર્ણય છે કે જે જે
 ચૈતન્ય વા જડ અશ હોય તે સર્વ આત્માનીજ સત્તાથી રવરૂપે
 જણાય છે ને તેથી બ્રહ્મભયજ છે, ને એમ નથી એવું સમજવું છે
 તે અત્યંત છે. વસ્તુગતિ જેતાં ખરો ધર્મ એજ કે જેમાં સાતા
 અને રૂપ તથા જ્ઞાન સર્વે એકાકારે જણાય. એ ત્રણને જુદાં ધારી
 શકાય તેમજ નથી, ને પરમ મોક્ષ એ ત્રિપુટીનું નિર્વિકલ્પતાન
 એકરૂપે થવામાંજ છે. વસ્તુગતિ આમ હોવાથીજ નામરૂપાત્મક
 ભ્રમ આપણોજ ઉઠાવેલો. ડરેડે ને તેથીજ અદૈતવાદી વારંવાર
 એમ કહે છે સર્વે બ્રહ્મરૂપ છે; પણ જોમ મળામાંના વીસારે પડેલા
 મણિનું રમરણ કરાવવા ઉપદેશની જરૂર છે, તેમ જ્ઞાન માટે પણ
 શાસ્ત્ર સમજવનાર યુરુની અપેક્ષા છે.

સર્વે યદ્યમયં જગત્ આમ સિદ્ધાન્ત કર્તાનાં અવાન્તર ક્લ પણ
 વિચારવા યોગ્ય અને રમણીય છે. બધું મારામય આમ માન-
 નાર માણસ સર્વપ્રતિ નીતિથી, સ્નેહથી, નિયમથી વર્તવાનોજ,
 કેમકે દોષ પોતાની જાતનું અનિષ્ટ ઇચ્છતું નથી, અને સર્વે
 એકજ પ્રેમનાં અધિષ્ઠાન યદ્ય રહેછે. આવા ઉદ્દેશથીજ મહાત્મા
 શ્રીકૃષ્ણ ગીતાશ્રમાં કહે છે ચત્યનાહંકૃતોમાયો બુદ્ધિર્યસ્ય નાતિષ્યતૈ
 હતાપિ સ હર્ગો ભવાન્નહતિ ન નિવચ્યતે. જે લોક ઇશ્વર ને જીવ
 જુદાં માનેછે તેમના પોતાના જીવ તરફ ને બીજાના જીવ તરફની
 ભવકાર જુદા થવાના, ને તેમના ને પારકાના જીવને દુઃખાદિ-
 કનો ઉદ્ભવ જરૂર પીડવાનો; આથી પણ અધમ નાસ્તિક
 લોકનો નિયમ કે જીવ કે ઇશ્વર એવી વાતજ ન માનતાં કેવલ
 ઐહિક આનંદ યથેચ્છ પ્રાપ્ત કરવો. આવોજ કાંઈક સ્વધારો
 આપણા દેશમાં પશ્ચિમ તરફથી આવ્યો છે; તેનાં પરિણામ સર્વના
 દૃષ્ટિ અગળજ છેઃ વ્યસન, વ્યાધિ, વિરોધ.

એમ પણ માનવાનું કારણ નથી કે કેવલ આત્મપરાયણ કરી
 જડ વાતનું કુર્લક્ષ કરાવવાથી માણસ આજસુ તથા નિરુદ્ધમી
 બની જાય. ઉલટા પધારે યત્નપરાયણ થવાનું કારણ છેઃ કેમકે
 સર્વ જગતને પોતાજ માનેછે એટલે એકપિંડ કરતાં અગણિત
 પિંડ માટે કરવાનો પ્રયત્ન તો કલ્પી પણ ન શકાય તેવો રહેછે.
 ઉદ્ધમથી, અબ્યાસથી, વિચારથી વિરક્ત થમાડવાનો ઉદ્દેશ છેજ નહિ,
 પણ આત્મા એ આનંદ છે, તેને સુખ દુઃખાદિ જડધર્મ વળગતા નથી,
 કલિપત ઉપાધિની યત્રાણા જે અનેક અવરોધ ઉપજાવે છે તેમાં પણ
 એ સ્વતંત્ર પુરુષાર્થરૂપ છે, એ સિદ્ધાન્ત મનમાં દૃઢ કરાવી દુનીયાંમાં
 પ્રસંગે પ્રસંગે થઈ આવતાં મનોર્જન અને નિરાશાને અટ-

કાવવાનો હેતુ છે. કર્મોદ્ધિ તથા ધર્મોદ્ધર્મની વ્યવસ્થા પણ એવાજ રૂપે રચવાળી છે, પણ અત્રે તે વિષય દાખલ કરવો ઉચિત ધાર્યો નથી. પણ એટલું કહી વિના એ સમજાવું હશેજ કે સુખદુઃખને નિર્મૂલ્ય કરી નાખનાર જ્ઞાનને કર્મ, ધર્મ સાથે કાંઈ લેવા દેવા નથી. જ્ઞાનામિઃ સર્વં કમાણિ મસ્મયાત કુલ્લેડ્ડર્જન એ ગીતાવાક્ય, તથા બીજાં અનેક ઉપનિષદ્ધિ એ ઉપર પ્રમાણ છે.

આ પ્રમાણેના આર્યધર્મશાસ્ત્રમાં સિંદૂર વેદાન્તશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્ત યુક્તિમાત્રથી પણ સમજવા સહજ છે. એ ગહન જ્ઞાન વિના સસાર કોઈએ સુખરૂપ અનુભવ્યો નથી. દુઃખ દલેશાદિ દળીને આનંદમય અવસ્થા સંન્યાય રહી એજ મોક્ષ, તે યુવા પેઢેલાં પણ મળી શકે. યુવા પછી યુગ્મ જને છે, અને જ્ઞાની અજ્ઞાનીની શી શી વ્યવસ્થા જને છે, એ વિષય અત્રે અપ્રકૃત છે; એટલું કહેવું પ્રાસંગિક છે કે જે જ્ઞાની મોક્ષને પામ્યો છે તેને ફરી દુઃખયાત્રામાં ઢાલાવવા પણ પડવું પડતું નથી. સર્વવ્રત્તભોધ થાય એવા જ્ઞાનના બે પ્રકાર છે. પરોક્ષજ્ઞાન અને અપરોક્ષજ્ઞાન જે આ બધી વાત જાણે તે પરોક્ષજ્ઞાની, પણ એ વાતનો જે અનુભવ કરી વ્યવહાર કર્યા જાય તે અપરોક્ષજ્ઞાની મોક્ષ તો અપરોક્ષજ્ઞાનીને મળે છે, બાકી પરોક્ષજ્ઞાની જાણ્યા છતાં કરતો નથી, ને વખતે ઉલટું પણ કરે છે એટલે એવકુળ પાપ બાંધે છે. આજ કાલનો જે વેદાન્તવાદ સંભળાયા જાય છે તે તો ત્રીજાજ વર્ગમાં હશે, કેમકે તે તો કેવલ દંભરૂપે જ જણાઈ કરે છે.

જ્ઞાતા, જેવ ને જ્ઞાનના અભેદનું અપરોક્ષ જ્ઞાન અર્થાત્ સંધારણનું જ્ઞાન તેજ નિર્વિકલ્પ સમાધિ છે. જે હાલોગ આ કુતીયાં તથા મહામહા દુષ્ટ વેદાધી સિદ્ધ થાય છે તે પણ અપરોક્ષ-

અલ્પજ્ઞાન વિના નકાચો કાચો છે. રાજયોગમજ્ઞાનન્તઃ કેવલં દૃષ્ટકર્મિણઃ ।
 एतान्भ्यासिनो मन्ये प्रयासफलवाञ्छितान् ॥ દૃષ્ટ પ્ર० ॥ યોગમાં જ-
 ણાવેલાં યમ નિયમાદિ સાધન આપા અપરોક્ષજ્ઞાનનો સિદ્ધભાગી
 છે, પણ પ્રણો દુર્ધટ છે. પૂજ્યપાદ શ્રીમદ્જીકરાચાર્ય ભગવાને
 તથા પૂજ્યમહાત્મા કૃષ્ણભગવાને જગત્નો ત્યાગ કર્યા વિના પણ
 કેવલ મનોનિગ્રહથી, અપરોક્ષબ્રહ્મભાવનાના રત્નથી, અને વિચ્છા-
 રથી આહુ જ્ઞાન સિદ્ધ થવાનો પ્રસંગ બતાવ્યો છે. દૃઢ તૈર્જિતઃ
 સર્ગો યેષાં સામ્યે સ્થિત મનઃ ॥ આપૂર્વમાજમચલપ્રતિષ્ઠ સમુદ્રમાપઃ
 પ્રવિશન્તિ ચદ્રત્ । તદ્ભક્ત્યા ચ પ્રવિશન્તિ સર્વે સ શાન્તિમાપ્નોતિ ન
 કામકર્મી ॥ ગીતા૦ ॥ આમ સર્વ ધર્મકર્મવિચ્છાદકને હેતુ પર-
 માનંદરૂપ બ્રહ્મમાં સ્થિરતા કરાવી ભાષાથી વિમુખ કરવાનો છે.
 એમ થતાંજ માણસ પરમાનંદમાં સોત્સાદ કાલ ગુભરે છે, તો
 આ જીવતરમાં એ અનુભવ જમ વેહેલો થાય તેમ વેહેલો લાભ
 રૂપજીવ છે.

इयमात्मा परानंदः परप्रेमास्पर्द यतः એમ શ્રીમદ્વિધારણ્ય-
 સ્વામીએ પંચદશીના આરંભમાંજ કહ્યું છે. આ સંવિત્,
 જ્ઞાન, તેજ આત્મા, પરમાનંદ છે ને તે બ્રહ્મથી જુદો નથી
 આત્મા (પોતાનો જીવ) પરમાનંદમય એમ છે કે તે ઉપર જેવો
 પ્રેમ છે તેવો ખીજ કોઈ હપર નથી, એટલે તે પણ કહી પ્રમાણે
 બ્રહ્મ છે બ્રહ્મ એ સર્વતું અવિકૃત નિત્યકારણ છે, એમાં શાંતિ,
 વર્ણ, ઉત્તમ, અધમ, સુખી, દુઃખી, કોઈ નથી, સર્વે આનંદમય-
 પ્રેમમય છે. એ બ્રહ્મભાવના પ્રેમની પરાકાષા છે. તેને જીલી લોકો
 સ્થૂલ પ્રેમને જ્ઞાનરૂપે ગ્રહણ કરી મિથ્યા ભુક્ષાવામાં પડી કર્મ-
 બંધનમાં વિશેષ શુચવાતા બધ છે. અરેખર ! માયિક પ્રેમ મિ-

ધ્યા છે; એનું નામ પ્રેમ કહેવાયજ નહિ. જેવો પ્રેમ પોતાના આત્મા પર છે તેવો આખા વિશ્વ પર બને તો, એનુંજ નામ પ્રેમ; એનુંજ નામ કોઇ રીતીનો સર્વાધારજ્ઞભાવપણું. શુદ્ધ અવિચિન્ન તથા નિર્વિકલ્પ જ્ઞાપ્રેમ જેને જેને નથી તે તેજ દુઃખી છે, જેને યથો છે તે પરમાનંદમાં છતાં જગદ્ધવહારને સાક્ષિવત્ અલાબ્યા ભવ છે એજ ખરો આનંદ, ખરો મોક્ષ. આવો પ્રેમ એજ માણસનું ખરું જીવન, નહિ તો દુનીયાનાં હજારો રેનેહી સંબંધીના મરણાદિકના તીવ્ર રોકથી, પોતા પર યુજરતી વ્યાધિ વિપત્તિની આપદથી, ટાક, તાપ, ક્રુધા વગેરેના ઉપદ્રવથી, ક્રાંતિ અપક્રાંતિના ભોભમાં યથેચ્છા કબ્જથી, સ્વાર્થપરાયણ બુદ્ધિનાં અપ-લક્ષણથી, સામાના દુરાચારના ઉદ્વેગથી, માણસ હેરાન હેરાન થઈ અકાલે પણ મરણ શોધી જેમ તેમ મુક્ત થાય. આટલા માટેજ ચાતા જેવનો અભેદ, જ્ઞાપ્રેમ, ખરો જ્ઞાતભાવ, એજ આ જગત્કર્તૃ જીવન છે. એ સિદ્ધાન્તજ આ 'પ્રેમજીવન' લઘુમંથમાં સમા-યલો છે, માણસને માવાથી વ્યાજ્ઞક કરી જ્ઞાપ્રેમ આનંદમાં આ-ણવાને આવા અનુભવના ઉદ્ગાર કાંઈ ક્ષમ આવે તો અત્રે રજી કર્યા છે.

પારદર્શિની.

(૧)

આરંભે પ્રેમ એજ જ્ઞાતસ્વરૂપ છે, અથવા સર્વજ્ઞ જ્ઞાતસ્વરૂપ જે સમન્વય તેજ ખરો પ્રેમ એવું સિદ્ધ કરવા માટે આ ઉપોદ્-ધાત છે. પ્રેમ અર્થાત્ પ્રાપ્તિપ્રેમ તે પણ ખરેખરે ક્યારે યથો

ગણાય છે કે જ્યારે પૂર્ણ અભેદ, કોઈ પણ બે વ્યક્તિનો, યદ્યપિ
રહે ત્યારે, આવા અભેદનું રહસ્ય એ છે કે એક વ્યક્તિ પોતાનું
જીવન, ધન, મલ—સર્વસ્વ ખીજી વ્યક્તિમય સમજે છે, અર્થાત્
સ્વ અથવા અહભાવ નીકળીને કેવળ નિર્મૂલ યદ્યપિ જાય છે ખુબી
એ છે કે આહું યવા માડયુ એવે પ્રજ્ઞભાવની છાયા પડવા મા-
ડીજ પ્રજ્ઞભાવનાને પેહેલે પગથીએ ચઢાડુંજ શ્રીમદ્વિદ્યારમ્ય-
સ્વામીએ ૫ ચંદ્રશીમા કહેલું છે કે ચલત્પ્રસન્ન મહેસતત્તદ્મક્ત્ત્વ પ્રતિવિચ-
માત્ તેમ વિષયાનંદ પણ બહાન દનો અર છે, એટલે આવો
અભેદપ્રેમ સમજવા માડયો કે બહુગમાધિનુ પ્રાણાયામ હાથ
આવડે જુણવું આવી બાકિત થવી એ એક રીતિનો વિરાગજ
છે. ક્રમકે વિરાગમા પણ ત્યાગમાત્ર સ્વમ બધનોજ છે. એકબ-
કિતનિષ્ક્રમેમ ધીમે ધીમે સર્વ વિષને સમાન ગણવા થોડા બની
ગણભાવમા પર્યવસિત થાય છે આપણા ધર્મશાસ્ત્રમાની મૂર્તિપૂજા,
સુદીધર્મમાની મારુકની ભક્તિ, વેદાન્તશાસ્ત્રમાની શુરુભક્તિ, એ
સર્વ આનાજ કોઈ વિચારના રૂપાતર છે

૧ કહ્યા તે ઉદ્દેશ રાખી પ્રથમ માધિક પ્રેમથી વાત આરં-
ભી છે પુરવીના મહાન્ જડવત્ પદાર્થોમા જે યોગાનુયોગથી વ્યવ-
હાર તીમે છે તેને પણ પ્રેમ માન્યો છે.

૨ સંસાર પણ પ્રેમ અર્થાત્ માધિક—સ્વાર્થપ્રેમ—થીજ
ખડો છે મનમા જે મમતારૂપ પ્રેમ છે તેજ મા, બાપ, સસાર
સમજાય છે, જ્યારે એ પ્રેમ નથી અર્થાત્ ખરેખરો અભેદપ્રેમ
યાય છે ત્યારે તેમાંનું કાંઈ નથી. આમ પ્રેમ પણ માધિક ને શુદ્ધ
એવો પ્રજ્ઞની પેડે સોપાધિક માન્યો છે એ રહસ્ય શાસ્ત્રપ્રજ્ઞા-
લિકા પણ એવીજ છે, સર્વે વસ્તુમા તે વસ્તુ છે (સત્), તે બાજે

છે (ચિત્), ને તે પ્રિય છે (આનંદ), એટલા અંશ પ્રસન્નતા
છે, ને તેના જીર્ણ જીર્ણ નામરૂપમાત્ર જગત્ છે, એટલે મિથ્યા
છે. આમ સર્વ વિશ્વની સત્તા, તથા પ્રેમાસ્પદતા પ્રધાને અપીત
જ છે. આ પદમાં પ્રેમરૂપ પ્રહરણુતિ કરી મંગલાચરણ કરેલું
છે ને પ્રથમ પંક્તિમાં ' જય જય જય ' એમ ત્રણ વાર કહી શ
બહાઆરથી મંગલ પ્રાર્થું છે.

૭. શુદ્ધ પ્રેમનો અધિકારી અને તે પ્રેમનું સ્વરૂપ જણા-
વ્યાં છે. પ્રેમસ્વરૂપ છેલ્લી પંક્તિમાં છે કે તે કેવલ અભેદરૂપ છે;
છતાં પણ મહત્ત્વ છે એટલે ઝટ હાથ લાગે તેવું નથી કે તુરત સમ-
જાય તેવું પણ નથી, એટલે અકલ્પ છે. આવા પ્રેમનો અધિકારી
એવાજ પ્રેમમાં તન્મય હોય તે. પણ તેવો તો નિત્ય મળતો નથી.
કદાપિ પ્રેમનું નામ દેનાર લક્ષ સોકને જીઓ તેમાં એકાદ મળે
તો મળે. એવા અભેદરૂપ પ્રસન્નિય મહાત્માની કુલભતા શ્રીમ-
દ્ભગવદ્ગીતા પણ કહે છે: મનુષ્યાણાં સહસ્રેષુ વશિષ્ઠતતિ સિદ્ધયે
યતતામપિ મિદ્ધાના વશિર્મા વૈતિ તત્ત્વતઃ.

૪. એ અભેદપ્રેમપાનનો આનંદ કેવો છે? જ્યાં કદાપિ
મરણ થઈ નથી એવા અમૃતનું પાન કર્યા પછીજ આનંદ રહે
છે; આવા અમૃતને પણ સહજ આખી લીધું હોય તેમ નહિ પણ
છેક, પરિપૂર્ણ, પાન કર્યું હોય તેવો આનંદ રહે છે. નહિ કે અમૃ-
તનું પાન કર્યું હોય ને આમ થયું હોય પણ તે પાન વિનાએ કે-
વલ અભેદમાનથી એવું ક્ષણને છે માટે ' શકે ' એવી ઉત્પ્રેક્ષા
વાસ્તવિક જ છે કે મરણસંજ્ઞાસિત તમામ કલેરા દુઃખાદિ યા-
નીને સ્પર્શ કરનારાં નથીજ; અરે વાસ્તવિક મરણ પણ તેવું ન-
થીજ. મરણ એટલે શું? મરણનો મદાકલેરા એકદમ સર્વસાગ

યાય ઝીન છે, તો જ નિત્ય ઘોડો ઘોડો ત્યાગ કરતે કરતે ત્યાગ કરવા જેવું કાંઈ પણ સંબંધી રહ્યો નથી—કેવલ પ્રેમમય અભેદમાં રિપ્ત છે—તેને મરણ આવ્યું જ છે, તે આવવાનું નથી. અથવા એજ પ્રેમપાનનો મહિમા બીજી રીતે કહ્યો છે કે રોમે રોમમાં જમ કાંઈ શીતલ પદાર્થનો સેક અર્થાત્ સિંચન કર્યું હોય તેવો છે, કદૃશદિક સેકથી જ રાન્તિ, આનંદ અનુભવાય છે તેજ પ્રકારનો પણ તેથી ઉત્કૃષ્ટતમ કાંઈ અપૂર્વ આનંદ બની રહે છે, માટેજ પ્રીતિપાનનો વિવેક અદ્ભુત છે, તે તેથીજ પ્રેમની યોજના અનેક અને ગહન છે અનેક અને ગહન કહેવાનું તાત્પર્ય કે એવા પ્રેમના અનુભવમાં નિરંતર તેની તે વાતના મનનથી મન વિરકત થઈ જાય તેમ નથી, પણ એ આનંદમાં ઘણી અપૂર્વ-ગહન—અને અસંખ્ય—અનેક જુખીઓ છે.

૫. ત્યારે આવા પ્રેમનું સ્વરૂપ કાંઈ અંશે પણ પ્રત્યક્ષ હશે કે નહિ ? હા માયિક પ્રેમ એ તેનું જ ચિન્હ છે પણ પ્રાણી સમૂહ કરી રહે છે, કેવલ નિઃસ્વાર્થે બાલકને મોહોડું કરી આપે છે, એ કાંઈક તેવા પ્રેમનો અંશ છે. વળી કારણ વિના પણ માણસ માણસના મનમાં અન્યોન્યભાવ થઈ આવે છે એ પણ તેજ પ્રેમનું પ્રમાણ છે. બહુપ્રેમ કે ઇ કલ્પના માને તો તેમ નથી, પણ એ કલ્પના આમ પ્રકટ, પ્રત્યક્ષ, જણાય છે એટલે સિદ્ધ વાત છે.

૬. સિદ્ધ વાત બલે હો પણ બધે એક તે કેમ હોય ? મિત્ર સાથે જુદો, બાપ સાથે જુદો, બહેન સાથે જુદો, સ્ત્રી સાથે જુદો એમ જાણીએ છીએ છતાં એક કેમ ? એના ઉત્તરમાં ઘણાંમાધી બેજ ઉદાહરણ આપી કહ્યું છે કે સ્થાનભેદ બિન

જેવો જણાય છે, બાકી પ્રેમ સ્વરૂપે તો એક જ છે. જલ માળતે સંયોગે બિન્ન ભાસે પણ તેમ નથી. જુદા જુદા રંગમાં પ્રતિબિંબિત સૂર્ય જુદો જુદો જણાય પણ વસ્તુના એક જ વ્યક્તિ છે તેમ સમજવું. તત્ત્વાર્થ એમ છે કે એ જ સંસારાસક્ત મનની ભુલ છે કે વિધવવામનાદિક સંબંધોને પ્રેમ માને છે, પણ તે પ્રેમ નથી. પ્રેમ ગમે ત્યાં હોય પણ તેનો તેજ છે, સંબંધાદિક માત્ર તેની ઉપાધિ છે, તેનો પ્રભરૂપને સ્પર્શ પણ થતો નથી.

૭. એમ પણ હો, છતાં સુખમાં દુઃખમાં કાંઈ વધે ઘટે નહિ ? ઉત્તર કે ના દુઃખથી પણ એની શક્તિ બેદાની નથી. ઉદાહરણ દુઃખથી તિમિર તો ખગ પ્રેમના તેજને વધવું દીપાવે છે. જેમ કોઈ સજગતી તાપણીની આસપાસ અંધારું વીટાવાથી તે વધારે દીપવા માટે છે તેમ જલભાવાપન્ન ગાનીને અર્ધાત શુદ્ધ પ્રેમીને સુખ, દુઃખ, વળગતાજ નથી. આમ જલ અને પ્રેમનું સર્વ વાતે અંકુશ પ્રતિપાદન કરું ઉભય સ્વરૂપે એક પણ ઉપાધિ વડે અનેક, ઉભયની પ્રાપ્તિ અભેદતાનથી, ઉભયનો આનંદ સમાન, ઉભય નિર્નેય-ત્યારે સિદ્ધાંત કયો કે પ્રેમ ને જલ તો શબ્દજ જુદા છે પણ વસ્તુ એક જ છે, ઉભયની કૃતિ, રીતિ, ગતિ, કાંઈ જુદું નથી.

(૨)

પ્રેમ પ્રભરૂપ છે, અને માયા અર્ધાત મ્વાયંવિશિષ્ટ જગત તેને વિરુદ્ધ છે. કહ્યું છે કે અતઃ સર્વસ્ય જીવસ્ય ચન્દ્રતન્માનસા મગર ॥ પવરજી ॥ એ ખરી વાત છે. ત્યારે હવે માયિક નામરૂપાત્મક જગત — અને પ્રેમનો વિરોધ જણાવ્યો છે આ પદ જીવપ્રતિ કહેલું છે, ને પ્રુધ્ધિનું બોલવું છે, પ્રુધ્ધિરૂપ શ્રી પોતાના પતિ જીવને

કહે છે; ને શ્રી હોવાથી અધિક પ્રેમમય હોઇ આવે. હિપદરા કરવા માટે લાયક છે. પરમાર્થ વિવેક કરવાનીજ વાત છે.

૧. દુનીયાંમાં અર્થાત્ માયિકસંબધમાં સાચો પ્રેમ (ખરી પ્રહ્મભાવના) જનતો નથી. કારણમાં કહ્યું છે કે એ પ્રેમનો એવો નશો ચઢેછે કે પ્રથમ તો જીરવાતોજ નથી, માટે જોનાથી ન જીરવી શકાય એવા મૂર્ખ હોય તેણે, એટલે કે જોને શાસ્ત્રમાં કેવલ માયાચરત ને સ્વાર્થપરાયણ પામ્મ્ જીવ કહ્યા છે તેણે, તે ખીચો નહિ, બદક મળે તો પણ છોડી દેવો. છોડાયવાનું કારણ એમ છે કે જે માયાચરત છતાં તે નશો પીએ છે તેને તે-ડુંજ પીધેલું સામું કોઇ મળવાનું નહિ-અર્થાત્ પ્રહ્મજ્ઞાનોપદેશ સફળરૂપે પ્રાપ્ત થવાનો નહિ, અને ઉલટો એવો માર તે ખાવાનો કે જે કોઇને કહી પણ શકવાનો નહિ-અર્થાત્ અતોમજ્ઞ તતોજ્ઞ થવાનો. માણસ માણસના પ્રેમમાં પણ આવી વ્યવસ્થા રૂપજ્ઞ છે; એટલે પ્રેમ પ્રહ્મરૂપ હોવાથી માયિકપ્રેમરૂપ હોય ત્યાં પણ પોતાનો મૂલસ્વભાવ ત્યજતો નથી એ જોવા જેવું છે; એજ પ્રેમ અને પ્રહ્મની એકતા દઢ કરાવનાર સાધન છે.

૨. કદાપિ એ નશો કરવોજ હોય તો આરે કરવો? દુનીયાં, માયા કેવલ ત્યજવી હોય ત્યાંજે. એ નશાની ધૂનમાં તો તને, સ્વાર્થપરાયણપ્રહ્મવાળાને શુકસાન છે, તે એજ કે તારો સંસાર છૂટી જશે; ને તેને બદલે તું પ્રેમી કે વિરાગી કે ત્યાગી કે ક્રીડક-હેવાઇસ અને પ્રહ્મભાવનામાં તન્મય થઇ જશે. ફરી પણ કહ્યો તો માયા અને પ્રેમનો વિરોધ, અને પ્રકાસ-તરે જણાવ્યું વિવેક વિરાગ્ય જ્ઞા પ્રધાન છે એવી સાધનચતુષ્ટયી રૂપ અધિકાર-નું સ્વરૂપ, પણ પામર માણસને વિવેચન કરી બતાવ્યું કે દુનીયાં

છોડે તોજ પ્રેમ નહિ તો વાત પણ ન કરવી. છોડાય તો પ્રભાવ-
નો સાબ તો એના એજ શબ્દોથી પ્રતિપાદન કરેલો સ્પષ્ટજ છે.

૩. એ પ્રેમ સેવો હોય તો લે, ન લેવો હોય તો ન લે, પ-
ણ આટલું લક્ષ્યમાં રાખજે કે માયા કે દુનીયાં કે સ્વાર્થ એને તું વ-
ળગી રહ્યો છે તે પણ એના પડે છે. यस્ય માસા સર્વમિદ વિમાતિ
॥ હપ • ॥ મયિ સર્વમિદ પ્રોત મૂને મળિમનાદવ, ॥ ગીતા • ॥ કંત્યા-
દિ શ્રુતિ સ્મૃતિ પ્રમાણે બધા વિશ્વનો દીવો તો પ્રેમજ છે, એ-
ના વિના કેવલ અંધારી રાત છે તું માયિક પામર એ અંધારામાં
પ્રભાત અર્ધાત્ અજવાણુ શોધવા નીકળ્યો છે, અર્ધાત્ માયામાં
પ્રેમ શોધે છે, તે ક્યાંથી મળે? જડવાદી, ચિત્તન્યને જડનો ધૈર્યિક
પરિણામ કરાવે તે કેમ હોય? કોઈ યાતા જોઈએ ને જોઈએજ,
ઉઘડે કોઈ સ્થલે લાતો તો ખાઈશ, ફસાઈશ, માર્ગથી આડો
જઈશ, જડમાત્રને માની અધર્મી થઈ જઈશ, પણ પ્રેમનો દી-
વો લઈનેજ એવા માંડ એટલે અંધારુંજ નહિ રહેતાં સર્વ પ્રકાર-
સા-અભેદ, આનંદમય જણાશે. આમ પણ દીપાધારણત્ પ્રેમ ને
દુનીયાંનો વિરોધ છે છતાં યાનાચાન ઉભય એકત્રજ છે, અ-
ણિમાંના દેવતાની પેઠે. બેદુરુધિ દુ-ખરૂપ છે તટસ્થેશ્વરવાદ
પણ આમ ખંડિત છે. જગત્માં માયિકપ્રેમથી એક ધનારને પ-
ણ સ્વાર્થ એને પ્રેમનો વિરોધ સ્પષ્ટજ છે.

૪. દુનીયાંનું રૂપ એવું છે કે તેમાંના તમામ લોકે સ્વા-
ર્થરૂપી દાર પીધો છે ને ગંડા બનેલા છે. એવા કેવલ મત મા-
ણસોના આગળ પ્રેમનશાના આનંદવાતો નકાશો છે, કેમકે ધ-
ણમાં એકલો છે. સારે શું કરવું? દુનીયાં મત હોય તો પ્રેમવાતે
ઉ-મત, તેથી પણ વધારે મત થવું. તાત્પર્ય કે પ્રેમવાળાને પણ

રહેવાનું સ્થાન તો દુનીયાં છે, ને દુનીયાં તો તેની વિરોધી છે, ત્યારે તેની દરકાર કરવી કે નહિ, તેનું ઉત્તર કે નહિજ. જે પ્રેમનિષ્ઠ છે, યાની છે તે કોને પોતાથી વ્યતિરિક્ત દેખે કે દરકાર કરે? દુનીયાં જે કહે તેમાં તેને શું છે?

૫. દુનીયાં પ્રેમથી કેવલ વિરુદ્ધ છે, તેનું સ્પષ્ટ ઉદાહરણ દૃષ્ટાન્તરૂપે જણાવ્યું છે. શો નાગાં મળ્યાં હોય, તેમાં એક બુગડાં પેહેરેલો નાગો ગણાય; અને નાગાં તો સર્વે અધીરા-ગોહોટાં રાજા જેવાં પ્રતિષ્ઠિત ગણાય. કેવલ સ્વાર્થમય દુનીયાં પ્રતિ કેવલ આનંદમય પ્રેમનો આવોજ સંબંધ છે એટલે આવો જ્યાં નૈ-સામિક વિરોધ છે ત્યાં કદાપિ પણ સમાધાનની આશા ન રાખવી કે દુનીયાં સાચી છે ને પ્રેમ એ ભ્રમ છે, એમ પણ ન જાણવું. પરિણામવાદી, નામરૂપાત્મક-ભાવાની સત્યતા ઠરવનારો, આમ મક્કરાન્તરે દૂરાપારેત છે. આવોને બચનો નૈસામિક વિરોધ-વિવર્તરૂપે માન્યો તેથી સ્વાર્થરૂપ મિથ્યા માવામાં પ્રેમ કે આનંદ નથીજ એ સિદ્ધવાત સમજવી.

૬. વળી સ્પષ્ટ કર્યું છે કે જ્યાં અણન-આણ સ્વાર્થ-નૈ-મદા-મજબરૂપ આગ્રહ બળી રહ્યો છે, ને જ્યાં તે અગ્નિને વધારે પ્રદીપ કરનાર હું, તું, મારું, તારું એવા ભેદરૂપી થી પ્રતિજ્ઞા રેણમાં કરેછે, ત્યાં પ્રેમરૂપી તૂટીને-હોતરાને, ફેને-બળી આખ થતાં કેટલી વાર? આ ત્રણનો યોગ તો કદાપિ બનેજ નહિ, એ વન્દિ ને એ મૃત આગળ પ્રેમકથા સુખરૂપ તો ક્યાંથી હોય-કેવલ દુઃખરૂપજ હોય, અર્થાત્ એવા યોગમાં પ્રેમ બનેજ નહિ ને કુ-માર્ગેજ જવાય. રહસ્ય એ છે કે જ્યાં સ્વાર્થ નથી અર્થાત્ હું, તું એ ભેદ નથી ત્યાં શુદ્ધપ્રેમ વિરાજેછે, બીજે કદા નહિ. ઉદા-

હજીમાંના અંશેઅંશ ઉપમેયને અનુગત નથી કેવલ પરંપરા વિરોધપ્રતિપાદનજ ધૃષ્ટ છે. ઉપનિષદોમાં વારંવાર બેદદૃષ્ટિની નિંદા કરીછે. મનર્તવેદમાત્રવ્યં નેહ નાનાસ્તિ કિંચન । મૃત્યોં સ મૃત્યુ-માપ્નોતિ ચ હહ નાનેવ પદ્યતિ ॥

૭. એજ બેદભાવનો નિષેધ મતાવી સિદ્ધાન્ત કર્યો કે ખ-રો પ્રેમ એજ કે જેમાં સર્વે, બ્રહ્માદિ અતંબપર્યંત, સ્થાવરજં-ગમ, યાવદ્ જોય સમાઈ જાય, અર્થાત્ અલ્પરૂપ દોષ. આવો પ્રેમ એજ પરમમોક્ષની કે પરમજ્ઞાનની કે પરમવિરાગની સમા-ધિદશ છે, એવાનેજ ચત્ર ચત્ર મનો યાતિ તત્ર તત્ર સન્નાયન ॥ યા મુ ॥ જનેછે, એ થવા મારે હુ તુ એવો બેદ, હે મૂલ્યવા-ન મણિવૃક્ષ યોગ્ય અધિકારી ! આ ઉપદેશના ખરા આહક ! જે એવો બેદ નીકળી જાય, તો નિશ્ચય જયે સ્થલે બ્રહ્મભાવ યદ રહે; માયામાત્ર નાશ પામે અને પ્રેમરૂપ પરમાનંદ પ્રાપ્ત થાય.

(૩)

માયા અને પ્રેમનો વિરોધ મિથ્ય કર્યા પછી, તે માયાનું સ્વરૂપ કેલું દૃખમય, અજ્ઞાનમય, અને વિચાર કરતે પશુ લક્ષ-મા ન આવતા ક્ષેષને વધારવાવાળું છે એ બતાવ્યું છે.

૧-૫. મામા, એ એક જગત્તે છે, ને તે યોગા ભાગમાં વિભતારેલી જલ એમ નથી, પણ સર્વે સ્થવમા શુકિતથી અર્થાત્ છવતું ઝટ લેછને તેમાં સપડાવું થાય એવી રીતે, પગારે-લી-વિભતારેલી-જોડેલી છે આવી જગ જાણ્યા છતાં તેમાં છ-વ કેમ દસાય છે? આનું કારણ જણાવવા કહ્યું છે કે, તે જેવી તેવી જગ નથી, એ તો રંગબેરંગી જલ છે, એમાં વિ-વિધ રૂપ, રંગ, રસનો ખેવ જરેલો છે, એટલે હર કોઈલોભા-

ઇને તેમા સપડાય છે એ જાલના આવા વિવિધ રંગને સ્પષ્ટ
 કરવા કહ્યું કે કામ, દામ, ને જારી એ તેમા મુખ્ય લાભ્યો છે.
 કામ રાખે વડે માણસના મનની સર્વ પ્રકારની કામના, ઈચ્છાનો
 સમાવેશ કર્યો છે; દામ વડે ધનલાલસા કહી છે, ને જારી વડે વિ
 વયવાસના બતાવી છે પ્રથમે મનુષ્યની ઈચ્છા વ્યર્થ છે એમ ક-
 હી માયાના મુખ્યસ્વરૂપનો નિષેધ કર્યો છે વિચરતનામા માણ-
 સની કામના કદાપિ થયેચ્છ સિધ્ધ થતીજ નથી; છતાં અચાની
 પામર લોકે હું કરું છું, મારું કરું થયું, અમુક કેમ ન મળ્યું વગે-
 રે રાગ, દેશ, કલેરાથી ખીડાયા કરેછે આમ દુનિયા વાતોની
 માછળ ધાઈ ધાઈ, જ્ઞાન સિધ્ધ કરી આનંદ પ્રાપ્ત કરવાનું મુખ્ય
 સાધન મનુષ્યદેહ તે દેહને દુઃખથી, વ્યાધિથી, વિકારોથી ખરાબ
 કરી નાખ્યો, છતાં પણ દેહ મળ્યું દોત તો બહે, પણ આ તો
 પત ગીયા જે ન દીનાને એકથી ભેટવા જાયછે, પણ એક ન પા-
 મતા બળી મરેછે તેવું થયું એવીજ વ્યવસ્થા માયાનો ખીજો
 ખેલ ધન તેમા પણ થઈ હજી કે નીચું જોયા વિના અર્થાત્ ઇશ્વર
 કે માણસ તરફનો બધા ગમ્યા વિના, અનીતિથી, અન્યાયથી દગા-
 થી-ગમે તેવા સાધનથી પણ ધન પછાડે બમ્બા ગયો; છતાં
 પરિણામ એ આબુ કે મૃગજલની પાછળ ભમ્યા બરાબર થયું,
 હાથ કાઠ આબુ નહિ ને હવે પાપ વડેઈ ખીજો બે હુકમાં
 જારી જોડેલે વિવયવાસના સ્પષ્ટ કરી છે માણસો ખીજા માણસ
 પર થેના બની જાયછે, ને તે દેવવ વિચાસકિતથીજ, અને તેમ
 કરવામા પોતાનો જીવ પણ, ધાગેતુ માણસ ન મળતા, ખુવેછે,
 આરો જે ખેવ વળાય છે, મંભગાય છે, તે જો કેવલ અજ્ઞાન-
 ની અર્થાત્ કહી તે માયાજનનરૂપી કપડાની અમારી જાનબદ્ધ-

એ બંધાઈ ન હોય તો બને નહિ. અહો! વિપયાસકત પામર કેવો મૂટ બને છે? ઇચ્છેલું માણસ પ્રાપ્ત થતાં તેનેજ સર્વસ્વ માની તેની સાધેના વિશ્વાસમાં પખાત બગાડતાં બધું વીસરી લય છે; જે પધારી પર તે પોતાની પ્રિય વસ્તુ સાથે આનંદમાં છે તે મોત ઉપર કરેલી છે એટલું પણ એને યાદ રહેતું નથી! આનાં માણસ માયાપાશમાજ ખુવાર થઈ મરે છે. મોત ઉપર પધારી એમ લખવામાં કાંઈક એવું રહસ્ય છે કે જોડો જોડો વધારે વિષયભોગ બને છે તેટલું તેટલું મોત પાસે આવતું જાય છે; અને વિપયાસનાથી અંધ થયેલું મન મોત દેખતું નથી એટલું જ નહિ પણ મોત પોતે વેહેલું આવવાથી તેની ધારેલી મણના-હાલ તો જવાન છીએ, હવણાં યાનની વાત ન શોભે, ઘરડપણમાં બજન કરીશું વગેરે-એકાએક લ્યઈ થાય છે; આમ હોવાથી છાન્દોગ્યાદિમાં વર્ણવેલા પ્રલયર્થની રજૂતિ કરી તેને કર્તવ્યરૂપે જણાવવાનો આ લખવામા હેતુ રહ્યો છે.

૬. આવી દુઃખમય માયામાં જીવ સુખ કેમ માને છે? એમાં નવાઈ નથી, એ તો કેવળ વિપક્ષમિત્યાય છે. જીવ પોતે તો પરમાનંદસ્વરૂપ છે, પણ તેનું મહાપદયુક્ત સ્વરૂપ અર્ધાત્ જીવરૂપ, માયાને આશ્રયેજ બન્યું છે એટલે જીવ માયામાંથી થયો છે; જેમ છાણમાંના કીડા છાણમાંજ આનંદ માને છે, તેમ માયાના જીવ માયામાંજ આનંદ માને છે, ને તે કીડા જેમ છાણમાંના છાણમાંજ મરી પણ જાય છે તેમ માયાના જીવ પાછા માયામાંજ રહે છે. આવો જીવભાવ બંધાવામાં મુખ્ય ઉપાધિ મન-જે કેવલ માયામય છે-તે છે. આ મન જીવને માયામાંજ સુખ મનાવે છે, ને લ્યા સુખ ન હોય ત્યાં પણ સુખ વધારી વધારીને ખતાવ્યાં જાય છે.

૭-૮. આવા મનનો જો નાશ થાય, અર્થાત્ કેવલ સ્વતંત્ર નિઃશ્ચય યદ્ જાય તો પ્રજ્ઞાનંદ બની રહે તે માયાનો સ્વ-રૂપ-યાગ નહિ. આ મનની વૃત્તિ ધણી ચંચલ કહી છે: ચચલ હિ મનઃ કુણ્ણ પ્રમાયિ ચલ્લવહ્લમ્ ॥ ગીતા ॥ આટલા માટે મનને કહેણું છે કે હે મનરૂપી કુગિણિ! આ રીતે રસાધ બેઠી છે છતાં શુ પલકાય છે-આનંદ પામતી હોય એવી જણાય છે. જમ હરિણ ગાનના તાનમાં પકડાઈ જાય છે તે પકડાયા છતાં પણ ગાનથી નાચ્યાં કરે છે તેવું આ મનનું પણ બન્ધુ છે. આમ છતાં એમાં સુખ ન સમશ્ચય. સુરુઓ, માનનિષ્ઠ માહાત્માઓ કહે છે કે સંસારના દુઃખ ક્લેશમાં હેરાન થઈ અગણિત જન્મો જન્મ તેવું ને તેવું આમ કરવાથી, પામીશ, એ તારે માથે મહાન ભય છે, માટે સમજ. એવા આડે રસ્તે દારનાર મનસહિત જીવને કશું છે કે એ માયાની જાલમાંથી તારે કોઈ પણ નીકાલ નથી. કેવલ એમાંજ બંધવાણું છે, માટે મોક્ષ ઇચ્છે તો મનરૂપ ઉપાધિને દાખ.

૯. તે કેમ 'જો? હે મનાં તું' આત્મારૂપી પ્રજ્ઞાશક્તિ યાઃ અર્થાત્ પ્રજ્ઞ સ્પર્શમણિરૂપ છે, તેને, મન જે માયારૂપી સોહમય છે તે અડકે તો તુરત માનરૂપી સુવણ બની રહી, જીવ-મન-આત્મા સર્વે અબેદ આનંદમય થઈ રહે એવું એજ રૂપાન્તરે કહ્યું કે એવા પ્રજ્ઞમણિતુલ્ય તેજ સર્વ-માયાની અધકારમય શલ, મન, જીવ-ને તેજમય, આનંદમય બનાવી દેશે: મન એવ મનુષ્યા-ના નારણ વધમોક્ષયોઃ વધાયવિયયાસક્ત મુવત્યૈ નિર્વિયય સ્મૃતમ્ ॥ ૫૫ ॥

એનો એજ માયાનો પ્રપંચ અમમ્મ છે એમ ખતાવવા
પણી વિશેષમા કહેછે.

૧. હે સંતસોકો ! માયામાંથી નીકળવા ઇચ્છનારા અધિક-
કારી સોકો એ માયામાંજ મોક્ષને માટે કાંઈ પણ શોધશો મા-લુ-
દા લુદા પંથ, માર્ગ, સપ્રદાય માયાનું પાખાંડ છે, કેવલ જ્ઞાન-
માર્ગ મિધ્યાન્ત છે, માટે રખે તેથી કોઈ વાતમાં ભ્રાતા. ત્યારે
એ માયાનું સ્વરૂપ પકડી લઈએ તો શો દરકત છે? એ પણ દાખ
આવે તેમ નથી. એ તો અનાદિ છે અને અનંત છે. આ સ્વ-
રૂપ અનાદિ અનંત એ જે વિશેષણ કહેવાથી માયાને પરમસ-
ત્તા માની પ્રજ્ઞની પ્રતિદ્વંદ્વી ઠરાવી દેતવાદ પ્રતિપાદન કરવાનો
લેશ પણ ભામ ન માનવો માયાનું કેવલ અનિર્વાચ્યત્વ કહે-
વાનોજ હેતુ છે, તેની પારમાર્થિક સત્તા સ્થાપવાનો હેતુ નથી.
એ માટેજ અનાદિ અનંત છતે પણ અનિત્ય-બિલ-એકું નામ
આપેલું છે; જેમ જેમ અનિયમિત, તે પહેલેલ નવા બનેછે,
તેમ માયા એક અનિર્વચનીય બિલ છે. નાટકમાં પડદો બાંધી જા-
ખી તે પડદા પાછળથી તરફ તરફનાં પાત્ર બહાર આવેછે તે
જાણે તેમ માયાથી પડદો પોતાની પાછળથી વિવિધ પાત્રોને
છેક દિશાઓના છોડા પર્વત ફેંક્યાં કરેછે-એનો અંત કયારે
આવશે, ફેંકેલા કયાં ગયાં કે જાયછે, અથવા પડદા પાછળ શું
છે એ જેમ નાટકના જોનાર નથી સમજતા તેમ આ માયાના-
ટકના જોનાર જીવ પણ સમજવાના નહિજ.

૨-૪. સાધારણ નાટકમાં જે વસ્તુનો પડદો બનેછે તેનાં-
જ પાત્ર નથી બનતાં, પણ માયા એવી વિચિત્ર, અનિર્વાચ્ય,

અને નધારેલું પણ કરનારી છે કે પોતેજ પડદાએ ને પોતેજ પાછી પાત્રરૂપે પણ છે, આટલાજ માટે અચિત્તચટનાર્થીયસો ઇત્યાદિક રૂપે શાસ્ત્રો એને જાણે છે. આ પ્રમાણે ન કંટપી શકાય એવા પાત્રરૂપે દર્શન આપી સર્વને મોહ પમાડી દે છે. એ એક નટી-રૂપે, અર્થાત્ આ હોવાથી વધારે લોભાવનાર સ્વરૂપે જણાય છે. એનો રાણમાર એવો છે કે ચંદ્ર સુરજ, અને અનેક મહોપમ-હથી છવાયેલું આકાશ એ જ એના ભૂપણ અને વસ્ત્ર છે. ચંદ્રસૂર્ય જેના એના ધરેલા છે, અમુત્ય છુદ્દાદાર સાડીને સ્થલે મહોપ-મદવાણુ આકાશ છે એના હાથ સમુદ્ર છે, અર્થાત્ સમુદ્રના તરંગ જે રાતદિવસ ઉઠવા જાય છે તે એની નૃત્યસમયની હરલ મેલા છે અને એમ એના જુદા જુદા અંગરૂપે માનેલા ભૌતિક પદાર્થમાત્રરૂપી જે આ વિશ્વ (Universe) તે એનું શરીર છે; અને જે મરતા જીવતા જાગતા સંધાતા પ્રાણીપદાર્થની સૃષ્ટિ જણાય છે તે માત્ર એનો સ્વાસોચ્છ્વાસ છે-અર્થાત્ એવી જન્મ-મરણની મહાપાત તે કેવલ એના સ્વાસ લેવા મૂકવામાજ બન્યા કરે છે, એટલે તેવા કર્મ અસખ્ય હોઈ શકે છે ને એના મનમાં હીસાબ વિન ના છે; આવા સામર્થ્ય અને સામર્થીવાળી આ નટી નાચ નાચ્યાં કરે છે, ભૂવિકિતકે એટલે આ સૃષ્ટિરૂપી નાટ્ય-શાલામા તાત્પર્ય કે એનો વ્યાપાર કદાપિ બંધ પડતો નથી, દર્શના આપાજ દરે છે, ને એવો ચાલે છે કે તેમા અગણિત એનારા કસાઈ પડે છે. વળી પણ કસાવાનું વિશેષ કારણ છે. આવા રૂપવાળી, શુભ્રવાળી, શક્તિવાળી છતાં, એને દર્શન, આંખનો ખુલ્લો, અર્થાત્ આખના ખુલ્લાના ખટકા તથા વિલાસ, તે એકલાજ એવા રમણીય ને મોહક છે કે પ્રતિવિલાસે

ને પ્રતિપક્ષકારે આપું વિશ્વ જીને વિભવ માને છે તે મહાસમૃદ્ધિ, હર્ષ, આનંદ એ સહજ જન્યાં રહે છે આવી રીતિનું માયાનું સ્વરૂપ કોને ન કસાવે? એની શ્વાસક્રિયા એજ જન્મમરણાદિક સૃષ્ટિ, એની આંખના નિમિષ એજ વિભવ, એમ સૂચવતાં એકું રહસ્ય જણાવું કે માણસો જીને મોહોટી વાનો માનેછે તે તો માયાના સહજ કાષિક—એટલે કેવલ સ્વતંત્ર તથા અપ્રયત્નસાધ્ય—વ્યવહાર છે, ને તે એવા વિવક્ષણ હોવાથી એના સંજ્ઞાવાણી સર્વને કોઈને કોઈ વખતે અનુભવવા પડેજ છે, છતાં સિંધર, નિત્ય નથી એટલામાજ વિરાગનું જીજ છે

૫-૬. અનુભવવા પડેછે એમ કહેવાથી ને માયાને નદી માની અરિધર ચિત્તવાળી તથા એકને વળગી ન રહેનારી એવો નિર્વેદ્યોપદેય વ્યંગ્યાર્થ સૂચવી એમ જણાવવાનું છે કે એના પ્રસંગમાં કોઈ નિત્ય સુખી યનારો નથી, તેમ એ ક્યારે શું કરશે, અથવા પોતે જતે ખરી કોણ છે એ પણ કોઈ સમજવાનું નથી. માટેજ કહ્યું કે એને કોણ સમજવું છે? અથવા કોણ સમજનાર છે? અર્થાત્ કોઈ નહિ જ્યાં મોહોટા મંત્ર અને મહંત, મહામાઓ, એનો પાર પામતાં ધાકી ગયા ત્યાં પામર હૃદયનું શું મનું? વળી એનો સ્વભાવ ન સમજાય તેનું એક અધિક કારણ કહેછે કે, એમ તો વારંવાર જનેછે જે નાટક બજવનારાં એક વાર હમે, વળી એક વાર રડે, વળી એક વાર મરી જતાવે, એક વાર છરી બતાવે; પણ આ નદી એવી વિવક્ષણ છે કે આવા સર્વ ને ખીલ ખહુ ખહુ બાવના રંગ એકજ દેખાયા કરી જતાવેછે! અહો આવો તંત્ર માણસથી કેમ સમજાય!*

* જડ પદાર્થનું અનિર્વાચ્યત્વ જતાવતા, તેના નિયમ તથા તદ-

૭. ત્યારે શું કરવું? જે વડે આવી નદીરૂપ માયાની પણ સત્તા પ્રવર્તે છે તેનેજ શોધો. જેનાથી આ નદીનો ખેલ સમજાય તેજ વાત મનમાં ધારણ કરો, કેમકે એ વિના એ હાય થવાની કે દુઃખસુખમાં સપડાવતી અટકવાની નથી; એટલાજ માટે એ મહાવસ્તુને સમજવી એજ ખરો અનામય—કાંઈ પણ આમય, રોગ દુઃખ વગેરે, વિનાનો—માર્ગ છે. આમ અલ્પજ્ઞાનનો ઉપદેશ માયાના આધારરૂપે કરી માયા ને અલ્પજ્ઞાનો સિક્કાન્તમાં કહ્યા પ્રમાણેનો અભેદ શુદ્ધાધિકારીઓ તરફ કાંઈક વ્યંજનદ્વારા સૂચવ્યો. એ અભેદ મંદાધિકારીને માટે સ્પષ્ટ રીતે આગળ જણાવવામાં આવશે. આવે! અભેદ કાંઈક રૂપાન્તરથી પૂજ્યપાદ શ્રીમન્મહાકરાચાર્યે પોતાની જ્ઞાનદલહરી વગેરેમાં બતાવેલો છે

(૫)

માયાનો તિરસ્કાર કરી અલ્પજ્ઞાન થવું એવો સિદ્ધાંત સાંભળી એકદમ વિરાગમાં નિમગ્ન થવાય છે; પણ તે ચિરકાલ મનન કર્યા તુસાર તેની કૃતિ પણ અગમ્ય ને અચિંત્ય કહ્યાં. પાશ્ચાત્ય વિદ્યામાં “ મેટર ” તુ સ્વરૂપ કહ્યું છે, તે આ વિચાર સાથે મેળવી જેવા જોઈ છે. અલ્પજ્ઞાન અભિન આપું જડતંત્ર જણાવીને પુરુષપ્રવલ્નનો પણ અવકાશ કર્યો. જે ચૈતન્યમય શાતા—અલ—નિત્ય, એકરૂપ તથા સર્વવ્યાપી, ને સર્વાધાર છે તેને કાર્યકારણનો—પ્રારબ્ધનો—નિયમ સ્પર્ગ પણ કરી રાકે નહિ. તે નિયમનું સર્વજન્ય જડતંત્ર પર છે, એટલે અલ્પજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં તો પુરુષપ્રવલ્નનો સ્પષ્ટ અને સિદ્ધ અવકાશ રહે છે. જુઓ ગીતાજી, અધ્યાય ૧૩ શ્લોક ૨૮-૨૯ તથા અધ્યાય ૧૮ શ્લોક ૧૪ થી ૧૭.

વના સ્થિર થતો નથી. વળી રાગ પેદા થઈ માયામા બળાયછે યા
 વિાર મહાકવિ-વ્યાધિ, કુ ખ, વિયોગ-અનુભવાદાં પણ ત્યાગપ્રતિ
 યષ્ટ આવે છે આવી રથૂન ત્યાગપ્રતિનું કાઈ સત્વમિશ્રિત
 તમોગુણન્ય કાર્ય હવે કહ્યું છે શુદ્ધ સત્વપ્રધિનો કરેલો ત્યાગ
 હવે પછી જણાવવામા આવશે

૧-૩. માયાને જીવનું કહેવું છે. હજી પણ જીવભાવ બન્યો
 નહોતો, એટલે તામસ અશ છે, માટેજ આ વર્ણન રથૂન ત્યાગનું
 છે. નિશ્ચય તો થયોછે કે પ્રલભાવમા આનંદ છે, પણ હવે માયાને
 મૂકતા મનમા વિવિધભાવનો ઉદય થાયછે. કહેછે કે હે હરીશી
 મારું કહ્યું ન માનનારી! મેં જેનો પ્રલભાવ જાણ્યોછે તેવોજ
 જાણી મારી સાથે એક ન થઈ જનારી! હું હવે-પ્રત્ય જાણ્યા
 પછી-મને વળગવા આવેછે, ને મારી સાથે હું નથી રાખતો
 માટે રહેછે, તારા વિવિધભાવથી મને આકર્ષે છે, તો તેથી હવે શું
 વળવાનું છે? કાઈજ નહિ. પ્રલભાવમા તીન ન થનારી તું તેનો મારે
 હવે ખપ નથી તારી હુઆઈ મારા સમજવામા આવીછે, એટલે
 હું હવે હસાવાનો નથી તારું ખરું રૂપ મેં જાણ્યું છે, અને તારો
 ખેન પણ હું સમજ્યો છું તું એવી નહારી છે કે મારા જેવા અ-
 ગણિત લોક તારી પાછળ રાતદિવસ ફર્યા કરે, ને તેથી તારી મહ
 તા જણાય, એટલા માટે સર્વને તું જીવે જીવે રૂપે જણાયા કરેછે;
 એમ વિધવધ પવસાઈને કાઈને એકજ રૂપે જીવે વાર જણાતી નથી
 એટલે તને ખરે રૂપે જોજાયા વિના સર્વે તારી પાછળ ભળ્યા
 કરેછે, પણ જે લોક તારા રૂપ ઉપર, તારી વાણી ઉપર, કે તારા
 વિવાસ ઉપર, કે એવાજ કાઈ મોહના કારણ ઉપર આસક્ત હશે,
 જે નામરૂપાત્મકમાયાબદ્ધ ખમર હશે, તે તારામા કસારો, બાકી

હું તે તો નથી એટલે મારી હવે આશા રાખીશ નહિ હું તે
 પ્રભરસમય—રસો વૈ સઃ—પ્રભાનંદરૂપ છું, ને હું તેથી કેવલ
 હલદી છે—રસસૂત્રી છે; આવી બે વિકરૂ વાતનો મેળ કદાપિ
 પણ થવાનો નથી—આપણો યોગ હવે યનારજ નથી. લૌકિક પ્રેમમાં
 પણ આવી વાત સહેજ સમજાય તેમ છે, તો પરમપ્રભરૂપ મ-
 હાપ્રેમમાં આવી વ્યવસ્થા રહે એ વિચારવા ભ્રમ રહસ્ય છે.

૪-૫. મેં તારે માટે દુઃખ વેઠવામાં પણ બાકી રાખી નથી,
 છતાં મને શું મળ્યું? કાંઈ નહિ. મેં મારી લાજ મૂકી અર્થાત્
 જેમાં મારી મહત્તા મનાય એવું મારું મૂલપ્રભરૂપ તે તારા-
 માં ભળાને મેં જોયું, ધરખાર પણ ત્યજ્યું અર્થાત્ પ્રભરૂપ જ-
 ગત્ એ મારું ધર તે મૂકીને મેં તને એકલીને જ મારું ખરું સ્થાન
 માન્યું; મિત્ર, સગાં, સહાય કરનાર, સંબંધી એ સર્વ પણ ત્યજ્યાં;
 અર્થાત્ વિવેક, વેદાંત, શમાદિ સંપત્તિ વગેરે મારું ખરું રૂપ
 બતાવનાર સાધન તેમને પણ મેં તારામાં લીન થઈ મણકાઈ નહિ;
 આટલું આટલું છતાં જ આનંદનો રંગ મને હાલ લાગ્યો છે તે
 તને લાગ્યો નહિ, મારી આવી અનન્યમકિનથી પણ તારી મારામાં
 તન્મયતા બની નહિ, હું આનંદમય જન્માઈ નહિ,—કદાપિ તારે એ-
 મ કહેવાઈ શકે કે આનંદ, હું, મારા રૂપ વિના જીવે સમજાતી.
 નથી, તો તેમ પણ નથી. આ મારા દિવમાં આનંદજ હમરાઈ
 રહ્યો છે તે જોઈને તો તે રૂપ બનવું હતું. પણ અરે ! તારામાં
 લેશ પણ આનંદ ન મળે એટલે ક્યાંથી તેમ ચાપ? તારા સ્વભાવ-
 માં આનંદ કે તે સમજવાની શક્તિજ ન મળે, પછી વાત શી?
 મારા મનમાં તો આનંદ વિના જીવું છેજ નહિ, ને તે જીવનાર
 તું તો ઠરી નહિ, ને જીવું કોઈ ગણવું નથી. એટલે નકામો હલ-

કાયાં જાયછે બસ એ આનંદજ અમને તો સુખરૂપ છે, તારું હવે કામ નથી.

૬-૭. ત્યારે હપસંહાર કરેછે કે, આવો વિરોધ સિદ્ધ થયા પછી સંબંધ ચાલવાનો નથી, માટે આખરે કહેવાનું કે તું રસમય, પ્રલમ્બ બન, મારી સાથે અભિજ્ઞ થા; ને એમ ન હોય તો મને જવાદે—મારો કેડો મુક;—મને રસ—આનંદ—પ્રલ-
નું એવું તન્મયગાન થયું છે કે હવે મારાથી તારા સાથું પણ જોવાય તેમ નથી; કેવલ એ રસમાંજ આનંદ, સુખ છે. તું જા-
ણે કે હું એ રમના રૂપનો તને બોધ કરવા બેસું તે પણ ન જા-
ણતી, કેવલ અત્યંતમય અનધિકારી સાથે કાણ માણું ફોડે ? તેમ
ખરું રસરૂપ-પ્રલરૂપ-સમભવનું, ને તે આવી માયાને, એ કાંઈ
સરલવાત હો માટે હું—જીવ—જો હવે રસમય—એક આનંદરૂપ
પ્રલ, મણિની પેઠે પોતાનો સ્પર્શ કરનારને પણ સ્વર્ણમય-આનં-
દમય બનાવનાર,—થઈ ગયો છું તે, રસનું રૂપ તો શું કહી
ખતાવું ? પણ એટલું તો નિશ્ચય કે તે રૂપમાં તારો સમાવેશ
નથી, હું તો આલીજ જા; કેમકે એ રસ તો ગમે તેવો હો પણ
જેમાં એ રસ નથી તે વિરસ—ક.ખ, કલેશથી પૂર્ણ—જણાય છે,
ને તું પણ તેવીજ છે

સ્થૂલત્યાગનું સ્વરૂપ આમ પ્રલબ્ધોષ પામેલા જીવે ઠેઠ મુઠી
જાણ્યાન્ય છે. પોતે પ્રલરૂપ થયોછે, માયા ત્વજવા થોડી છે, ઈત્યાદિ
જે જ્ઞાન રહ્યું છે તે માયાના સંસર્ગથી થયેલા જીવમાયનો તામસ
અંશ અવરોધ છે, તેને લીધે. એવી વૃત્તિનું પાત્ર ન્યારે અભિ-
માન ટોળે ત્યારે ખરું શુદ્ધ સત્ત્વનિષ્ઠ જ્ઞાન જણાયછે.

સ્વૂત્ત્યાગનું સ્વરૂપ જણાવું, હવે શુદ્ધસત્ત્વજન્ય સૂક્ષ્મ-
ત્યાગનું સ્વરૂપ જણાવવામાં આવેછે.

૧. જીવને કોઈ મહાત્મા સદ્ગુરુનું કહેવું છે જીવને।
સ્વૂત્ત્યાગ જોઈ, એ ખરો ત્યાગ નથી, પણ એ જીવ ખરા ત્યા-
ગનો અધિકારી છે એમ સમજી, સદ્ગુરુ કૃપા કરી તેને સૂક્ષ્મત્યાગ
ધ્યાનના વર્ચના ત્યાગ સન્યાસ કવયો વિદુઃ । સર્વકર્મફળભાગ પ્રાપ્ત-
સ્થાગ વિચક્ષણ ॥ એવા મહાવાક્યનું સ્મરણ કરી, કહે છે. હે
ગાબરા ! માયાના લાખા સ રકારથી ગભરાઈ ગયેના ! અને એ
માયાચક્રથી નીચે પડ્યા છતાં પણ તે ચક્રના બ્રમણી લાગેલા
ફેરવડે ભ્રમિત થઈ ખરો વિવેક ન સમજનાર ગાફલ ! ઉડી જા,
તારો અહંતાયુક્ત જીવભાવ ત્વજ ધણી યાનીઓ આટમેજ
અટકેછે, આગળ જઈ શક્તી નથી. આગળ જવામાં તને શી
આટી, શી અડચણ, અતરે, છાતી, યુગ્મ, જોનારના સમજવામાં
ન આવે તેવી, રહીછે ? હવે, આટલો કાજ જતા તારી પાંખ
મોઢ થઈછે, ઉડવાને સમર્થ થઈ છે, ઘૂંચાતી બ-પોછે, વળી
તારા જેવાના વચન પણ મોહોટા ડાહ્યા પુરુષો વખાણેછે, અર્થાત્
તારું યાન બધાં માન્ય કરે તેવું સપ્રમાણ છે, વળી તારા હાથમાં
નવેનિધિ અર્થાત્ સંસારના સર્વ સુખ, સ્ત્રી રજાછે, મતપન,
તેથી પણ ઘૂં ધરાઈ કંટાળ્યો છે કેહેવાનું વાત્સર્વ કે વિવેક અને
વૈરાગ્ય ને પ્રલયમાનનાં મુખ્ય સાધન તે તારામાં આવ્યાં છે
છતાં કેમ શુદ્ધજાતભાવ સમજતો નથી ? ઉત્તર તો ઉડી જા,
પાંખ, પાણી એવા શબ્દોથી મુગ્ધવેલા પોષ્ટના રૂપકવડે આપે-
લું છે. વ્યંજ્ય મવલન એજ કહી છે કે, સાન કેવલ પોષ્ટ

જેહું હોય અપરોક્ષ નથી માટેજ ખરું નથી. આતું ઉત્તર જાણ
છતાં, અત્તાનીને સ્વતઃ જોય આપવાના હેતુથી પૂછે છે કે આવાં
વિવેક પેરાય છતાં તને આ આસક્તિ, આ માયા, ને આહું, આ
એને મેં ત્યજી, ને હું આનંદરૂપ થયો, એ, આ વાત, પેલી વાત
પર શકા શી ?

૨. માયાહું વળી સૂક્ષ્મવર્ણન પોતાના અનુભવનું કહી
જામત્ કરેછે. આ જ નજરે જુવેછે તે તો સ્વાર્થની જાણ છે,
એમાં સર્વે પોતપોતાનું સંભાળવા જોડાં છે, કોઈ કોનું નથી,
એટલે એ જાણમાં કસેના કોઈ પક્ષી છૂટયાં નથી કે છૂટવાનાં
નથી કોઈ પક્ષી એ જાણમાં કસતાં ઉડી જાય તો બચે, પણ
તેમ નથી ઉડોને પણ નીકળવાનું નથી, પાછું એ જાણમાંજ
પડવું પડેછે; કેમકે કામક્રોધાદિકનો તે જાલની આગળ પાછળ
ઉછાંધી ન રાક્ષય એવો ઉંચો કોટ છે, કોઈ છતાં કદાપિ વળી
પડે તેવો નથી; કેમકે અગણિત કાલથી એમનો એમજ મચી
રહ્યો છે રહસ્ય કે સહજ વિરાગ છતાં કામક્રોધાદિક અટકેલાવેછે,
ને તેવાં વિરાગી, ત્યાગી જીવ્યાં, પણ ખરાં અધિકારી નથી.
તું તો પ્રેમ પામવાજો એટલે આ કોટને પણ ઉછાંધી જાય
તેવો અર્થાત્ ખરા વિરાગવાજો છે તેથી સાચો અધિકારી જાણી
કહ્યુંછે. એજ જાણનું ત્યારે વિશેષ રૂપ બતાવેછે કે એમાંથી
કોઈ બચ્ચાની પણ વાત જાણી નથી, કેમકે યુગે યુગે ભાગ્યે બે
ચાર બચતા હોય તો, બાકી કોઈના બચ્ચાનું સામાન્ય રીતે
પ્રસિદ્ધ નથી; ચંદ્રનાં જન્મનામન્તે જ્ઞાનવાન્મા પ્રગલ્ભે । વાગુરેવ સર્વ-
મિતિ સ મહાત્મા શુદુર્લભઃ ॥ ચોંતા ॥ એમાંજ પોતાનું જ્ઞાન ભુલીને
લાખો અર્થાત્ અગણિત સોડ પચી ગયાછે, અર્થાત્ એમાંના એમાં

એવા કુખ્યાછે કે કોણ હતા ને ક્યાં ગયા તે પણ જણાયું નથી; ને ફેટલાક વળી એવું ભાન જોવા છતાં એ જોયેલું ડાહ્યાપણ એમાં ને એમાંજ શોધવા મંડ્યા, અર્થાત્ માયાને આશ્રયે રહી ધર્મ ચલાવનાર સ્વાર્થી આત્માઓ થયા તે પણ એમાં એવા પચી ગયા કે તેમણે જે વાત શોધવા માંડી ને જડી એમ માની, તે તેમને પણ વાસ્તવિક જડી નહિ. અષ્ટા પણ એજ કહેછે કે "અખ્યા એ અધારો કુવો, ઝંઘડો ભાગી કોઈ નવ મુવો, એકલું પાપુ. બીજે હણે, એકથી આપને અડકો ગણે."

૩. ખરા અધિકારીનાં લક્ષણ કહેછે કે જે પ્રેમનો નશો પીએછે, નહિ કે ચાંડાજ ચાખેછે, પણ હાથે ધુંટી રગડીને ખુબ પીએછે, તેને નિત્ય, સર્વે સર્વ, નવા નવા આનંદ સમજવામાં આવેછે. આ પ્રેમને રથ માયિક એકવ્યક્તિનિષ્ઠપ્રેમ સમજીને એમ, ધારી કહેછે કે એવો ખરા પ્રેમ પીધેલો માણસ તો આખા બ્રહ્માંડમાં પોતાના રૂપનો આનંદ લેછે, અર્થાત્ બધું બ્રહ્માંડ અને પોતે એવો બેઠે તેને જણાતો નથી, આવતેજ ખરું જ્ઞાન ધવાતું બીજને નહિ. અને એવા પ્રેમની ખુમારી તારી આંખમાં ચઢેલી જણાય છે. મટિજ હું ખરો અધિકારી છે. એકવ્યક્તિનિષ્ઠપ્રેમથી સંપ્રેમનો માર્ગ પણ આમ પ્રકારાન્તરે સમજ્યો છે.

૪—૫. આ પ્રમાણે જીવને ખરા જ્ઞાન તરફ પ્રોત્સાહન કરી, હવે તેને ત્યાગ કરવાની વસ્તુઓ ધીમે ધીમે બતાવેછે. તું જ્ઞાન પામી ગાજરો મધ રબોછે, તો શું હું કોઈ બીજને શોધેછે?—તારા કોઈ, સુર, રતેલી, સંજંધી, પ્રેમસ્થાનને શોધેછે કે કોઈ વસ્તુ પદાર્થ કોઈ શોધેછે? આમ રાજ તો તારો સ્થૂલત્યાગ પણ નકામોજ છે; કેમકે તું જે માયાને દૂર જવા કહે છે તેનેજ વળગવા દોડેછે,

આપા હેતુથી કહેછે કે એવું દોષ તો તારા બોધમાં ધૂળ પડી,
આટલો સ્પૂલત્યાગ સુધીનો પણ તારો બોધ રહ છે: ન નિ-
રોધો નચોગ્ધત્તિર્નિર્વદો ન ચ સાચક । ન મુમુક્ષુર્નૈ મુક્ત શ્લેષા પરમાર્થ-
તા ॥ ૫૫ ॥ ખરું શોધવાનું એ નથી, પણ આત્મસ્વરૂપ, તારું
પોતાહુંજ સ્વ, તે છે. એ વિના બીજું ન શોધ એ બોધ યજ
સર્વાત્મભાવ થયો કે તમામ વાત જડશે, અને એ વીસરી જઈ
બીજું બીજું બધા લોક શોધેછે માટેજ ફેરાન થાયછે. એક શાન-
થી સર્વ વિતાનના પ્રસંગે છાન્દોગ્યમાં એજ નિર્ણય છે: ચૈવૈવેન
મૃત્યિષ્ઠેન સર્વં મૃષ્મય વિજાત મવતિ વાચારમણ વિકારો નામધેય
મૃત્તિકેત્લેય સત્ત્વમ્ વગેરે. સામાન્ય લોક જે ક્રુ:ખ વેઠેછે તે ખરી
વાત મૂકી બીટી શોધવાથીજ, તેના ઉદાહરણ તરીકે કહેછે કે કોઈ
આખી ફનીયા કેવલ નારીમય દેખે એવા લંપટ હોઈ એમાજ
પરમ સુખ માનનારાછે, કોઈ બધું વિષ્ય સુવર્ણમય માની તેને
લેવામાજ પરમશ્રેષ્ઠ સમજ્યા છે, કોઈ પૂરા વિષયસ્ત નહિ તે
જરા મીઠી જીભે છેતરાનારા, કે કોઈની એકાદ સુવર્ણરંગી લટ પર
ફીદા થનારા, કે અદાવાળી આખ પર મરી પડનારા ને તે તે વાત-
માં પરમાનંદ માનનારા છે—પણ સર્વે અહો ! દેવા બમેછે, કંઈ
વેઠેછે, હાથ મારેછે, ને પરિણામે શુદ્ધિ ફેકાણે આવતા રહેછે !
આમ કોઈ આમા, કોઈ પેદામાં, એમ લોક અગણિત વાતમાં
અગણિતરૂપે આનંદ કરેછે, પણ તે બધા ક્ષેશમય ને વ્યર્થ છે
ખરી આનંદમય વાત, નિત્ય ચાલે તેવી તો, કર્દાની કર્દી રહી
ગઈછે—તે સહજ જડે તેવી નથી; કોઈ તારા જેવા અધિકારીને
જડે તો જડે.

૧-૭. જીવના અધિકારની પ્રશંસા કરી, બીજી સર્વ રૂપ વાતનો નિષેધ કરી, અરી જાણવાની વાત સૂચવી દીધી. હવે તેણે સાધન સૂચવવા યુક્તિ કહી બતાવે છે. આવી શંકા વારંવાર બને છે કે જ્યારે સર્વત્ર પ્રલભાવ થવાનો ત્યારે વ્યવહાર નીચે નહિ; કેમકે તે વ્યવહારનો કર્તા કોઈ રહેતો નથી, તેમ સર્વ પ્રલભાવ થવાનો સાક્ષી પણ કોઈ ઠરતો નથી, એટલે આવી વાત કશી અનુભવવિરુદ્ધ છે. આ શંકાનું વાસ્તવિક સમાધાન એમ છે કે સર્વ પ્રલભાવ અનિર્વચનીય છે, તો તેનું નિર્વચન દ્વિતભાવ વિના બનતું નથી, માટે દ્વિતાત્મ્ય કરીને સર્વ ઉપદેશાદિક પ્રવર્તે છે, બાકી વસ્તુગતિ તો એજ છે કે એણું બને છે, તે જોને બને છે તે સમજે-છે, બીજાને કહેવાય તેવું નથી. બૃહદારણ્યકમાં એજ કહેણું છે કે ચત્રત્વસ્ય સર્વમાતૃવામૃત તદ્દ ક્વેન કં પદ્યેત્, એક પાશ્ર્વાત્ય તત્ત્વ-માની પણ કહે છે : " In relating my individual self to an outward object, I at the same time necessarily presume that the two, I and the object are entirely distinguishable as terms in the relation, but there is a wider unity in which are both alike embraced." :—JOHN CAIRD. આજ શંકાના વાસ્તવિક સમાધાન માટે કંઈવે તો ૫૬ ૧૦ માની સાત-મી કડીમાં કહેવામાં આવ્યો, પણ આવે આ શંકા મનમાં રાખી તેના સમાધાન માટે નાનો સરખો સ્થૂલ અનુભવ, સાધનની સૂચના બેગો જણાવી દે છે. કહે છે કે હું નાનો જાલક હતો ત્યારે મારું તારું એવો બેઠો હોય મમજોષાદિ વિગરથી કહેસા પેદા થતો નહિ, એટલે તમામ વાત છે તેવીજ જણાતી; પણ જેમ જેમ વધ

વધતાં ગર્ભા, જેમ જેમ સંસારની આટીઓ જંધાતી ગઈ, પરપુરો પ્રજા થઈ, વગેરે જવાબદારી વધતી ગઈ, તેમ તેમ અવજુ માન વધતું ગયું—આ મારું, આ પારકું, મારાને માટે ગમે તેમ કરી મેળવી આણતું, પારકાનું ગમે ને થાઓ, આવો વ્યવહાર ઉઠયો આવી વાતનું એક નામ કદીએ તો એજ કે પરભાવ-પારકું પોતાનું એ જીવિ, બધાઈ, એનું જ નામ મન, તે ખરેખર ઘણું જ રસાઈ ને તથી કેવન અનાચારી તથા ખરું જ્ઞાન ગમે તેમ કરી પણ ભુલાવનાર—કુટ્ટ ચર્ચ પડ્યું ત્યારે જો ફરી બાલપણ આવે તો વાસ્તવિક સનપ્રભભાવ થાય એ સિદ્ધ વાત, એમ સમજાવવા એજ પૂછેછે કે ભાઈ ! ત્યારે ફરી બાલપણ કયા ચવાઈ મળે ? ઉત્તર તો રૂપરૂજ છે કે કદો પણ જવાઈ નહિ, પણ વચમાનો કુટો ખેલ બનાવનાર જે મન તેને ઉચાડી દેવાથીજ મળે આ મન કેમ ઉડે તે રી પ્રક્રિયા સહજમા જણાવે છે આ ફુનીપારખી પોથી વાચતા વાચતા એ મન બધાયું છે, તો એ બધું ભણેલું હવે ભૂલવા માડ, અને એમ કરતા માથે પગીયા તો આવી જરી એવું એ કામ ફૂ ખસાપ્ય અને ક્રિતિ છે, પણ પગીયા છતાંએ નાનો બાપ-ક બની જા—અર્થાત્ જ્ઞાન ભુલી જા એમ મતવજ નથી, પણ આટલો મનનો ખેલ છે એમ વિવેક કરી તેને વીસ ર, અને રા-પ્રકાશ જ્ઞાનમાત્રમા લીન થા—એટલે જે ગસ્તી દારડીયા, વ્યસની, માયાના આર્નદવાળા લોક જોગે છે તે તને ખરે રૂપે મળશે, જે સુખ શોધવામાં બધું જગત્ જેવકુદ બને છે તે સુખ ખરે રૂપે તને પ્રાપ્ત થશે, —ને એ પ્રાપ્ત થવા પછી કદાપિ ટળશે નહિ, જન્મ-મરણ પણ થશે નહિ, કેમકે પછી કદો ભોક્તા એ જમ નિવૃત્ત ચવાઈ તને પાપપુણ્ય અડનારા નથી, કે તેને લેઈને તારા સુખમા

કદી વધધટ થાય : મિથ્યતે હૃદયપ્રચિદ્ધિવન્તે સર્વસંશયોઃ । ક્ષીયન્તે
 ચાસ્ય કર્માણિ તસ્મિન્ દષ્ટે પરાવરે ॥ મા. ડ. ॥ આમ ખરા ત્યાગનું
 રૂપ જણાવી કેવલ જનમાં કરવા વગેરેમાંજ ત્યાગ સમાતો નથી
 એમ સૂચના પણ કરીછે. *

(૭)

ખરા સાત્ત્વિક બોધ અને સાત્ત્વિકત્યાગની પ્રક્રિયા જાણ્યા
 પછી, ને તે અનુભવમાં આણવા પછી માયા રહેતીજ નથી. પોતાની
 મેળેજ ચાલવા માંડેછે.

૧. જે મન માયાનુંજ બનેલું છે, તે નાશ પામતાં, અર્પીત
 તેનો જીવે માનથી નાશ કરવા માંડ્યે છતે માયા તેમાંથી નીકળી
 જવા માંડી ને જીવ મન અને માયા એનો એકબાજુ પ્રભરૂપે ધવા
 માંડ્યો તે વખતમાં મનનું જોતલું છે. માયાનો સંસ્કાર એક
 વાર થવા પછી છૂટવો પણ મુશ્કેલ છે ગમે તેમ કરો ત્યજે તો
 પણ કરો વળગ્યા વિના રહે નહિ એવો દુષ્ટ છે. માટે આટલા
 વિરાગમાં મરી જતું મન પણ માયારૂપી પોતાની પ્રિયાને વીસર-
 તું નથી પણ સત્ત્વનિષ્ઠ વિરાગ પ્રબલ થવી મનનો ને જીવનો
 નાશ કરી પ્રભ માયા સર્વનું એકવ કર્યા વિના રહેતો નથી. કહેછે
 કે અરે માયા ! તારું ને મારું દીલ એક થયું છે, હું તારા રૂપજ
 છું ત્યારે હવે તું ખીન્નમને અર્પીત છું તને ત્યજ્યા માંડું છું એમ
 સમજી ખીન્નમને શા મટિ દીલ પાછું જેવી મને દુઃખી કરેછે ?

* જડ ચિત્તન્ય અભિન છે એટલે ત્યાગ—સર્વ ત્યજ્યું એવો
 બાલ દોંગ, બર્થ છે. માનસત્યાગજ સિદ્ધ છે. જુઓ ગીતાજી
 અધ્યાય ૧૮, શ્લોક ૧૧.

હું તને ભગવંતું નથી, મારે તો તને ત્યજવાનું દિવ પણ નથી, પણ જીવ માદાચાનમા પડી મને એમ કગવે છે તે મારો દોષ નથી. તારી આખોમાની મીઠી ખુમારી પીનેજ હું જીવુ છું તો તું તારા નયન હવે મારા પરથી ક્યા ફેરવી લે છે ? આમ ત્યારે ખરું જ્ઞાન હૃદય પામે છે ત્યારે માયા પોતાની મેજે નાસે છે. વિવક્ષુ છે કે પૂર્વે જ્ઞાન માયામા દબાઈ રહેતું હતું હવે માયા તે જ્ઞાનને ખડક મધુ જોતાજ જીવ લઈ નાસે છે.

૨ વળી મન પોતાનો ને માયાનો વિશેષ સબધ રમરજી કરાવે છે કે હું તારા પરજ દીવાનું છું, અર્થાત્ તનેજ નિરતર દેખુ છું, તારા વિના જીજી કાંઈ વાત મારા ધ્યાનમા નથી આવે. કેવલ તારામય થઈ રહેવારૂપી આસક્તિનો મન તે જ મને પામે છે કે જેને લીધે તારા વિનાની અર્થાત્ ચાનાદિકની વાત મને હજતી નથી તો હવે તારે કાવે તેમ કર. મારે તોયે હું, ને જીવાડે તોયે હું. હું તો તારે શમ્યુ છું — ને શરણાગતનું રક્ષણ કરતું એ સવનો ને તારા જેવા સમયનો ધર્મ છે, તો શરણુ આવેલો અને વળી આ રીતિનો તારો બગલ. તારામાજ લીન થયેલો, તેને હવે આચવી લેવો એ તારી ફગ્જ છે, માટે ગમે તેમ કર પશુ મને જીવાડયા વિના ચાલવાનું નથી.

૩ આમ જ્ઞાન થયા પછી માયા પાસે આવતી નથી એટલે મન પોતાની મેજેજ મરવા માડે છે, છતાં તેને માયાનો સરકાર છૂટતો નથી, માટે વળી માયાને વળગવા બધાં છે ને એનીજ લાન સામા મરે છે મનનો ધર્મ વિવક્ષુ છે । એની રટના, એની ઇચ્છા, ને એની બાવનાઓ કલ્પી પણ ન શકાય તેવી છે, ને તે બધી સદૈવ પામ તેમ પણ નથી, તો તેના સુખકુ ખાદિની તો

વાતજ શી ? મનની આવી આસક્તિ રહ્યાંજ જાયછે, પણ તાન થતાં તે મનનો સમૂલ નાશ થઈ જાયછે. આ વાતજ હવે કહીછે. મન માયાને વળગવા ધણુ 'એ તરફડયુ' પણ માયાએ હાથ ધર્યો નહિ; ત્યારે નિરાશ થઈ કહેછે, અરે ! તારી ને મારી પ્રીતિને ધિ-ક્ષાર છે ! હું શું વિચારી રહીછે ? જેમ કોઈ વિલક્ષણ સ્વપ્ન જેમ અમઘી રહી હોય તેમ શા વિચારમાં શુભ થઈ મારું કહેવું સાંભળતી નથી ? ખરો વિરાગ એવોજ થાયછે કે જ્યારે તમામ પાસાથી મન નિરાશ થાયછે ત્યારે કરેછે, ને માયા તો સ્વપ્નમયજ છે એમ ધોકું ધોકું સમજવા માંડેછે. એજ વાત વળી લંબાવીને કહેછે કે અરે માયા ! તું હોઠે આંગળી મૂકી શું વિચારી રહી છો ? માયાને અત્રે છેક સ્ત્રીનાં રૂપે વર્ણવવામાં રહસ્ય એવું છે કે મનમાંથી સ્ત્રીલાલસા બહુ મોડી અને મુશ્કેલીએ છૂટેછે. પરમાર્થ-માં તો માયાને સ્ત્રીરૂપ કદપવાનો હેતુ તેની પુરુષ અથવા બ્રહ્મને અધીનતા જણાવવાનોજ છે.

૪. માયા આ પ્રમાણે સ્તબ્ધ બની, તે પછી અદૃશ્ય થવા લાગી. સ્ત્રીના શરીરમાં સ્તબ્ધતા થઈ જવાથી તેનું માથું સૂકીને પડવા લાગ્યું, તેવામાં અલક, લટ, છૂરી ને તે જેવા માંડી, એટલામાં તો એ વિજળીની પેઠે ઝંખાઈને, જાણે લજવાઈનેજ હોય નહિ, તેમ નાશી ગઈ. જેમ મન પાછું હઠતું ગયું તેમ, માયાના અશ એક પછી એક છૂટવા લાગ્યા અને પરિણામે આખી અદૃશ્ય થઈ ગઈ. મનોમર્મ કેવો કુબ્ધ છે ! આટલે સુધી માયા અદૃશ્ય થયા છતાં પૂછેછે કયાં ગઈ ? હજુ પણ માયાના ચક્રથી થયેલી ભ્રમણા ટળતી નથી ! પણ આવી આધાર વિનાની રિયતિ કયાં સુધી ચાલે ? છેવટ હા ! એમ કરી વળી એક વાર

ક્યાં મધ એમ હિચ્ચારી, મન મરણ પામે છે ! અર્થાત્ જ્ઞાનમય આત્મામાં લીન થાયછે, ને એમ યતાં માયા અને બ્રહ્મનો પણ અભેદ સમગ્રાય છે, તેથીજ કહેછે કે બ્રહ્માંડ બેઠી ધાઈને, માયા તો બ્રહ્માંડરૂપજ છે, બધા બ્રહ્માંડનો બિન્ન એવોજ છે, ને તે 'બ્રહ્મા' શ્રિત છે, એટલે બ્રહ્મમય છે.

૫. આપું કેવલ અભેદનું જ્ઞાન ઉદય થતાં દેવ, સંપ્રદાય, વગેરેની પણ વાત મિથ્યા થાયછે. આપું જણાવવાને કહું કે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, વગેરે દેવાદિક ને હું હોય ત્યાં સુધી છે, પરમાર્થમાં સર્વ બ્રહ્મ છે; હવે તો હું-તને મોહી રહેનાર મન,-હું-માયા,-અને બ્રહ્મ, એ ત્રિપુટી જ્ઞાન, જ્ઞેય, જ્ઞાતા-સર્વે એક છીએ—આવીજ નિર્વિકલ્પસમાધિ સિદ્ધ થઈ છે આ બધા બિન્ન ખરા પ્રેમતી, બ્રહ્મની લીસાનોજ છે. લોકમણુર્લભકૈવલ્યમ્ એ બ્રહ્મસૂત્ર ઉપરના શ્રીમદ્ધંકરાચાર્યના બાબમાં પણ જગત્સૃષ્ટિનું આવીજ કોઈ અહેતુક સ્વાભાવિક લીલારૂપે વર્ણન છે. મનોનાશ થયા વિના પરમજ્ઞાન કે બ્રહ્મભાવ જનતો નથી, આમ સિદ્ધાન્ત જણાવી, તે ધ્યાની પ્રક્રિયાનું અત્રે વર્ણન કરું. સર્વ ધર્મમાં રહસ્ય આવીજ જાતિનું હોય છે વેદશાસ્ત્રવિરુદ્ધ ને ક્લિષ્ઠિયન ધર્મ તેમાં પણ જન્મ્યા પછી પોડીજ ઉમરે કાઢરહેને મારી નાખ્યો એવી વાત કાંઈક આવા રૂપકરૂપે છે એમ મનાય; કેમકે તેના મરવામાંથીજ માણસનો મોક્ષ થયો એમ કહેલું છે. આ પદમાં મનને વશ કરવાનો ક્રમ પણ સદજ સૂચિત છે. પોતાના પ્રિય ગણેશા અંશ ધીમે ધીમે ત્યજવાથીજ મનનો સમૂહ નાશ થઈ રહે છે, એ રહસ્ય છે. યોગમાર્ગે પણ કુંડલીના પ્રબોધ પર્વતની સુષુમ્ણા નાડીમાં ધારણા બને તો મનોનાશ સ્પષ્ટજ છે.

૧. આમ મનેનારા યદ્ધ, ધ્વજભાવ ઉદય પામ્યો. અને દેવ, ધર્મ, કર્મ વગેરે વ્યવસ્થા વ્યર્થ કરી ત્યારે આત્મ મનનારો તે નાસ્તિક કે આસ્તિક, કોણે ? એમ સમજાવા પછી યોતે કોણ એમ જાણવાની પણ એવા ચનીને દરકાર નથી. એ જણાવવાનેજ કહે છે કે મને નાસ્તિકવર કહો, કે આસ્તિક કહો, ગાડો કહો પણ મારે તેની ચિંતા નથી; આવી સિદ્ધ વાતમાં નાસ્તિકતા કે આસ્તિકા કે ગાંડપણ વગેરેનો આરોપ કરનારને માટે મારી વાત નથી, પણ હું—માતા, હું—જેમ એ સર્વે એક છે, એવો મર્મ સમજનાર, એવો વ્યંગ્ય ધોળીને પકડી લેનાર, અધિકારી માટે છે. તેવા તે વિરક્ત હોય ।

(૮)

આ પ્રમાણે માયાતું જુદા જુદા પ્રકારે વર્ણન કરી હવે તે માયાતું સ્વરૂપ તથા તે માયાનો ત્યાગ યથાર્થ સમજાવા પછી અરો વિરાગ કેવો થાય છે તેનું વર્ણન આપે છે માયા વિષેજ આટલા પ્રકારાંતર કરી કરી લખવાનું રહસ્ય એ છે કે માયા ત્યજવી કે સમજવી ઘણી દુર્ઘટ છે.

૧. યાનો કહે છે કે હું 'વેરાગીજ છું', જગવાં લુગડાં પહેરવાથી થયેલો નહિ, દીકરા લઈ અમુક સમ્પ્રદાયને વળગેલો એવો નહિ, કે નહિ ફક્ત થોડા વખતથી થયેલો, પણ અનાદિ કાલનો, જ્યારથી જન્મ્યો ત્યારનો વિરાગીજ છું. એવો વિરાગ ઉદય કેમ થયો તેનું કારણ કહે છે કે રાગ આર્થીત્વ સર્વમાં રમી રહેનાર પરબલ તેમાંજ લીનતા થઈ છે, ને તે અચલ, કદાપિ ટળે નહિ તેવી થઈ

છે, એટલે બીજી વાત મિથ્યા છે. સર્વ વાત તેનેજ અધી છે, ને તેમા હું સ્થિર છું એટલે બીજી વાતનો વિરાગ સ્વાભાવિકજ છે. મૂળ પ્રદ્વસ્વરૂપ કગ્યાથી રાગ પામેલું છે નહિ, સર્વદા વિરાગીજ છે.

૨ મૂલથીજ વિરાગી હોવાનું ધરણ દ્વેષ કુક્ષિતપૂર્ક કદી બતાવે છે આ જગતમા જે વખત આવતું થયું તે વખત મારી સાથે આ શરીર વિના કાઢીદતુ નહિ, તેમ જવામા પણ તેણુંજ થયાહ છે, તો મારું મારું આની લીધેલુ તો કાઢ પણ મારું નથી, એ સિદ્ધ વાત છે, માટેજ મિથ્યા વચલી બાજી, વચમાંની વાત, બધે માયાનો વ્યવહાર વચમા માડયો તે મિથ્યા છે, સ્વપ્નવત્ છે, ત્રિકાલમા સ્થિર રહે તેવો નિત્ય નથી માયાતુ સ્વરૂપ કહેતા શ્રીકૃષ્ણભગવાન કહે છે કે અવ્યક્તદી નિ ભૂતાનિ વ્યક્તમધ્યાનિ ભારત । અવ્યક્તનિધનાન્યેવ તત્ત્વ ક્ષા પરિદે-
વતા ॥ ગીતા ॥ માયા કેવલ વ્યક્તમધ્યજ્ઞ માનીછે, કેમકે શૂન અને અવિબ્યક્ત ન છતા કેવલ વતમાનમાજ તેની સત્તા મનાઈ છે આમ માયા નિત્ય નથી, ને પોતે તો વિરકતજ છે, ત્યારે પૂછે કે હે સતો ! હે જ્ઞાનના શુદ્ધ અધિકારીઓ ! તમે કદાપિ કદાપિ ચલીને તે માયા પર પ્રેમ કરીજાઓ, તે શા ઉપર કરોછો ? એનો સ્વભાવ તો નિત્ય નથી, એ તો ઘડીમા બામે છે ને ઘડીમા સાજી સાય છે, આવી મિથ્યા વાત પર મમતા કેમ કરોછો ? તમારું નિર્લેપ સ્વરૂપજ ઝોળખી વિરકત રહે.

૩ ફનીયામા પ્રેમ, અર્થાત્ આ, તે, એવો વ્યક્તિનિષ્પ્રેમ, માણસને હેગત કરે છે જેવો પોતાના સ્વાર્થ પર પ્રેમ હોય છે તેવો બીજા પર નથી હોતો, પણ તેથી તરતજ ઉતરતો પત્નીપર હોય છે. પણ વિચારવાનું પ્રરથો જાણે છે કે એ પણ કેવલ સ્વાર્થની સગી

છે, એનેજ માટે, એની પ્રજ્ઞને માટે, કાળાં પોળાં કરવાં પડેછે, એમ એ તો માણસની પછવાડે કદરૂપ થઈ પડીછે, મહા અનર્થ કરાવનાર જૂતની પેઠે વળગી છે. આમ વિચાર કરતાં કદાપિ પત્નીનો સ્વાર્થ સમજાઈ તેના પર વિરાગ આવે, પણ જોઈએ આપણને જન્મ આપેલો અને જેના હાથમાં ઉછરેલાં તેના ઉપરનો રનેહ કેમ તૂટે ? એમાં પણ વિચાર તો રૂપજન છે. સર્વે સ્વાર્થનું સચું છે, કમાઈ લાવે તો ફોકરો નહિ તો પથરા એ સોકપ્રસિદ્ધ છે, તો તે સંબંધમાં પણ લપટાઈ રહેવામાં માલ નથી. અહો એવાં કેવલ નિઃસ્વાર્થી જણાતાં માળાપ તે પણ સ્વાર્થ સાધે ! એ ખરેખર આખરની છેલ્લીજ ડોકર છે ! પણ તેવી ખાધા વિના ખરો વિરાગ થતો નથી.

૪. લખવાનું તાત્પર્ય એમ નથી કે પત્ની, મા, બાપ, વગેરેને ત્યજીને નારી જાઓ, પણ એમ છે કે તેજ તમારા પરમ-શ્રેયનું સ્થાન છે એમ જાણી ભુક્ષાવામાં ન પડો. એ બધાં માયાનાં બંધન છે, તેની ઉપાસનામાં આસક્ત ન થાઓ, પણ ખરો પ્રેમ પૂર્ણપ્રુથ પદ્મલક્ષ્મી બાંધો કે મોક્ષ થાય. આવા આશયથીજ કહેછે કે બાઈ આવા સંબંધોમાં કદી ને કદી એવો અનુભવ જરૂર થશે કે જેથી મન ચીરાઈને મરી જવાય, પણ કોઈને કહેવાય નહિ; એમ કંટાળતાં બીતર એવું દાઝશે કે કાંઈ ગમે નહિ; આમ મત્પક્ષ અનુભવ થઈ, વિચાર કરતાં માયાને ઘેલ નકામો જણાવાથી મન ગભરાઈ રહે ને શું સાચું તે શોધે, પણ તેને કોણ બતાવે ? આમ જ્યાં બીતર દાઝ્યું ત્યાં એસડ ક્રમ લાગે, અને સાચી વાત કોણ બતાવે કે જેથી એ બીતરમાં આનંદ ઉદય પામે ? માળાપ સમાં સંબંધી એ સંબંધોથી તો

ખરે, રોમેસો ઉપાસ મળવાનો નહિ, કેમકે એ તો ધૂન ઉપર લીપણ છે, એમના પરના સ્નેહથી ખરો પ્રેમભાવ સમજવાનો નહિ. માટે જે જે સોઝ એવી વાતોમાં લીન થયા છે તે કાચી બુદ્ધિના, પામર પ્રાણી છે એમ હે મુમુક્ષુઓ ! નક્કી સમજજો

૫. માતાપિતાદિકમાં કદાપિ સ્નેહ જણે ન લાગે, પણ પાતે પસંદ કરી સમાનચીત્તવ્યમનવાળો ખરો પ્રેમી મિત્ર કયો હોય તેનાથી કેમ છૂટા થવાય ? છૂટા થવા ન થવાની વાત નથી, પણ તેજ તમારો હૃદય એમ સમજવામાં ખુલ છે કેમકે તે શુદ્ધ બ્રહ્મભવ, પ્રેમભવ હોય તો જુદી વાત, પણ તેમ નથી, તે પણ માયામયજ છે એ વાત સ્પષ્ટ કરે છે કે તેઓ પણ માયાના સંગી છે, પોતાની વાત પર રોકાયલા છે, હું પેદ લગતા નથી, તન્મય થતા નથી, ને સર્વદા આ મારું આ મારા મિત્રનું એમ માની જુદા ને જુદા રહી સ્વાર્થજુદિષ બતાવે છે, ને સ્વાર્થપરાયણ હોય છે. વળી આવા સ્વાર્થ ઉપરાંત એવા અહંપદયુક્ત પણ હોય છે કે તારા મનની વાત ખરી, જેની હોય તેની સમજતા નથી ને તારે તો તારા મનમાંજ અટવાવું પડે છે, આટલુંજ નહિ પણ વળી પોતેજ ડાહ્યા છે એમ સમજી તને મૂર્ખ પણ બનાવવા ચૂકતા નથી. આવા કેવળ ભ્રમભાવ અને સ્વાર્થજુદિષવાળા તે મિત્ર કેમ ગણાય ? એમાં પણ આસક્તિ હોવી મિથ્યા છે.

૬. બધાંનો દૈહિકલાભ કરવાની ના કરે છે, ને વળી ત્યાગ કરે એવી સુક્તિઓ બતાવે છે તારે સત્ય શું ? સત્ય એટલુંજ કે પ્રેમ જો કરવો હોય તો શ્રદ્ધ સાથે કરો, અનિત્ય વસ્તુઓ સાથે ને માયિક પદાર્થો સાથે ન કરો. તેની પ્રક્રિયા એ છે કે શાવદ્વેષ પર સમાન પ્રેમભાવ માનો, સર્વને પોતાનાં જણી ને એ સંબંધાર

ધમર પર—આત્મારામ પર પ્રેમ રાખો. વેદ, પુરાણ વગેરે શાસ્ત્રોનો તેમ જુદા જુદા મહાત્મા અને આચાર્યોનો જેન વાસ્તવિક અનુભવ છે—ખરો આનંદમાર્ગ જેન તેમણે શોધ્યો છે. તમે પણ તેમ કરો, ને તેમ કરતાં કદાપિ માથાના જીવ ખોડું સારું કહે, ક્ષાંતિ નિંદા ગમે તે કરે, તો તેની લેશ પણ દરકાર ન કરો. કર્તવ્યથી ચૂકા નહિ, પણ તેમાંજ આસક્ત ન થાઓ. કેમકે જે યાત્રી છે તે કર્મણ્યગિવ્રત્તોડપિ નૈવ કિંચિત્કરોતિ સ' ॥ ગીતા ॥

૭. આમ કરવામાં તો ઘર વેચીને તીરથ કરવાની વાત થઈ, માટે એ ધર્મ કામનો નહિ. ઘર સાચવવું ને હરિભજન કરવું એ ખરો માર્ગ છે એમ કોણ—વણા ધર્મસંપ્રદાયવાળા—બતાવે છે તે ઠીક છે. એ વાત ખોટી છે એમ જણાવ્યું છે. આમ હોયજ નહિ, કેમકે જેને હરિ હપર ખરો પ્રેમ છે તે હરિ વિના ખીજું કેમતો નથી. ને હરિ તો સર્વત્ર છે, ત્યારે આ મારું ઘર ને આ હરિ એવો ભેદભાવ કયા રેલા ? સિદ્ધાન્ત એજ છે કે મોક્ષ કેવલ અભેદનો અનુભવ કરવામાં છે ખીજા કરામાં નથી, ઘર બાળી તીર્થ કરવાની પણ વાત નથી, કેવલ ભેદનો તથા ન્યૂનાધિકતાનોજ નિવેધ છે.

આ કડીમાં સર્વ દ્વૈતવાદીઓના ખંડનની સૂક્ષ્મપ્રકૃતિ કહી છે.

૮. ત્યારે ખરો ભક્ત, ખરો પ્રેમી, ખરો યાત્રી કોણ ? જે અમે પ્રેમી છીએ એમ કહેતા ફરે છે તેવા રાગી લોક ખરા રાગી—પ્રેમી—નથી, એ તો એમ કહે છે તેટલામાંજ તેમનો સ્વાર્થ જણાઈ આવે છે, અમે પ્રેમી ને ખીજા નહિ એ બોલ્યુદ્ધિજ તેમનું અજ્ઞાન જણાવે છે; પણ ખરા પ્રેમી, યાત્રી, તો એજ કે જે વિરાગી છે અર્થાત જે ચોતાના પ્રેમસ્થાન—બ્રહ્મ—સિવાય ખીજા તમામને

જાણતા સરખા પણ નથી, બધું પ્રેમસ્થાનમય દેખેછે, મારું તારું એ પરથી વિરાગ પામ્યા છે બેદ એ શબ્દ સમજતા નથી. આવાનેજ વેરાગી કહેવાવા હોય તો દુનીયામાં વેરાગી ધધ ફરેછે તે કેવા ? જેઓ રાગ અર્થાત્ પ્રેમ, અને વિરાગ—ત્યાગ—એ બેને એકરૂપે—ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે—નથી સમજતા તે તો દુનીયામાં ભીખ માગવા માટે વેષ ધરનાર વેરાગીઓ છે. ખરા વિરાગી તો પ્રેમીજ છે, કાંઈ પર પ્રેમ ન રાખતાં સર્વને વ્યક્તિને નાસનાર વિરાગી નથી એ તો કેવલ પેટને માટે જામનારા છે.

૯. આ પ્રમાણે હોવાથી સિદ્ધાન્ત કે નિર્ધિકાર પરમાત્મા એજ પરપ્રેમારૂપ છે, તેનો પ્રેમ કરનાર મહિરૂપ અધિકારીઆને લોક પદધરૂપ ગણે તો પણ બલે. એમના કહેવા ઉપર તે પ્રેમનો સંબંધ નથી.

(૯)

વિવેક, વિરાગ, રામાદિપદ્સંપત્તિ અને મુમુક્ષુતા એ ચાર બ્રહ્મજ્ઞાન પામવાના સાધન કહેવાયછે; ને જેનામા એ ના હોય તેને બ્રહ્મજ્ઞાન સાબળવાનો અધિકાર પણ ક્યો નથી આવાં સાધનોમાં પણ વિવેક અને વિરાગ વિના તો નજ આલે એમ સૂક્ષ્મસિદ્ધાન્ત ■ તો પરમવિરાગ પામી, બધે બ્રહ્મજ્ઞાનનો પ્રેમ મનન અને નિદિધ્યાસનથી માની, તેવાર યથેલા અધિકારીનો બ્રહ્મજ્ઞાન દ કદી બતાવેછે વારંવાર કહ્યુંછે કે આ આનંદ અવર્ણ્ય છે, છતાં તેણે કાંઈક વર્ણન કરવાનો પ્રયત્ન છે. આટલે સુધી આવ્યા પછી, મનોવૃત્તિને કેવલ નિર્મૂલ કરી બ્રહ્મભાવના દૃઢ થવા માટે વિવિધ માર્ગ છે જ્ઞાનયોગ, પુરુષયોગ, ધર્મયોગ, ભક્તિયોગ, હૃદયોગ, યાનયોગ વગેરે બિલ બિલ અધિકારીની યોગ્યતા પ્રમાણેના

મિત્રમિત્ર યોગમાર્ગ કસવેવાછે. એ સર્વની વાત અનાદિકાલથી કેવળ શુરુગમ્યજ રહેતી છે, ને તેમ હોવાનું કારણ પણ છે, કેમકે એવી સૂક્ષ્મ વાત અથવારા વધાર્ય કહી શકાતી નથી. અત્રે તે કહી બતાવવાના પ્રસંગ કે સામગ્રી કાઢી નથી, પણ આ રથસે તેની સૂચના માત્ર કરી તે પછીના જ્ઞાનનંદુજ કાઢક જ્ઞાન કરાવવા માહું છે. એ વર્ણન ત્રણ પ્રકારે કરી બતાવ્યું છે. માયાથી છૂટા થઇ તેનો જ્ઞાનભાવ સમજી વિરક્ત થયેલા સ્થાનીની રચૂન ઉક્તિ પ્રથમ આવે છે (૬), પછી શુદ્ધ જ્ઞાનનંદ કેવળ અવાચ્ય છે તેનું વર્ણન તેવા આનંદમા મસ્ત થયેલાની ઉક્તિદ્વારા છે (૧૦), ને આખર અવર્ણ છે તે પણ કાઢક તાદરા બતાવી શકાય એવી ઉપાસનાને યોગ્ય જ્ઞાનસ્તુતિ છે (૧૧). અંથસમાપ્તિ વખતે મ ગલ.પણ એમ પ્રકારાતરે થઇ રહે છે

૧. માયાનો જ્ઞાનભાવ થઇ રહ્યા પછી જાણે છે કે બાહ્ય દુનીયાની નજરે મારા માયિક સુખ મારાથી છૂટી ગયા માટે હવે હું કુઃખી હોઇશ એમ લાગતું હતું, તેથી હું એમ કહું કે હે મારી પ્રિય માયા ! તે' જે જે આનંદ કરાવેલા તે તારી જગો મારા દિનરૂપી તખ્તપર કાઢજે અવાધિ પૂરી નથી, તને મૂક્યા પછી મને તારા જેવો આનંદ આપનાર કોઈ પ્રાપ્ત થયું નથી, તો સ બવે, પણ નહિ, મારા દિવમા જે આનંદમય પધારી થઇ રહી છે તે હવે સૂતી છે એમ ન જાણુ, પ્રથમ તો હું એકલીજ મારાપર કૃપા કરી રહી હતી, હાલ સર્વજ્ઞજ્ઞોધ મપતા પરમાનંદ સર્વજ્ઞ જામી રહ્યો છે ને તે વળી નિત્ય છે, હરદમ મારા શ્વાસોચ્છ્વાસની સાથે જડાયેલો છે, ' હું ' એ શબ્દજ મિથ્યા થયો છે.

૨. એવો કલ્પિત મેમ સા કામનો ? ખરા મેમનો અનુભવ

તો દુનીયાંમાં છે. આવી શંકાનું સમાધાન કરેછે કે દુનીયાં બસે પ્રીતિ ભરેલી હોય, ને બસે તે પ્રીતિનો કાંઈ બાગ્યવાન માણસે અનુભવ કરતાં હોય, આટલુંજ નહિ પણ દુનીયાંમાં તમે આ પ્રમાણે કહોછો. તે કરતાં પણ કદાપિ સોગણી પ્રીતિ પ્રાપ્ત થતી હોય, તો પણ મારું દીલ એવી પ્રીતિને મારે હવે ચોગ્ય થયુંછે કે એ સોગણી વણેલી દુનીયાંની પ્રીતિ પણ મારા દિલને પૂરી નથી. મારા દિલમાં એવી પ્રીતિ સમુદ્રમાં જિંદુ ચરી છે, એવો મારો પ્રેમાનંદનો અનુભવ અગાધ અને મહાન છે. માથિ પ્રીતિની મને દરકાર કયાંથી હોય !

૩. આમ છતાં પણ હું કાંઈ માયાને છેક ત્યજી શક્યો નથી. શાસ્ત્રના વચન છેજ કે મને તેવા માનીને પણ મારબ્ધ અને પ્રકૃતિને અધીન રહી કર્મોપભોગ તો કરવોજ પડેછે, પણ તે કર્તા બોક્તા સમજતો નથી એટલેજ તેના જ્ઞાનનો ઉદય છે. ન કર્મણામનારમાર્તૈશ્વર્યમ્ પુરુષોડયુતે । ન ચ સંન્યસનાદેવ સિદ્ધિશ્ચ મધિગચ્છતિ ॥ શરીરયાગ્રાપિ ચ તે ન પ્રતિદ્યેદકર્મેણઃ ॥ ન હિ ક્ષલ્લિષ્ણમપિ જાતુ તિષ્ઠાયમંહુત્ । કાર્યતે શ્વતઃ કર્મે રાર્વે પ્રકૃતિર્નિર્ગુણી ॥ પ્રવૃત્તિસ્ત્વાં નિયોજ્યતિ ॥ ૪ ॥ આદિ. એમ હું પણ માયાનાં કર્મમાં તો પડેલોજ છું. એટલે તારાં શુભકૃત્યનો ઉપભોગ મારે પણ કરવો પડેછે, છતાં હું તારી સ્તૂત્ત કૃતિની પછવાડે દોડાદોડ કરતો નથી, કે તેના ચોગ્યોગ થતાં ક્ષમાઈ જતો કે હેરાન થઈ જતો નથી. તને તો હું ભાવે—ભાવમાનથીજ—રમાડુંછું; તારા સંબંધથી પેલા થતી વૃત્તિઓને તદ્વિરોધી વૃત્તિઓથી સમાવુંછું, ને આનંદ કરુંજ. અને એ પ્રમાણે તને નિરંતર પાસે બેસાડી રાખુંછું—સદા

તારા પ્રસંગમાંજ નિલેપ રહી ફરું છું; * કેવલ એક સાનમાત્રમાંજ તને મારી પાસે બેસાડું છું કે ખસેડી નાખું છું એટલું હવે મને સામર્થ્ય છે. આવા આનંદ હું તારી સાથે પણ કર્યાં કરું છું. ને કવચિત્ એવા તારા આનંદને સાક્ષાત્ ભોગવવાનું મને મન પ્રમદ આવે છે, પણ હું કોઈ મૂર્તપદાર્થે જોતો નથી એટલે કોને બેઠું ? મૂર્તપદાર્થે એમ નથી જોતો કે બધું બ્રહ્મમયજ છે તેમાં અમુક વ્યક્તિ છે ને તે મારી છે એ ભાવ ઉદયજ પામતો નથી. મદ્યાર્પણ મદ્ય દ્વારે મદ્યમાં મદ્યાણા દુત ॥ મદ્યેવ તેન ગન્તવ્યં મદ્યકર્મસ- માધિના ॥ ગોંતા ॥

૪. મૂર્તવસ્તુમાત્ર હું માનતો નથી, ને મારે હવે તેનું કામ પણ શું છે ? એજ અર્થાત્ પૂર્વે અનુભવેલાં નયનની મઝા મને કાંઈ અપુરી નથી કે કોઈ મૂર્તિને શોધું. એજ નયનોની મઝા એમ કહી કેવલ બ્રહ્માનંદ કહ્યો—નયન—એટલે દ્રવ્ય—જોનાર; તો ખરે જોનાર શાતા, પરમાત્મા છે એ ઉપર પ્રમાણ કે સાક્ષી રમેજ ન જુ દરવતે ॥ યાં તુ ॥ એવા પરમાત્મારૂપ દ્રષ્ટાની તારો સંબંધ યતા પહેલાં અનુભવેલી ને હાલ પાછી અપરોક્ષ

* વૃત્તિથી વૃત્તિને સમાવવી એ પણ એક યોગ છે. જોન ધણા પ્રકાર છે. અન્ને એનું ઇદ છે કે વસ્તુમાત્રમાંના સત્-ચિત્-આનંદ અંશરૂપે સર્વ બદ્ધરૂપ છે, ને નામરૂપ—માયા—મિથ્યા છે—છેજ નહિ—આવી વૃત્તિ તદ્વાકાર જામી છે ત્યાં બીજોનો ઉદ-યજ નથી. (જુઓ. પા ૧ ની ક્રક ૨ ઉપરની ટીકા). આજપાનું રટન, પ્રણવની અવિચ્છિન્ન ધારણા, સ્વરસંધાન, ઇત્યાદિ બીજી વૃત્તિને ઉદય ન પાગવા દેવાનાં અંતરંગ તથા, દયા, દામા, મેન, શ્રુત આદિ નિયમગ્રહણ એ બહિર્ગમ સાધન છે.

યથેલી મજા મારે કાંઈ અધુરી નથી, કે હું કોઈ વ્યક્તિને કે તારો નયનની મજાને કલ્પવા બાંધું.

૫. તારો ને મારો સંબંધ અલગત છૂટે તેવો નથીજ, પણ તેમાં થયું છે એમ કે તું અને એક વાર તો ખુબ—કેવલ તારા કન-જામાંજ લઈ લે તેવી રીતે—મળી હતી, પણ તેનું તારાથી નિત્ય રહેવાયું નહિ, કેવલ એક બે દાણ જેટલી વારજ તેવી રહી ને મને મોહમાં નાખી તારા પર લીન કરી રાકી; પણ મને યાનનો ઉદય તારી અસ્થિરતા જોઈને યનાની સાથે હું ગઈ—પણ મારા દિલમાં થયો સખત ઝખમ મારતી ગઈ, મહાકષ્ટ ને દુઃખ સદન ક્યો વિના મારાથી તું સ્ખળઈ નથી—વિરાગ સહજ મિત્રામિત્ર થયો નથી; —પણ બંને મને તેમ પણ તું ગઈ એટલે પાપ ગયું, ને તેનું કારણ એટલુંજ કે તું, રંગમાં—આનંદમાં—પૂરી—ખરી ઘસ્ટાઈ—નહિ, અર્થાત્ તારો આનંદ પ્રજ્ઞાનંદુલ્ય નહિ એટલેજ તને ત્યજ્યા પછી પણ મને તારી પાસે પાછું આવવાનું મન ન થયું; બાકી તેં તો ઝખમ ક્યો હતો કે જેથી તેમ કરવું પડે. વિરાગ પામ્યા પછી પણ માયામયી કેવલ મુક્ત થઈ જવું માહા કઠિન છે.

૬. આવો તેં દુઃખ દેવા ઝખમ કરેલો તેનાં પણ મને તો સુખમય કૃપા થયાં. એ ઝખમમાંથી જે લોહીનાં દીપાં નિરંતર નીકળ્યાં કરતાં તે દીપે દીપે હું તને સંભારતો, કે તું આવી દગાબાજ છે ને ખરો આનંદ તો એ ઝખમ છતાં પણ મેન કરાવનાર પરમેશ્વરમાં છે. ઠીક કરું, તેં જે આવો માર ન માર્યો હોત, તારો ને મારો સંબંધ ન થયો હોત તો કંઈર—પરમાત્મા તેના આનંદની પરમખુબી મારાથી અધુરો સમજાત નહિ. આમ માયાનો પણ ઉપકાર માને છે. ખરી વાત છે કે/દુઃખ વિના વિરાગ

નથી, વિરાગ વિના જ્ઞાન નથી, જ્ઞાન વિના આનંદ નથી) વિપદ સત્તુ
ન શશ્વત્તત્તન તત્ત્ર જગદગુરા । મવતા દર્શન ચત્સ્યાદપુનર્મવદર્શનમ્ ॥
ઇત્યાદિ ટીમ્બાગવતમા પણ એજ હેતુથી કહ્યું છે

૭ હવે માયાનો છેડો આવી ગયો છે તારા સુખદુઃખ મને
તેનો હવે હીસાખ નથી તુ મને તો સર્વાંગે પ્રાપ્ત થા, મને તો
કશ્ચિ ન પ્રાપ્ત થા તો પણ મારે તો તુ આડે જામ નજર આગ
જાજ છે—કેમકે સર્વાત્મભાવમા તુ કાંઈ નહાર નથી પણ તારા
હાજરીથી મને સુખદુઃખ કાંઈ નથી કેમકે એ સુખદુઃખ રૂપી જે
જીવારી, ખરા માર્ગથી ચલવા રૂપી હાનિ તે તો હું તું એવો બેદ
હતો ત્યાંજથી બનતી હતી, તેજ બેદ ઉપર હવે મને મહુરી-આ
રતા નથી એટલે તારો સખધ છતાં સુખદુઃખનો ગધ પણ
આવવાનો નહિ.

(૧૦)

હવે આગળ પ્રતિષ્ઠા કર્યા પ્રમાણે અવાચ્ય બ્રહ્માનંદનું
વર્ણન આશુ

૧ કોઈ જ્ઞાની પરમાનંદમા મસ્ત થઈ રહેલો, તેને આનંદ શાશ્વ
પડતા જોઈ માયિક જીવે તેને તે અશ્વત્થુ કારણ પૂછાતા તે કંથે છે કે
અરે ! તું એ પ્રશ્ન પૂછવાને પણ લાયક નથી એ મારા અશ્વત્થુ
ખ વ કરવાને સમય છે ? ના, ના, એમ માનતોજ નહિ, એ મારા
અમારા આશુડા લોહી નાખવાની કોઈને શક્તિ નથી મારા પરમાનંદ
દશ્ય એ અશ્વત્થુ છે એમ જણાવવા કહે છે કે મારો આપો જીવન
વ્યાપાર એ અશ્વત્થુમય છે મારું જીવન, અત કરણ—જે માયારૂપ
છે—તે આ અશ્વત્થુએ આગળીને બહાર નીકળી જઈ બ્રહ્માવ પામે છે,
તો તેને અટકાવનાર કોણ છે ? એવો કોઈ માયિક પદાર્થ નથી કે

જે મને માયામાં બાંધી રહે, ને મારા આનંદમાં વિદ્ય કરે.

૫. હું કોણ છું ? જેને ક્યાનો લેષ નથી, જે અવિકૃત છે એવા, અંજન—સંસર્ગ—ચિનાના નિરંજન નામનો મેં જામો પહેરેલો છે, ને હું પ્રેમરૂપ જલમાં લીન થઈ તેની ઉપાસના કરનાર ફકીર છું—ધેસો. જગત્ ને મન તદન ગાંડો પધેસો ફકીર છું, એવી મારી આનંદમય ફકીરી, અને એવો મારો નિરંજન નામનો જામો કોણ મૂકાવી દેનારું છે ? કોઈ નથી.

૩-૫. તમે કહેશો કે દુનીયામાં રહેવું અને આવી ગાંડાઈ ન આણે, તો તેનો એજ જવાબ છે કે શું દુનીયાં છે ? અર્થાત્ ખરા અસ્તિત્વવાળી છે ? એમ હોય તો નિત્ય ત્રિકાલસિદ્ધ—હોવી જોઈએ, આમ તો છે નહિ, ત્યારે શું દુનીયાં નથી ? અર્થાત્ તમે કાલમાં નથી ? આનું ઉત્તર પણ હા નથી એમ કહો, તો નગરે જીવો તો શું છે ? ત્યારે સિદ્ધાન્ત કે માયા અનિર્ણય છે—છે એ ખરી ને નથી પણ ખરી—એવી વિરુદ્ધ વાતવાળી અનિત્ય દુનીયાનો હું દીવાનો નથી. મને તેની ઘરકાર નથી. ત્યારે સાચી વાત શી અને શાના ઉપર શ્રદ્ધા કરાણો ? એનું ઉત્તર એજ કે ત્રિકાલસિદ્ધ એવો સદાચ સાચો તો પ્રેમ—બ્રહ્મ છે, ને એ પ્રેમ સાચે દુનિયાં તો ઠરામ છે—અર્થાત્ એ પ્રેમપડેજ પોતે નીબે છે, છતાં તે પ્રેમને ગણકારતી નથી. તેજ પ્રેમનિષ્ઠ સંત લોકને નિંદે છે, બ્રહ્માર્થથી અજાણ કરે છે—પ્રેમનો ને માયાનો વિરોધ છે. આમ પ્રેમ જ્યાં વ્યવસ્થા ત્યાં દુનિયાં જણાતીજ નથી; એટલે નીતિ, રીતિ, વ્યવહાર એ બધું દુનીયાંનું કર્મ છે, તે પણ ક્યાં રહ્યું ? અર્થાત્ માની કોઈ પણ નિયમથી બંધાયેલો નથી. આ પ્રમાણે દુનીયા પ્રેમમાં જણાતી નથી, દુનીયાંમાં પ્રેમનો સંબંધ નથી,

પણ પ્રેમ એવો સમર્થ છે કે તેના વડે અગણિત આવી દુનીયાં હરી ચઈ રહે છે—વિરિંચી, ઘણા, વિષ્ણુ વગેરે મહોટા દેવ પણ એ પ્રેમનીજ ખડી કરેલી દુનીયાંમાંના છે, તો જ દુનીયાંમાં પ્રેમ નથી જડતો તેવી ઘુઘુ દુનીયાં બનાવવી એ એ પ્રેમને સહજ છે. પ્રેમાનંદની અતુલ રચનામાં લાખો દુનીયાં બન્યાં બન્યાં છે ને પર-ગાનંદની વૃદ્ધિ થાય છે. કશું પ્રેમ વિનાનું નથી.

૬ હું કોણ એ પૂછ્યું હતું તો તે હવે સ્પષ્ટ થયું કે માત્ર નામ એજ, અર્થાત આ પ્રમાણે કથી બતાવ્યો તે પ્રેમ; ને એનીજ શોધમાં મારુ તાન ગુલતાન થઈ રહ્યું છે, હું કેવલ તન્મય છું. જેમ તું એવી વસ્તુ નથી તેમ હું એવી પણ નથી એની શોધમાં ને શોધમાં બધી દુનીયાને ફના માનું છું, આખી દુનીયાંનો હું મા-લીક હોઈ ને તે તજવી પડે તો તે માટે પણ તૈયાર છું એવો મને એનો આનંદ છે—મારામાં બેબુદિજ નથી—સર્વે બ્રહ્મ વિના નથી, બ્રહ્મ છે

૭. એ આનંદ કેવો છે તે કહો કે ખીજ પણ અનુભવે—એવો પ્રશ્ન કરીને કહેલો કે એ આનંદની મજા મને તે મનેજ, ખી-જને કહી શકાય તેવી નથી; કોઈ અનુભવી હશે તે જણશે, કોઈ ખરો પ્રેમી સમજતો હશે; બાકી કહેવાય તેમ નથી. ત્યારે કોઈ એમ શંકા કરે કે એ આનંદ હું પામ્યો હોઈશ કે નહિ પામ્યો હોઈ, કેવલ આવો જાણાવજ કર્યો કરું છું, તો એનું પણ ઉત્તર એનું એજ કે એ પૂછવાનો અધિકાર કોને છે ? કોઈને નથી. જે કોઈ ખરા ગુરુસુ અધિકારી હશે તે સ્વતઃ સમજરોજ, તેમના વિ-ના ખીજને એવો પ્રશ્ન પૂછવાનો દહ નથી, ને તે વિના કોઈને હું જવાબ પણ કહી શકવાનો નથી. અભેદ થયો ત્યાં કહે કોણ, સાંભ-

જે કોણ! નેશું કહે? એવો એ આનંદ અવર્ણ્ય છે. (જુઓ પદ ૬ ની કુક ૧ ઉપરની ટીકા).

૮. એ આનંદ સર્વદા હો, મને, યોગ્ય અધિકારીમાં શ્રેષ્ઠમણિરૂપ મુમુક્ષુને, પણ સર્વદા હો, એવા આરાધ્ય કહેછે કે એજ આશુમાં શત દિવસ આંખ બીની રહો, ને બીજું કંઈ ન દેખતેમ બીચાવલી રહો અને એવી મારી કે કોઈ યાનીની મીચેલી આંખને બોલવાની વ્યર્થ મેહેનત કરનારાં એ દૂર રહેતું, કેમકે તે આંખ ખુલશે તો તેમાંથી નીકળતી કમિન જ્વાલા તેવાંથી શ્રીલાવાની નથી. ખરા યાનીને છેડી બોલાવવા તે જો તેમના જોવા થવાનું મન હોય તોજ, બાકી તેમની સમાધિ બગાડવાનો દાવ એસે, અને આપણે પરિણામે તેમને મૂકીને નાસવું પડે એવી તેમના ઉપદેશની વિકટતા જાણે જ્ઞાનંદની વાત સરલ છે, પણ અતુભવ મહાવિકટ છે. કુચળા મહાવાર્તામાં શ્રુતિહીના ગુરુગિરિઃ તેડ્યજ્ઞાનતમા નૂનં પુનરાયાન્તિ યાન્તિ ચ ॥ અપરોક્ષાનુભૂતિ ॥ ન નદ્યતિ વિના પાન વ્યાધિર્મેયજશબ્દતઃ ॥ વિ. ચૂ. ॥ ઇત્યાદિ.

(૧૧)

છેવટ મંથસમાધિનું મંગલ આદરતાં, ઉપાસનાયોગ્ય જ્ઞાન દૃષ્ટિનું વર્ણન આગળ કહ્યા પ્રમાણે કર્યું છે. શ્રુતિ સંબંધે પદ ૧૦ માં જે કહ્યું છે તે આમાં પણ ઉપયુક્ત છે.

૧. દુગ્ધ એટલે સર્વસાક્ષી જ્ઞાનસ્વરૂપ જ્ઞાન એમ આગળ સમમાણ પ્રતિપાદન કરેલું છે. જલરૂપ દ્રવ્ય મારા દિલમાં જાઈ રહ્યોછે. પણ તે ફક્ત દ્રવ્યજ છે એમ નહિ પણ રંગો વેશ ઇત્યાદિ શાસ્ત્રવાક્ય પ્રમાણે કેવલ રસમય, રસરૂપ, આનંદસ્વરૂપ હોઈ મારા દિલમાં શરણ ગયો છે. પરમાત્મા સિંગરહિત છે, તેને નર,

નારી કે નાન્યતર એમાંનું ગમે તે લિંગ લગાડવામાં બાધ નથી; માટે સ્વચ્છંદે નારીલિંગથી વ્યવહાર કર્યો છે, અને સોકને માયાપારામાં બાંધનાર સ્ત્રીદૃષ્ટિ સાથે વિરોધ બતાવવાનો અર્થ સાધ્યો છે. એટલાજ માટે દુગ્ એવો આંખ, અને પરમદૃષ્ટિ એ બે અર્થવાળા શબ્દનો પણ પ્રયોગ કર્યો છે, એ કલ્પનું રહસ્ય સમજનાર સહુદય વિચારી લેશે. તેમ દુગ્-દૃષ્ટિ-એ શબ્દનો પ્રયોગ પ્રથમજ કરવામાં મંગલવાચક પરમાત્માનું નામસ્મરણ કરવાનું લક્ષ પણ સમજાઈ આવે તેવુંજ છે. આવી દુગ્ મારા દિલમાં છાઈ રહી છે એમ નહિ, પણ મારા દિલમાંથી બહાર છઠ્ઠાઈને તમામ હોય પદાર્થને પણ તે દુગ્દય બનાવી રહી છે—અર્થાત્ માયા અને બ્રહ્મ સર્વનું એકય થઈ રહ્યું છે.

૨. આ દુગ્ કેવી છે ? એને કદાપિ આખ લાગતી નથી, કશાથી અપટ લાગતી નથી, એ નિરતર બ્રહ્મતત્ત્વ હોવાથી એના આનંદમાં વિશેષનો ગંધ પણ નથી, ને એનો સ્વાભાવિક ધર્મ જ મીઠવા ઉત્કવાનો તે પણ એનામા નથી, કેમકે એની પક્ષ-મીઠવું ઉત્કવું-તે પલટ ખાધા વિનાનું રહ્યું છે-રિધર છે. માયિક દૃષ્ટિનો સ્વભાવ આથી કેવલ વિરુદ્ધ હોઈ નિત્ય આનંદ આપે તેવો નથી એ વાત સ્પષ્ટજ છે. બલ સ્વપ્રકાશ, નિત્ય, સર્વાધાર છે.

૩. આવી રીતે પરમદૃષ્ટિ બધે નિત્ય હો, પણ માયિક દૃષ્ટિમાં જ મદ, વિલાસાદિક છે તેનો આનંદ એમાં મળવાનો ક્યાં ? એ પણ આ પરમદૃષ્ટિમાં પૂર્ણ છે. સામાન્ય નયનમાં તે યોડા પણ વિલાસ હોય કે ન હોય, પણ આ દૃક્ તે પૂર્ણ મદ્યી બરેલી તથા મંદ મંદ વિલાસવાળી પરમ રમણીય છે, અને ક્ષણ

સુષ્ણે નવો નવો આનંદ આપી રહી છે, અર્થાત્ મનને એકજ જાતનો આનંદ બતાવી કંટાળે ઉપજાવે તેવી નહિ પણ નિરંતર નવિન નવિન આનંદ આપી રહી છે, એને અધીન સર્વ દોષાધી નાના આનંદમય છે. આ આનંદને સુધારૂપ માની તેની પરમરમણીયતા બતાવી છે કે જેમ સુધા મુંવાને પણ છવાડે છે તેમ આ આનંદ પણ પરમરમણીય તથા સમયે હોઈ સર્વને દુઃખાદિ પેદા કરનાર અજ્ઞાનને પણ, જ્ઞાનમય-આનંદમય-બનાવે છે. તો સામાન્ય દૃષ્ટિના આનંદમાં ને આ આનંદમાંનો તફાવત અંધને પણ જણાય તેવો છે.

૪ એમ પણ બસે હો. છતાં કેવલ સુખમય હોય તો તે નકામી છે, કેમકે મુક્તિ હિદુઃલાન્યનુમૂય શોભતે ઘનાન્વકારોષિવદીપ-વર્ણન એ પ્રમાણે દુઃખના અનુભવ વિના સુખનો અનુભવ આનંદ આપતો નથી, સુખ કેવું રમણીય છે એ દુઃખ જાણ્યા પછી સમજાય છે માટે આ પ્રથમ દૃષ્ટિ કેવલ આનંદમય તે નકામી છે. આ વાતનો નિર્ગેહ કરી બતાવે છે. એ દર્શનેજ અધીન સુખદુઃખ સર્વનો સંભવ છે ચત્ત્ય માતા ઈર્ષમિદ વિમાતિ ॥ ૩૫ ॥ ન ચાદ તેષુ તે મયિ ॥ મીતા ॥ ઇત્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિ પ્રમાણે એના વિના કાંઈ સંભવતુંજ નથી, એ લક્ષ્મી રાખી વિવેચન કરે છે કે દુઃખ સુખ વગેરે વિવિધ રંગના ખેલ આ ખલક--જગત્--રૂપી, સુરંગ--આનંદકારક નાટકમાં, એ દર્શ પોતેજ નચાવ્યાં કરે છે- તો પછી કહી તે શકા ક્યાં રહી ? માયા બ્રહ્મનું એકજ પ્રતિપાદન કરી, ઉક્ત શંકાનો નિર્ગેહ કરતાં, વળી બ્રહ્મદૃષ્ટિ કરતાં માયિક દૃષ્ટિ કેવલ અધમત્વ સાધ્યું છે સર્વનો આધાર બ્રહ્મ કરાવી વર્તિમિત્ વાતને પણ બ્રહ્મભાવે બ્રહ્મવાનીયુક્તિ તથા મોક્ષ મળે એવી ઉપાસ-

ના પ્રક્રિયા પણ સામાન્ય મતિના આરોહને માટે જતાવી દીધી છે.

૫. આવી ઊંચદૃષ્ટિ થવાનું ફલ કહેછે કે મનોમય સદૃશ્ય આંતરમાં, તથા જડ સૃષ્ટિરૂપ બાહ્ય જગતમાં, તેમ ઉપર નીચે-આધિદેવિક પદાર્થોમાં પણ—સર્વત્ર, પરમાનંદ, આવી દૃષ્ટિ મચાવી રહી છે, અર્થાત્ નિત્ય ચલાવી રહી છે, કદાપિ તે પરમાનંદ બંધ પડતો નથી. તે પરમાનંદ-મોહ-કેવો છે ?—મણિમય છે. અર્થાત્ જેમ સ્પર્શમણિનો સ્પર્શ થતાં લોહમાત્ર સુવર્ણમય બનેછે તેમ—ઊંચમણિનો સ્પર્શ થતા તમામ ઊંચમય થઈ રહે એવો મણિમય મોહ, અબેદપ્રેમાનંદ મચાવો રહી છે.

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।

इति मत्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः ॥

मच्चित्ता मद्गतमाणा बोधयन्तः परस्परम् ।

कथयन्तश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥

॥ श्रीमद्भगवद्गीता ॥

इति श्रीब्रह्मार्यणमस्तु.

મિશ્રધ્વનિ.

૧

શુકાખ્યાન.

પ્રશ્ન.

ઉપજાતિ.

રે શુક ! હીસે ક્યમ ગામરો હું !
ઘેતો થયો ? કે ગમ બુદ્ધિ ? કે શું ?
ખોયું કશું ? કે પડ્યું કદ મો'હું ?
ઠોર ભાસે વદનેયો હૈયું !— ૧

ઉત્તર.

હરિગીત (વિષમ)

ગમ તૂટી, કે દિલડું ગયું, ગમ વાત કે સુખડું ગયું,
ગયું શું ! થયું મુજને શું ! નવ સમભગ, નવ ભયેકળયું;
નદી પવન વન તરુકુંજ બટકયો ભૂવોને નિજ ભાનને,
આ લાધ્યું ! આ તહીં લાપશે !—ગયું, નાહું—

દર્ધકર તાલને. ૨

દિઠ હરિણ મેં જલગાટ ધસનાં દોડી મરતાં ટળવળી,
દિઠ નાગ, પન્તગરાજની મૃદુગાનમાં નિજતા ગળી,
દિઠ મીતજલ, વળી કમલ ક્યાં સુન્દરમાં રમતાં હસી !
દિઠ પોયણી નિશ ગા'લતી પિતૌનાય સહરસ ધસમસી. ૩

દિઠ કૌમુદી પતિપાસ લટકે નાયતો મૃદુ હાસથી,
 દિઠ દામિની પતિ મેઘ સમોપે લાસતી સુવિલાસથી,
 દિઠ એકજીવથી અંગ ભેઃ રથઅંગ સહચરી તેતણી,
 દિઠ એમ નભ જૂઝીંચકલરચના જયનહિ વચને મણી. ૪
 દિઠ નૃત્ય ગ્રહ ઉપગ્રહતણાં કરો ઉડાંજતો નભપારત્યાં,
 દિઠ ગગનગણ ઉડુગણુ શ્રમણમાં સ્નેહથી સંધાયલાં,
 એ સ્નેહરચના । સ્નેહમય સહુ । દૃષ્ટિ નવ જણે ગણી,
 હાંદ્રે રથું સુગ મન ઉમંગે, ગાનમાં હું ગયો ગણી. ૫
 ઘેલું યયું સુજ ચિત્ત નવ ટકયું ધર વિષે ધરણી વિષે,
 નવ માત વળી નવ તાત જ્ઞાત ન જાતથી મન ના રિત્રે,
 નવ ધર્મ છે નવ કર્મ સર્વ ઉપાસના ગર્હ આગળી,
 જપું અજપ જપ ઘેલો ફરું નવ તોય તન ઢાઢક વળી-૬
 ફર ફર ઉઠે દ્વજ જાય મળોમળો અંદો દિનજહુ ઝુંડમાં,
 કહીં ગાન તાન અભંગ ઉડતાં વનવિહારો વિહંગમાં,
 કહીં જનન કીર્તન યાપ, વળીં કહીં લલિત લલના લાસતી,
 પણ એ વિષે રતિ યાય અણુજર; ચાકોં ઝટ કંટાળતી-૭
 જોતાં મહ્યું નિજ જ્ઞાન સુદમય તેજ ઝટ તેમાં મળ્યો,

એ તેજનો જનમનવિષે અંશાંતરે વાસો રહ્યા,
 કહોં ચપલ, કહોં ઉજ્જવલ, ધવલ, કહોં રત્નપણુ રહ્યું ધૂલમાં,
 આનંદ રતિ પરમાત્મ અનુભવ અત્ર તો એ મૂલમાં-૮
 મેં તેજ સહ્યું મન તે ગૃહ્યું બહુ આખતાં લાગ્યું ગણ્યું,
 મુજ જીવિત સઘળું તે વિષે રસરૂપ ગળોં જઘને ભણ્યું,
 કહોં શૃંગ ચઢ્યું મન નજાતણે ધરણી નિહાળી ધૂજતી,
 કહોં કાલત્રયતણી વાત એક નિમિષમાંજ થઈ છતી-૯
 કાલ દિહથી અબાધ વિકૃત થાય નવ સંસારથી,
 કહોં મેઘ અલલે ગગન ગળવે થાય સુરજ સારથિ,
 ઈંદ્રાસને ચઢી બય કહોં કહોં પાન અમૃત લે કરી,
 કહોં દેવમંડલ સંચરે વૈભવ લહે પાતાલથી,-૧૦
 સ્પર્શ વૈભવ, શ્વાસ અમૃત, બત મુદ્ધન રહ્યું બની,
 વૃત્તિ થઈ રહી મત્ત સહુ સ્વર્ગાપવર્ગ ઉવેખતી;
 મૃદુ મધુર રસ ગ્રીહ્યો ધણો રસપૂરમાં હૃદ્યો ભણ્યાં,
 મુજ હૃદય રસ ટપકે હૃદય જડ તે દ્રવી દ્રવી ઓગળ્યાં-૧૧
 આનંદલહરે અધિક વિહરે મત્ત થઈ હિનમત્ત ને
 અતિરહી પ્રગત્ત ન આપતું મન અન્યવાતે ચિત્તને—

[ચિત્ત ચિત્ત રધાં રમી ચઢી એક દિન યિચ મેરુને,
 તેવે ઉભય-રસ-નેજ યમ ખગ ગેખ યયું નભમંડલે.-૧૨
 ગઈ આંખ ઝટ ઝંખાઈઃ ઉઘડો ત્યાં ન દાઈ, ન મેરુ છે,
 તરુ એક પર બેઠો દુ' દવ ગ્રોપાસ લડભડ આ ખળે,-
 આ સ્વપ્ન દવ ! ઠે સ્વપ્ન મુખ મેરુ મુધી ન ભોગવ્યું !
 તન અગ્નિઝાળા લાગનાં મુખ સ્વપ્ન મેરુતણું ઠ્યું-૧૩
 નાઠો ઉડયો ડાણો, યમ ધરખાર અન્ન વિચિતતો,
 પણ સ્વપ્ન મુખ સંભારતાં યમ મૂઢ બ્રમમાં બેસતો-
 પ્રેમ નહિ એ વે'મ છે, છે પેટ મો'ટા પ્રેમજી,
 હુખે હુખાં છે લાડ સધળાં સ્વાર્થવણુ બીજું નથી-૧૪
 ચઢતા સુરજને સર્વ વંદે પ્રેમ ક્યાં આ પલ ગયો-
 એ તર્કના ઉંડા ગહનમાં મોદ મગ શોધી રહ્યો;
 આવો, મળ્યા બહુ દિવસ, ભેટો; વાત એ મુજ ખ્વાબની,
 ગમતું નથી મુજને કશું, કારણ કશું જાણ્યું નથી-૧૫

પ્રતિહતર.

વસંતતિલકા.

મિથ્યા વદે શુક ! તું વાત વિચારસૂતી,
 છે પ્રેમ તો જગતજીવનતંત્રદોરી,

ગિથ્યા દિસે, ખરું દિસે, જ્યમ લે નિહાળી,
છે દષ્ટિદોષ રહી વસ્તુ સદા નિરાળી— ૧૬

એક ક્ષણે સરસ શીતલ વારિ-ધારા,
અન્ય ક્ષણે, તુરત, તે ચર અગ્નિધારા,
દુઃખાય દુઃખ સુખ, ને સુખ દુઃખ ભાળી,

છે એ કૃતિ મનની વસ્તુ સદા નિરાળી— ૧૭

છે પ્રેમ સિંગ જગમાં રહ્યું. ઝંઝારું,
અધીજ શાન્તિ સુખ મોક્ષનું ઠામ છેલું,
ખેંચાય આ જગતનો પટ જમ દૂર,

વાધે પ્રતીતિં ત્યમ સુદ્ધનની સ્વર— ૧૮

ઉન્મત્ત તું થઈ થઈયો તટમેરુને કાં,
છે એજ એક યજ્ઞ ના પ્રીતકી હોવે જ્યાં,

ધેતો થયો હુકો ગયો તું ન તે નવાઈ,

મેરુની એ રીતિ ગુણીજનમાં છપાઈ— ૧૯

છે એ સુવર્ણમય એ કલિપુત્ર મોટો,

એનોજ આ જગત ખેલ રચાય ખોટો,

અનાથી ભાઈ ભગિની પતિ પત્ની છૂટે,

અધીજ પાશ પ્રીતિના પળમાંજ તૂટે— ૨૦

(૨૬૦)

તું પ્રેમશોધ રઝળ્યો સમજ્યો ન તોય,
 ના પ્રેમ થૂલ રસમાં કદી પૂર્ણ હોય,
 છે તું નિરાશ પણ તત્પર યા કરીધી,
 યાશે જરૂર રસના સુખની પ્રતીતિ— ૨૧

હડી ગયું નયો, રહ્યું તવ અંતરે તે,
 સંઘર્ષ પામી ધરું અંકુરરૂપ તેણે,
 તેને સંધાર કરી પાઈ વિચારપાણી,
 યાશે કરી જરૂર એ મુગ સિદ્ધવાણી— ૨૨

ઉપસંહાર.

સોરઠા.

શુક સાંભળી ઉપદેશ, આકાશે હડી ગયો,
 ઘૂંટતાં જવળવ લેય, સન્મુદ્ધન રસમાં ગળ્યો.—૨૩

(૧૮૮૩)

૨

પ્રેમાલાપ.

વસંત તિલકા.

આનંદરેલ હલરાય જરાય નેહે,

મોહ-પ્રમોહ વધતા વરતાય દેહે,
 નેત્રે પિવાય હૃદય-ાન્તર પ્રેમ-પાણી,
 કદલોલરૂપ ઉછળે મૃદુ ભાગ્યે વાણી— ૧
 વિસ્તાર પામો ચિતહું ચિતમાં ગળે છે,
 ચૈતન્ય વા ઉલય એક થઇ મળે છે,
 વાણી વિના હૃદયભાસ છંપાય છાનો,
 અન્યોન્ય અંતર લહે પ્રકટાય શાનો— ૨
 પામે પ્રસાદ ઝટ પક્ષિણી કદપનાની,
 ઉડે સુવાસ રચતી સુખ સ્વર્ગનાની,
 એ સ્વર્ગદેવ—અધિદેવ—પ્રભા-પ્રસાદે,
 જીવે જીવે સુખ વાસ વિલાસ રંગે— ૩

(૧૮૮૩)

૪

પ્રેમપ્રોત્સાહન.

“ જો વિચારી જીવ તારી ” એ રાહ.

હઠ હઠ અમલ સૂર નશવિષે તું જો તપે,

કાં મીંચાઈ જાય ! પ્રેમમંત્ર તું ન કાં જપે, ઉઠ૦ ૧
 વાદળાં વિખેરી દૂર,
 તેજ રસિક પૂરવૂર,
 તુજ નિહાળી મુખજળન જ્યોતથી શુ' સખલખે! ઉઠ૦ ૨
 શીત કિરણથી ન ખિલે,
 શીતલ વારિ તું ન પી લે, :
 એક એજ જીવન તું જ અન્ય કાં હપાસોં લે. ઉઠ૦ ૩
 તુજ પ્રોતિને માટ અચલ,
 પૂર્ણ થઈ રહ્યા એ વિગલ,
 મુખ્ય શીતલ કિરણ દયારકુન્જમાં ઉતારોં લે. ઉઠ૦ ૪
 અચલ વિશ્વની ન ગતિ,
 પ્રેમ અચલ પ્રેમરતિ,
 પરમ સુખ મહા નયન ખલકમાં ખિલાવોં લે. ઉઠ૦ ૫
 પ્રેમથી પુનિત પૂર્ણ,
 જીવ તજ દેહ વણ,
 પ્રેમમણિસ્પર્શથી પરમાત્મમાં ભૂમી રહે. ઉઠ૦ ૬

૪
બુધ્ધિનું ચાંચલ્ય.
ભૈરવી, ધનાશ્રી, કાશી.
કુમરી.

ચા રસપ્રર શુભતાન, દિવાની, શા રસપર૦	
સાર અસાર ન જ્ઞાન, દિ૦—ચા રસ૦	૧
મઠ અનલ કરી સેવી ન, જાણે,	
ખાળે જે બળે પ્રાણ—દિ૦—શા૦	૨
એક રસે ગૃહી એક બીજાપર,	
હુઃખી થવા ધર ધ્યાન—દિ૦—ચા૦	૩
એક મુખે ચિત્તમાં વસ્યું બીજું,	
નજરે તૃતીય વખાણ—દિ૦—શા૦	૪
આ રસ તે રસ હણય ન ભાવે,	
મરણ, હાસિ, વળી હાણ—દિ૦—ચા૦	૫
એક પરમરસ—એજ પરમંસુખ,	
અચલ ન દ્વેષ—પ્રગાણ—દિ૦—ચા૦	૬
વિકટ વિવેક વિદાર બહે રસ,	
રાસ સગલ મન માન—દિ૦—શા૦	૭
અહા સગલ અકલ કલ આપે,	
પ્રેમલયે લયધ્યાન—દિ૦—ચા૦	૮

(૨૬૪)

રસ પરમારપદ રસ સુખ સાધન,
રસમણિ એકલ જાણુ-દિ-શા-૦

૯

(૧૮૮૪)

૫

માયાજંગલ.

આશાગાડી

જનન કર અકલ અચલ ગુરુધરકા,

પંછી બે માયાજંગલકા-જનન કર.

૧

ધ્રુવારણી કેખ સિપટના, આખર ધૂર ઉડાના,

મુખપ્રસાસન જલતટ જા કર, વિષમય વિષમ ઉઠાના-

જનન. ૨

સુદર નયન સુવાસ સુરૂપ પર મોહસે ચિત્ત લુખાના,

મોહક સર્પકે મુખ ફસ કર મુનિ ફોડટ પર ફેડાના-

જનન. ૩

સુંદર સુરસ મુવાગિત નિર્મય જલમે જાય મુદ્રાના,

મુકતહિ મોહકે આસ જાયે ફિર ફોડટ દિવ પિછવાના-

જનન. ૪

માહિર જંગલ લીતર જંગલ જંગલ જલ સુસાના,

એકકા છોક ર એકકા માવંત જોરકે તાંધ ફેસાના-

જનન. ૫

(૨૬૫)

બાહિરરામ અરામ દ્વા પાવે બીતર રામહિ રામા,
જ્ઞાન—અનલ—અનુલવ તખ જાગે બ્રહ્મમણિ પરસાના—
ભજન, ૬
(૧૮૮૪)

વશીકરણ.

ગરબી.

જણો તો વશકરણી વિદ્યા જણજો,
અખલા સે'જ સખલ યથો સંસાર જો,
મંતર જંતર તંતર જૂઠાં જામણાં,
છંભે મીઠાં મન મીઠાં સુખસાર જો—જણો ૦ ૧
જપ અજપ પ્રીતિ નામ જપો મનથી તમે,
મત પતિસેવા તનમનંથી સચવાય જો,
દીક્ષા લો રતિપતિની સાચી નિર્મલી,
માગો વર પરસુખમાં લેદ, ને યાયજો—જણો ૦ ૨
પ્રેમ તણો રસ ઝીલ્યો-સીતારાંમથું,
એ રસ પાધો ગોપી સ્યામચરીરજો,
સાવિત્રી મીરાં સર્વે એમાં ગડ્યાં,

- દ્રોપદી તારા મદોદરી સતી શિર જે—જણો ૩
- દારી પ્રેમતણી જગજીવન જાણુજે,
 એણે પાંધ્યાં નવ છાડ્યાં છાડાય જે,
 રૂપ રંગ રસ સાંધ્યાં ઉખડે સે'જમાં,
 અંગ પડે પણ પ્રેમ નહિ પવટાય જે—જણો ૪
- પ્રેમયત્રી જગ જાસે સપણું એકમાં,
 એકરસે દૃઢબક્તિ ભજે ગુણવાન જે,
 મૂરખ પ્રેમમણિનું તેજ ન આળખે,
 અયકાદ્ય મરતાં પણ ન લહે જ્ઞાન જે—જણો ૫
- વશ તેને પ્રભુ જે રસ જાણે પ્રેમનો,
 વૃક્ષ જલુ જવ જનનો તે શેઠ ભાર જે,
 વિપ અમૃત ઝટ અગ્નિ શીતલ હકળે,
 એવાંને મુજ વંદન વારં વાર જે—જણો ૬

(૧૮૮૫)

લોક.
 ગરખી.

મુરખ લોક તે સુ' જણે ગારા દીલની રા

લાગે-જાગે-કારી, તો કંઈ કળાય,
તે સંભળાય,—મુરખ ૦ ૧

ડાઘા થઈને તપાસે બધા પ્રારકું રે,
સાચું, સીધું, જાણે ન નિજ સ્વરૂપ,
પરમરૂપ,—મુરખ ૦ ૨

બાર્યો દેવતા કુંડી લે રાખ આંખમાં રે,
સાચું નિજ છું, પરતું એ, ના પરખાય,
શું હરખાય,—મુરખ ૦ ૩

છીડી કરડી કે ખાધી ન સાકર શેઠડી રે,
જાણે ક્યાંથી ? સમશેર, સુધા—સાર
એ ત્રિચાર—મુરખ ૦ ૪

બલે તરતા બીજને કુખ્યા માનીને રે,
કુખી ઉંડા મરે તે જાણે સાર,
પારાવાર—મુરખ ૦ ૫

લાગ્યું તાન ધ્યાન પરમધામ નામમાં રે,
કાને દેખું ! જણાવું કાને વાત,
નથી જાત,—મુરખ ૦ ૬

દોષ દેખે પ્રલભાવમણિરૂપમાં રે,
જુઠો જુઠો એ દૈવનો બનાવ,
નદીનાવ,—મુરખ ૦ ૭

ગ્રેમખલ.

ગરબી.

- કામણુ તેં શું કર્યું કામણુગારી,
દિધી વ્રજનારી હરિએ વિસારી.—કામ૦ ૧
- રહ્યા નહિ રાખ્યો અધરરસ રંગે,
વળ્યો નહિ વાળ્યો રમાડ્યો ઉછંગે,
ખળ્યો નહિ ખાળ્યો નયનપૂરપંક.—કામ૦ ૨
- શુક્ષી અમે જાન સાન ચતુરાઈ,
ખધે વ્રજ વાત રહી છે અવાઈ,
સખી ક્રમ પામીએ કુંવર કન્દાઈ.—કામ૦ ૩
- રિઠો જમુનાતટ એ મદમાતો,
ખંસો—તાન રાધે વિના નવ ગાતો,
રાધે રાધે રંગ અંગે છલકાતો.—કામ૦ ૪
- અસિ તારાં નયન બર્યાં હરિરંગે,
દિસે છે વિલાસ એના તુજ અંગે,
કોતુક કેવું ! તું હરિ, હરિ તુજ રંગે ।—કામ૦ ૫
- ખાલા એમ બોલી રાધે હર લાગી,

તુરત જાવે હૃદય હૃદય તાળી લાગી,
રહો પ્રજ્ઞ પ્રેમમણિ ઉર જાગી—કામ૦

૬

(૧૮૮૭)

૯

નિરાશા.

ગજલ.

કશે આધાર ના જાણું—મળે ના કામ મન વાણું;
થઈ ભૂમિ ખમી કાઢું, થઈ વારી દ્રવી પાકું,
ઠગાગિન ખાખ ઉરાકું, હવે શો માર્ગ સંજાણું!—મળે૦ ૧.
ઠે વાયુરૂપ સહુ વ્યાપી, મળું નહ નામને કાપી,
મળે શું એ ગલી છાની—ખુલે જ્યાં હીલતું તાણું!—
મળે૦ ૨.

હીકું મેં જ્યારથી બીજું, તરત મન ત્યારથી જીજ્યું,
હૃદયમાં, લોહીમાં હીકું, ખળ્યું તે ના રહ્યું ખાળ્યું—
મળે૦ ૩.

મળ્યો એ મંત્ર શેં લીધો, ન એકે અર્થ જ્યાં સીધો,
અરે ! પ્યાલો કહીં પીધો, રંગોમાં વિષ શું વ્યાપ્યું!—
મળે૦ ૪.

હિમે ઉગતાં ન કાં ખાળ્યું, ન માયાએ ચરી ખાધું;

ચર્યું બાળ્યું તથા વાઢ્યું, ન તારે હાથ રાપાયું !—
મળે૦ ૫.

બન્યો છું મસ્ત કે ઘેતો, ગણે દાદ્યાં મને ઘેતો,
દશે વિપ કે અમૃત રેતો, ન એકે પાસ અજવાણું !—
મળે૦ ૬.

કદિ ડોહું ચઢુ હાથો, પડું તેવો વળી નીચો,
ઠરે દા હામ ના સાચો, નથી કાંઈ કરે ઝાલું.—મળે૦ ૭.
રમ્યો એમા જમ્યો એમાં, લણ્યો એમાં વધ્યો એમાં,
બધું એમા બધું એમાં, જુદા સો ઘાટ પણ સોતું.—
મળે૦ ૮.

ખરું સોતું બતાવે દા, ઠરે છે રંગ પીતળનો,
જુઠો ને ખૂબ ઝળહળતો, ઠગાઈને લહું ચાલું ?—
મળે૦ ૯.

રદા સોનાર જે મ્હોટા, સદા સાચું ઘણું દેતા,
ન કોટી દામ જે લેતા, ન ત્યાં મમ ચૂર્ણ લેળાયું.—
મળે૦ ૧૦.

અરે ! છે કાષ્ઠમાં વન્હિ, કરે છે રાખ પણ વન્હિ,
મહા વિદ્યુત તે વન્હિ, ન સારે દામ ડા દોતું.—
મળે૦ ૧૧.

મળે ને એકરૂપે બે, યથારૂપ ભેદ ભાગી રે,
 ન તો બાળે, રહે રીતે—કહો ત્યાં સૂણ શું ભાણું !—
 મળે૦ ૧૨.

દહે પાપાણુ ભર તેજ, અમકતો ભાનુને તેજ,
 પકચો ભાનુ, યથોરૂપે—કરે એનેય શું ભાનુ !—
 મળે૦ ૧૩.

વડીલોની ઠરી લક્ષિત, સગાનોની રતિસક્ષિત,
 થઇ ભાનુ પથર ઉક્ષિત, ચિરાયું ક્યાં ઠરે માર્યું !—
 મળે૦ ૧૪.

મુવું તે વિશ્વમાં બધું, ન જને એકમાં બાધું,
 અઢાવી દીક્ષનું વાજી—સદા સ્વર્ગાનને ગાતું.—
 મળે૦ ૧૫.

કશું ત્યાં પાગ ઢાઇનું, કર્યું વાંચું ઉગ્યું વાંધું,
 ગતિ એવી વિધિ તાક્યું—તું શાને જીવ ઉકાળું !—
 મળે૦ ૧૬.

ન તેને ઢાઇ પોતાનું, ન તેને કાંઈ છે છાનું,
 ન તેનું આશમાં પાનું, ઉજું તે એક મેલું શું !—
 મળે૦ ૧૭.

જ ને કામ છે કરવા, ઉની ઝાળોયી ઉગરવા,

બોની મીઠી હુદ્દે ઠરવા, કહી મારું છે આ મારું !—

મળે૦ ૧૮.

ખરે એ મોત—નહિ ' મારું ', મુઠું તે શું ગધું વારૂં ?
મુકી દેવું ' મારું ' ' મારું ',—અરે ! તે તેજ મરવાનું.—

મળે૦ ૧૯.

જીવે જ્ઞાની—બધું ' મારું ', જીવે યોગી તજી ' મારું '
મુલો જણે ભજ્યું ' મારું ', મુલો દેખા શોધે ' મારું '—

મારૂં૦ ૨૦.

મળ્યા વણ કાણુ શું મૂકે, શું નાગો નહાય શું સૂકે,
ન હીકું તે જરૂર ચૂકે—અરે ! ' મારું ' ન મેં ભાળ્યું.—

મળે૦ ૨૧.

ગરે મારે ચઢે આહું, પડે ખાડે જીધું ગાહું,
ન જીતે ગાંઠ છે ભાહું, કહે તે જીવ શીદ બાહું !—

મળે૦ ૨૨.

કહી હસતો કહી શતો, કહી માતો કરી વાતો.
કહી જ્ઞાની કહી માતો, ન ગોરું વા નહિ કાણું.—

મળે૦ ૨૩.

ન તે દાને નડે પડે, ન કાના જીવ લે કંદે,
ન વિશ્વાસે હણે ધધે—અનામી નામ છે વ્હાલું—

મળે૦ ૨૪.

નથી કીર્તિ નથી ભીતિ, નથી નીતિ નથી રીતિ;
 કુલે કુનીયાં ભલે જીતી, નથી કુનીયાં શું સંભાળું.—
 મળે૦ ૨૫.

ચહું જે ટાચ મેરુને, પહું પાતાળ અધારે,
 જીહું લક્ષ્મી, ચરું મારે, ન તોયે ચિત્ત ત્યાં મારું.—
 મળે૦ ૨૬.

બધાં એનાંજ ભીખારી, જીવે બાહેરતું ધારી,
 ગમે તે રૂપ બિચારી, મને નિહું મણે પ્યાડું !—
 મળે૦ ૨૭.

ગમે ત્યાં રાગ રંગે હું, જવાની માની સંગે હું,
 હજારેમાં છતાં એ હું—અરે શું એકલો હાલું !—
 મળે૦ ૨૮.

સુતું સુતું બધે જાસે, સુની આ કાય મન જાસે,
 સુતું દિલ દૂધતું લાગે—અરે સુનકાર ! તું બહાલું !—
 મળે૦ ૨૯.

અરે ! આ વીલ ફાટે છે, સદા દુઃખમાં ઉચાટે છે,
 પડયું આ વેર વાટે છે, અરે રે, સાંચ ક્યાં બાળું !—
 મળે૦ ૩૦.

મને તમ તુલ્ય છે કરવો, બધા તમ રીતથી બરવો !

અમારો વેશ છે વરવો, હવે તમમાં હું છું ભાણું ?—

મળે૦ ૩૧.

ન મારું છે તમે પાસે, તમાલું ખાઓ ઉત્તારું,
ખધાં ને એક ના ભાવે, હું મારે પંથ છે ચાલું,—

મળે૦ ૩૨.

નથી આરામ જો જડને, નથી આરામ ચેતનને,
નથી આરામ તન—ગનને, ચહુ આરામ શે વાડું.—

મળે૦ ૩૩.

ગિરિ ઝાડી ગુફા ડોલે, પવન પાણી વહે વેગે,
મઝા જ્યાં કાંઈ ના જોલે, રમે જ્યાં રમ્ય ચાંદ્રણું.—

મળે૦ ૩૪.

—જાણું એ ચાંદની ભેળો, અહું વા જાનુકરવેલો,
ખધે રહું સર્વની પેલો—પછી જાણું ખધે ખોણું.—

મળે૦ ૩૫.

અમે એકાંત આનંદી, ભલે દુનીયાં રહી લવતી,
અમે નિર્બીજાંત સ્વઅંદી—ન કાનું કાંઈ છે લીધું.—

મળે૦ ૩૬.

તમારી ને અમારી છે, જુદી વૃત્તિ જુદી વાણી,
તમે રાગી અમે ત્યાગી, વિરાગી રાગી હું જાણું.—

મળે૦ ૩૭.

ન મારે ચિત્ત અંપાડું, સુવું જથી હું જ પાડું,
ન સારું કે ન નઠારું—ન જાણે કા સર્થું કાલું.—

મળે૦ ૩૮.

ચીરાયું સર્વ પાસેથી, ન બાકી માર ખાધેથી,
વહું તોયે નથી ખાલી, હજી છે તાંતણે બાંધ્યું.—

મળે૦ ૩૯.

હાવાની હાથથી એને, મળે છે તેથી એ તમને,
ન તો એ ક્યાં તમે ક્યાં ને—પડી એને તમાગી શું ?—

મળે૦ ૪૦.

હુડયો એ તાંતણે આલ્યું, સુવું કે જીવતું મહાલ્યું,
પછી એ પેલું ને છેલું, બધે બેહું રમે છાનું.—

મળે૦ ૪૧.

જલે જ દીલ જ્યાં ફાવે, દુઃખી ના થા જીવે દાવે,
ખેડે છે જમ જ ફાવે, ખરું તુજને મળ્યું વહાલું.—

મળે૦ ૪૨.

સુરાગી વા વિરાગી વા, જહાંગીરી ફકીરી વા,
મણિ એ ને છે એ ત્રીવા, ક્યહાં ગાયા ક્યહાં ગાવું—

મળે૦ ૪૩.

(૧૮૮૭)

૧૦

ગરીબાધ.

હરિમીત (વિષમ.)

શાસ્ર મુલે અંગ એકે ત્રીસ તન નાગાં કરી,
 તન દાઢ તેજે એકની પણ થાય નહિ પૂરી પરી !
 આશાયકી અંતર ધુજ તે સાલઢાંકયું તેય શું !
 કે નાશું નાશું એકલું—પણ જે વિષે અંતર કરું !—૧
 ઢાઢ ડા'પણે ફૂલી રહ્યા, નિઘામદે કોઈ ઢોસતા,
 ભોળા ભમે અજ્ઞાનો તેના ઉપર તે સહુ દૂસતા ;
 કર આવીં લાગ્યો ઢાળીયો આંખે ચઢયું પૂર હર્પનું,
 તેવા કરોડ પડાવોં કહોં ચઢતું રમા—પૂર આંધણું !—૨
 પોતપોતાનું નિહાળી રાયતાં હૃદયે ખંધાં,
 “ નથી અન્યને આવું ”—મહાસુખ હીસતુંએ મંત્રમાં;
 એથી અધિક પણ વાગ ફૂડા મંત્ર છે ખીજા ધણા,
 “ આવું ન હોશે અન્યને ”—જનરાક્ષસો જપતા જતોં—૩
 મો'ટાઈ શું ? સનમાન શું ? છે જ્ઞાનને વળી, દાન શું ?
 હું અન્યથી અધિકા, ન થાશે અન્ય આવાં;—એટલું !
 જ્યમ હૃદય ના'તું, હું અને મારા વિષેજ સમાયલું,
 ત્યમ અધિક છે મો'ટાઈએ વળી સુખ સ્વર્ગ સમાનનું—૪

જોવીજ આ જગની રીતિ સવળું લહે અવળું સદા,
 છ સાત વેંતે વાસ તેને માનતી “રાજ” પ્રજ,
 વિશ્વ જોનો વાસ જોની આણુ ‘મુજ સગ સર્વ’ એ,
 તે રાજના રાજ ચહે કાહ્યાંતણી નિત ઠોકરે-પ

(૧૮૮૬)

૧૧

પ્રેમપારતંત્ર્ય.

કૃમરી-ખમાયય

વશ કરી લીધો વિહારી,

નેહે ખાંધી, વશ કરી.

૧

પ્રેમ, પાશ, રસ-ત્રિપુટી આંધ્યો,

જ નિજકુંજ વિહારી—નેહે.

૨

ક્ષણક્ષણ રસ ઉલસાઈ રહે તન,

છજ રહી છાઇ તિહારી—નેહે.

૩

ના તરસાવ હવે લમ્બ ખાંધી,

લે ઉરમાં તું ઉતારી—નેહે.

૪

સર્વ છતાં તુજ દાસ-દીન છું,

તું-હું,-હું-તું, વિચારી—નેહે.

૫

નિવિધ રંગ કર એકરસે રસ,
 લે સદુ સાર સુધારી—નેહેં
 એજ હવે તુજ રસભીનો રહું,
 મનથી કે ન વિસારી—નેહેં.

(૧૮૯૧)

૧૨

એકસ્વપ્ન.

(શિખરિણી.)

હયા ક્ષેપો, કે મીઠો મૃદુ સુરસ પ્રેમાર્ણવ કહો,
 કહો પ્રીતિ, મૈત્રી, પ્રણયરતિ, કે સાર રસનો—
 અભેદાખિધ—જથી સકલ જગ આનંદ લહતું,
 હશે તેને તીરે, હૃદય રસ કેખી વિકસતું. ૧
 અભેદાખિધસ્નાને મટોં જધોં જશે વૃત્તિ મનની,
 ન ગાગદ્વેષાદિ;—પણ પછી કરી આશ સુખની।
 ધરા એત્રી જીતિ મન કરોં રહ્યું કાંપતું હૃદય,
 પનાજે પાનીને, પણ નવ થકે આગળ વધી! ૨
 તટે આ છે મારાં—પરમ રહોઆળાં તરુવરો,
 જે વૃંદો ખેલે વિહંગ ગૃગ ને માનવવરો,—

અલેટે ક્યાં સર્વો—લય બધું થશે એક રસમાં!
 અરે એ શું! મોક્ષસ્વરૂપા—નહિ;—એ સ્વાથ નહિ કાં? ૩
 ચઢ્યો આવે સ્વાને;—તરુવર તટે એક કુમળું,
 ઉછર્યું મેં હાથે, રસ ગસ ભોતું—મુજ દોલકું!
 આહા! તેને આંગે કુમળો લયકો વેલડી રૂડી,
 વિટાઇ, તે આ શું! ખરર ઉખડી ભૂમિ લથડી! ૪
 કરી ત્યાં મેં દષ્ટિ પ્રકટ નિરખ્યું કૌતુક નવું,
 બધે એ વૃક્ષે આ પ્રસરો રહ્યો આ કાળો રજ શું!
 પડી તેથી વેલી, ટળવળો ઝુરે તોત્ર વિપથી,
 ન રે'વાયું પ્રેમે ધર્મો તુરત ધાયો ઉલટથી. ૫
 કરી લાખો યુક્તિ, સિંચિસિંચિ અલેદામૃતરસે,
 જોવાડી વેલીને, તરુવર લગાડી;—મન હસે!
 જણાયું કે જાણે રજ બધો હવે દૂર નીકળ્યો,
 થયું તાજું વૃક્ષ પ્રયમ સમ વેલી પશુ વળા.
 કરી બેએ લાંબા નિજકર વધારી મુજ જણી,
 ગને લીધો ઘેરી નવ સુજી દિશા, શુદ્ધિ ન રહી;
 અરે આ શું? મારા અવયવ બધા ઓગળી ગયા

ભાગ્યા એ બેનામાં અહો તહો ગધે વ્યાપો વિવરયા. ૭
 ખરી પ્રેમાહુતિ; ઉપકૃતિરોતિ મૈત્રી અધિકી!
 અહો દિવ્યા સૃષ્ટિ નહિ નહિ નહી માયિક જુઠી;
 અલેદાનંદે હું વિવસિ વિકસી મોદમદથી,
 જાન્યો ઘેતો ગાંડો મુખથી વસ્તો ધન્ય મુખડી! ૮
 હુખ્યો એ ઉર્મિમાં તુરત વિસર્યો જ્ઞાન સખણું,
 આરે આ સ્વપ્નું છે, નર્ગી ખરું,—ન એવું પણ લહ્યું!
 ન દીઠેલો જે મેં અનુભવવિષે રંગ રતિનો,
 કરી જોવા પીવા તુરત મનથી આદર કર્યો! ૯
 કહો ક્યાંથી લાધે અનુભવ વિષે ભાવમુખડાં!
 ન કાંચું કાંઈએ મન અહો ઉદાસોં અધિક ત્યાં;
 ખતાવી માયાએ જુદો જુદો જુદાઈ નવ નવી,
 મને આ પ્રીતિ તો થઈ હુખમયી કેા અવનવી; ૧૦
 અનેદે ત્યાં જાન્યો ખહુ ખહુ ઉંડો લેહ મનમાં,
 રહે સંઠાચાતું હૃદય રસ દે ના નીગળવા;
 કહીથી એ જાણે—ક્યમ રતિ લહે ઉત્તમ જીવે!
 હંધી સાધી પ્રીતિરોતિ પણ અલેદાનિ ન અઢ્યો ૧૧

મને શાને આવું હૃદય કર્યું છે મૂળ વિધિ તે !
 રહે રાજ જાનું પ્રીતિ મહી જુદાઈ નવ સહે !
 કરે છે એ સર્વે-સહજ અણગણે પણ કદા,
 મને લાગે જુદું-અધુ ધુળ મળે, રંગ ન તદા ! ૧૨
 અરે શું એ ત્યારે દૂષિત મનમાં ? ના, નહિ, નહિ !
 હશે દૃષ્ટિ મારી-પર જન ચંકુ વા ક્યમ કળી !
 શું આવી રીતિ તે મમ કૃતિ તણી કીમત હશે !
 સ્વીકારું તો પાપી મુજ વિણ બીજે ઠાણુ ઉઠશે ! ૧૩
 કર્યું મેં ના કાંઈ-કદી કર્યું હશે-તો પણ કશું !
 શું તે માટે આશા કરી પણ કદાપિ મન ધરું !
 મીઠાઓ રે અક્ષુ હૃદય ઝટ સંકેત ધર, તું,
 પ્રીતિની જ્યાં આવી યદ્ય મુગણના ત્યાં ન વસવું. ૧૪
 થજે તું આ તારી મુરસ રમતી વેલ સહિતે,
 સદા આનંદી ને પરમ સુખી પ્રેમાર્ણવ વિષે !
 નથી તુંથી જુદુ હૃદય કદિએ આ, સમજ જ,
 અભેદાન દોતું સ્મરણ કરજે સર્વ સધશે,
 હણું આવું ત્યારે સ્મૃતિ થઈ અભેદાર્ણવતાણી;

ધુ ધૂ ધૂ ધૂ ધૂ ધૂ તુરત ગગડયો પ્રેગઉદધિ;
 ઉડયો જાગી દોલો નથી તટ, તરુ, વેલી કદ્યું એ,
 વહે અશ્રુ આંખો! હૃદય રતિતું રક્ત ટપકે ! ૧૬

* * * *

(કૃતવિલંબિત.)

ઉદધિધી નિકળ્યો સ્વર સામટો,
 ગર્જોર શાન્ત સુદીપ્ત ઉતાવળો;
 અરર હે પરમોદ-ઉપાસક !
 મુનિકુમાર ! યતિ! શમસાધક ! ૧૭
 કપમ થયો જ્રમમાં ગતિહીન તું !
 નર્મો રહ્યો થઇ લાનવિહીન તું !
 નવે પ્રપંચથી આજખો તેં રતિ !
 દયમ થઈ અવળી સવળી મતિ ! ૧૮
 શોદ મથે જ્રમમાં જ્રમમાં ભમે !
 નવ મળે તુજ વાંછિત આ સમે !
 તું કહી પ્રેગઉપાસક ચંદ્રમા !-
 કહી પ્રપંચજડ્યા જડ તારલા ! ૧૯

- કહોં જુઠાં જનનાં મન પાંગળાં !
 કહોં ઉદાર વિકાસ સહાસ આ !
 કહોં જુદાઈ ન તું સમજે જરી!—
 કહોં જુઠી જનવૃત્તિ વિષે ભગી !— ૨૦
 શું ચરણે શરણે છિવરાં તણે,
 ઉદયિ ઢાઢ સમે પણુ શું નમે !
 મરો જલું શુખથી દુખથી ભલે,
 તણુ અદે કયમ સિદ્ધ સુહાગી તે ! ૨૧
 નયો લખ્યું ભવભાલ નહિ મળે,
 મૂંડી બહું કયમ અત્ર ન તું ભળે !
 સરવ મોદ વિનોદ વિકાસશે,
 તથ મનોરથ પૂર્ણ બધા થશે. ૨૨
 તુજતણાં તરુવેલોં બધાં પાછી,
 અધિક ચેતન પામી રહે તુ થી;
 સરવ એકચક્રીજ થઈ જશે—
 કર કરારથી વાર હવે શી છે ! ૨૩

(૩૧૪)

(વસંતતિલકા.)

ભુલ્યો ખરે ભવભવાઈવિષે હું ભુલ્યો,
થાક્યો હવે હૃદયો છાંડ વિજ્ઞાસ હુખો;
જા જા અલેદનલમાં મળ પ્રેમથી તું,
જો જોજ સત્ય; વિલસે સધળું વૃથાતું. ૨
જો સાંભળી હૃદય સર્વ તજી સમાયું—
પોતાવિષે પરમમેદરસે રસાયું—
કુખ્યું, મર્યું, ગયું, અલેદવિષે, કહે શું ?
વેલી નથી, તરુ નથી, નથી પ્રેમ-આંસુ. ૨
(૧૮૬૩)

૧૩

પ્રેમાગ્નિ.

શિખરિણી.

અહો ! આ શું લાગ્યો ભડભડ થતો અગ્નિભભુનો !
મહા વૃક્ષો-વેડયા અગણિત વિધિના પરિભવો,
હજી સાક્ષી સાચા હઠ ગિરિવરો જ યુગ યુગે,
નહું રાતું પંજી—અનલમય જોપાસ વિજ્ઞસે !
વડો નાના મ્હોટા સરિત સરના સ્ત્રાત વધતા,

ડે કહ્યો-પડે દુઃખે, મનથી પાછલાને સ્મરી,
 એ કૃપણતા ભરી, ન લધુતા, સ્વભેદે જરી; ૩
 દ્રોષ નહતી કરી, ન મનમાં ઉછાળો કર્યો,-
 પિાર તિમિરે દિરો પ્રકટ હાય આવી વરયોઃ
 ગાધ સમતા જડી વિકટ જલ મમતાની માં,
 રે । ગયાં વરસ તે ન કદિએ જણાયે ગયાં ।- ૪
 વરૂપ સમજ ન તે અરૂપમૃત્યુમાં આધડે,
 વરૂપ રમતે ગયાં વરસ તે ફરી છો જડે,
 જનર હજી નીકળે, કાણ ન એક વા ઉગરે,
 ગ્રંથું જીવન જીવવું-અધિક, સાર્ય, સાનંદ, છે.
 (૧૮૯૫)

